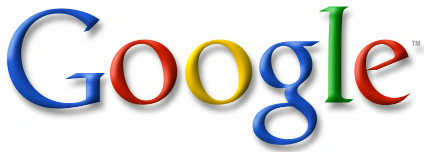
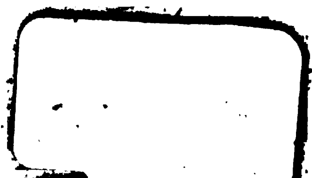

Andrássy
Fog

II/III K 300.000 —

A MAGYAR ÁLLAM

FÖNMARADÁSÁNAK ÉS ALKOTMÁNYOS SZABADSÁGÁNAK OKAI.

IRTA

GRÓF ANDRÁSSY GYULA.

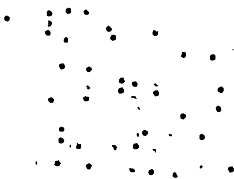

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1901.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOM.

I. RÉSZ.

A magyar állam fönmaradásának okai.

II. RÉSZ.

Az alkotmányos szabadság okai.

*

I. RÉSZ.

A MAGYAR ÁLLAM FÖNMARADÁSÁNAK OKAI.

I. FEJEZET.

AZ ÁRPÁDOK KORÁBAN.

A magyar állam függetlenségének elejétől fogva javára volt, hogy önmagában zárt, a természettől egységesnek alkotott, megvédhető területen telepedtünk meg, s hogy hazánkat nem a germán világtól kellett elhódítanunk, hanem a fejletlen szlávoktól. Nem voltunk útjában azon erők természetes kibontakozásának, a melyek a koron uralkodtak. Az európai művelődés érdeke elválhatatlan kapcsolatban volt a germán fajok sorsával, a melyek a latin civilisatiót elfogadva, ezt új irányokkal gazdagították. Fejlődésök megakasztására nem volt elég erőnk. Ha gáncsot iparkodunk nekik vetni, összetöretünk. Hogy nem állottunk útjokba, s hazánk geographiai helyzete olyan volt, hogy a germán törzsek nagyra mehettek a nélkül, hogy földünket birtokukba vegyék; hogy hazánk őslakói nem voltak rokonai e hatalmas fajnak; hogy a mi uralmunk kevésbbé árthatott neki, mint a szlávoké, s így letelepülésünk a század irányával ellentétbe nem jött, hanem végső eredményében azt elő is mozdította: ez volt az a szerencsénk, a mely lehetővé tette későbbi fejlődésünket.

De ez nem tisztán szerencse volt. Ez eredményben érdem is van. Helyes ösztön vezetett bennünket, midőn megállottunk annál, a mit kezdetben elfoglaltunk és nem törekedtünk az országon túl hódításokat tenni. A nomád szellem, a

zsákmány szomja messze a nyugatra vitte el őseinket; bejárták, elpusztították a fél Európát; de komoly kisérletet új hódításokra nem tettek. A magyar fajnak mindig az volt egyik legjobb tulajdonsága, hogy vérmes természete és büszke önérzete ellenére föllobbanó szenvedélyeit az elérhető czél szemmel tartásával mérsékelni tudta.

Egyes fejedelmeink sikerei bennök néha hivatásukkal ellenkező és valódi hatalmukkal is arányban nem levő vágyakat ébresztettek. Az Anjouk Olaszországban, Mátyás német tartományok meghódításával olyan kalandok után vadásztak, a melyek állandóan nem válhattak a magyarnak hasznára. A nemzet azonban mindannyiszor megérezte, hogy téves úton járnak vezetői. Ösztöne mindig megvédte az oly hódítástól, a melynek czélja a hódítás volt. Míg a német nép magáévá tette császárjainak olasz, az angol nép királyainak franczia ábrándjait, a hódítás politikája nálunk soha se vált nemzetivé. Inkább az ellenkező túlzásba estünk. A terjeszkedés gyakran szükséges a védelemhez. Ezt a legutóbbi időkig nem egyszer félreismerte a magyar közvélemény.

Nagyban és egészben azonban a nemzet törhetetlen ragaszkodása azon talajhoz, a mely táplálta és közönye új szerzemények iránt üdvös volt reá nézve.

Történetünk első idejében különösen nagy hasznunkra volt őseink ezen józan felfogása.

Mintha már akkor belátták volna, hogy itt megvédhetjük magunkat, távolabb ellenben buknunk kell: mintha már akkor érezték volna, hogy a hol Árpád letelepült, ott kell maradnunk, mert azon túl a világtörténelem kereke elgázol bennünket, s hogy itt világtörténeti hivatást teljesítünk, holott messzebb a nyugaton másoknak jutott e föladat.

A törökök története bizonyítja, hogy milyen szerencse, hogy őseink foglalásukban nem terjeszkedtek tovább. Az

ozmánok fatuma az a felfogásuk, hogy a hol egyszer lábat vetettek, ott uralkodniok is kell. Ha Konstantinápoly környékén, talán a Balkánokig, tömegesen letelepednek, s csak annak a területnek akarnak urai maradni, a melynek megvédésére megvan a valóságos erejök, mennyire más lett volna a sorsuk. Kevesebb ellenséggel kellett volna megküzdeniök a multban, s ma az alávetett idegen fajok tömege nem emésztené el erejöket.

Javunkra volt, hogy nem úgy jártunk el, mint ők. Nem híttuk ki szomszédainkat élet-halál tusára, számban úgy sem erős fajunk nem szóródott el túlságosan nagy területre, s az egyszer alánkvetett fajokat birtuk is állandóan hódoltságban tartani. A húnok és avarok sorsától ez mentett meg bennünket.

A magyar birodalom nem volt nagyobb terjedelmű, mint a mennyit élő erővel állandóan megtölthettünk. Föntartása nem rótt reánk képességeinket meghaladó föladatot, nem helyezett bennünket éles ellentétbe a világon uralkodó nagyhatalmakkal.

Mihelyt keresztényekké lettünk, nem tátongott többé át nem lábolható mélység közöttünk és környezetünk között.

Mindez azonban csak lehetővé tette fönmaradásunkat, s korántsem biztosította.

Egészséges alkotás volt Árpád és Szent István műve; de nagy veszélyek fenyegették. Élhettünk, de el is bukhattunk, mint annyi más nép.

A kereszt meg nem védhetett, csak az erős kard és az okos fej, s még ezeken kívül is a világhelyzet kedvezésére volt szükségünk, hogy fönmaradjunk.

Ha nem leszünk keresztények, meg nem állhatunk; de az, hogy a nyugat vallásához alkalmazkodtunk, még nem biztosította létünket. Nem csak a vallás és műveltség választott el környezetünktől. Fajilag teljesen magunkban ál-

lottunk, két nagy népcsalád közé ékelve: a germán és a szláv közé.

Ez az egy körülmény is sok veszély csiráját rejtette magában. A húnok és avarok utódjait látták bennünk. Az ők és a magunk pusztításainak átka nehezedett fejünkre. A nyugati fajok fejlődő önérzete, európai öntudata barbároknak, ázsiaiaknak tekintett bennünket, betolakodó elemnek, a melynek nincs helye közöttük.

A középkor századaiban még gyakoriak voltak a népvándorlás idejére emlékeztető hódítás esetei. Egy-egy harczias nemzet rávetette magát a másikra, legyűrte, meghódította, s az egyesek birtokát kiosztotta a győzők között. Ha kellett, tűzzel-vassal kiirtotta a bentlakókat. Így hódították meg a normannok Angliát, Nápolyt, Siciliát, a keresztes hadak Konstantinápolyt; így szorították a németek a szláv fajokat lépésről-lépésre északkelet felé. A fiatal nemzetek pezsgő vére, tettvágya, a nomád kortól örökölt vállalkozó szelleme, a harczias foglalkozás általánossága, a kor kegyetlensége, mindez bizonytalanná tette a gyengébbek életét. Főleg őseinket fenyegették az ilyen megrohanások, mert kelet felől a vándorlás korát élő barbárokkal jutottak érintkezésbe. Időről-időre ezek dúló, pusztító hadai rontottak reájuk. Az ázsiai népek azon nagy országútját, a melyen maguk is jártak, elzárva, a művelt keresztény s a vad pogány világ közé ékelték magukat.

Nyugati szomszédjaink barbároknak tekintették őseinket, a kiket ki kell irtani, a keleti határon tanyázó népek támadásait meg kezdődő művelődésük zúdította reájuk.

Midőn teljesen a nyugathoz csatlakoztak, a kelet mind sűrűbben és fokozódó erővel rohanta meg országunkat, s a kereszténység és az európai műveltség védelme ejtette veszedelembe létünket. A honalapításra következett korszakban azonban első sorban a nyugat fenyegetett bennünket.

E korban két hatalmas ösztön, két nagy irány küzdelme adott jelleget az új világ történetének.

A római birodalmat ellepték a germán törzsek. A függetlenség és szabadság volt éltető szellemök. Mindegyik magáért, saját törvényei, szokásai, akarata szerint kivánt élni. A mint a véletlen szeszélye, a fegyverek szerencséje őket chaotikusan össze-vissza hányta, úgy törekedtek, ős-eredetű isteneik sugallata szerint, tekintet nélkül egymásra, létöket folytatni. Ez az ösztön volt az egyik tényezője a világ új rendjének, nagybecsű befolyással Európa későbbi fejlődésére. Ezé az egyéni szellemé, ezé a független akaraté volt a jövő. De csak úgy, ha egyeztető, összekapcsoló hatások korlátok közé bírják szorítani. Az újkor és civilisatiója az ókorral szemben csak úgy lehetett eredeti és sokoldalu, s csak úgy érhette el azt a fokot, a melyen jelenleg magaslik, ha az új tényezők, megóva egyéni jellemvonásukat, egyéni különlegességöket, nagyobb egységben, közös alapon nyugvó kulturában forrnak össze. Ezen összefoglalás szolgálatában főleg két nagy erő munkálkodott. Ezen erőknek a függetlenség szelleme ellen folytatott küzdelme volt a kor fő eseménye, s mikénti eldőltétől függött a jövő alakulása.

Hatása idejére és jelentőségére nézve főelőmozdítója az új világ egységes rendjének a keresztény katholikus vallás volt.

Óriás munkát végzett már, mikor őseink ide bevándoroltak. A latin és a germán fajok szertehúzó törzseit szellemi egységekké forrasztotta össze. Áthatotta a társadalmat, a családot, az egyént. Szabályozta, csaknem minden vonatkozásában, az egész életet. A különböző hajlamú és törekvésű fajokba hatalmas közös alapvonást oltott, mely őket mindörökre összekapcsolta, s a többi világtól elválasztotta.

E mellett a belső áldásos kulturmunka mellett az egy-

ház a keresztény társadalom politikai alávetésére is törekedett. Mi sem természetesebb ennél. Ha a vallás tulajdonképpeni hivatásán túl is ment ez a czélzat, ama hatalmi érzésnek volt a következése, a melyet az elért óriás eredmények és a papságtól kivívott kimagasló állás benne támasztottak. A lelkiismeret ura érezte, hogy a világ ura lehet. E kisértésnek nem birt ellenállani.

Európa további sorsára döntő befolyással volt, hogy a papság nemcsak egyes államokban igyekezett megszerezni a hatalmat, hanem egységes, nagyszabású conceptióban felölelte az egész kereszténységet és belőle theokratikus világbirodalmat akart alakítani. Az egyházban a római püspök egyeduralma kezdett kibontakozni. A pápa kezében egyesült az egyházi hatalom. Minthogy az egyház volt mindenütt az első tényező, a mint e hatalom egy kézbe került, ő vált az európai erőmegoszlás természetes súlypontjává. A dolgok állapotának, a tekintély és hatalom tényleges megoszlásának felelt meg, hogy a pápaság vezető hatalom legyen. De ő még ennél is több akart lenni. Róma emlékei világbirodalmi irányt adtak szertelen ambitiójának.

A Cæsarok városa, világhódító szellemével, szédítő nagyságú emlékeivel és traditióival, győzedelmeskedett a keresztény szerénységen és alázatosságon, s az egyháznak egyetlen igaz hivatása ellenére mind inkább tért hódított a világhatalom eszményképe. Egyrészt a valósággal meglevő erő, másrészt a klasszikus kor óriás ambitiói, melyeket az örök város ellenállhatatlanul lehel lénye mélyéből mindenkire: e két tényezőnek a természetes nagyravágyásra gyakorolt hatása fejlesztette ki a pápaság világuralmi prætensióját.

Mellette hasonló czélokra tört a római császárság.

A keresztény világ védelemre szorult a muhamedánok és a pogányok ellen. A longobárdokkal szemben magának

a pápának is támogatást kellett keresnie. A byzanti császárság e föladatok megoldására nem volt képes. Nem volt befolyása a nyugati latin-germán világra. Az új világ elemeiből kiemelkedett olyan erőre volt szükség, a mely karddal a kezében megvédi az új társadalmat és a katholikus vallást. Ennek a világtörténeti érdeknek egyedűl a Karolingok, az új világ leghatalmasabb fejedelmei, a kik a muhamedánok rohamát is megtörték, voltak képesek megfelelni. Másfelől a hatalmas frank királynak szüksége volt az isteni áldásra és azon nagyobb tekintélyre, a melyet ezekben az időkben csak a pápa adhatott, s a mely egyedül volt arra való, hogy a többi fejedelem fölé emelje. Így létrejött a szövetség a pápa és a Karolingok között. Nagy Károly csaknem az egész nyugati kereszténységet közvetlen uralma alá hajtotta. A pápa császárrá avatta, s ezzel a Karolingok, mint a keresztény világ fejei, felsőbbséget tulajdonítottak maguknak minden állammal szemben, azzal is, a mely nem tartozott tulajdonképpeni birodalmukhoz.

A római imperium eszméje, mint a pápák, úgy a császárság elé is világra szóló czélokat tűzött.

Róma bukása után is óriás hatással volt az emberiségre. Sírjából föltámad az antik világ és időről-időre a jelennek irányt szab.

Egészen Napoleonig tőle származnak a világbirodalmi conceptiók. Európa legmerészebb ambitióiban a Cæsarok szellemére lehet ráismerni.

A legnagyobbszerű politikai eredmény, a melyet az emberiség eddig ismert, mindig újra meg újra utánzásra csábítja a világ legelső hatalmait.

Ellenállhatatlan vonzó erővel van ez az emlék különösen Róma uraira. A hajdani nagy birodalom fővárosában szertelen méretű conceptiók szülemlettek meg a császárok phantasiájában is.

Éppen olyan szükség volt a pápa és a császár összefoglaló hatására, mint azon elemekre, a melyek széjjelhúztak. A szerencsés fejlődés csak e két ellentétes hatás kellő ellensúlyától volt remélhető. De természetes, hogy az egyensúly közöttük csak sok küzdelem árán és csak fokonként volt biztosítható. A világtörténeti nagy átalakulások nem úgy szoktak végbemenni, hogy mindegyik irány csak annyi erővel és annyi prætensióval száll síkra, mint a mennyi kivánatos s mint a mennyi végül érvényesül, hanem mindegyik túloz, mindegyik teljes diadalra tör, mindegyik elveinek végső következményeit igyekszik megvalósítani. A végletekig vitt ellentétek küzdelme teremti azután meg a compromissumot. Siker az ilyen túlzások nélkül alig várható, mert ezek keltik föl a vezérlő elven csüggő fanatikus ragaszkodást. A túlhajtásra való ezen hajlandóság azonban a haladást gyakran megakasztja és sok visszaesést okoz. Nincs olyan elv, a mely egymagában alkalmazva, logikus következményeiben ne válhatnék végzetessé.

A küzdő felek túlzásai fenyegették azt a forrongó időszakot is, a melyet középkornak nevezünk. Az uralomért két irány küzdött egymással, a melyek egyaránt nélkülözhetetlenek voltak, de a melyek bármelyikének teljes győzelme Európát veszélybe dönthette volna.

Magyarország sorsa is e világtörténeti küzdelem hatása alatt állott. Mióta keresztény lett és a nyugat rendszeréhez csatlakozott, ennek fejlődési törvényei reá nézve is irányadókká lettek.

A veszély, mely bennünket fenyegetett, onnan eredt, hogy a germán-latin társadalomban fölülkerekedtek a centripetális erők, s a népek önállóságát korlátok közé kezdették szorítani.

A keresztény világ legfőbb két ura, szoros frigyben egymással, a régi római világbirodalomhoz hasonló alaku-

lás felé kezdi terelni Európát, a mi Magyarországot is elnyeléssel fenyegette.

Arra irányul a közös törekvés, hogy egy vallásnak, egy pápának és egy császárnak minden más hatalmi tényező fölé emelkedő uralmát alapítsa meg Európában.

Megmérhetetlen a hatalom, a melyet a két hódító erő összetartása teremt. A legnagyobb szellemi hatalomnak, mely Európában valaha létezett s az akkor legnagyobb katonai hatalomnak szövetsége nagy veszélylyel fenyegeti a szabad államok fejlődését.

Nehéz volt támadásukkal daczolni. A pápa sujtó szava az önbizalmat csökkentette s a védekezést megbénította. A császár nagy anyagi ereje könnyen fejezhette be az így előkészített munkát. A legkisebb eredményt is Isten itélete beteljesedésének tekintették a keresztény harczosok, a mi végleg megfélemlítette és megtörte az ellenállást. A sikert a pápa szava szentesítette. A népek alig merték azt a soha nem lankadó, mindig megújuló szívós ellenállást kifejteni, a mely nélkül a gyenge az erőssel szemben nem boldogul, midőn ezzel az örök kárhozatot vonják magukra, holott a megadással és vezekléssel bűnbocsánatot biztosítanak maguknak. A középkor számtalan példát mutat, hogy ezen szellemi tényezők egymagukban is az övéknél nagyobb anyagi erővel szerencsésen mérkőzhettek. Hát ha még a kor legfélelmetesebb kardja áll melléjök.

Midőn bejöttünk, Nagy Károly birodalma már megoszlott, de Németország megint erőre kapott. A Karolingok eszmekörének és állásának örökébe léptek a szász származású királyok. Rossz omen volt reánk nézve, hogy e hatalmas uralkodó-család emelkedését éppen az ellenünk folytatandó erélyes védelem szükségének érzete idézte elő. Az új császárság nem volt oly hatalmas, mint a Nagy Károlyé, de tekintélyes erővel rendelkezett. Európa első hatalmassága

volt, s reánk nézve azért vált veszélyesebbé még a réginél is, mert közelebb székelt határainkhoz.

Geographiai helyzeténél fogva minket akkor is megsemmisíthetett, ha világbirodalmi terveit nem birja megvalósítani, s csak annyira győzedelmeskedik, hogy szomszédai fölött uralkodhatik.

Az Ottók idején, mindent egybevetve, a császárok hatalma nagyobb volt, mint a pápáké. Ők védték meg emezeket. A pápa választásánál döntő volt a szavuk. Istvánnak, igaz, II. Sylvester pápa adta a koronát, de csak a császár megegyezésével. Nem is tehetett másként. III. Ottó császárnak köszönhette méltóságát. Ottó teremtménye volt.

E belső összhangból nagy hódító erőt merített a világ két feje, főleg a császár. Csehország és Lengyelország ez időben voltak kénytelenek felsőbbségét elismerni. Elkerülhettük-e mi e sorsot? Úgy látszott, hogy nem.

Míg István, a bölcs, élt, a veszély nem élesedett ki. De a halálára következett évtizedekben komoly alakot öltött és nagy válságot okozott, mely a korona önállóságát egy időre megszüntette, s könnyen megsemmisíthette volna.

A szövetségnek, a melyet a császár és a pápa egymással kötöttek, a tőszomszéd Magyarországgal meg kellett ütköznie. A véletlennek volt döntő befolyása arra, hogy e tusát mikor vívjuk meg; egyes phasisait egyes emberek és elláthatatlan körülmények alakították; de az egymás mellett kifejlődött ellentétes fölfogások és irányok csatája elkerülhetetlen volt.

Szent István conceptiója, a független magyar állam a keresztény társadalom keretében, s a császár conceptiója, mely a legfelsőbb hatalom elérésére irányult, egymással meg nem fértek.

A küzdelem bekövetkezett, mihelyt a császárnak a legelső alkalom kinálkozott a beavatkozásra. Mikor a magya-

rok elkergették Pétert, s ő a németek védelméért könyörgött, a harcz elkerülhetetlen volt. III. Henrik nem szalaszthatta el az alkalmat, hogy uralmát Magyarországra is kiterjeszsze. Hűtlen lett volna azon eszmékhez, a melyeket Nagy Károlytól és Nagy Ottótól örökölt, ha másként cselekszik. Megfelelt világraszóló állásának, a keresztény társadalom fölött gyakorolt legfelsőbb uralmáról táplált hagyományos nézeteinek, midőn parancsszavával, kardjával rendelkezett a szomszéd királyság sorsa fölött.

Megfelelt örökölt politikájának az is, hogy Péter mellett foglalt állást, az olasz mellett, a ki a nyugati civilisatiónak és a nyugati vallásnak megbizhatóbb támasza látszott lenni a tősgyökeres magyar Abánál és Árpád sarjadékainál.

Természetes volt az is, hogy ezen actiójában a pápa támogatta. A pápa egyáltalán a császárral tartott. E kérdésben pedig czéljaik különben is találkoztak. A germán felsőbbség a még bizonytalan kereszténységű magyarság fölött közös érdekük volt.

A német fegyverek és a pápa átka együtt súlyosodtak reánk. A német vitézek a ménfői csata közben támadt viharban Isten újját látják a kiátkozott magyarok ellen s egy közönséges természeti tüneményből új bátorságot merítenek a harcz folytatására. Kérdés, hogy az egyház állásfoglalása nem gyengítette-e némileg sorainkban is az egységet. Ha még nem is sokan, de minden bizonynyal egyesek féltek a szent atya haragjától.

A küzdelem végső eredménye azonban mégis a magyar függetlenség győzelme volt. Hosszú vajúdás közben, váltakozó combinatiókkal, új meg új emberek vezérsége mellett folyt a harcz, míg Németország letett tervéről, cserbenhagyta pártfogoltját, Salamont, s Magyarország függetlenségét többé nem zavarta.

Mi okozta e szerencsés megoldást? Mi okozta, hogy a fiatal Magyarország a világ akkori uraival megbirkózhatott?

A veszély nagy volt. A nemzet fejlődésének egyik legválságosabb korát élte. A ménfői csata, a melynek következtében III. Henrik az ország hűbérura lett, s a magyar korona elvesztette függetlenségét, hasonlóan a mohi ütközethez és a mohácsi vészhez, történetünk egyik gyászos napjává válhatott volna. Főleg abban különbözik tőlök, hogy nem nálunknál vadabb, műveletlenebb népek, hanem egy nagyobb fejlődést elért szomszéd győzedelmeskedett fölöttünk. E különbség a művelődés szempontjából javunkra szolgálhatott, az ország függetlensége azonban annál nagyobb veszélyben forgott.

A magasabb kultura ereje a hűbérviszonyt Németországhoz állandóbbá tehette, s rábirhatott volna, hogy azt elfogadjuk, a mit a tatár és a török uralommal szemben soha nem tettünk.

De félős volt az is, hogy az idegen aggressio ellen támadt reactio kereszténységünket ejti veszedelembe. Természetes volt, hogy a nemzetre nagyrészt ráerőszakolt új vallást az idegen uralommal azonosították. Az önállóság ösztöne azok malmára hajtotta a vizet, kik a régi állapot után sóvárogtak. A ki a nyugat ellen, a kereszténység vezérei ellen harczolt, annak számolnia kellett ezzel az iránynyal, annak a pogányság szellemére kellett támaszkodnia, ha győzni akart. Ez meg is történt. A legnagyobb erővel, a mikor Péter ellen másodszor föllázadtak, s a római császártól és a pápától reánk erőszakolt királyt akarták elkergetni.

Ha ez az irány fölülkerekedik, Szent István műve romba dől, s vele haladásunk, sőt lételünk újra koczkán áll.

Jövőnk csupán a keresztény társadalomban lehetett, de

úgy, a mint Szent István képzelte, független, önálló tényezőként.

Ekkor pedig úgy látszott, hogy ez a politika keresztülvihetetlen, s vagy német fönhatóság alá kerülünk, vagy pogányokká leszünk. Ebben volt a válság komolysága.

A nemzeti ügy élén állott férfiak megértették a pogányságban levő veszélyt. Nem annyira ájtatosságból — hisz különben ideig-óráig sem alkudhattak volna meg az ellenkező iránynyal — mint inkább politikából ragaszkodtak a kereszténységhez. Eltürték, a mikor és a mig hasznát látták, az ősi hitet; de mihelyt győztek, mihelyt a helyzet uraivá lettek, visszaállították az új vallást. Nem adták magukat a reactio hatalmába; szívósan ragaszkodtak nagy elődjök politikájához.

Hogy így is helyt tudtunk állani a német ellen, s hogy győztünk a nélkül, hogy a védelem legszélsőbb eszközeihez nyultunk volna, sok különböző átalános nagy és némely apró körülmény közremüködésének volt a következése. Igy van ez minden nagy eredménynyel. Egyes embereknek kijut az érdemből. Nagy férfiak döntő hatással vannak korukra; de e mellett, mint a legerősebb egyéniségek sikerének is föltételei, ott vannak az általános nagy okok, melyek az eseményeknek irányt szabnak. Most főleg ezeket keresem. Az egyes eseményekről, az egyének szerepéről csak annyit, hogy a legdöntőbb hatással az volt, hogy a nagyeszű III. Henrik akkor halt meg, midőn vejében, Salamonban, újra olyan jelöltre talált, a kinek joga volt a trónra és a ki hajlandó volt Magyarországot ismét Németország hübérévé tenni, s hogy e halál következtében Németországban IV. Henrik gyermekkorában jutott a trónra.

Kiegészíti ez esemény jelentőségét, hogy ugyanazon időben a nemzeti ügy élére két népszerű levente jutott:

Géza és László. Ők voltak arra hivatva, különösen László elsőrangu egyénisége, hogy megmentsék Szt. István művét.

A tehetség nagy súlya, mely III. Henrik életében a mérleget ellenünk fordította, e kettős változással a magyar függetlenségnek kedvezett.

Az általános okok közt, a melyek lehetővé tették védekezésünket és végleges diadalunkat, a magyar faj harczi tulajdonai voltak és az az ügyes taktikája, hogy a németeket kifárasztotta, kiéheztette, az ország szivébe csalta, s nagy összeütközéseket kerülve, apróbb csatározásokkal, vitéz tettekkel meggyőzte arról, hogy nehéz vállalkozás a magyart rabláncztra verni. Az ellenállás javára volt az is, hogy a kereszténység a magyar nemzetnek még csak fölületét hatotta át, nem az egész nemzetet a legszélsőbb rétegekig, úgy hogy a pápa szavának nem volt reá parancsoló ereje.

De a végleges és teljes sikert mindezek a körülmények sem magyarázzák meg. Érthetővé teszik, hogy a küzdelem erős volt, s hogy könnyen nem sikerülhetett a magyart idegen függés alá hajtani; de legyőzhetetlenek nem voltunk. Apasztotta erőnket a pártoskodás is. Péter és Salamon királyi joguk súlyával a német részen küzdöttek. Maga Endre király is, kit a nemzeti irány emelt a trónra, kész lett volna Henrik előtt meghajolni, hogy fiának, Salamonnak, biztosítsa örökét. Magyarország súlyos válság napjait élte. Atya a fiával, testvér a testvérrel meghasonlott. A kereszténység a pogánysággal, az állam egysége a törzsszerkezettel, a fejedelmi alkotmány a királysággal, a magántulajdon eszméje a törzsvagyon rendszerével küzdött az elsőségért. Két világ mérkőzött egymással. A német birodalom hatalmasabb volt, mint a mienk. Nagyobb volt a terjedelme is, a népessége is, a vagyonossága is, a műveltsége is. Harczosai vitézsége sem maradt el a mieinké-

től. III. Henrik idején pedig e nagy hatalom a császárnak még rendelkezésére volt.

Nem is fegyvereink felsőbbsége döntötte el a viszályt. A német volt mindig a támadó; mi nem hatoltunk be az ellenfél országába, nem vertük le erejét hazájában, nem tettük lehetetlenné a további küzdelmet, s ha többször ki is szorítottuk a germán invasiót és nagy károkat is tettünk benne, olyan győzelmet nem sikerült fölöttük kivívnunk, mely a harcz megújításától a büszke nemzetet végleg elijeszthette, s politikájának és ambitióinak más irányt szabhatott.

A küzdelmet nem fejezte be valamely különös haditény; elaludt az magától. Egy fegyveres séta után, a mely eredménytelen maradt, IV. Henrik végleg letett sógorának, Salamonnak ügyéről és a német birodalomnak prætensiójáról, mert figyelmét és erejét más nagy kérdések kötötték le. Megbomlott a szövetség, a melyen atyja világhatalma alapult, s megindult a nagy küzdelem a császár és a pápa között, a kiknek egyetértése volt a mi veszélyünk.

A világtörténelem egyik nagy forduló pontjához ért. Előbb-utóbb be kellett ennek következnie; de hogy nem késett még egy-két nemzedék életéig, hanem akkor bomlott meg az összhang a két világhatalom között, a mikor velünk állottak harczban, ez volt a szerencsénk. Ez mentett meg bennünket.

Ha nem így történik és a nyugat elleni küzdelem még sokáig foly, fejlődésünk másként alakul. Szt. László és Kálmán király, kik a végleges consolidatio munkáját végezték, s kelet és délfelé terjesztették hatalmukat, e helyett a védekezésben merítették volna ki erejöket.

A fordulatnak be kellett következnie. A világuralomra törő két erő csak úgy férhetett meg egymás mellett, ha az egyiknek sikerül a másikat állandóan a maga befo-

lyása alá juttatni. Csak úgy volt közöttük az összhang maradandólag föntartható, ha vagy a császárság biztos jogot szerez magának a pápai méltóságnak betöltésére, vagy a pápa rendelkezik a császári korona fölött. Legalább az volt szükséges, hogy az egyik mindig meg tudja akadályozni, hogy vele ellentétben levő egyén jusson a másik hatalom birtokába.

Eddig a két hatalom összetartása azon alapult, hogy a pápai állás betöltése többnyire a császárok befolyása alatt állott. III. Henrik, éppen a Magyarország uralmáért folytatott küzdelem éveiben, elismert jogtétellé emelte, hogy döntő szava van a római pápa választására. Ha az élet további fejlődésénél ez a szabály marad az irányadó, óriás perspectivák nyilnak meg a császári hatalom előtt. De a dolgok lényege ellenkezett e fejlődéssel.

Európa haladása a részek független fejlődését követelte. Egy óriás központi hatalom alakulása, mely a pápának az egész kereszténységre ható egyetemleges erkölcsi befolyását Olaszország és Németország anyagi erejével egyesíti, nem lehetett a fejlődés utolsó phasisa. Európa többi hatalmassága mind veszélyeztetve lett volna.

A német császárok alkotása magában is rejtette a bomlás csíráit.

Történelmi anachronismussá lett. Oly eszmén alapult, mely egy elmult világhelyzetnek volt természetes szüleménye, a XI. századnak azonban mái nem felelt meg. Azon kisérlettel kellett járnia, hogy a világ fejlődését visszaszorítsa azok közé a keretek közé, a melyek hajdan az eszmének életet adtak. Míg remény volt e kisérlet sikerére, a rendszer lehető volt. Mihelyt e remény elenyészett, buknia kellett.

Az egy császár, egy pápa, egy vallásnak a császári hatalom túlsúlyával kapcsolatos fogalma Európa fejlődésé-

nek ama korában fogamzott meg, midőn a kereszténység sorsa egy birodalomhoz volt fűzve, s ezen egy világi fejedelem uralkodott, a régi római imperator. Midőn Nagy Károly idején e fogalmat ujra feltámasztották, a világ helyzete valamennyire hasonlított a régihez. Lehetséges politikai conceptióvá lett tehát a római imperium visszaállítása. Midőn azonban a következő századok fejlődése más irányt vett, s a világi egyetemleges imperiummal szemben a keresztény társadalmat képező csoportok önálló alakulásának nyitott utat, midőn a franczia, az angol, a magyar erők függetlensége megszilárdult, összeomlott az alap, a melyen a világi imperium felsőbbségének büszke conceptiója épült.

A pápaság azon igénye, hogy Isten helytartója e földön, s hogy Isten megbizásánál fogva a földi életet égi törvények szerint intézi, mindig belső ellentétben volt valamely világi hatalomtól való függésével.

Mihelyt e világi hatalomnak nem sikerült az egyetlenné válni, a pápaság békésen nem tűrhette ezen ellentétet.

A pápai méltóság fogalma, egyetemleges természete kizárta, hogy Európa egyik fejedelmének szolgája legyen. Olasz-német patriarcha maradhatott, de semmiképpen sem az egész kereszténység feje, ha a császárnak van alávetve. Az egyház csak úgy lehetett az önálló államok vezetője, ha nem sülyed egy állam szolgaságába.

Egy mindent fölölelő és az eddigi egyensúlyt alapjában megrendítő küzdelem tehát elkerülhetetlen volt.

Csak arra való ember kellett hozzá, a ki teljesen érzi a reászállott hatalom isteni voltát, a ki megismeri a század irányát és élni mer a rendelkezésére levő nagy eszközökkel. Ilyen volt VII. Gergely. Fanatikus lelkesedése isteni eredetű hatalma iránt és politikai éleslátása meg-

felelt a helyzet várakozásának. Mintegy arra született, hogy a világtörténelem méhében rejlő nagy küzdelmet megindítsa és vele a jövőnek új irányt szabjon.

Érdekes volna e nagyfontosságú, sokszor dramatikai alakot öltött küzdelmet kibontakozásában, változó fordulataiban végig kisérni; de eltérítene tárgyamtól.

Csak ahhoz van közöm, hogy miként szilárdította meg Magyarország független állását a keresztény világban.

A küzdelmet nemcsak szellemi fegyverekkel vívták. Szítva az Olaszországban ébredő elemek függetlenségi vágyát s szövetkezve a német elégedetlenekkel, a pápa anyagi erőt is állított síkra, s ezzel elvonta a német fegyvereket Magyarországtól.

A mogyoródi ütközet, a mely a németpárti Salamon király uralmának véget vetett, 1074-ben vivatott. Gergely 1073-ban lett pápa s 1076-ban átkozta ki IV. Henriket. A nagy küzdelem tehát éppen akkor indul meg, midőn a német birodalom új erőfeszítésére lett volna szükség, hogy Magyarország fölött gyakorolt felsőbbségét visszaszerezze, s megint az kerüljön a trónra, a kit egyszer ő ültetett abba. Ezt tette kivihetetlenné a világtörténeti erőknek küzdelme. Ezért szünt meg a harcz.

De ha a pápaság összes törekvései diadalmaskodnak, a régi viszály új alakban föleleveneddik. A pápa becsvágya nem éri be saját fölszabadulásával. Az egész egyházat akarja emancipálni minden világi befolyás alól és tökéletesen a maga vezetése alá akarja helyezni. Az így megalapítandó óriás hatalmat nemcsak arra fordítja, hogy a keresztény világ szellemi vezetője legyen, hanem a politikai elsőségre is tör.

Mióta a pápa választása, a III. Henrik idején elismert elv ellenére, a cardinálisok collegiumára szállt, a pápai méltóság emancipatiója a császár tutelája alól külsőleg is

elismerésre jutott. Az egész papság fölszabadítását a világi hatalomtól a cœlibatussal és azzal akarták biztosítani, hogy a püspökségek és más egyházi javadalmak adományozása a fejedelmektől megvonassék. Az így fölfelé és lefelé függetlenné tett egyház, mint a jó és rossz legfőbb birája, mint az emberi gondolatok és cselekedetek mestere, mint a legfőbb parancsoló és tiltó fórum, magasan a császárok és királyok fölé emelkedett s az államok és népek ura lett volna.

Fölötte senkisem áll, senkisem itélhet, csak az Isten; ő mindenki fölött áll és mindenki fölött itél. Föloldhat az eskü alól, föl a hűség kötelessége alól, letehet császárt, királyt, osztogathat koronát, országot. A császár legyen első szolgája és adja a kardot, a melylyel az ellene szegülőket sujthassa. Az egyház óriás szellemi hatalmához a császár szolgáltassa az anyagi erőt.

A kor rajongó vallásosságánál fogva e mindenhatóság elérhetőnek tetszett.

Nem egyszer úgy látszott, hogy a pápák czélt érnek. IV. Henrik fiai egyenkint elpártolnak kiátkozott atyjuktól, s V. Henrik, öröke biztosítása végett, meghódol a pápának. II. Frigyest, a hohenstaufenit, III. Incze pápa, VII. Gergely méltó utódja, helyezi a trónra. De szerencsénkre, mondhatjuk, az emberiség szerencséjére, ezek csak mulékony tünetek voltak. Maga V. Henrik és II. Frigyes is a pápák elkeseredett ellenfelei lesznek. Habár nagy küzdelmek árán, mégis föntartja magát a császárság, önálló czéljaival és törekvéseivel. Nem válik satellitává, hanem marad álló csillag, a mely a maga útján halad s hozzájárul a világrend egyensúlyának megóvásához.

Így volt ez legalább II. Frigyes haláláig, 1250-ig.

A csaknem két századon át folyt küzdelemben nem sikerült sem a pápának, sem a császárnak a másikat ma-

gának alárendelni. Ezen a tényen alapult az európai egyensúly. Láttuk, hogy együttműködve, vállvetetten sem birták az európai élet tényezőit megtörni; mihelyt közöttük az egység megbomlott, a centripetális erők megszüntek általában és megszüntek különösen reánk nézve komoly veszély forrása lenni. Míg a két fél küzdelme folyt, Magyarország a biztosított lét korszakát éli.

Ezen eredményhez nagy mértékben hozzájárult az Árpádok azon bölcs politikája is, a melynél fogva tartózkodtak a nyugatnak egymással vívott harczaiba magukat beleártani.

Semlegesek maradtak. Inkább a pápák pártján vannak, a mi az érdekeknek és a multnak természetes következése volt; de nem válnak eszközeikké. Nem engedik magukat tőle fölhasználtatni, s önmaguk sem követnek czélokat, a melyek nincsenek arányban a nemzet erejével, s ellentétbe helyezték volna őket a nyugattal. Igazi nemzeti politikát folytatnak.

Már László és Kálmán királyok, menten a nyugatról eredő absorptio veszélyétől, nem avatkozva annak ügyeibe, a belső consolidatio munkájára fordították erejöket. Ők és utódaik észak, kelet és dél felé terjeszkedtek, a tenger partjait is megközelítvén. Ez maradt később is az Árpádok politikája. Az egyedül helyes.

Különös szerencsénk volt, hogy ezen korszakban a nyugattal békében éltünk. Uj veszélyek támadtak, a melyek, ha egybevágnak a nyugati absorptio korával, végzetesekké válhatnak reánk nézve.

A magyar királyságot terjeszkedése a Balkán félszigeten összeütközésbe hozta Konstantinápoly urával. Kiskorú királyok idejének és belső viszályoknak ügyes kiaknázásával az eszes Manuel császár olyan túlsúlyra tett szert, hogy azon szerepkört követelte magának, a melyet előbb

III. Henrik bitorolt. Ha, a mire kedve volt, mert a régi vágyak kiirthatatlanul éltek a német fejedelmek szivében, az akkor hatalmas Rőtszakálu Frigyes szintén ellenünk fordul, alig birtuk volna önállóságunkat megóvni.

Frigyes éppen ekkor meglehetősen jó viszonyban volt a pápával. Jellemző, hogy nyomban Magyarországra gondolt; helyzete azonban még nem volt elég szilárd arra, hogy tervét megvalósítsa. A pápával nemsokára újra kigyuladt a századok viszály, s Magyarország egyedül maradt déli ellenfelével szemben.

A byzanti birodalomnak nem volt rá ereje, hogy minket legyőzzön. A kiváló császár kezében veszélylyé vált ugyan, főleg míg gyenge uralkodóink voltak, de állandó függésbe magától bennünket nem juttathatott. Nem előzte meg az a mélyreható befolyás belső intézményeinkre sem, a mely a német kisérlet hátterét alkotta. A nyugati, a germán világnézeteken és intézményeken alapuló magyar civilisatióra s a magyar állam rendjére nézve a németek császárja sokkal veszedelmesebb ellenfél volt, mint a kelet uralkodója. A nyugatról jött sok hittérítő, lovag és telepes természetes párthive lehetett a német befolyásnak, ellenben a görög világnak nem voltak ilyen számban szövetséges társai közöttünk. III. Béla erős keze így könnyen és végleg megszabadíthatott bennünket. A roskadozó Byzanz Manuel halálával eltünik a minket veszélyeztető hatalmak sorából.

Magyarország önállósága, mint a nemzetközi erők egymáshoz való arányának természetes következése, ismét neki lendül, s gyenge királyok és belső viszályok sem ronthatják meg.

Ekkor lép közbe a mindent felduló és századok vívmányait egy csapásra megsemmisítéssel fenyegető tatárjárás.

Geographiai helyzetünk következménye, hogy ránk sza-

kadt a vész. A civilisált világ határán élvén, mindig ki voltunk téve a barbárok invasiójának. Bukásunkban pedig, úgy hiszem, része volt a király és az akkori vezérek taktikai hibáinak, a nagy rémületnek, a melyet a vad hordák kegyetlenkedése mindenütt keltett, a tatár chan hadvezéri felsőbbségének, seregei erejének és harczedzettségének. Hozzájárult az a körülmény is, hogy a kereszténység fő támaszai Európában, a pápa és a császár, harczban állottak egymással, s nem jöttek segítségünkre. A mi különben javunkra szolgált, ebben az esetben kárunkra volt.

A tatárvilág belső válsága okozta, hogy a vész, mint a nyári vihar, hamar elmult.

Itt különben sem lett volna maradásuk e vad hordáknak. Magyarország nagyon is messze feküdt uralmok központjától, s nagyon közel Európa szivéhez. A keresztény fegyverek előbb-utóbb megtörték volna erejöket. Állami szervezetünk már annyira megszilárdult, társadalmilag már annyira művelődtünk, hogy a primitiv tatárfaj állandóan nem uralkodhatott volna felettünk. A vihar végzett munkánk próbájává lett. Csatavesztések földre teríthettek bennünket, de állami és nemzeti szervezetünket megbontani nem birták. Már annyira megerősödtünk, hogy a sors e nagy csapása sem ronthatott meg.

A tatárjárásra következett időkben megint szerencsénkre vált az a százados viszály, a melyen szabadságunk biztossága eddig is nyugodott. II. Frigyes, ez a hatalmas alak, szerette volna bajainkat hasznára fordítani. A földönfutó Bélától hűségi esküt követelt. Ha a pápa, ki Bélát az eskü alól feloldotta, közbe nem lép, s a Hohenstaufent az olasz bonyodalmak el nem foglalják, rossz idők szakadnak reánk.

Igy hamar visszafoglaljuk állásunkat Európában s függetlenségünk teljes megóvásával menekülünk a nagy bajból.

De alig lábadtunk ki belőle, új bonyodalmakkal állottunk szemben. Csak ritkán és mindig csak rövid ideig volt részünk a békességes lét áldásaiban.

Még élt IV. Béla, midőn II. Frigyes halála után a pápaság teljes diadalt aratott ellenfele, a római király fölött, s ezzel az európai egyensúly megromlott. Ha eddig a két hatalom versenye volt önállóságunk biztosítéka, nem rejlett-e új veszély magva az egyik végleges győzelmében?

A pápaság, miként láttuk, csak úgy tört világuralomra, mint a császár, Magyarországgal szemben pedig hűbéri joggal vélt birni, mert István tőle nyerte koronáját. Szent Péter hűbérét látta benne, csak úgy, mint Angliában és Nápolyban. Már VII. Gergely állította föl ezt a tételt. Nem igyekszik-e most utódja, ki az elődjétől megindított nagy hadjáratot győzelmesen befejezte, ezt az elméletet az életben alkalmazni, s Magyarországot idegen érdekek szolgálatába hajtani?

A kisérletet megtették, de kudarczot vallottak vele. Az általános körülmények és a függetlenségnek ugyanaz a vágya, a mely a némettel szemben feszítette erőnket, megvédtek bennünket a pápa szellemi fegyverei ellen is.

A beavatkozásra az adott okot, hogy IV. László fiú hátrahagyása nélkül halt meg, s a pápa III. Endre örökjogát nem akarta elismerni. Azt állította, hogy a megüresedett trón fölött rendelkezni az ő dolga. Mint az ország hűbérura, mint annak az utódja, a ki Szt. Istvánt a koronával megajándékozta, saját világuralmi érdekei szerint vélt a magyar királyság sorsa fölött dönthetni.

Az Anjoukat Nápolyba IV. Clemens pápa vitte be, hogy velök kiszorítsa a Hohenstaufenokat déli Olaszországból. E fejedelmi ház, mindent egybevetve, szövetségese is maradt Rómának. Ha sikerül őt, a pápa fönhatóságának

elismerése mellett, a magyar trónra helyezni, nagy segítségére válhatott az európai ügyekben. A pápa, a kinek ez időben sehol komolyabb küzdelme nem volt, a ki a császári korona fölött döntő befolyást gyakorolt, hatalma tudatában a hagyománynak és érdekének megfelelően vélt cselekedni, midőn a magyar királyságot szorosan akarta magához fűzni.

A magyarországi állapotokban is sok olyan tényező volt, a mely sikerrel kecsegtette. Az utóbbi időkben a pápa sűrű összeköttetésben állott a magyar nemzettel és folyton gyakorolta tuteláját, melyet a kor fölfogása a társadalom fölött neki megengedett.

IV. László kicsapongó, erkölcstelen élete, a nagy szerep, a melyet udvarában a félig pogány kunoknak juttatott, az adóbeli állapotok botrányossága, a kár, melyet egyes hatalmas urak az egyháziaknak okoztak, a főpapi állások betöltése kérdésének bonyolodottsága, s a sok törvénytelenség, mely e kort jellemzi, mindez alkalmat adott a pápának tanácsra, beavatkozásra, parancsok osztogatására, s majd levelek, majd legatusok utján feddésekre és interdictumokra. Mondhatni, hogy a pápai kormány a legfelsőbb foruma lett a magyar belügyek intézésének. Szokássá vált, a törvények sanctiójaképpen az egyházat kifejezetten meghatalmazni, hogy kiátkozza az ellenök vétőket. Az átkok oly gyakoriak, a közigazgatásnak és igazságszolgáltatásnak oly annyira rendes eszközeivé lettek, hogy a papok panaszkodtak, hogy már nem bírják foganatosítani, s kénytelenek a velök járó rendelkezéseket megszegni, mert nem tudják, ki milyen cselekedete miatt van egyházi büntetés alatt.

Az ország zilált politikai helyzete is szerzett szövetségest a pápának.

Az oligarchák ez időben kezdik romboló munkájukat.

A belső viszály volt éltető elemök. Egy-egy trónprætendens jelentkezését szerencsének tartották magukra nézve. A zavarosban szerettek halászni. Szivesen vették tehát, hogy Endre ellenkirálylyal állott szemben.

A pápák iránt való engedékenység mellett továbbá Magyarországnak nem egy politikai érdeke szólott. Félni lehetett a tatártól; a déli határon is félig pogány, eretnek elemek környeztek bennünket, mind olyan tényező, a melyek ellenében a pápa támogatásának becse volt.

De mindezek ellenére, a mig Árpád ivadéka élt, megküzdöttünk az ellenáramlattal. III. Endre idején a nemzet zöme kitartott választott királya mellett. Megfelel a magyar jellemének, hogy az Árpádok prestige-e Szent Péter székéét is elhomályosította.

A ragaszkodás az Árpádokhoz, a nemzeti érzés ereje, mely a törvényesen megejtett választást kétségessé tenni nem engedte, olyan politikai motivumok voltak, hogy hatalmukkal semmi sem mérkőzhetett. Hatásuk alól maga a papság sem vonhatta ki magát. A vallásosság náluk nem birta a nemzeti érzést és a politikai tekinteteket ellensúlyozni.

Nehéz az akkor élt nemzedék vallásos buzgóságáról, s ennek hatásáról az emberek elhatározásaira magunknak világos fogalmat alkotnunk; de alig csalódom, ha azt állítom, hogy őseink nagy jelentőséget tulajdonítottak ugyan a pápa szavának, föltétlen engedelmességgel azonban nem voltak iránta. A magyar sohasem volt olyan fanatikus, mint a franczia vagy a spanyol. Nem volt az abstractiók, az elvont képzeletek embere. Ma sem az. Lelkére és akaratára a földi élet különböző gyakorlati követeléseinek mindig meg volt a maguk döntő hatása. A magyar ember mindig inkább ahhoz mérte magatartását, hogy abban a vonatkozásban, a mely a fönforgott körülmények között a legbensőbben érdekelte, mit követel tőle az élet, mint ahhoz,

hogy mit tanít az egyház, a túlvilág szempontjából indulva ki.

Ezt látszik legalább mindaz bizonyítani, a mi e században történt. A magyar királyság rendesen a pápa pártján volt: de nem mindig; nem, ha politikai érdeke mást kivánt. I. László, a «szent», IV. Henrik császárhoz csatlakozott és elhagyta az egyház szövetségét. Azon királyok, kik Rómával tartanak, sem szánják el magukat érte áldozatra, nem tesznek érte többet, mint a mennyit politikai tekintetek is javasolnak. A keresztes hadjárat nagy mozgalmában népünk gyengén vett részt. A pogány kunokkal meg tudott férni. Az eretnekek üldözésében nem fejtette ki azt a buzgalmat, melyet a pápa várt. Az izmaelitát és a zsidót minden unszolás ellenére megtűrte országában. Hasznára voltak s azért nem bántotta őket. A görög-keleti vallásúakkal jobban tudott megférni, mint Európa más népe.

De másrészt mégis nagy befolyást gyakorolt reá is az egyház. A korona jogaiból is sokat engedett el Rómával szemben. Olyan harcz a világi és egyházi hatalmak között, mint a minő Európa többi államában elkeseredetten folyt e századokban, nálunk nem támadt. Őseink az egyház szabadságairól, vagyonáról, jogairól gondoskodtak, habár föltétlen tiszteletben ezeket sem tartották.

A legutóbbi időben is a pápai legatus sok veszedelembe ejtette magát. Elfogták, s ő a tapasztalatokat, a melyeket hazánkban szerzett, abban foglalta össze, hogy nem térne oda vissza. Elérte ugyan, hogy háborút indítottak a kunok ellen, de szíve vágya, teljes megsemmisítésök nem sikerült.

Ezen állapotnak megfelelt, hogy a pápa törekvése mindaddig nem járt eredménynyel, mig a politikai momentumok túlsúlya ellene nyomott a latban, mig az Árpádok nimbusával állott szemben. Endre halálával a dolgok ellen-

kező fordulatot vettek. A politikai helyzet kedvezővé alakult a pápára nézve. Mihelyt nem volt törvényes király, sokan hajlottak arra, hogy a pápától fölkent és királynak nyilvánított Róbert Károlyt elismerik. A papság határozottan melléje állott.

Az ellenáramlatot, azoknak a pártját, kik a pápától bitorolt kinevezésben a korona függetlenségének veszélyét látták, alkalmas jelölt hiánya gyöngítette. Venczel és Ottó nem váltak be. Mindez javára vált a pápának. És mégis föladja azt az elvet, hogy Magyarország koronája fölött szabadon rendelkezhetik. Megáll a fél úton. Beéri vele, hogy a nemzet, mely a soká tartott viszálynak véget akart vetni, a pápa jelöltjét önként megválasztja királyának, a nélkül, hogy elismerje a pápa jogát a kinevezésre. Fölhagy elvi álláspontjával és belenyugszik abba, hogy a nemzet a pápa döntését és a már megtörtént koronázást nem tekinti érvényesnek. Róbert Károly lesz ugyan a király, de nem mint a pápa hűbérese. A pápa maga lemond a tervről, hogy itt második Nápolyt alapítson.

Miért? Dramatikus jelenetben örökíti meg a magyar történetirás, hogy miként forgatta beszédét a rákosi országgyűlésen Gentili pápai legatus, midőn látta a magyarok fölindulását azon nyilatkozatán, hogy Magyarországnak csak a pápa adhat királyt, s ő Károlyt nevezi ki Magyarország fejedelmévé. Ezen izgalom hatása alatt a megijedt főpap arra magyarázza szavát, hogy csak a törvényes magyar királynak a szentszék nevében való megerősítését értette.

Ezt az ügyes alkalmazkodást azonban aligha kizárólag a hazai hangulat okozta; hozzájárult a világhelyzet is.

Az európai nemzetek történetét okozatos lánczolat kapcsolja egymáshoz. Messze a határaikon túl végbemenő események döntő hatással vannak sorsukra.

1290-től, midőn az Anjouknak adományozta Szent Ist-

ván koronáját, 1306-ig, midőn Gentili megelégedett a közvetlen gyakorlati czél biztosításával, a pápa helyzete Európában tetemesen megváltozott.

Győzött ugyan a császár fölött, de diadala nem hozta meg azt a gyümölcsöt, a melyet tőle várt. Ahhoz, hogy világuralmi tervét megvalósítsa, a pápának anyagi erőre lett volna szüksége, mely, neki vakon engedelmeskedve, képes lett volna bármely fegyveres ellenállás megtörésére. Néha sikerült parancsoló szavának nemzetközi erőket mozgósítani; a tőle kijelölt czél érdekében néha önként fegyverre kelt a keresztény társadalom. Ezren és ezren, olyan tömegek, a melyekhez hasonlókat Európa a népvándorlás idejétől az általános védkötelezettség koráig nem látott, tűzték föl a keresztet. De csak ritkán birta a pápa ezt az erőt politikai hatalmi czéljaira kihasználni. Ha egyes lovagok, különösen lelkes hivők készek is voltak a pápa szavára mindig és mindenki ellen kardot rántani, nagyobb országok és fejedelmeik csak akkor vállalkoztak átka végrehajtására, a mikor politikai érdekök is úgy kivánta. Ez volt Európa szerencséje. Az egyoldalú theokratiától ez óvta meg.

A kétkedés szelleme még gyenge volt. A vallás uralkodott az egész értelmi világon. A papok voltak a kor tudósai. Az emberek csak azt tartották érdemesnek tudni, a mit a biblia tanított. A világ rendjét, a természet tüneteit mind ennek az egy forrásnak helyes magyarázatával vélték megfejthetni. Ilyen időben a papi befolyás ellensúlyozására csak vagy a közvetlen világi haszonra törő amaz önzés volt képes, a mely nem sokat törődve azzal, a mit a kor fölfogása az emberek elé szab, s a mit a lelki üdvösség tőlük követel, tétovázás nélkül a maga útján halad; vagy az idealismus, a mely lángra keltette azok lelkét, a kik a haza érdekét és a gondjaikra bízottak javát akarták megóvni, s a mely annyira megerősítette karjukat, hogy az égi hatal-

makkal is daczolni mertek. Nem tűrhették a gondolatot, hogy lelkök mélyének tiszta érzései ellenkeznek a jóval, hogy isteni eredetű a parancs, a mely lelkiismeretük sugallatával ellenkezik, hogy Isten iránt tartozó kötelesség olyant tenni, a mit nemzetök legszentebb érdeke tilt. A politikai élet ezen különböző vezető motivumai birták csak a papság mindenhatóságát korlátolni. A mit később a kétely, a hitetlenség, a fölvilágosodás ereje ért el, azt ezen időben, annyira a mennyire, a politikai szellem hozta létre.

Oly erővel hatott ez a rugó az emberekre, hogy a pápának is számolnia kellett vele. A pápaságnak szakadatlanul ügyelnie kellett a politikai érdekekre és tekintetekre. Azon kellett lennie, hogy a világi tényezők közül állandó érdekszövetséget biztosítson magának. A császárok ellen vívott defensiv harczában azért volt képes magát föntartani, mert nagy politikai erőket birt maga köré csoportositani. Szellemi eszközei meg nem mentették volna.

A jövőt elhatározó kérdés tehát most az volt, hogy sikerül-e világuralmi terve további kifejtésére is ilyen katonai hatalmat szereznie? A császárság, úgy látszott, lábai előtt hever. Sikerül-e e nagy erőt akaratának alávetnie, a régi eszményt, az Istentől adott két kardot egy kézben, Szent Péter utódjáéban egyesítve, megvalósítania?

A dolgok nem így fejlődtek. Politikai combinatio győzött a Hohenstaufenok fölött, nem az egyházi szellem a világi fölfogás fölött. A diadalmas politikai combinatio pedig nem kedvezett a pápa világraszóló terveinek. A helyi, a területi erők arattak győzelmet az egyetemleges, a császári erő fölött.

Az imperialismus ellenségei csoportosultak a pápa köré, ők segítették a győzelemhez, nem pedig azok, kik a pápa hegemoniáját kivánták megalapitani.

Ezekre a szövetségesekre uralmának terjesztése érde-

kében nem számíthatott. Mihelyt ő tör a felsőség után, megbomlik az érdekközösség közte és fegyvertársai között. A pápa csak úgy remélhet sikert, ha az ő csapataik helyett a legyőzött császárság csapatai fölött rendelkezhetik. De a sors gúnyjának mondhatnók, ha nem lett volna az egész küzdelem természetének elmaradhatatlan következménye, hogy akkor tört össze a világi kard, mikor a pápa kezébe került.

Míg erős volt a világi hatalom, nem válhatott az egyházi politika fogantyújává; meg kellett törni, hogy hasznavehetővé legyen; ekkor azonban már nem bir a várakozásnak megfelelni. A pápától a hohenstaufeni ház bukása után trónra emelt német királyok készek neki engedelmeskedni; de képtelenek őt diadalra juttatni. A pápa és a német közvélemény egyaránt belátják, hogy túlságosan meggyengült a császárság. Szilárdabb rend megalapítása végett habsburgi Rudolfot emelik a trónra. Egyik tényező sem akarja benne a régi hatalmas császárt feltámasztani. Csak annyi erőt akarnak neki engedni, hogy hasznos szövetségesük lehessen a nélkül, hogy önálló életet élhessen és őket elnyomhassa. De mindig nehéz élő erők fejlődését előre megállapított határok közé rekeszteni. Mihelyt létrejönnek, saját életök törvényeit követik, tekintet nélkül annak a czéljaira, ki a kezdet nehézségei ellen segítségökre volt.

A Habsburgokkal is így járt a pápa. Ők is önálló politikára törekedtek. Jó viszonyba igyekeztek jutni a pápasággal, engedtek a régi jogokból, nem iparkodtak alávetésén; de világbirodalmi politikájával nem azonosítják magukat. Egy czélt ismernek csak: házi hatalmuk öregbítését s jövőjének biztosítását. A helyi német politika igényei, a családi érdekek vezető motivumaikká lesznek. Ezek pedig tiltják, hogy a pápa csatlósaivá szegődjenek.

Ennek a magyar állapotokra is hatással kellett lennie. Rudolf nálunk sem mozdítja elő a pápa terveit. Ellenkezőleg, a maga számára akarná a trónt megszerezni. 1304-ben a pápa felszólítja Rudolf fiát, Albertet, hogy rántson kardot mellette; de ő meg sem mozdul.

Már ez egymaga is gyengíti a pápát; de ugyanezen időtájt még nagyobb kudarczot vall Francziaországban. A Hohenstaufenok legyőzése után a pápa azon tényezőkkel szemben is szigorúbban éreztette hatalmát, a melyek iránt a küzdelem idején elnézőbb volt.

A Vatikán sohasem mért egyenlő mértékkel. Igényeit örök érvényű elvekre alapítja, de megvalósításuknál a politikai opportunitás szerint jár el. Míg a császárral küzdött, Francziaország és Magyarország iránt elnéző volt; mihelyt szabad a keze, szigorú lesz velök szemben is.

A franczia királyság az ő támogatásával nőtt nagygyá. Szövetkezve a polgári elemmel, a szentszék jóakaratának segítségével sikerült a nagy hűbérurakat legyőznie és az ország egységét, egy időre legalább, helyreállítania. A nemzeti önérzet kifejlődött és a királyságban jutott kifejezésre. Igaz, mulékony volt e korai dicsőség; de hogy a franczia állam fejlődésének e szerencsés pillanata szembe került a pápai mindenhatóság föltámadásával, innen eredt VIII. Bonifácnak fatuma. E két fogalom: nemzeti érzület és Róma uralma egymással soha és sehol meg nem fértek. Össze kellett franczia talajon is ütközniök, mint hajdan a császári ambitióknak az egyháziakkal. Csakhogy a császári tendentiák ellen a pápa természetes támogatásra talált az olasz és német centrifugális elemekben és a császártól aggódó szomszédokban, új küzdelmében ellenben magára maradt. Francziaország rendei IV. Fülöp mellé állottak. A nemzeti érzület és a laikus elem felsőbbsége oly erőre kapott, hogy magukkal ragadták a franczia egyházat is.

A külföld pedig nem tartott attól, hogy ez az irány veszedelembe ejti. A franczia király nem fenyegette az egész keresztény társadalmat; csak a pápa árthatott az európai egyensúlynak.

Igy természetes, de egyuttal végzetes volt a pápára nézve, hogy ügyét sem a német király, sem más fejedelem nem tette magáévá, s hogy a harcz hevében elszakadtak tőle régi barátai.

Bebizonyult, hogy elsőrangu világi hatalom támogatása nélkül a pápai egyeduralmat Európában nem lehet megalapítani, s hogy ilyen hatalom segítségére nem számíthat.

E kudarczok végső oka a kor szellemének változása volt. Még mindig nagy volt a vallás ereje és a papság hatalma az emberek lelke fölött, de már nem olyan, mint a keresztes hadjáratok kezdetén, a lovagrendek és szerzetek keletkezése korában. Diadalával elkésett a pápaság. A német császárok örök érdeme, hogy világtörténeti küzdelmökkel a polgári társadalom jogait mindaddig megóvták, míg az egyház hatalma a szellemek fölött a legerősebb volt. VIII. Bonifácot az elért külső siker VII. Gergely és III. Incze prætensióira buzdította; de a kor megváltozott. A nemzetek öntudata megerősödött. A császári hatalmat, éppen univerzális igényei miatt, a pápa hátra birta szorítani; arra, hogy a magáét tegye helyébe, tehetetlen volt. A császári hatalom túlsúlya ellenében mindenki támogatta; saját túlkapásai mellett azonban egyetlen nagyobb politikai erő sem szállt síkra; mindenütt ellenállásra talált.

Ugyanaz az ösztön, a mely erőhöz juttatta a császár ellenében, gátolta meg világbirodalmának a megalapítását. A XIV. század már leszámolt az imperialismus minden formájával. Az egyes államokat többé nem lehetett közös főnek alávetni.

Ezt tanulta meg a pápa, midőn Magyarországban dülőre jutott megindított actiója.

1296-ban tör ki háborúja Francziaországgal. 1303-ban Bonifác pápa megalázva, megtörve hal meg. Éppen akkor, midőn Róbert Károlyt megkoronázzák, kénytelen utódja új megalázást szenvedni; ekkor kell eltűrnie, hogy akarata ellenére Fülöp a templomosok ellen tör.

Szóval, a pápa túlságosan megfeszítette a húrt és az elpattant. Midőn Magyarországon ugyanazokkal az erőkkel áll szemben, a melyek Francziaországban győzedelmeskedtek rajta s a melyek világbirodalmi eszméjét semmivé zúzták, óvatossá lesz és örül, ha csak félig is tud eredményt biztosítani.

E korszak történetében sok a hasonlatosság azzal a küzdelemmel, a melyet kétszáz évvel előbb a némettel kellett megvívnunk.

Az európai egyensúlyt veszélyeztető iránynyal állottunk szemben mind a két esetben. Mind a két esetben a végső döntést a világtörténeti erőknek alakulása hozta létre; de mind a két esetben a mi állásfoglalásunk is segítségünkre volt abban, hogy a hatalmi mérleg javunkra billent. Mindkét esetben a magunk önállóságáért folytatott küzdelmünk része volt azon harcznak, a mely az európai egyensúly föntartását eredményezte.

Szembetünő, hogy ha a XI. században Németországnak magunkat alávetjük s Európa keleti része a császár hatalmába kerül, szavának egészen más lett volna a nyomatéka Rómában.

Éppen az, hogy sem III. Henriknek, sem IV. Henriknek nem sikerült hatalmukat Magyarországon végleg megszilárdítani, volt egyike azon okoknak, a melyeknél fogva a világ fejlődése a régi római imperiumétól elütő fordulatot vett s a császári prætensiókat annyira idejüket mul-

taknak tüntette föl, hogy a pápaságban megérlelődhetett a gondolat azok visszautasítására.

A X. században a szász háznak pogány őseinken aratott győzelme segítette föléleszteni a császári conceptiót. A XI. században a császárság égre törő szárnyait magyarországi kudarcza segítette szegni.

A XIII. század végén a pápai hatalommal szemben tanusított ellenállásunk volt hegemoniája bukásának egyik oka.

Ha Magyarország magát IV. László halála után az Anjouknak aláveti és mint a pápa hűbérese Olaszországban melléje áll, Bonifác nem esik oly könnyen a franczia erő áldozatául. A világtörténeti nagy küzdelem azonban mind a két esetben nem általunk és nem nálunk döntetett el, hanem Olaszországban, Európa akkori középpontjában.

Abban is hasonlít a két korszak egymáshoz, hogy a veszély, a mely ellen küzdöttünk, nem szűnik meg teljesen. A császárok és a pápák prætensiói föl-fölélednek később is. Végig kisérnek bennünket még sok századon; de egyelőre legalább nem uralkodnak sorsunkon. Nagy idő mulva újra előkerülnek, más alakban, de sok tekintetben hasonló hatással. Midőn a habsburgi császárok a katholikus reactio élén küzdenek szabadságaink ellen, ugyanaz a világtörténeti nagy irány fenyeget bennünket, a mely ellen e korban, ádáz harczok árán, megvédtük magunkat. De erről később szólok. Most meg kell állapodnom, mert új korszak küszöbére lépek.

Összefoglalom eddigi fejtegetéseim eredményét.

Az első időkben a legnagyobb veszély, a mely bennünket fenyegetett, abból származott, hogy Európában teljesen idegenek voltunk fajra és vallásra nézve; továbbá, hogy számban gyengék voltunk s műveltségben mögöttük

maradtunk szomszédainknak, a kik a felsőbbség hitében lenéztek bennünket s önállóságunkat őket bántó és rájuk nézve káros ténynek tekintették.

Ez az ellentét oly nagy volt, hogy ha pogányok maradunk, fönn nem tarthatjuk magunkat. A közös vallás annyira elsimította ezt az antagonismust, hogy fönmaradásunk lehetővé vált. Geographiai helyzetünk pedig, mely a germán faj mellé, de nem közéje juttatott, tehát össze nem egyeztethető ellentétet létünk és a koron uralkodó fajok között nem teremtett, ugyanerre az eredményre vezetett. Lehetővé tette fönmaradásunkat.

De mivel idegenek és szomszédainknál gyengébbek voltunk, az volt a jövőnket elhatározó kérdés, hogy, elfogadva vallásukat és műveltségöket, beléjök olvadunk-e, avagy sikerül a keresztény társadalomban független állást kivívnunk s magunkat e társadalom régi és erősebb tagjaival szemben velök egyenlő joggal föntartanunk? Ez a kérdés az Árpádok idején dőlt el. A mi veszélyünk volt, az vált fönmaradásunk főokává. Mivel fajilag idegenek voltunk, lenéztek bennünket és elszigetelten maradtunk; de éppen, mert idegenek voltunk, összetartottunk és ösztönszerűleg ellene szegültünk minden idegen befolyásnak; éppen azért, mert más szőrű és bőrű emberek voltunk, mint ők, küzdöttünk az állati ösztön elszántságával uralmok ellen. Innen fakadt erőnk a fönmaradásra. Innen eredt az a csodálatos függetlenségi vágyunk, a mely a magyar typust mindig kitüntette. Ez volt ellenállásunk lélektani forrása. Ebből merítettünk erőt a német császárok ellen, s ezen az érzésen tört meg a pápák szertelen ambitiója.

Különös szerencsénk, hogy ez időkben magyar királyi házunk magvaszakadás nélkül négyszáz esztendeig uralkodott fölöttünk. Ha belső fejlődésünknek azt a tényezőjét kellene kijelölnünk, a melynek a legtöbbet köszönünk, az

Árpád-háznak ilyen hosszú időre terjedt uralmára mutatnánk reá. Erős és magyar királyságot biztosítottak a nemzetnek. A bennünk élt függetlenségi vágyat csak ilyen vezetés mellett koronázhatta siker.

A külső constellatiók pedig azzal mozdították elő fönmaradásunkat, hogy eme századokban az európai fejlődés az egyes államok egymástól független alakulásának kedvezett. A chaosból, a melyben a római birodalom helyét elfoglalt törzsek még a VIII. és IX. században éltek, nagy erők egységes birodalmat igyekeztek formálni. Szerencsénkre vált, hogy ez nem sikerült s hogy a részek megóvták függetlenségüket. Az európai rend nem a régi római fejlődés példaképe szerint egy birodalom keletkezésén alapult, hanem az egyes törzseknek és országoknak egymástól független, s csak a kereszténység és a közös civilisatio kapcsával összekötött szabad társadalmán épült föl. Ez tette lehetővé, hogy, aggasztó küzdelmek közepett és mindig közvetlen érintkezésben az egész Európát egybeforrasztani törekvő világtörténeti nagy erőkkel, mi is fönmaradhattunk s hogy a magunk szabadságát, a többiek szabadságharcza közben és a többiek szabadságának védelmeképpen, az európai rendbe beleilleszthettük. Az európai egyensúly megszilárdulásának köszönhetjük önállóságunkat, s önállóságunk az európai egyensúly egyik tényezőjévé, egyik oszlopává lett.

Az Árpádok korában dőlt el a világtörténeti nagy processus.

Midőn az Árpád-ház első királya a koronát fejére tette, a két egyetemleges igényű világhatalom, II. Sylvester pápa és III. Ottó császár, szövetségben egymással, osztogatva a koronákat, a világ sorsán látszottak uralkodni. Néhány évvel előbb az Árpád-ház kihaltánál az egyik hatalom a régi szövetséges lábai előtt porban hevert. A császári állást

be sem töltötték; a német fejedelmek csak római királyok voltak. Pár évvel utána a másik hatalom is megalázkodott s a két kard, a mely együtt uralkodott Európán, egymásra csapva, jó darab időre elveszítette a többit fenyegető élét.

Midőn az Anjouk lépnek a trónra, már biztos alapon nyugszik a hatalmak egyensúlya. Az elmult századok nagy munkájának e gyümölcsét maguk is, országaik is élvezhetik. Magyarország az európai rendnek már végleg befogadott tagja; függetlensége természetes következése belső erejének. Az Árpádok örök érdeme ezen eredmény. Az ő vezetésök mellett éltük gyermekkorunkat, a legválságosabb éveket. A nagy problemát, hogy nemzetünk a nyugati társadalom körében mint önálló tényező helyezkedjék el, az ő útmutatásuk mellett sikeresen oldottuk meg.

Az ázsiai eredetű magyar faj Európához simul, az itt élő népcsalád hasznos tagja lesz.

Létét erősíti, hogy most már a keresztény világ, a művelődés, az európai egyensúly érdeke kivánja fönmaradását. Az Árpádok bölcs politikája következtében a magyar erő a nyugati hatalmak fejlődését nem zavarja, nem veszélyezteti; sőt a Duna és a Tisza között erőteljes és keresztény államot alkotva, a civilisált világ határait tágitja és munkásait életrevaló elemmel szaporítja.

Kitöréssel fenyegető vulkánt némít el, midőn a rendezett állami élethez eddig jutni nem birt Pannoniát hegemoniája alatt szervezi.

A szomszédokat is veszélyeztető chaos helyén szilárd államot alapít. A keresztény civilisatio számára erős stratégiai határokat teremt.

A hivatást, a melynek érdekében Nagy Károly az Ostmarkot alapította, jobb sikerrel képes betölteni. A kelet árjai ellen megóvja a nyugatot. Védő kardja mögött a hala-

dás műhelyei biztosságban munkálkodhatnak és szaporodhatnak.

Már az Árpádok idejében a magyarok erején törik meg a kelet barbár világának nem egy pusztító berohanása. A tatárok is Magyarországban fogyasztják el hódító erejöket. Később még nagyobb szolgálatot kell tennünk Európának.

Mindez nem akadályozza meg, hogy nyugoti szomszédaink időről-időre létünk ellen törjenek. Ha sebeket kapunk az őrhelyen, a melyre a sors bennünket állított, bizonyos, hogy azok, a kik küzdelmeinknek legközvetlenebb hasznát látják, az elsők, a kik gyengeségünket kizsákmányolják.

De azért mégis erőnk forrásává lesz, hogy a nyugat haladására nézve szükséges munkát végzünk. Európa és azok érdeke is, a kiket a vak hódító vágy ösztönöz, velünk van. Az ellenünk indított aggressio nem talál arra a támogatásra, a melyre számíthatna, ha ártalmas elem ellen irányulna. Az európai közérzületből nem meríthet reá erőt. Nem talál mindig új ingerlő okra a közszükség tudatában. Magában álló önző vállalat marad, a mely nem némítja el az ellene törő hasonló ellenfelet. Ezekben és a kereszténység közérdekében védelemre találunk.

Mint az európai társadalom egyik tagját veszélyek fenyegetnek ugyan bennünket, mint a többit mind, de mint hasznos elemnek nem kell elbuknunk. Létünk természetes is, üdvös is.

A magyar faj képesnek bizonyult a műveltség befogadására és fejlesztésére. Mikor az utolsó Árpád meghal, az a törzs, a melynek félig vad állapota és ázsiai szokásai egykor rémületbe ejtették a keresztény világot, már elsajátította az Európában talált kulturát, rátért a békés munka útjára és megvagyonosodott. Nemcsak a királyok bölcs poli-

tikájának, hanem a nép megváltozott szokásainak, fölfogásának és életmódjának köszönhetni, hogy helyet foglalhattunk a művelődés terén haladásnak indult új világrészben.

Fönmaradásunk végső oka nemzeti érzületünkön kívül mindenesetre abban van, hogy az európai kulturát meg tudtuk érteni, magunkévá tudtuk tenni és lelkünk sajátosságaihoz hozzá tudtuk idomítani.

Vezető szerepünk a kultura terén sohasem volt.

Voltak nemzetek, a melyeket sok szerencsés körülmény bizonyos időszakokban arra képesített, hogy a haladás élére kerüljenek, hogy a legjobban, a legtökéletesebben végezzék azt a munkát, a melyre koruknak szüksége volt, a melyre koruk megérett. Csodás számmal termett tehetségek és sok általános nagy ok, a mely e kiváló egyéniségeket és a nemzet összes produktiv erejét a kortól várt utba igazította. mesés eredményekhez juttattak nem egy nemzetet, néha csak pár nemzedék életéig, de mégis elég időig, hogy nevökhöz egy-egy óriás lépés emléke fűződjék.

Más nemzetek, különös hivatottsággal a kulturmunka egy-egy ága iránt és olyan általános és állandó körülmények közben, a melyek munkásságukat éppen a természetes ösztöneiknek megfelelő ezen irányba terelték, a gondolkodás, a művészet, a fölfödözés terén maradandó sikereket érhettek el, s huzamos ideig vezető szerepet vihettek.

Minket talán a politikai élet intensivitása megakadályozott abban, hogy a magyar geniusz bélyegét reányomjuk a művelődés egy-egy szakára. Egyesek közülünk nevöket bejegyezték az emberiség legnagyobb jótevőinek, legfönségesebb typusainak aranykönyvébe. Fajunk megmutatta ezen óriásaiban, hogy mi lakozik benne. De jogczímünket dicsőségre főleg politikai eredményeinkre alapíthatjuk.

Az az író, a ki Európa haladásának történetét az elért

legnagyobb eredmények előadásával akarná föltüntetni, viselt dolgainkkal csak egy szempontból foglalkozhatnék. A politikai érzéknek, az önföntartási ösztönnek tündöklőbb példáját sehol sem találhatná, mint ezeréves fönmaradásunk és szabadságunk történetében. Más népek fejlődése a dicsőség ragyogóbb csúcspontjait, a politikai eredmények fénylőbb korszakait tünteti föl, mint a mienk. De egyik sem tesz túl rajtunk a nemzeti érzés mértékében és állandóságában. És sehol sem fakadt ez érzésből szívósabb munka, állhatatosabb kitartás, becsesebb, mert nehezebben kivívható eredmény, sehol sem párosult ez az érzés több politikai belátással és föllobbanó vérünk mellett is higgadtabb megfontolással, mint nálunk.

Az ezen a téren elért eredmény mellett a kulturában végzett munkásságunk elenyészően csekély. A jövőnek egyik legszebb föladata e mulasztásunk pótlása. Nem teszek le a reményről, hogy a szellemi élet terén még úttörők, vezetők leszünk.

A multban nem voltunk azok; de lépést tartva Nyugat-Európa haladásával, befogadva a szellemi nagy áramlatokat és ezeket organice magunkéivá téve, hasznos tagjává váltunk az emberiségnek. Csak ezért állhattunk meg itt ezen a helyen, a hol, ha nem vagyunk művelt nép, ha, mint a török, elzárkózunk Európa szelleme elől, szálka leszünk egy élő testben, mely addig nem nyugodhatott volna, addig egészségét teljesen vissza nem szerezte volna, míg, bármilyen erőfeszítés és áldozat árán, az idegen elemtől meg nem szabadul.

Művelődésünk nem gyarapította a többi nép szellemi kincseit korszakot alkotó új tartalommal. De midőn annak a teljesítésével, a mi tőlünk telt, mások javára is szolgáltunk, mert különleges erőnket a közös nagy föladatnak szentelve, új árnyéklattal gazdagítottuk az éppen sokoldalú-

ságánál fogva fönséges európai civilisatiót, ezzel magunknak is megszereztük a megélés lehetőségét. Fajunk kiművelhette szellemét és kifejleszthette egyéniségét. A szellemi élet azon ágaiban, a melyekben eredeti sajátosságaink veszendőbe indulásával lelkünket más nemzetek szolgaságába ejtettük volna: a nyelv, az irodalom, a költészet terén eredetiek tudtunk maradni. A másoktól kölcsönzött fölfogásokat és ismereteket is úgy föl birtuk dolgozni, hogy szellemünk önállósága épen maradhatott. Vele pedig megóvtuk politikai önállóságunk sarkkövét. Mikor az utolsó Árpád sirba száll, már a helyes ösvényen haladunk. Már európaiak vagyunk, de magyarok maradtunk. A művelődésből és a vele járó vagyonosodásból szellemi és anyagi erőt merítünk államunk megvédésére. Művelődésünknek a nyugatéval közös alapja apasztja az összeütközések okait és növeli ellenálló képességünket.

II. FEJEZET.

A VEGYES HÁZAK IDEJÉBEN.

Az Anjouk trónralépése a világtörténelem egyik forduló pontjának idejére esik. Az európai társadalom fölött felsőbbséget követelő erők tért engednek az egyes részek egymástól független fejlődésének.

Az elmult századoknak nemcsak nem sikerült az európai népcsaládot egy központi vezetésnek alávetni, hanem e család egyes tagjai is tehetetlenek voltak egységök föntartására. A mai nagy nemzettömbök még nem alakultak meg. A királyság még nem birta nagy feladatát betölteni, a nemzeti egységet megszilárdítani, a területi államot szervezni. Magyarország megelőzte korát. Egységes állammá tudott lenni, a mikor másutt a részek autonomiája uralkodott. Az Árpádok vas kézzel tartották össze az országot. A mikor a császársággal és a pápasággal kellett megbirkóznunk, ez tette lehetővé fönmaradásunkat; e hatalmak aggressiv erejének kimerülésével meg ez az egységünk teljesen biztossá alakította létünket, sőt Európa egyik vezető hatalmává emelt.

Súlyunk főleg azért növekedett, mert míg mi egységesek maradtunk és erősödtünk, a minket legközelebb érintő hatalom, a német császárság sülyedt. Láttuk az imperiális politikát, a melynek útvesztőjébe jutott, s láttuk, hogy benne elmerült. A hűbérrendszer, a német törzsek ősere-

deti különbözőségéhez alkalmazkodva, az ország egyes részeiben nagy hatalmakat teremtett. A császár csak úgy bírt velök, ha egy ilyen hatalom birtokosa volt. De a többiek féltékenységével küzdve, így sem volt képes reá, hogy minket veszélyeztessen. Az egyes fejedelmeknek sem volt, míg a Habsburgok hatalma a középkor vége felé reánk nem nőtt, velünk egyenrangú erejök. Ha kiváló királyunk volt, nemzetünk Európa nagyhatalmai között foglalt helyet. Nagy Lajos és Mátyás dicsőségét ez fejti meg. Ügyes kéz hasznunkra fordította a kedvező helyzetet. A legtöbb királyunk más országoknak is souverainje, úgy hogy Európa legnagyobb birodalma uralta őket. A német, a lengyel, a cseh jogar nem egyszer egy kézben van a magyarral. Szt. István koronája az európai monarchiák hierarchiájának legtetején tündökölt.

Lehettek és voltak egyes kudarczaink; fegyvereink ittott erősebbekkel ütköztek össze és legyőzettünk; de a török invasio idejéig létünk koczkán egy pillanatig sem forgott. Az erők egymáshoz való arányának reánk nézve kedvező alakulását az bizonyítja legjobban, hogy a kapcsolat, mely ez időkben bennünket más hatalmas országokhoz fűzött, egy pillanatig sem vált függetlenségünknek kárára. Ha meggondoljuk, hogy minő hatása lett volna fejlődésünkre annak, ha az Árpád-ház pár századdal előbb hal ki, s a választás vagy örökrend egy III. Henriket, egy I. Frigyest, a mult idők e hatalmas császárjainak valamelyikét ülteti a magyar trónra; ha megemlékezünk arról, hogy pár századdal később milyen óriás nyomást gyakorolt reánk a császársághoz való viszonyunk: csak akkor lehet világos képünk róla, hogy mennyire kedvező volt reánk nézve ama kor erőinek aránya, melyben Zsigmond császársága a magyar korona önálló fényét apasztani nem bírta. Szerencsés idő volt, létünk legbiztosabb éveit éltük.

Ha kérdezzük, hogy miként sáfárkodtak királyaink ügyeinkkel, s a jövő szempontjából miként éltek a kedvező helyzettel, nem lehet elhallgatnunk, hogy nem állják meg az összehasonlítást az Árpádokkal.

Volt közöttük több kiváló egyéniség, szerepök Európában fényesebb volt, mint az Árpádoké, sok jót és maradandót teremtettek az országban, uralmok idején gazdagodtunk és művelődtünk; de politikájuk nem alapult kizárólag a nagy és állandó magyar érdekek méltatásán, mint alapult a dicső Árpádoké. Hiába, az Árpádok voltak legnemzetibb királyaink. Nem származásuknál fogva, hisz' Mátyás is magyar volt, hanem politikájuknál fogva. A többiek, köztük Mátyás is, európai politikát űztek. A nyugaton kerestek hatalmat és dicsőséget, a keletet ellenben meglehetősen elhanyagolták. A nyugat szövevényeibe bonyolódva, nem figyeltek eléggé oda, a hol sorsunk csomói kötődnek és oldódnak, a honnét támadhat az öldöklő veszély, a hol hatalmunk mély gyökeret ereszthet. A helyes magyar politika mindig ugyanaz maradt. Változatlan kettős elve: a nyugattal, ha lehet, békét, sőt szövetséget tartani, s ha harczolni kell vele, mindig a politikai defensiva keretei között maradni, vezető szerepre, a befolyás terjesztésére pedig csak a keleten törekedni, a hol a nyugatot, a magasabb műveltséget képviseljük. Nem küzdhetem le szomorúságomat, valahányszor rágondolok, hogy sorsunkon mennyit javíthatott volna, ha vegyes házbeli királyaink ezen az úton haladnak. Milyen perspectiva nyilt volna meg a királyság előtt, ha a kelet keresztény népeit maga köré csoportosítja és velök küzd a Balkánok szorosai között Európa, a kereszténység és Magyarország védelmére; ha Hunyadi János szelleme hatja át az egész kort. De ne legyünk igazságtalanok. Ha a nemzeti politika helyes ösvényéről letértek

legnagyobbjaink is, néha kényszerítő okuk volt reá, másszor megbocsátható becsvágy sarkalta őket. A legnagyobb baj az volt, hogy egy dynastia sem maradt több századig életben és a magyar korona birtokában. Az új királyi házak magukkal hozták saját érdekeiket, a melyek a nyugat ügyeibe avatták őket. A szomszéd dynastiák vélt örökjogával is meg kellett küzdeniök. Ez volt a nyugattal vívott harczaink egyik főforrása. De bármint legyen, tény, hogy a vegyes házaknak nem sikerült, a mit az Árpádok elértek. Első királyi családunk Magyarország függetlenségét és hatalmát oly szilárd alapokra fektette, hogy századokra szólott műve. A vegyes házak uralma nem járt ezzel az eredménynyel.

Ha sikerül a török veszélyt elhárítaniok és a civilisatiót a Balkánon is megmenteniök, az Árpádok művét nem csak új századokra szilárdíthatták volna meg, hanem még fejleszthették volna. Olyan világállásra emelhették volna a magyar birodalmat, a minőt addig nem foglalt el. De ki tudja, lehető volt-e ez? Ki tudja, nem hazafiui hiuság keltette illusio-e a kép, a melyet magunk elé varázslunk?

Fejlődésünk másfelé vette az utját. Váljunk el a képzelem világától és nézzük a lesujtó valót.

Ritka gyorsasággal rettenetes fordulatot vett sorsunk.

A fény és dicsőség tetőpontjáról az enyészet szélére zuhanunk. Mátyás verőfényes korát csakhamar a mohácsi gyásznapok váltják föl.

Az aránylag szélcsendes XIV. és XV. század végén a szemhatárt baljóslatú felhők kezdik ellepni. Nyugat és kelet felől elborul egünk. A tornyosuló két veszély közül a közvetlenebb és nagyobb a török uralom szertelen terjeszkedése volt.

Tőszomszédságunkban harczias hajlamú faj fészkeli meg magát, a melynek óriás katonai erejét egy akarat

vezeti. Egy ember parancsára, vallásos fanatismustól szított lelkesedéssel, százezren készek halálba menni.

Az újabb Európának ezen katonailag először szervezett nemzetét hite hódításra serkentette. A muhamedanismus a kereszténység ellen irtó háborúra készült. Első sorban Magyarországot kellett magának alávetnie. Terjeszkedésének utját mi zártuk el. Az összeütközés tehát elkerülhetetlen volt. A küzdelemnek tartósnak is kellett lennie, az erők fogytáig kellett vivatnia.

A kedvező perczeket, midőn államunk hatalmas volt, s nagy királyok intézték ügyeinket, helyrepótolhatatlan kárunkra nem fordítottuk arra, hogy a veszélyes szomszédságtól szabaduljunk.

Mikor erősek voltunk, európai kérdéseken járt az eszünk, holott bizonyosak lehettünk benne, hogy a muzulman hatalom gyarapodásával új meg új támadások várnak reánk. Ha olyan időben következnek ezek be, a mikor nemzetünk gyenge, vesztünket el nem kerüljük.

A hogyan az égi nagy förgetegek kitörnek, úgy szakad a török vész fejünkre. Messze villámok hirdetik a vihar közeledését, hallik a pillanatról-pillanatra erősödő dörgés tompa hangja, majd sötét felhők szelik a levegőt, éktelen szél támad és végig sivít a határon, zuhog az eső, tombol az árja és a fellegek öntik égető tüzüket. A törökök nagy gomolyokban rontottak nekünk és érezni lehetett, a mint lépésről-lépésre közeledtek határainkhoz s tűzzel-vassal utat vágtak maguknak hazánk búzakalászai felé.

Az utolsó forgószél, a mely fejünk fölé gyüjtötte a gyilkos villámot, gyenge gyermekkirályra, s a mi a középkori társadalomban azzal mindig és mindenütt együtt járt, belső viszályra s ezenkivül forrongó, átalakulóban levő nemzetre és alkotmányra talált. Megromlott a villámhárító, az Árpádok aczél pengéje, a mely másszor annyi bajtól mentette

meg hazánk épületét. Az országnak volt nagy jogtudósa, de nem volt államférfia, voltak szabadságai, de nem volt jól szervezett ereje. A fönforgott körülmények között el kellett buknia. Fejlődése azon pillanatában, a midőn a roham éppen érte, a század legnagyobb katonai hatalmának, a török fanatismusnak, a nagytehetségű Suleimannak nem birt ellenállani.

Megboszulta magát az eddigi mulasztás. Századokon át folyt küzdelmekben nem feszítettük meg kellőleg erőnket. A szerencsés perczeket nem tudtuk bátor initiativára és offensivára használni. Ha ilyenkor meg is védtük határainkat, a jövőnket fenyegető veszély csíráját nem tudtuk elfojtani. A támadó török erő addig ismételte rohamait, a míg egyszer rátalált a kedvező perczre.

Egy nagytehetségű szultán fatumszerű összetalálkozása fejlődésünk olyan válságos pillanatával, a mely nem volt belső bomlásnak, állandó hanyatlásnak a következménye, a melyhez hasonló minden nemzet életében, főleg a középkor vajudásai közben, nem egyszer fordul elő, s csak ideiglenes erőtlenséggel jár: ezek szembekerülése idézte elő a nagy bukást.

De hogy a még fiatal, izmos test lerogyott egy nap tusája után, s erejét vesztve az önállóan való fönmaradásra, léte föltételévé vált, hogy valamely államszövetség tagja legyen, ehhez más körülmények is hozzájárultak.

A nyugatról is fenyegetett bennünket veszély. Olyan hatalmak képződtek ott, hogy mindenesetre le kellett volna velök számolnunk.

Az európai fejlődés olyan irányt vett, hogy a megtört, gyönge Magyarországnak vagy meg kellett hódolnia a keletnek, vagy állandóan nyugati szomszédaihoz kellett csatlakoznia.

Láttuk, hogy eddig fő szerencsénk az volt, hogy erős

államot birtunk szervezni, míg Európában a helyi érdekek a központi vezetés hathatósságát mindenütt megbénították. Ez az előnyünk multon-múlik.

A XV. és XVI. század a nagy államalakulások kora. A mienknél nagyobb kiterjedésű országokat művelő és számra nézve nálunk erősebb népek, a melyekkel ez ideig csak tökéletesebb egységünknél fogva birtunk egy színvonalon maradni, fokozatosan tömörülnek. A királyságot mindenütt sebesröptű haladásra késztetik és képesítik a század uralkodó tényezői. Elevenen élő erőt lehelve az állam szervezetébe, olyan hatalmasságok képződnek, hogy velök szemben függetlenségünk megóvása megnehezül. Francziaország egyesül, Spanyolország megalakul, Anglia ereje érzetére ébred. Mellettünk a Habsburg-dynastia világbirodalmat alapít. Az európai politika az eddigieknél hatalmasabb, mert egységesebb erők mérkőzésében áll. Ha Magyarországot nem éri a mohácsi vész, s megmaradhat a művelődés és a belső fejlődés útján, a létéért vívott megnehezült küzdelemben is valószinűleg megállja a helyét. Láttuk, hogy a nemzet szívós ragaszkodása függetlenségéhez már sok veszélyt elhárított róla. Hinnünk kell, hogy most is sikerült volna önállóságát megóvnia.

Helyzetünk azonban minden körülmény között roszszabbá lett. Miként az Árpádok idejében, az a föladat hárul reánk, hogy a világ első hatalmával, a világ legmerészebb ambitiójú uralkodóival szemben, az állami életünket fenyegető hódító tényező közvetlen szomszédságában, a természettől gyengébbnek szabott erőnkkel megóvjuk függetlenségünket.

A török vész reánkszakadta után, erőnk fogytával, a föladatot nem birtuk megoldani.

Mohács után a Habsburgok birodalma mellett csak rájuk támaszkodva, velök szövetségben állhattunk meg.

A tatárjárás után függetlenségünket azért menthettük meg, mert a keleti vészre nem következett a nyugat támadása. Most azonban ezt sem kerüljük el.

Már Rudolf, a habsburgi ház alapítója, fiának szeretné a magyar koronát megszerezni. Utódjai örökjogot formálnak Magyarországra. Mintha érezték volna, hogy, dynastiájuk jövőjét tekintve, milyen fontos szerep vár Magyarországra s birtoka rájuk nézve milyen elláthatatlan haszonnal jár; mintha sejtették volna, hogy majdan belőle válik monarchiájuk sarkköve, oly kitartással igyekeztek megszerzésén, még pedig nem muló időre, hanem az örökjog czímén mindörökre.

Magyarország az európai államrend egyik szükséges tényezője volt. Hivatása abból állott, hogy a nyugati civilisatio igényei szerint irányítsa a kelet fejlődését. Mihelyt erre alkalmatlanná vált, fönmaradása megszünt a világ érdeke lenni. Európa politikai tekintetei és a keresztény társadalom önhaszna egyiránt azt kivánták, hogy az összetört magyar erő helyében új hatalom emelkedjék s ez töltse be a hézagot, a mely bukásunkkal a dolgok rendjében támadt.

Erre vállalkozott a Habsburg-dynastia. Saját érdeke, vélt örökjoga és európai szempontok sarkalták arra, hogy a magyar korona után nyútsa a kezét.

Magyarország tehát csak úgy állhatott volna fönn mint teljesen önálló állam, ha a kelet és a nyugat ellen egyszerre birja magát megvédeni. A legelső keresztény és a leghatalmasabb pogány erő közé ékelve, mindegyikök hódító vágyának vált tárgyává.

A világ két leghatalmasabb fejedelmének, a nyugat és a kelet császárjainak ölelő karjai között tarthatatlan helyzetbe jutott.

A két oldalról eredő nyomással szemben a nagy kata-

stropha után önállóságát fönn nem tarthatta. Bölcsen cselekedett, midőn elfogadta a Habsburgokat. De ezt téve, új veszedelmet vont magára.

Történetünk új korszakba lép, mondhatnám, új csillagzatok hatása alá kerül. Oly veszélyek támadnak, a minőkhöz hasonlók eddig nem értek.

A jövőn uralkodó küzdelem új téren folyik, a nemzetközi harcz mellé az alkotmányos jogokért vívott belső küzdelem lép. Minden attól függött, hogy miként állja meg az örökölt rendi alkotmány az új idők kemény próbáját.

Eddig a nemzetnek csak attól kellett tartania, hogy idegen hatalom leigázza; most főleg attól kellett remegnie, hogy egybeolvad azokkal, a kiknek ugyanaz a király az uruk; hogy Szt. István koronája souverainitását megsemmisíti a rangban magasabbnak tartott császári korona souverainitása.

Mivel a veszély új természetű, a védelemnek is másnak kell lennie.

Míg eddig a nemzetközi küzdelem esélyein fordult meg az ország sorsa, most létünk főleg attól függött, hogy egyensúlyban marad-e egymással az állam egyes tényezőinek az ereje. Eddig csak a külső bástyákat kellett megvédeni, most az államnak legfőbb szerve fenyegette nemzeti és állami függetlenségünket. Az absolutismus most egyértelművé lesz államiságunk elvesztével, a szabad alkotmány államiságunk biztosításával.

Midőn a Habsburgok a magyar trónra kerültek, Európaszerte a királyság volt az emelkedő erő; a királyság képviselte a jelent és a jövőt. Kedvező körülmények mindenütt új hatalommal gyarapítják. Mindenütt a rendi alkotmány rovására fejlődik. Ez emelkedés összeütközést idézett elő mindenütt, a hol a királyok hatalma akár egyes urakban, akár a rendi alkotmányban korlátra talált. A királyság ezen

szerencsés alakulása hatással volt a mi dynastiánk fölfogására jogairól és kötelességeiről. Irányt szabott törekvéseinek, politikájának.

Károly, királyunk testvére, a világ leghatalmasabb fejedelme és Spanyolország absolut ura volt. Az egész dynastiát fényre emelte s az egész dynastia gondolkozásába átszivárgott a spanyol fejedelmi conceptio, a törekvés, hogy a király akarata a nemzet akaratává legyen. És mennyi hatalom volt kezökben. A magyar nemzet ellenőrzése alól elvont pénzzel és katonával bőven rendelkeztek. Birtak mindazokkal az eszközökkel, a melyek a hatalmi egyensúlyt mindenütt a királyság javára módosították. Ama lélektani motivumok közül is, a melyek a király ügyének mindenütt hasznára voltak, nálunk sokat lehetett megmozgatni. Hol számíthatott nagyobb hálára valaki, ha a nemzeti határok revindicatiójának érdekében szállt harczba, mint nálunk, a kiknél a megtelepülésünk óta művelt ama föld színe-java, melyhez a magyar, mint léte alapjához, különös bensőséggel ragaszkodott, fajunk és vallásunk legádázabb ellenségeinek esett prédájául? Hol követelte több jogos érdek a rend helyreállítását és a béke biztosítását, mint nálunk, a hol a török portyázások terhe alatt népünk évről-évre mindinkább roskadozott, a hol a hosszú századok munkájával teremtett jólét és művelődés szemlátomást csökkent s a vagyon, a család, a puszta élet egyaránt védelemért esengett?

A szerencsétlen végű mohácsi nap maga nem volt-e alkalmas reá, hogy a nemzet szemében lejárassa a szabadság eszméjét s megértesse vele az erős kéz, a királyi hatalom szükségét?

Ha mindezt meggondoljuk s még hozzáadjuk, hogy a sokféle hadverő eszközzel rendelkező királyság természetes iránya volt, hogy, tekintet nélkül országainak közjogi külön

állására, belőlök egységes államot alkosson s hogy a kormányzás egyszerűsítésének és a külső biztosságnak érdeke mind ezt látszottak tanácsolni, akkor értjük csak meg a minket fenyegetett veszély nöttön növő nagyságát.

Mivel a királyság Európa-szerte erősödött, országunk nagy érdekei meg különösen is követelték hatalma gyarapítását; mivel fejedelmünk más országoknak is ura volt; mivel továbbá oly dynastia foglalta el a magyar trónt, a mely a királyi méltóság érzésével volt eltelve: attól lehetett tartani, hogy a királyi hatalom növekedése és a kor igényeinek megfelelő alakulása létünk önállóságát viszi zátonyra.

Mikor a rendiség Európa-szerte hanyatlásnak indul, s nálunk alkalmatlannak bizonyult a rendkívül megnövekedett védelmi igények kellő kielégítésére; a mikor félni kellett attól, hogy, ha különös okok útját nem állják, nálunk a nemzeti élet törvényeinél fogva a királyságnak hasznára szolgáló reactio üti föl a fejét: akkor válik a kor szellemétől kikezdett rendi alkotmányunk nemzeti létünk védő bástyájává.

Nézzük tehát multját, fejlődését; hisz ebben kell erejének vagy gyengeségének magyarázatát keresnünk. Az idők folyamában a nemzet lelkéhez forrt-e, élete mélyéig eresztett-e gyökeret, vagy mutatós külsőség-e s erőtlen új szolgálatok teljesítésére?

E kérdés visszavisz történetünk első korára s azon kérdéshez, a melynek megfejtését e munka második czéljaként tűztem magam elé. A külső és a belső szabadság okait akarom kutatni. Eddig az elsővel foglalkoztam. Külön tárgyalhattam, mert szoros összefüggés nem volt a kettő között. Az a körülmény, hogy az ország kormányformája korlátolt monarchia maradt, nem szerepel azok között, a melyek a külföldtől való függetlenségünk megóvását elő-

mozdították. A szabály az volt, hogy mennél erősebb a királyság, annál biztosabb állami létünk. Most megváltozik a helyzet. A XVI. századtól fogva a kormányzati rendszerben kifejeződő szabadság lesz állami létünknek is alapja. A két nagy szabadság egymásba olvad, közös érdekké válik.

Mielőtt tehát történetünk ezen korára áttérnék, ecsetelnem kell alkotmányunk fejlődését a mohácsi vészig.

Ha hosszúra is nyúlik tanulmányom, ha fejtegetéseim érték nélkül valók is, szolgáljon mentségemre, hogy oly kérdéseket tárgyalok, a melyekkel magyar embernek foglalkozni sohasem elvesztegetett idő; hogy a nemzeti élet legdrágább kincseinek méltatására iparkodom terelni a figyelmet, s ösztönözni akarok arra, hogy a dolgok mélyéig igyekezzünk hatolni, a nagy fejlődés miértjét keressük s az okozatok törvényeit állapítsuk meg.

II. RÉSZ.

AZ ALKOTMÁNYOS SZABADSÁG OKAI.

III. FEJEZET.

A KIRÁLYSÁG EREJÉNEK FORRÁSAI.

Őseink, midőn Európába jöttek, nagy szabadsággal birtak.

A kormányzás a választott fejedelem, a törzsek vezérei, s a harczosok, a nemzet szabad tagjai között oszlott meg. A vezér és nemzet kötötte szerződésen alapuló kölcsönös kötelezettségek fogalma uralkodott a közállapotokon. A fejedelem, ha esküjét megszegte, felelősségre volt vonható.

Az akkor élt nomád népek mások alig is lehettek, mint szabadok. A közállapotok mind erre hatottak. A fejedelem vagy király választott hadvezér volt, a ki a vele egyenlő szabadok élén szállt harczba, hogy a mit együtt szereztek, a minek kiküzdésében érdeme volt mindenkinek — hisz ez időkben az egyéni vitézségtől függött első sorban az eredmény — abban valamennyien részesek legyenek. Az a vállalat, a melyet nem közös akarattal határoztak el, a melyhez a harczosok nem önszántukból csatlakoztak, jó véggel nem járt. Már annak a megindítása is tehát köztanácskozást és közmegállapodást követelt. Ha a fejedelem híjával volt a tulajdonságoknak, a melyeket benne kerestek és bizalomra többé nem talált, az egész szervezkedésnek végső czélja, a harczi eredmény, a vezér vagy király letételét kivánta és új választást tett szükségessé.

Harczi eszközöket mindenki szerezhetett. Arra, hogy

egy sereg lábra álljon, elég volt, ha kellő számú egyén találkozott, a ki egymással egyesülni és magát egy vezetőnek alávetni hajlandó volt. A sereg kiállítása nem volt olyan privilegiuma a közhatalomnak, mint később, s nem is biztosított neki döntő súlyt. A fegyverre kelt nemzet többségét engedelmességre kényszeríteni nem lehetett. Vagy önként meghajolt a fejedelemnek, vagy nem lehetett vele bírni. A harczi mesterséggel való foglalkozás és a fegyelem nem adott a nemzet egy részének, a fejedelemtől függő seregnek, a kisebbségnek, anyagi felsőbbséget a nemzet többségével szemben. A közhatalmat csak a közbizalom juttathatta erőhöz. Szükség sem volt a nemzettől független, állandó, erős felső vezetésre. A mennyi kellett, magától előállott. A harczban elkerülhetetlen fegyelem és egyöntetű vezénylet mindenkinek érdeke volt. Ha volt föladatára rátermett fejedelem, engedelmességre számíthatott. Együtt élt, kis területen tanyázott a nép, s helyi érdekek szétágazása, bontó ereje benne nem támadt. Közvetlen személyes befolyása lehetett mindenkire a főnöknek. Az egyes egyén, együtt élve a többivel és saját tulajdonában levő külön várak híjában, az összességgel, a közakarattal nem birt szembeszállani. A nemzeti egység föntartása sem tett tehát szükségessé állandó kormányzati szervezetet. A közigények aránylag csekélyek voltak, a rend és a közbátorság érdeke nem követelt központosító, erős közhatalmat.

A primitiv egyszerűségű társadalom tehát szabad formák közt mozgott. Őseink szabadsága is természetes volt; a nomád népek életének körülményei idézték elő. De mihelyt ez az állapot megváltozott, következményeinek is módosulniok kellett. A legtöbb nép fokozatosan elvesztette eredeti szabadságát; nekünk ellenben sikerült belőle sokat megmentenünk. Más alakot öltött, színt hagyott bensősége, de fönmaradt. Szakadatlan egymásutánban a nomádkori szabad-

ságig vihető vissza mai alkotmányunk. Midőn a XVI. és XVII. században a válság fenyegette, már mély gyökeret vert erős hagyományok kötötték a magyar gondolkozáshoz és érzéshez.

Az elhatározó esemény, történetünk nagy ténye, mely e szerencsés fejlődést lehetővé tette, az volt, hogy szabadságunk jókor korlátoztatott; hogy kellő időben, midőn a dolgok természeténél fogva még nem lehetett a nemzet szabad szellemét elfojtani, midőn főleg a chaotikus széthullástól kellett tartani, s a központosítás, az absolutismus a nemzet életét komolyan még nem veszélyeztette, királyságunk hatalmasan ki tudott bontakozni és hogy ezen az egész koron át fönn tudott maradni.

A középkor közállapotai okozták, hogy olyan királyság mellett, a melynek elég nagy volt az ereje a nemzet egységének a föntartására, a közszabadság valamely nemének ki kellett fejlődnie.

A királyi hatalom keletkezésének és állandó fönmaradásának okai ezért a szabadság okai között elsőrendű szerepet visznek.

Mielőtt tehát azzal foglalkoznám, hogy miért és miképpen tartotta fönn magát az ősi szabad élet; mielőtt tulajdonképpeni tárgyamra térnék át: a királyi hatalom emelkedésének és fönmaradásának okait kell vázolnom.

A nomád állapotoknak megfelelő alkotmány mindenütt fölmondotta a szolgálatot és megbomlott, mihelyt nagy területű államok alakultak. A mint a seregek nagy területen szétszóródva megtelepedtek, a mult igényeinek megfelelt összekapcsoló erő tehetetlenné vált, s a társadalom darabokra tört, atómjaira oszlott föl. Az alárendeltségnek az a foka, a mely az egymás közelében élt és egymással személyes érintkezésben maradt harczosok szerves egységét biztosította, elégtelen volt a meghódított fajokkal össze-

keveredett, helyi érdekek hatása alá jutott, s egymástól mértföldnyi távolságban lakó földbirtokosokból képződött új társadalomnak, a pásztornépből földmívelővé lett nemzetnek összekapcsolására. A régi központi hatalom nem birt lépést tartani a folyton szaporodó új kivánalmakkal. Uj intézményekre, új alkotmányokra volt szükség.

A haladást mindig az biztosítja a legjobban, ha a kivánatos változásokkal olyan tényező azonosítja magát, a mely a köznek az érdekében a maga érdekét is megleli.

E korban a királyság volt ilyen tényező. Érdekét és hivatását abban kereste, a mire a nemzetnek szüksége volt. A törzsökön nyugvó szervezetnek területi állammá fejlesztéséhez látott.

Ama nagyszabású hadjáratok közben, a melyek a népvándorlás idején a barbároknak új hazát nyitottak, a vezér többnyire nagy nimbust szerzett magának. A hódítás, a honalapítás dicsfénye övezte. De még ennél is döntőbb befolyással volt jövőjére, hogy római légkörben új tartalommal gazdagodva, új fogalommá alakult át. Két új forrásból meríthetett erőt új hivatásához.

A keresztény egyházat a pogány invasio végső pusztulással fenyegette. Egész erejét tehát a barbárok megtérítésére fordította. Hogy eredményt lásson, fő gondját a vezérek megnyerésére irányozta. Legtöbbnyire a vezér segítségével sikerült előbb külsőleg meghódítani az új népeket, majd belsőleg is, nagy munka után, áthatva őket, uralkodni rajtuk.

Az egyház érdekévé lett a vezéri állás tekintélyének öregbítése. Rendelkezésökre is bocsátotta egész befolyását. A keresztény vallás óriás sikere így a fejedelemség sikerévé lett. E frigyből fejlődött ki az Isten kegyelméből való királyságnak eszméje. Az egyház áldása fenségessé tette tekintélyét s meggyökerezett a fogalom, hogy a nép akaratától független felsőbb eredete van a polgári főhatalomnak, azzal

az isteni hivatással, hogy a rendet föntartsa és a nép életét magasztos czélok szerint idomítsa.

A római imperatorság emléke és az a fölfogás, hogy ő képviseli a nemzetet, s benne fejeződik ki a közakarat, volt az a másik elem, a mely a királyságot, mint az imperatorság utódját, kiemelte a nép tanácsában nyilvánuló közakarat előtt meghajoló választott vezérnek állásából.

De az ekként átformálódott királyság nehéz feladattal állott szemben.

A legtöbb országban a szilárd állam alakítására irányuló kisérlet nem járt maradandó eredménynyel. Mintha homokon építene a királyság, nagy egyéniségek nagy erőfeszítéseinek többnyire hamar nyoma vész. A részek szertehúzása csaknem mindenütt diadalmaskodik az összetartó erő fölött. A királyság, ellentétben elméleti nagyságával, tényleg tehetetlenné lesz a legtöbb országban. Ha egyeseknek itt-ott sikerül is a királyságot érvényre juttatni, s a nép életét huzamosabb ideig központosító befolyás alá terelni, a népvándorlás idején létrejött államok egységében előbb-utóbb mégis beáll a hanyatlás. Magyarország a kevés kivételhez tartozik. Sőt egyedül nekünk sikerült a IX. századig Európában államot alkotott népek közül, körülbelől változatlan határokon belől, szakadatlan folytonossággal, az állam egységét a hódítás első perczétől kezdve, a nemzet hegemoniája eredeti jellegének állandó megóvásával, a mai napig föntartani.

A hódítás után nálunk is az az állapot támadt, a mely a germán társadalomban mutatkozott. Az ősi szabadság változatlan föntartása az egység megbontását idézte volna elő. A mint az egyes törzsek megtelepedtek és a közösen szerzett hazában földbirtokot kaptak, a régi laza jogi kapcsok elégtelenekké válnak az egység megóvására. A személyes érintkezés meggyérül. Az egymástól eltérő helyi ér

dekek érvényesülnek. Az állandó tartózkodás helyeivé lett fekvőségek különös kivánalmai az egy vidéken együtt lakó törzseket szorosan egymáshoz fűzik és a többiektől elválasztják. Ezzel szemben a fejedelem, úgy mint másutt is, az egész nemzet egységes érdekét képviseli. Mint egyebütt, nálunk is, hatalmát növelni igyekszik, s szövetkezve az egyházzal, hivatása körét tágítja, átalakítja. A fejedelemség az Istentől eredő rendeltetésű királysággá formálódik át. Szent István Nagy Károly conceptióját fogadja el, az ő államát ülteti át a magyar talajra, az ő munkáját végzi. Szűkebb keretben, de maradandóbban. A mit épít, nem omlik össze. A mit évszázaknak szánt, századokig él. Az ő területi állama föntartja magát mindazon nehézségek ellenére, a melyek másutt a hasonló alkotásokat romba döntötték. Nagy Károly meghal 814-ben, birodalma három részre oszlik 843-ban, 888-ban e három helyen már hétre találunk; egyikök, a tulajdonképpeni Francziaország, ez időben egymástól csaknem egészen független huszonkilencz hűbérre szakad, egy századdal később pedig ezen egy királyság területén már ötvenöt souverainitás képződött.

Nálunk az egység fönmarad. A királyság nem veszti el tartalmát. Az ország kormányzati épsége nem csorbul. Miként történhetett, hogy a mi Nagy Károly művét foszlányokra tépte, Szent István alkotásán diadalmaskodni nem birt?

Nagy Károly birodalma a maga teljességében meg nem állhatott. Sorsát nem hasonlíthatni össze a magyaréval. Szertelen nagy volt, egymással meg nem férő népeket ölelt föl. A különböző nemzetiségek, a melyeket egyesített, birtokában voltak a független politikai élet legfőbb föltételének, a különálló területnek s közös hagyományokon alapuló közérzületnek. Károly alkotása nagy világbirodalom volt, időhöz kötött hivatással. Mihelyt a kereszténység uralmát Közép-Európában biztosította, ütött az órája, s

szét kellett hullnia, mert gátat vetett a további fejlődésnek.

A 843-ban egymástól különvált részek további bomlása azonban másként itélendő meg. Oly okok működtek náluk közre, a melyek a kor általános körülményeiből eredtek, a melyek egész Európát kis tartományokra bontották, s az egységes nemzeti életet csaknem mindenütt tönkre tették. Még fogyatékosak voltak az eszközök, a melyek segítségével a királyság később nagyra emelkedett; a körülmények még nem kedveztek a központosításnak, s nehézzé tették az egymástól távol lakó tömegeknek egységes kormányzását.

A közlekedés nehézségei, a kereskedelem fejletlensége, a művelődés kezdetleges volta arra munkáltak, hogy nagy tömegekben közszellem ne ébredjen, s hogy az összetartozás érzése csak szűk területen élő egyének közt támadjon, csupán helyi érdekek kapcsolódjanak egymáshoz, s a távolabb levő erőknek egymásra való hatását apaszszák. Kevesebb közös érdeke volt egy-egy nagyobb nemzetnek s a meglevő érdekeket sem értette meg oly világosan, mint később. Ily körülmények között nehéz volt a király föladata. Az eszközök, a melyekkel élt, magok is a helyi hatalmakhoz simultak. A független helyi társadalmak központjai lettek.

A tisztviselők, a király megbizottjai, emancipálták magokat alóla, s a reájok ruházott hatalomnak és vidéköknek fejére nőttek. Kisiklottak a király körme közül. A központtól távol, szerencséjök azon fordult meg, miképpen tudnak a helyi erőkkel megférni, a maguk vidékén boldogulni. Ha itt erős gyökeret vertek, a messze levő felsőbb hatóságtól nem féltek. Ha itt nem sikerült lábukat megvetniök, a király alig tudott rajtok segíteni. A magok emberségéből kellett megállaniok, s ezért függetleneknek

érezték magokat. Ellenőrzésök csaknem lehetetlen volt. Mindehhez még egy másik körülmény is járult. Tekintélyök és hatalmok attól függött, hogy hivatalukon kívül volt-e nagyobb földbirtokuk. Földet, várakat kellett nekik adni, különben nem volt erejök a király akaratának végrehajtására. Mihelyt azonban ezeket az anyagi eszközöket megkapták, a helyi érdekek szolgálatába szegődtek, s erőt szereztek az ellenállásra. A földbirtok, összekapcsolva a hivatallal, a hivatal természetét bomlasztotta meg. Tendentiája, hogy örök birtokká váljék, a közhatalmat is örökölhető joggá törekedett átváltoztatni. A hol czélt ért, teljesen megbomlott az államrend. A közhatalmat izről izre tépték, s a souverainitás helyi közegei lettek a helyi souverainek. Ha sikerült a helyi közérzületet irányítaniok, a vidék számot tevő embereit magok köré sorakoztatniok, szilárdabb egység élén állottak, mint a király. Igazibb, egységesebb életet élt egy-egy ilyen tartomány, mint az ország. A kinek hivatása lett volna, hogy a király számára a sereget szervezze és karban tartsa, a sereg urává lett és önhasznára fordította.

A középkor ezen szakában a helyi kis erők függetlenségének a taktikai viszonyok is javára voltak, ezek pedig mindig döntő befolyást gyakoroltak az állam alkatára. A hadakozás föltételei sohasem kedveztek annyira a részek önállóságának, mint ebben a korban. Könnyebbé tették a helyi ellenállást most, midőn csaknem bevehetetlen várak emelkedtek, a melyek segítségével kisebb csapatok nagy tömegekkel is daczolhattak, mint a nomád korszakban, midőn még nem voltak ilyen várak, vagy mint a későbbi századokban, midőn rajtuk az újabb fegyverek már kifogtak. Kedvezőbbek voltak a helyi ellenállásnak e kor körülményei, mint a nomád időkéi, mert míg akkor mindenki könnyen szerezhetett fegyvert, s így kisebb

katonai csoportosításokra szükség nem volt, s velök szemben az egyes is védekezhetett, addig most a nehéz pánczélok és várak elkerülhetetlenekké váltak, a mi az erők oly rendezését vonta maga után, a mely mellett az egyes ember önállósága megcsorbult. S inkább kedveztek az idők a helyi ellenállásnak, mint később, midőn hatásos fegyvereket a helyi csoportok már nem tudtak szerezni, s azokat csak a közerő nagy áldozatával lehetett előteremteni. Így minden arra hatott, hogy a nagy államok kicsinyekre szakadjanak. Igazi közvetlen uralom csak odáig terjedt, a meddig a kard éle ért. Ilyen könnyű szerrel jól megvédhető területekre foszlott az ország.

Nálunk is megvoltak ezek a körülmények, de nem birtak erőt venni a királyságon és az egységen, a melyet ő képviselt és védett meg. Miért?

Mivel a helyi decompositio legtöbbnyire a hűbérrendszer alakjában mutatkozott, nálunk pedig e rendszer nem birt olyan föltétlen uralomra jutni, mint Európa többi államában, könnyen támad az az ötlet, hogy ezen különlegességünknek köszönhetjük állapotunk szerencsés alakulását. De ez az okoskodás nem áll meg. Ellentétben van azzal a ténynyel, hogy fokonkint nálunk is elfogadták a hűbér fogalmát; hogy Angliában a teljes merevségében meghonosított hűbérrendszer segítségével sikerült a királyságnak magát föntartania; végül azzal, hogy a hol e rendszer nem birt teljesen érvényre jutni, ott is győzedelmeskedett a széthúzás, például Olaszországban a városok, Scótiában a clanok függetlensége alakjában.

Annak tehát, hogy Magyarországon a királyság e korban erős maradt, mélyebben rejlő okainak kellett lenni.

A királyság csak úgy boldogulhatott, ha különös körülmények a nemzet egyes tagjaiban és a közszellemben támasztékot szereznek neki.

Okos törvények és intézmények, egyes nagy emberek az általános helyzetnek káros voltát állandóan ellensúlyozni sohasem képesek.

E kor története arról tanuskodik, hogy főleg ott maradt a királyság erős, a hol a nemzetet olyan belső vagy külső veszélyek fenyegették, a melyek az egységes vezetést a társadalomtól is élénken érzett elkerülhetetlen szükséggé tették.

Különösen nehéz körülmények kellettek hozzá, hogy primitiv állapotban élő emberek között az összetartás érzete ébredjen.

Ezt tapasztaljuk a normannoktól alapított Angliában.

Angliát 1066-ban egy aránylag csekély számú sereg hódította meg, mely a régi lakóktól folyton fenyegetve, ösztönszerűleg a központban keresett támaszt. A szászok főleg a normann nagyok ellen törtek, kik a régi földbirtokosok jogait bitorolták, azon thanokét, a kikben culminált a szász nemzeti élet. Ez a viszály lehetetlenné tette, hogy a vidék egész népe összetartó egységgé szervezkedjék. A normann uralmat fenyegető veszedelem a hódítókban ébren tartotta az egységes vezetés szükségének érzetét.

A királyok ügyesen kiaknázták e helyzetet. Egyrészt jogvédelmet igérve a szászoknak, s kaczérkodva velök, másrészt a veszélyben forgó normann érdeket képviselve, az államot alkotó mindkét fajt magukhoz kapcsolták.

Ezért volt az állam egységes alkata természetes, ezért lehetett azt föntartani.

Francziaországban ellenkező volt a helyzet s ellenkező az eredmény is.

A frank törzsek annyival erőteljesebbek voltak, mint az alávetettséghez szokott gall nép és az izolált római polgárság, hogy uralmok belőlről egy pillanatig sem forgott veszélyben.

Kívülről sem fenyegette őket oly természetű veszedelem, mely a frank nemzeti önérzetet ébren tartotta és az egységes vezetés szükségének érzetét támasztotta volna bennök.

Nagy Károly ezt a veszélyt elhárította. Az ő ideje óta a frank a világ urának érezte magát. A biztosság ezen tudata utat tört a kor decentralisáló törekvésének. Az összekapcsoló erők a háttérbe szorultak, mert fölöslegeseknek tartattak, a szertehúzók elébbre kerültek. Nagy Károly intézményei ezen iránynak nem birnak ellenállani. Magok is a decentralisatio szolgálatába szegődnek. A hűbérrendszer, a melyet Nagy Károly az egység alapjává akart tenni, a helyi, a tartománybeli erőket szervezi. Nem az államot, hanem a részek önállóságát élteti. Az egység fölbomlása részben a fajok, részben a geographiai és topographiai helyzet, részben a földbirtok véletlen szeszélyű öröklési rendje szerint történik. Nem a nemzetiségi elv győzelme, mert annyiféle törzs és nemzeti árnyéklat nem volt a birodalomban, a hány független hatalom keletkezik. A souverainitás eme megoszlásának fő oka, hogy a közérzülettől nem támogatott központ nem képes a közállapotoktól ápolt helyi érdekekkel és helyi hatalmakkal megküzdeni.

Nálunk sem sikerül a királyok vállalkozása, ha általános okok meg nem értetik a nemzettel az egység becsét és szükségét, s ha a nemzet tagjai nem félnek annyira az állam gyengeségétől, hogy az ellene való védelem czéljából saját szabadságuk korlátozását is eltűrik.

Positiv adataink ugyan nincsenek, de ha tekintjük a magyarok helyzetét Európában; ha fontolóra veszszük a tényt, hogy alig szűnünk meg offensiv kirohanásainkkal, mindjárt kezdődik a fejedelmi hatalom emelkedésének a kora; ha meggondoljuk, hogy őseink már ezen időben példát mutattak a politikai érettségben: nem kételkedhetünk benne, hogy a függetlenségöket fenyegető veszedelem

értette meg velök, hogy a központi hatalom erejét fokozniok kell.

A magyar nemzet azon helyzetben van, a melybe minden olyan faj jut, a mely magánál erősebb népek között él: csak egysége és összetartása mentheti meg.

A nemzet ezt megérti. Kész szabadságát korlátozni, s fejedelmének segítségére lenni az egység fentartásában, midőn más műveltebb népek az állami rend szükségét még alig érzik. Fölfogja érdekét és nem egy kedves szokását, nem egy jogát áldozza föl miatta, holott más fejlettebb fajok veszni hagyják államukat, hogy szabadságaikat zavartalanul élvezhessék. Mi lehetett ennek oka? Mi idézhette elő, hogy őseink, a kiknek az engedelmeskedés soha sem esett könnyen, a kik büszkeségben, rakonczátlan szellemben mindenkivel versenyeztek, a királyi hatalmat ápolják, támogatják, erőben tartják, midőn másutt elfordul tőle a közérzület?

A magyar nem tagja ama világot hódító nagy népcsaládnak, a mely környezi. Rokonnyelv, régi szomszédság, közös istenek imádása hozzá nem csatolja. Elszakadva atyafiaitól, idegen világba került. Ismerjük a nyugati krónikások följegyzéseit, a melyekben őseinkről megemlékeznek. Alig tartják őket embereknek; valami ördög-féle szörnyeknek nézik. Formájuk, beszédök, szokásaik választófalat emelnek közéjök és a többiek közé. Nem természetes-e, ha ezek irányában némileg hasonló érzés támad a magyarokban? Nem természetes-e, hogy másféle lényeknek képzelvén magokat, mint a kikkel az új világban összekerültek, az őket egymáshoz fűző közös öntudat megerősödik, s ösztönszerűleg csomóba verődnek, mint az állat, ha a veszélynek neszét veszi? Ha valamelyikök, elszakadva a nemzet zömétől, idegen uralom alá jut, kínosabban szenved és nehezebben tűri állapotát, mint ugyanilyen esetben

a gall, a burgundi vagy a frank, a ki rokonokhoz, a magáéhoz hasonló szokású és műveltségű fajokhoz csatlakozhatik. A nemzetet fenyegető veszélyt a magyarnál az egyén közvetlenül érzi.

Nem elvont fogalmak, nem csak a fajnak, a hazának magasztosabb, eszményibb szeretete, nem a kötelesség érzete az állam iránt voltak azon erők, a melyek itt működtek. Az elhatározó ok minden egyesnek az az ösztönszerű aggodalma lehetett, hogy olyan emberek uralma alá jut, kik benne alig látnak embertársat, kik megvetik, kiket nem ért és a kik őt sem értik meg, kik más agyagból lévén gyúrva, másképp gondolkoznak, éreznek és cselekesznek, mint ő. Közvetlen és erős rúgó volt ez az aggodalom; az önzésből fakadt. Ezért volt állandó és szabhatott egész történetünknek irányt.

A nemzeti egység iránt fogékonynyá lett minden magyar ember lelke, mert ez az egység mindenkinek közvetlenül érzett egyéni érdekeivel is összekapcsolódott. A mikor más nemzetek még keveset törődnek az állam, az összeség ügyeivel, nálunk erős közérzület van és támogatja a királyt nehéz föladatában.

Veszélyeztetett helyzetünk fajunk legnagyobb erényének lett okozójává: a nemzeti erős érzületnek. Neki köszönhetjük, hogy egységesek maradtunk, mikor más népek széjjelmáltak; hogy megküzdhettünk nálunk hatalmasabb tényezőkkel; hogy önkormányzatunknak egy ezredéven át való megóvásával olyant teremtettünk, a mire büszkék lehetünk, a mi méltókká tesz reá, hogy helyet foglaljunk a kiváló nemzetek sorában. A jövőben is csak úgy tarthatjuk fönn magunkat, ha megőrizzük erős faji érzetünket, ha ezt a nélkül, hogy bensőségében, mélységében, igaz voltában gyengülne, a modern világ tágabb, humanitáriusabb fölfogásával, európai szellemével össze tudjuk egyeztetni,

s ha fajunk hő és törhetetlen szeretete mellett mások gyülölésétől mentek birunk maradni. Veszélyeztetett helyzetünk tudata teremtette meg az összetartás érzetét, s e tudat volt multunk főszerencséje. Ez óvjon meg bennünket a jövőben is a balga chauvinismustól, a mely nem erő, nem az a nyugodt önérzet, a mely embernek és nemzetnek egyedül válik díszére és hasznára, hanem léha hiúság, a mely elvakít, egyént és nemzetet egyaránt nevetségessé és gyengévé tesz, őket a maguk hibáinak megismerésében megakadályozza, s hajlandóságot kelt bennök koczkázatos vállalatokra, mert saját erejökről és hatalmukról túlzott fogalmakat támaszt; nem kelt rokonszenvet, mert csak sérteni tud, nem ébreszt tiszteletet, mert, mint minden kérkedés, csak megmosolyogni való.

Még egy körülménynek lehetett az a hatása a magyarra, hogy egy erős központ szükségéről győződjék meg.

Úgy látszik, hogy a magyar hódítók a lakosságnak kis részét tették, s az idegen fajok, főleg az ország hegyes vidékein, a hová a magyar letelepedni nem szeretett, eredeti nemzetiségöket megtartották. Habár nincs bebizonyítva, valószinű, hogy az északi megyékben ma élő szlávjaink a régi lakóktól származnak.

Nem kell-e hinni, hogy ez az állapot ugyanazzal a hatással volt a magyarokra, mint a milyennel volt Angliában a normannokra hasonló helyzetük?

Történelmünk, igaz, e régi fajok elégedetlenségéről, pártütéséről mit sem tud. De ez még nem bizonyítja, hogy ilyen természetű fölkelések nem voltak, s a följegyzéseknek egyebekben is sajnálni való némasága legfeljebb arról tanuskodik, hogy szervezett nagy harcz a régi uralom helyreállításáért nem folyt. Ennél többet a történelmi bizonyítékok hiányából következtetni nem lehet. Csuda számba menne, ha Pannonia régi lakosai a magyar hegemoniát az ellenállás minden kisérlete nélkül fogadták volna el. A mi-

ről, a római uralomtól kezdve a török birodalom bomlásának megindulásáig, az egész világ története tanuskodik, annak nálunk is meg kellett történnie. A népélet psychologiája azt a föltevést támogatja, hogy az idegen fajok rossz szemmel néztek őseinkre, kik bitorlók voltak, kik fegyverrel hódították meg őket, kik az éppen emelkedőben levő ősi fajokat atyáik örökségétől fosztották meg. Bizonyos, hogy ez fájt nekik, hogy ennek emléke fiuról fiura szállt, s nem valószinű-e, hogy a nemzetiségek elégedetlensége és megbizhatatlansága itt-ott apró rablásokban, másutt fenyegetődző morajban nyilvánult, s hogy ennek hatása volt a magyar ember világfölfogására és nemzeti ösztönének fejlesztésére?

A magyar, a ki látja, hogy kívülről ellenségek fenyegetik, s hogy bent az országban is idegen és tőle húzódozó elemek élnek, a kinek udvarnépe más eredetű, nyelvű, gondolkozású, jellemű, mint ő, nem lesz helyi érdekekért lelkesedő hazafi, hanem az egységes hazáért hevül; megérti, hogy össze kell tartania, megérti, hogy egységének és ezzel hegemoniájának első föltétele a királyi hatalom.

Ha ilyen volt a helyzet, s ha nincs igazuk azoknak, kik azt állítják, hogy Szt. István idejében már egynyelvű volt az ország, sokszoros fontosságuvá kellett e ténynek válnia az egység föntartása szempontjából, mert éppen ott éreztethette hatását, a hol legkönnyebben képződhetett volna helyi különállás: a nehezen megközelíthető hegyes vidékeken.

A hol a magyar csak magyart látva, az erő öntudatában nevelkedett, a különválás geographiai föltételei nem voltak meg. A magyarlakta részek a közelben tanyázó udvar keze ügyébe estek, a hol könnyebb volt a korona tekintélyének a megóvása.

A királyság erejének megszilárdítását annak is köszöni, hogy jókor alapíttatott meg. A támadó hadjárat kudarcza bizonyságát adta, hogy a régi rendszer idejét múlta. Sokan megértették, hogy elkerülhetetlen a szigorubb fegyelem és szorosabb szervezet, a királyságtól fölkarolt belső átalakulás, a nyugati vallás és művelődés elfogadása.

A normann királyságnak nagy hasznára volt, hogy fegyelmezett hadserege lett államának vezető osztálya.

Ezzel szemben Nagy Károlynak kárára esett, hogy már majdnem háromszáz évig éltek a frank hódítók új hazájokban a nélkül, hogy államukat csak valamennyire is szilárd egységgé alakították volna, úgy hogy a természetes hatások szétrepesztő erejét semmi sem tartóztatta föl, s Károlynak a már külön egységekké forrt vidéki szervezeteket kellett megbontania.

Szt. István, ha helyzete nem is volt olyan kedvező, mint Hódító Vilmosé, sokkal könnyebb föladattal állott szemben, mint Károly. A nemzet, a melynek élére jutott, félig nomád volt, még nem nőtt össze a talajjal, a melyen élt, a lakosság még sűrűn érintkezett egymással, s a helyi központok köré fűződő szervezet még ki nem fejlődhetett.

Még nem bontakozott ki a társadalom szabad tagjai, a hódítók között az a rendszeres hierarchia, a mely valamely vidék lakóinak vezért és egységes szervezetet adhatott. A törzs bomlófélben volt, új szervezet pedig még nem foglalta el helyét. A népvándorlás idejétől öröklött közszellem és egyenlőségi ösztön még éber volt; bennök találhatta a királyság éltető erejét és fő szövetségesét a nemzetnek vidékek szerint való szervezkedése és szétmálása ellen. Nem akarták a magyarok egymás felsőbbségét elismerni, nem akartak egymásnak engedelmeskedni. Ha meg kellett hajolni valaki előtt, erre csak a nemzet élén álló fejede-

lemmel, majd királylyal, nem pedig a velök egyenlő vitézzel szemben voltak hajlandók. Annak idejében a frankokban is megvolt ez a büszke kényesség, de még nem volt erős királyságuk, a mely kiaknázhatta volna; a mikor pedig ez megalakult, a vagyon egyenlőtlensége, az erősebb zsarnokoskodása a gyengébb fölött már rég megváltoztatta a nemzet jellemét, s az élet iskolája már rég elfogadtatta vele azt a tant, hogy a szerencsés szomszédnak engedelmességgel tartozik és iránta a hűséget megszegnie nem szabad, mert cserében védelmében részesül, a mire a király részéről számot nem tarthat.

Nálunk a társadalom egyenlőtlenségéből fakadó érzelmek és szokások még nem birtak hagyományokká szilárdulni.

A fekvő birtok és a hatalom dolgában keletkező egyenlőtlenség, a mely e századokban nálunk is nőttön nőtt, s a vele járó túlkapások és erőszakoskodások a magyar nemzetnek ezekhez még nem szokott zömét, az apró embereket, a kik éppen olyan teljesjogú szabad magyaroknak érezték magokat, mint a minők szerencsés társaik vagy a külföldről jött új honosok voltak, a király szövetségeseivé tették.

E lelki motivumokhoz még az is járult, hogy a királyság olyan vallási és társadalmi forradalmat indított meg, a mely, ha rosszul üt ki, a királyság teljes bukását idézhette elő, mivel azonban siker koronázta, erejének egyik forrásává lett. Az új kor két alapvető elvének, a keresztény hitnek és a magánbirtok szerzéséhez való jognak diadalát a királyság mozdította elő. Sok szenvedélyes vágyat és nagy érdeket fűzött ezzel magához.

A hatalmat jogossá az teszi, hogy nagy hivatást tölt be, hogy valamely nemzet létének egészséges és szilárd alapokat vet, hogy a koron uralkodó legmagasztosabb eszmék nevéhez kapcsolódnak.

Mi lehet éltetőbb és üdvösebb, mint a kor géniuszával, a világtörténetet teremtő erővel összhangzásban alkotni?

A királyság mindezen lelki forrásokból merítette hatalmának föltételeit. Az osztatlanul maradt nemzet szeme rajta csügg, mert rászorult az egységes vezetésre; a magyarság érzi, hogy az övénél annyival különb nyugati hatalom küszöbén, s fenyegetve a keleti betörésektől, idegen fajok közepén, nemzeti egység nélkül léte forog veszélyben. A királyság összeolvad a nemzeti életnek minden egyes magyar emberre nézve sokszorosan becses fogalmával. A nemzeti dicsőség és függetlenség jelképévé lesz. Döntő pillanatokban legalább a magyarok túlnyomó többsége vele érez, mert egyéni érdeke is kívánja, hogy a magyar király jogara a tőle teljesen idegen szomszéd' uralmától megóvja. E mellett a nemzet zöme, a köznemesség, benne keresi a nagyok ellen támaszát; az egyházat különösen benső kötelékek fűzik hozzá; a magántulajdon az ő hatalmában látja biztosságát. A közérzületnek csak a királyság és a nemzeti egység felel meg, nem pedig, mint nyugaton, a feudális főúr és a tartomány. Az engedelmesség és a hála hagyományai csak irányában élnek, nem pedig, mint amott, az egyes vidékek vezérlő hatalmai iránt. A közszükségek kielégítését tőle várják, nem a függetlenekké vált egyes részektől. A magyarok szemében az egyedül igaz életet élő egység: az osztatlan nemzet, az, a melyet a király képvisel.

Ezek a körülmények okozták az Árpádok emelkedését, ezek tették lehetővé, hogy a királyság nálunk megoldhatta föladatát, mikor Európa többi államában elhagyta az ereje.

Mind e lelki momentumok, a változó körülményekhez képest majd több, majd kevesebb bensőséggel, végig kisérik a királyságot a mohácsi vészig; ezen motivumokból fakadt az az erő, a mely azt nagy veszélyek után újra és újra talpra

állítja, s sokszor mostoha sorsa ellenére a legnemzetibb intézménynyé avatja, s a mely a magyar fajt olyan royalistává tudta tenni, hogy alig van párja Európában.

De ezek a lelki momentumok mind csak lehetővé teszik, hogy a királyság erős legyen azon körülmények ellenére is, a melyek helyzetét a középkorban mindenütt megnehezítették.

Nagy erőfeszítésre és sok ok közrehatására volt szükség, hogy a királyság ezzel a lehetőséggel élve, ötszáz éven át, a sorsnak sokszor sujtó csapásai közben, a nemzet vezére birjon maradni. Föntebb mondottam, hogy a leghelyesebb emberi akarat sem képes az általános körülmények ellenére állandó sikert elérni.

De megfordítva: kedvező körülmények nyom nélkül mulnak el, ha nem élnek a kínálkozó alkalommal.

Bölcs törvények és nagy tettek nélkül sok századig fönn nem tarthatja magát a királyság sem.

Ha mindezekre ki akarnék terjeszkedni, egész történetünket ebben a fejezetben kellene megírnom. Ezért csak egynémelyeket említek meg.

A legelső, hogy aránylag sok kitünő királyunk volt. Nagy eredményt értek-e el valaha nagy emberek nélkül?

Az Árpád-ház kiváló tehetségű dynastia volt. Rátermett arra, hogy a harczias magyar fajt birni tudja. Mindegyikök vitéz, midegyikök a maga akaratán járó, mindegyikök tud parancsolni és a lelkeket megfékezni. Még a gyengébbektől sem lehet megtagadni a tehetséget. Minden századnak kijut a maga nagy fejedelme, a ki helyreüti, a mit a kisebbek elmulasztottak, a ki új tőkét gyűjt a következők számára. Szt. István, Szt. László és Kálmán, e három óriás, a XI. század díszei. A királyság különös szerencséje, hogy keletkezése idejében ezen duzzadó erő volt rendelkezésére. Az intézmények becsét sokszorosan

növeli azon férfiak tekintélye, a kiktől származnak s a kik érettök mintegy az utókor előtt felelnek. A helyesen végzett alapvető munkát semmi sem pótolhatja. Szilárdsága a maradandóságnak mindig első kelléke. Ezért megmérhetetlen szerencse, hogy a kik a királyság épületének falait rakták, szellemi nagy tulajdonságokkal ékeskedtek, s hogy csodaszerű volt a nimbusuk.

Ki nem lehet számítani, hogy e körülményeknek mekkora volt a hatásuk, valamint annak is, hogy e nagyjaink nem ama zord jellemű férfiak közül valók voltak, kik félelmet gerjesztenek, tiszteletet parancsolnak ugyan, de szeretetet, ragaszkodást ébreszteni képtelenek; hanem ellenkezőleg, lényök bűbájának varázsával ragadták meg a kedélyeket. Az angol Hódító Vilmos és II. Henrik is nagyszabású férfiak voltak, de nem emelték olyan ragyogó fényre a királyságot, mert nem birtak a nemzeti poesis olyan dicsfénytől övezett alakjaivá lenni, mint a két szent király.

A XII. század nagy királya III. Béla, a XIII-é IV. Béla.

Az Árpádok kihaltával is jutott minden századnak egy-egy nagy fejedelem. Róbert Károly és Nagy Lajos a XIV-nek, Mátyás a XV-nek.

A nagy férfiak érdeme nem csak az szokott lenni, hogy a politikai momentumot, a melyben élnek, a magok akarata szerint bírják idomítani s a váltakozó hatalmi körülményeket a maguk javára tudják fordítani, hanem a legmegbecsülhetetlenebb tulajdonságuk az, hogy a perczkínálta hasznot maradandó intézményekben örökítik meg, hogy úgy mondjam, az anyaghoz kötik, az utókor számára lelánczolják.

A királyságnak századokra szóló erejét is az alapította meg, hogy nagy férfiak a kedvező körülményeket életrevaló alkotások megtestesítésére fordították. Melyek voltak ezek legfőbbjei?

Mindig attól függ valamely intézmény életrevalósága, hogy mennyire bírja föladatát betölteni.

Mivel a királyi hivatás első sorban a nemzeti függetlenség védelme, a siker főleg azon fordul meg, hogy miképpen végzi ezt a teendőjét.

A király elejétől fogva a legfőbb hadúr, az állam első katonája. Esküje kötelezi, hogy az ország határait megvédje. Ennek beváltására irányul mindig legfőbb törekvése. Fogadalmai közül egyhez sem ragaszkodott olyan tántoríthatatlan hűséggel, mint ehhez.

Döntő fontosságú jövőnkre nézve, hogy az első királyoknak teljesen sikerül is a nemzetet saját vezetésök mellett a harczi czélokhoz képest szervezni. Minden szabad magyar katonaköteles és a király parancsa alatt szolgál. Az egész országot behálózott nagyszámú várbirtokok telepesei külön hadi szolgálatot tartoznak teljesíteni. Az ispán, a tizedes, csupa királyi tisztviselők állanak az élükön.

A király zsoldos csapatokat is tart s egyes urakat nagyobb adományok fejében kötelez bizonyos számú katonaság tartására. A sereg zömét azonban a fegyverben álló nemzetnek előbb felsorolt elemei alkotják.

E rendszer közvetlen összeköttetést hozott létre a király és a nemzet széles rétegei között. A nemzet katonai szervezete a polgári társadalomnak is szervezetévé lesz, s a sereg központosítása a társadalom központosításának akkorában lehető legnagyobb fokát éri el, s az állami életnek az akkori idők kivánalmait kielégítő legteljesebb összhangzását hozza létre. Hatalmat biztosít a királynak, de e hatalmat korlátozza is és megnehezíti a vele való visszaélést. Midőn a királyt abba a helyzetbe juttatja, hogy ha a nemzettel bánni tud, ennek egész erejét a külföld ellen állíthatja, ugyanakkor lehetetlenné teszi, hogy ezt az erőt a nemzet ellen fordítsa. A nemzetet a király számára szer-

vezi, a királyságot pedig arra szorítja, hogy a nemzettel összhangzásban éljen.

Az idők jártával azonban ez a szervezet bomlásnak indul, s képtelenné válik katonai föladatának sikeres teljesítésére.

Ezzel megnehezül a királyság helyzete.

A várnépek harczra fegyelmezett csapatait pótolnia kellett. Az Anjouk idejében részben a hazafiságtól, részben a becsvágytól sarkalt aristokratia katonái töltik be ezt az ürt. A magánosok zászlóaljai alkották Nagy Lajos seregének javarészét.

E rendszer a nagy király szellemi felsőségénél fogva jól működött, de nagy veszélyek csiráját rejtette magában. A zászlóaljak fejében a koronajavak jórésze a nagyok birtokába jut. Nem a király, hanem a kevéssé megbízható magánosok kezében van a hadi erő túlnyomó része. Ha ez a rendszer válik az egyetlenné, a királyság elveszti uralmát a kard fölött, s vele létének egyik alapja rendül meg.

A királyságot megmenti az, hogy képes más szervezetű seregről gondoskodni.

Érdekének az felelt volna meg leginkább, ha állandó, rendes sereget szervezhet.

Ha a toborzott sereg válik a véderő gerinczévé, Magyarország története más fordulatot vesz. De hagyományaival ellentétben van, hogy a nemzet zsoldosokra bízza a maga védelmét. Nagyértékű adózási kiváltságok megszüntetését vonná ez maga után, s a harczias nemzet önérzetét sértené.

Igy csak Mátyás uralkodása idejében hódít tért a fizetett rendes sereg.

A királyság más eszközhöz kénytelen folyamodni, hogy ura maradjon a haderőnek.

A nagy urak zászlóaljain kívül újra szervezi a nem-

zeti haderőt. A nemesek általános hadi kötelezettségét megújítja. Melléje állítja a birtokosság azon kötelességét, hogy jobbágyai arányában katonát szolgáltasson.

A törvény betűje gondoskodik róla, hogy ezen erő nemzeti feladatainak megfeleljen és a király befolyása alatt maradjon. A legtöbb úrnak banderiumát a megyék zászlóaljai közé osztják be és királyi tisztviselőknek rendelik alá.

A törvény szerint megint állami méltóságoktól vezetett csapatok alkotják a nemzet erejét. A nagy urak seregén kívül a királynak és az országnak is van katonasága. De a király a törvényt nem birja szigorúan végrehajtani. A vegyesházbeli királyok nem merítenek a haderő szervezetéből annyi hatalmat, mint az Árpádok; de mivel a legkedvezőtlenebb körülmények között is a magánosok seregein kívül országos erő létezik, a nemzet egysége és a korona tekintélye mindig talál védőre.

A királyság még legszomorúbb perczeiben sem sülyed odáig, a hová Európa több fejedelemsége hanyatlott. A nemzet erejének olyan megfeszítése válik törvényes kötelességgé, a minőre ez időkben kevés népnél akadunk. A török veszély tette lehetővé, hogy a király elfogadtassa e terhes kötelezettséget. Ez pótolja azt a lélektani momentumot, a melyet a korábbi időben a nyugati Európától való idegenkedésünk támasztott, a mely nem szünt meg, de gyengült. A török éppen olyan idegen tőlünk, mint volt hajdanában a germán vagy szláv. Ő ébreszti bennünk azt az érzést, hogy erős királyra van szükségünk. Mindenkinek egyéni érdeke és érzelme sinli meg, ha a szultán hatalma alá kerül.

A védelem másik eszköze a vagyoni erő. A királyságnak gazdagnak kell lennie, hogy hatalmát föntartsa.

Az Árpádok erről is gondoskodtak.

Szent István óriási fekvőségeket foglal le a korona

számára. A vámok, a pénzverésből eredő haszon és némely állandó adó mellett nagy földbirtokának a jövedelme a korona legfőbb pénzforrása.

Megbecsülhetetlen értékű a királyságra nézve, hogy e forrásból a nemzet akaratától függetlenül állandó természetű jövedelmet merithet.

De idővel e részben is megromlik a király helyzete. A nemzet zömétől helyeselt azon politika ellenére, hogy védelemre szánt birtokok el ne pazaroltassanak, s annak ellenére, hogy az Árpád ház királyai elődjeik túlságos adományainak visszafoglalásán iparkodnak, a királyi földbirtok egyre apad. Az adókiváltságok terjedése is kárára van a kincstárnak.

Éppen akkor, mikor a véderőbeli viszonyok is a királyságra nézve mind súlyosabbakká alakulnak, s csak zsoldos seregek segítségével biztosíthatta volna felsőbbségét, a mikor tehát mindenekfölött pénzre lett volna szüksége, éppen akkor szárad ki ennek a forrása. Ha biztos és állandó új jövedelmeket teremt és zsoldos seregeket tart, a királyság nálunk is absolutismusra törhet, mint Európa legtöbb más államában.

Történetünkre nézve a legnagyobb fontosságú, hogy ez nem vált lehetővé, s hogy mikor a zsoldos hadak szüksége mind inkább fokozódik, a király állandó vagyona annyira megfogy, hogy csak rendkívüli és új adók útján segíthet magán.

A Hunyadiak korától fogva a királyság rászorul országgyűlésileg megszavazott hadi adóra. E nélkül meg nem élhet.

De a nemzet áldozatkészségénél fogva a király most is eleget tehet kötelességének. Nehezebb hivatását betöltenie, de nem lehetetlen. Hanyatlása legszomorúbb korszakában is bir még annyi erővel, hogy a nemzet egysé-

gét föntartsa és a társadalomnak fölbomlását megakadályozza.

Az ország védelmén kívül a királyság föladata a tőle alapított új jogrend megszilárdítása. Ennek is az Árpádok vetik meg biztos alapját. A királyságot teszik minden jog forrásává. A jogszabályok az ő hozzájárulásával és az ő nevében keletkeznek. A meglevő jogot is ő és közegei alkalmazzák. Az ispánok, Nagy Károly grófjaihoz és Hódító Vilmos sheriffjeihez hasonlóan, magokban egyesítik a katonai és közigazgatási teendőket. Mind a két minőségben a király parancsára és nevében járnak el. A király nevezi ki őket és általuk kormányoz. A törvénykezés többi közegei is nagyrészt királyiak.

E mellett az Árpádok sokszor kelnek útra, személyesen érintkeznek az egyes vidékek lakosságával, s maguk tapintanak a közérzület üterére. Mint az igazság forrása, fölebbezési forum, a kegyelem kútfeje, a jogrend föntartója, a király az élet sokfelé elágazó ügyeiben dönt.

De a decentralisatio itt is harczban áll az állam egységes kormányzatával. A külföldi példáktól szítva és a hatalmi viszonyoktól támogatva, minduntalan fölüti fejét a törekvés, hogy az egyes országrészek kormányzatát a királytól s az egységes nemzeti szervezettől elvonják s a földbirtokkal összekapcsoltan egyes nagyok kezébe juttassák.

De ez az irány nem bír diadalmaskodni. A törvényhozás, közigazgatás és igazságszolgáltatás nagyjában egységes és királyi marad. A hivatalok nem szünnek meg államiak lenni, a felségjog nem válik magánosok jogává. A választás rendszere századok multán kezd a kinevezés mellett lábat vetni, de nem a királyi souverainitás, a nemzeti egység rovására; ellenkezőleg, olyan elemeket részesít a közigazgatás hatalmában, melyek a királyság szövet-

ségesei az egységért vívott küzdelmében. A megyei önkormányzat nem a királyság ellen irányul, ellenkezőleg, segíti föladatai megoldásában. Az a hatáskör, melyet a királytól függő közegek betölteni úgy sem birnának, a mely egyebütt a nagybirtok, a vidéken uralkodó sziklavárak tulajdonosai kezébe kerül s az állam széthullását mozdítja elő, nálunk a megyei közönség szervezeténél fogva az egységes nemzeti élet szolgálatában marad.

A mint láttuk, az Árpádok hatalmának egyik forrása a kereszténység meghonosítása és az egyház fölött gyakorolt protectio volt.

E forrás is megmarad és belőle állandóan erőt meríthet a királyság. A munkát, a melyet jelenleg a napi sajtó és a tudomány együtt végeznek, a középkorban az egyház egymaga teljesítette. A szereplő egyének hírnevét és dicsőségét a jelen és az utókor szemében a papok állapították meg, népszerüség és köztisztelet szerzése vagy elvesztése jórészt rajtok állott. Ez adott becset a dicsfénynek, a melylyel a szent királyok alakját övezték. A magyar királyság fogalmát az isteni áldás és a papság propagandája olyan fenségessé tette, a milyenné tenni ez időben más tényező képes nem volt. A királynak gyakran csodatevő erőt tulajdonítanak. István és László sírján a vakok szeme látásra nyílik, a siketek füle befogadja a szót.

Az összhang az egyházzal még közvetlenebb haszonnal is járt. Az Árpádok, valamint későbbi királyaink is, mindent egybevetve, jó viszonyban voltak a szent székkel. A ki meggondolja, hogy a császárságnak Rómával vívott hosszú küzdelme milyen nagy kárára volt, s hogy e két legfőbb tekintélynek összeütközése mennyire megnehezítette az állam szervezkedését, csak az itélheti meg, hogy milyen hasznára volt a magyar királyságnak az ilyen mélyreható harcz elkerülése. Főleg azért volt áldásos ezen

összhang, mert nem kellett azt a királyi jogok föladásával, a pápa érdekeinek és a hozzájuk fűződő szenvedelmeknek vak fölkarolásával megvásárolni. Magyarország külső politikáját a maga szükségei szerint szabhatta meg, az egyházi beneficiumok betöltésénél pedig olyan szabad kezet tartott fönn magának, mint kevés más állam. Az apostoli király jogain több csorba esett, de annyi befolyást mindig megóvott, hogy az ecclesiát magától függőben tartsa.

Az egyház kezén levő óriás vagyonnál és a vele járó hatalomnál fogva nagy volt ezen befolyás jelentősége. Az egyházi banderiumok, a melyekre biztosabban lehetett számítani, mint a világi nagyok zászlóaljaira, a főpapok erkölcsi súlya, s a be nem töltött beneficiumok időközi jövedelme nagy segítségére voltak a királyságnak nehéz napjaiban.

De állapodjunk meg.

Vázlatát adtam az okoknak, a melyek képessé tették a királyságot arra, hogy föntartsa az ország kormányzati egységét.

Az Árpádok a királyságot szilárd alapokra fektették. Utánuk hatalma sülyed, de nem enyészik el. A nemzet egységének és függetlenségének személyesítője marad. A nemzeti idealismus és büszkeség a király állandó szövetségese. Veszedelmes helyzete megérteti a nemzettel, hogy a királyság nélkül fönn nem állhat. A nagy okok, a melyek az Árpádok hatalmát általánosan érzett szükséggé tették, később sem szűnnek meg működni, s lehetővé teszik, hogy a királyság, követve magasztos hivatását, mindig új meg új erőt merítsen a népélet mélyéből, s hogy a kor decentralizáló irányzatával, sok mostoha körülmény ellenére, legalább annyira a mennyire megküzdjön.

Igy mindig képes föntartani a nemzeti élet egységét. A mi jogot veszít, a nemzet nyeri meg, nem pedig egyesek

és a vidék szervezete. Az első Árpádoknak csaknem absolut hatalmából fokról-fokra a rendek felsőbbsége fejlődik ki.

Fejtegetéseimnek ez az eredménye visszavisz kutatásaim tulajdonképpeni czéljához: annak a kitüntetéséhez, hogy miért és miképpen történt ez az átalakulás, miért és miképpen fejlődött ki Szent Istvánnak a korona túlsúlyára alapított államából Verbőczy Magyarországa, a rendek jogaitól korlátolt monarchia.

IV. FEJEZET.

MIÉRT KELLETT A KIRÁLYSÁG HATALMA MELLETT AZ ALKOTMÁNYNAK KIFEJLŐDNIE.

Az előbbi fejezetben Szent István művét Nagy Károly és Hódító Vilmos alkotásaival hasonlítottam össze. Ugyanennek a párhuzamnak a folytatása domborítja ki a legvilágosabban azokat a tényezőket, a melyek nálunk a nemzet önkormányzatának utat törtek.

A három ország történetének egybevetése bizonyítja a legjobban, hogy a magyar szabadságnak a királyság ereje biztosította fejlődését, s hogy Verbőczy alkotmányát az Árpádok óta életben maradt királyi hatalom készítette elő.

Nézzük mindenekelőtt Francziaország fejlődését és hogy miként rontja meg ott a hűbérrendszer a régi szabadság azon nagybecsű hagyatékát, a melyet a leghatalmasabb királyok sem birtak elpusztítani. A mit itt tapasztalunk, az ellentéte annak, a mi nálunk történik, s azt bizonyítja, hogy a királyság ellenőrző és összefoglaló hatalma nélkül a középkorbeli társadalom nem bír nemzeti alkotmányt létrehozni, mert képtelen valóságos nemzeti életet folytatni.

Nagy Károly tartott nemzeti gyűléseket. Csak fölvilágosításokat, tanácsokat várt tőlök; de még így is becsesek lehettek volna a szabadságra nézve. A nagyok, a számot tevő egyének összesereglése a birodalom minden részéből éleszti a közérzületet, s gyönge királyok idején, zavarok és

külső veszélyek alkalmával, a nemzeti jogok megerősítését idézheti elő. A nemzeti gyűlések és a velök kapcsolatos szabadságok ébren tartják a hagyományokat. Mindez elhamvad, mihelyt az ország ízekre szakad. A királyi kormányzat nem lehetett meg az állam ősi intézményei nélkül; szüksége volt rájuk mindaddig, a míg a nagy területű állam egységes életet élt. Mihelyt azonban az ország kormányzatilag egymástól független részekre szakad, fölöslegesekké válnak a régi szervek. Minden vidék csak saját dolgaival, saját apró érdekeivel törődik. A birodalom ügyei mindenkire nézve közömbösekké lesznek. A kor hatalmasai, a nagy hűbérurak, nem a nemzeti élet fölvirulására, nem közjogok szerzésére gondolnak. Souverainek, kik saját birtokukon törvényt hoznak, bíráskodnak, pénzt veretnek, adót szednek s a birodalomtól teljesen függetlenül háborút is viselnek. Nem érdekli őket, hogy a birodalom számára minő törvényeket hoznak, hogy a birodalmat miként igazgatják, s hogy tartanak-e nemzeti gyűléseket vagy nem. Biztosságukat nem az országos törvényekben, nem az életrevaló közintézményekben, hanem saját kőfalaikban és az aczélpánczélokban keresik. Egymással való érintkezésök nemzetközi alakot ölt. Független fejedelmek alkudozásai, szerződései váltják föl a közakarattal hozott törvényeket. Még azok a hűbérurak is, a kik a királylyal szemben némi alárendeltségben maradtak, csak egyes ünnepségeknél, a hűbér rendjével kapcsolatos egyes alkalmakkal jelennek meg a souverain udvarában. Az egész országot egyformán érdeklő közügyek intézése már nem foglalkoztatja őket sem. Az alhűbéresek pedig teljesen elmaradnak a központtól. Ők kötelességeket és jogokat csak közvetlen urukkal szemben ismernek. A királynak és az államnak ügyei nem tartoznak rájuk. Az egyes részek annyira függetlenekké lesznek egymástól, hogy igazán érzett közérdekek nincsenek. A közintézmények működése

megszűnik, mert nincsenek közügyek. A régi idők emlékeiből egyedül a királyság marad fönn. A régi nemzeti élet emlékét egyedül ő őrizte meg, a régi nagy hagyományok csupán hozzá fűződnek. Óriás felsőséget biztosít ez neki, mihelyt a középkor vége felé a hatalmi viszonyok újra lelket öntenek beléje.

A közszabadságot vele szemben csak új intézmények teremtésével védhetni meg. Csakhogy ezek megalkotására nem minden korszak képes, a mint a természet sem bir az év minden szakában egyenlő bőséggel teremteni. A nemzetektől csak nagy ritkán telnek szerves intézmények. Ezért végzetes, ha a meglevők összeomlanak.

Mikor Francziaországban a hatalmi viszonyok a királyság javára fordulnak és az újra alakított egységes állam híjával van a közszabadságot szolgáló ősi intézményeknek, a társadalom nem élte az alkotás ilyen szerencsés korszakát. Erőtlen volt új jogok szerzésére, nem voltak meg azon kivételes tulajdonságai, a melyekkel szabad alkotmányt lehet alapítani. A hatás, a melylyel a hűbérrendszer a szellemekre volt, útját állta az ilyen mű keletkezésének. A nemzeti egység megbontásával nemcsak a szabadságot szolgáló régi közintézmények életgyökerei haltak el, hanem önkormányzati szervek alkotására is képtelenné vált a társadalom.

Csak az a nemzet biztosíthat magának részt ügyei vezetésében, a mely erre a czélra törő erős akarattal bír; arra pedig, hogy alkotása állandóul szilárd legyen, elkerülhetetlenül szükséges, hogy a nemzet különböző elemei összetartsanak és a szabadsággal élni tudjanak. A hűbérrendszertől eltörődött nemzetben azonban megzsibbadt az akarat, hogy szabaddá legyen, s elhalt a képesség, hogy a szabadsággal a hozzávaló módon éljen, hogy az önző társadalom közös czélokra egyesüljön.

A mi után áhítozott, az a belső béke, a rend, az egy-

ség volt. A szabadságot pedig ki kell küzdeni. Midőn valamely nemzet minden más fölébe a nyugalmát helyezi, szabad alkotmány megalapítására, mely csak izgalom, harcz és áldozatok árán vívható ki, nem alkalmas.

A hűbérrendszer túlhajtásai következtében a haladás első föltétele az egység helyreállítása lett. A nemzet jobbjainak törekvése erre irányult. Boldogabb jövőt csupán a kis zsarnokok megfékezésétől várhattak.

Számtalan különféle jog, különféle igazságszolgáltatás, különféle vám- és pénznem, a harcz jogával és eszközével biró annyiféle hatalom vetett gátat az anyagi haladásnak, akasztotta meg a kereskedést, zavarta a közbékét és a közbiztosságot.

Ezeket a veszélyeket kellett elhárítani. Midőn a királyság nagy hivatásának tudatában e föladat megoldásához fogott; midőn fokról fokra növelte a területet, a melyen uralkodott; midőn tartományról tartományra terjesztette a béke áldásait; midőn a különféle jogokat és jogszokásokat rendezte és egyesítette; midőn biráskodását országszerte kifejlesztette; midőn a sok vámot megszüntette és egységes, következetes gazdasági politikát kezdett folytatni, és egyidejűleg az ország tekintélyét kifelé öregbíteni iparkodott: a nemzet szíve hozzáhajlott. A nemzet igaz érdeke és hiúsága egyaránt arra hatottak, hogy a király hatalma növekedjék. A király iránya megfelelt a század várakozásának. Az erőnek pedig ez a forrása. A ki mindenkitől szükségesnek érzett munkát végez, az, legalább életrevaló népnél, számíthat támogatásra.

Természetes tehát, hogy Francziaországban a nemzet zöme a király köré sorakozott. A polgárság érdektársává és vak eszközévé lett. A szövetség, mely köztök létrejön, nem köti meg a király kezét, nem biztosít a nemzetnek nagy közjogokat, sőt még a városok autonomiáját sem

tartja fönn érintetlenül, a melyet e frigy kezdetén a hűbérrendszer virágzása idejében megerősített. A mit a község, az autonom város veszt, midőn aláveti magát a királynak, busásan megtérül az egyénnek, a polgárnak. A rendet és a békét, mint boldogulása első föltételét, a középosztály mindennél többre becsüli s ha ebbeli várakozásának a királyság megfelel, föltétlenül számíthat reá. Mi kell neki más? De még ennél is többet nyer. A jobbmódú polgárságnak tág mező nyílik a királyi igazgatás és jogszolgáltatás kifejlesztésével. Parlamentekben, a többi biróságokban és a közigazgatásban érvényesülő hatalma busásan kárpótolja azért, hogy megszünik a városok zsarnoka lenni. A királyi érdekek apostolává lesz, s a régi actákat, törvényeket és szokásokat kutatva, keresi a czímeket, a melyek jogán a királyi hatáskör kibővíthető. Adómentességben és különféle privilegiumokban is részesül. A nemesség mellett hatalmas rendet alkot, a mely az állam mindennapi teendőit végzi. Idővel kezébe keríti az összes hatalmat, mely előbb-utóbb mindig azoknak válik osztályrészévé, kik az állam ügyeit intézik. Előbb eszközök voltak, később ők lesznek az igaz urak. Ettől a kortól azonban még messze vagyunk.

Az alsóbbrendű polgárság becsvágyát ugyan nem kecsegteti ennyi jóval a királyság, de megszabadítja két zsarnokától: a szomszéd feudális uraknak mindig fenyegető becsapásaitól és rablásaitól, s a városok patriciusainak önző uralmától. Ha kap is új zsarnokot, ez messze él tőle, s nem birja úgy megkínozni s megalázni, mint a közellévő kisebb úr. Mennél nagyobb úrtól ered, annál könnyebben elviselhető és annál inkább elfogadható a zsarnokság. Az önérzet kevésbbé sínyli meg.

A polgár oly iskolából került ki, melynél különbet egy despota sem kivánhat engedelmes alattvalók és hasznavehető eszközök nevelésére. A mód, a melylyel a ne-

messég vele bánt, alkalmazkodóvá, opportunistává tette őt. A demokratikus dölyf, a mely semmivel sem marad mögötte az arisztokratikus gőgnek s a mely utóbb éppen olyan éles ellentétbe jutott az udvaroncz alakjával, mint amaz, még szunnyadozott. A sok apró úrnak századokon át tartott uralma az alájuk rendelt osztályokban az engedelmességet, a személyes szolgálat és kegykeresés hajlamát nagyra növelte. A polgárság vezetői a súlyos körülményekhez mérten simulékony, ravasz politikával kormányozták a városokat s a büszke feudalis urak előtt hajlongva, idők jártával az alkalmazkodásnak és a munkabírásnak az a keveréke támadt bennök, a melyet hivatalnokában a legtöbbre becsül a zsarnok.

Önérzete nem akadályozza benne a polgárságot, hogy mások politikáját szolgálja, hogy ura parancsaihoz képest különböző irányokat kövessen; képzettsége pedig javára válik minden ügynek, a melyet fölkarol. Gyúrni lehet, mint az akarat nélkül való anyagot. Egészen bizonyos, hogy nem a polgárság az, mely a szabadságot ki fogja vívni.

Jogokért, alkotmányért nem hajlandó föláldozni, a mi után oly sokáig epedett: a békét és a rendet, a zavartalan munka első föltételét.

A kisebb nemességre is sok tekintetben hasonló érdekek és érzelmek vannak hatással. A hűbérrendszer századai közben a kis urakat lassankint legyőzik, elnyelik a nagyobbak. E kisebb urak alkotják a nagyobbak udvarát. A vagyon egy kézben marad. A családok fiatalabb tagjai a hatalmasabb hűbérúr, a kis fejedelem köré csoportosulnak. Tőle várják szerencséjöket. Nála megszokják a személyes szolgálatot, a kegy hajhászását s azt a megalázó állapotot, hogy boldogulásuk attól függ, mennyire bírják uruk tetszését megnyerni. Ahhoz képest rendezik be életöket, beszélnek.

hizelegnek, mulattatnak, a mint a kis királynak, herczegnek vagy grófnak kedvére van.

A királyi hatalom megnövekedésével e sok szerencsevadász a cserén csak nyer. A párisi udvar inkább kecsegtet kalanddal, élvezettel, haszonnal, mint a tartománybeli kisebb központ. Nem kell új szokásokat fölvenniök, nem kell hizelegni megtanulniok, csak folytatniok kell, a mit eddig tettek s nagyobb színtéren, gazdagabb jutalom reményével játszhatják régi szerepöket. XIV. Lajos udvarának a nagy hűbérurak székhelyei voltak az iskolái.

A királyság ügyesen kezeli e vitéz, de hiú népet, mely nem teljesít országos kötelességeket, mely más munkát, mint a katonásdit megvet, a közigazgatásban nem vesz részt, származására, rangjára rátartós, de büszkeségét össze tudja egyeztetni azzal, hogy a hatalmasabb uraknak csapja a levet. A király czímet, rangot, nyugdíjat biztosít neki, privilegiumokkal halmozza el, jól bánik vele, udvari állások adományozásával fokozza hiúságát, eteti, itatja, mulattatja, mint hajdan az imperatorok a római népet. Meg is nyergeli teljesen.

Ezen önző szempontokon és a szokás hatalmán kívül nemes ösztönök is hatottak arra, hogy a nemzet zömét a királyság köré csopotosítsák.

A franczia hazafias érzés az angol háborúk idején fejlődik ki. A mi nálunk, az idegen fajokkal szembe került egységesebb nemzetben kezdettől fogva megvolt, az ott csak századok multán érik meg. A veszély, a melylyel az egységes Anglia a megoszlott, izekre tépett franczia nemzetet fenyegette, értette meg vele az egység szükségét. Az első diadal, melyet a végleges győzelem útján kivív, a királyság emlékéhez fűződik. A franczia hazafiui érzés a nemzetnek a hűbéruralommal járó megoszlása ellen ébredő reactiója. Fáj neki a vidékek független, önző élete. A nemzeti test

belső egységének helyreállítását sürgeti. Minden erejével a király szolgálatába lép, a ki soha nem lankadó kitartással nemzedékről nemzedékre az egység megalapításán fáradozik. A szabadság eszményét háttérbe szorítja az állam megalakításának szüksége.

A királyság emelkedő hatalmának egyetlen természetes ellenfelei a nagy hűbéresek. Az új állam az ő birtokaiknak és hatalmuknak a rovására alakul meg. Önmagukat, jogaikat és érdekeiket védik tehát, midőn vele szembeszállnak.

De éppen azért, mert csak ezt teszik, meddő a nemzetre nézve az ő harczuk. Ezért nem fejlődhetett ki küzdelmökből komoly alkotmányos élet. Saját független uralmukat akarják helyreállítani. Ha ezt nem érik el, azon iparkodnak, hogy családjuknak kiváltságokat szerezzenek.

Történeti multjok és ennek hatása alatt megfogamzott önző czéljaik miatt ellenök fordulnak a nemzet jobbjai. Nem alkotják a nemzeti erő természetes központját, nem vezérei valamely nemzeti coalitiónak, nem zászlóbontói valamely nemzeti programmnak. Magukra maradnak, mert csak magukra gondolnak. Győzelmök az országnak lett volna kára, az ország egységét ejtette volna veszélybe. Ha diadalmaskodnak, kiki a maga tartományának lesz megint ura és Francziaország visszatér a foederatio útjára.

Egyáltalában minden alkotmányos fejlődésnek gátot vet, hogy az ellenzék a régi kerékvágásban marad s a particularismus talajából táplálkozva nem keres az egységes nemzet számára szabadságbeli biztosítékokat. A nagy kérdés, mely az elméket foglalkoztatta s a hosszú küzdelemnek tulajdonképpeni tárgya volt, mert csak lassankint, századok munkája után lett az utolsó Karolingok idején széthulló monarchiából XIV. Lajos központosított Francziaországa, a nagy kérdés nem az volt, hogy a szabad alkotmányé, vagy pedig az absolutismusé legyen-e a jövő,

hanem az, hogy a foederalismus vagy pedig az egység eszméje diadalmaskodik-e. Ezen kérdés körül csoportosulnak az erők.

Az egységes államnak alkotmányt adni, olyant, hogy minden számottevő elem hasznát lássa és érte az egész nemzet legyen kész síkra szállani, egyik nagyobb pártnak vagy osztálynak sem volt állandó és komoly czélja. A királyság az egység előharczosa; a ki hazafiságból vagy önérdekből, tudatosan vagy öntudatlanul ezen irányt mozdítja elő, a királyság követője. A kik az ellenkező táborban vannak, elmerülnek azon particularismusban és individualismusban, mely a hűbéruralom virágzó korában az államot szétszaggatta s a szabadságot bénító szellemet hagyott örökül.

Ez a szellem akadályozza meg azt is, hogy az états généraux a királyság hatalmát korlátozó életrevaló nemzeti intézménynyé fejlődjék. Az első hatalmas királyok egyike, ugyanaz a Fülöp, a ki a pápát megalázta, hozta őket létre. Érezve, hogy a nemzet vele tart, új hatalmi eszközt és kényelmes kormányzati intézményt lát az összegyüjtött rendekben. Egészen úgy, mint Nagy Károly, Hódító Vilmos vagy Szent István s általában a középkor valamennyi hatalmas fejedelme, Fülöp is erőt merít a rendek együttlétéből. Ha van közszellem a nemzetben, ez intézmény részt bir magának szerezni az állam hatalmában. Az adómegajánlás joga útján befolyásra tehetett volna szert a kormányzatra.

De a kisérlet meghiusul, mert a három rend nem tudott benne megegyezni. Egymás megsemmisítésére törekedtek. Az ellenzék erejét a helyi érdekekért való buzgólkodás, a hűbérkorból származott rendi szellem megzsibbasztotta. Az egyes tartományok maguk akarták adójuk mértékét megszabni, s ezzel olyant kivántak, a mi a

kor legnagyobb szükségével, azzal az eszmével, a melyet a mult vétkei ellenállhatatlan erejűvé tettek, meg nem fért, a mi az egységes állam igényeivel ellenkezett. Czéljukat nem érték el, de meghiusították a rendeknek kísérletét, hogy az állami élet egyik döntő tényezőjévé váljanak.

Az états-généreaux új intézmény, nincs nimbusa. Ha a király erőszakoskodik rajta, a nemzet közömbösen nézi. Nem érzi, hogy életének szüksége van e szervre. Hiába próbálja az elmélet egyik-másik embere az intézményt Nagy Károly champs de Mars-ával összekapcsolni; a nemzet játékszert lát benne, a melyet a király, a mint adott, el is vehet. A rendek a király tekintélyével nem birnak versenyezni. Minden erőfeszítésök ellenére az intézmény az marad, a minek Fülöp szánta, eszköz arra, hogy a népet szabad akaratának színe mellett megadóztassák.

Minden sikeres ellenállást meghiusít a társadalom széthúzása. A nemességet a polgárságtól elválasztja az ostoba kicsinylés, a melylyel a kékvér a plebejusra néz, s a félelem, a melyet ennek megizmosodása benne kelt. Egymást sem tartják egyformáknak. A nemességben sincs egységes közszellem. A hűbérrendszerrel kapcsolatos különböző mértéke a rangoknak és előjogoknak egymásra irígykedő csoportokra bontja a kiváltságos osztályt is. Sanda szemmel tekintenek egymásra az osztályok és családok. Gyülölködésök megakadályozza egyesülésöket és oly intézmények megalkotását, a melyeknél fogva a munkában és a hatalomban osztozkodva, az ország kormányzatában közösen vehettek volna részt.

A hol az osztályok nem értenek egyet és nem szövetkeznek egymással, a hol mindegyikök önző és ellenséget lát a másikban, a meglevő szabad alkotmány is veszélyben forog, újnak a kiküzdése pedig lehetetlenség. A hűbérrendszer az osztályok teljes különválását vonta maga után. Az

osztályérzéstől izekre tépett nemzet nem birja a nagy közérdeket megérteni és szolgálni. Egyedül a királyság karolja föl az állam minden szükségét.

Az administratio is teljesen a király hatalmába kerül. A kik a politika és a közigazgatás terén jártasak, mint a polgárság, híjával vannak a társadalmi függetlenségnek, s így nem képesek az administratióba az önállóság szellemét lehelni; a kiknek pedig, legalább eleinte, megvolt a társadalmi és vagyoni állásuk, hogy a rájuk bízott hatalmat ne engedjék a főnök egyéni szeszélyeinek szolgálatába sülyedni, azok megbizhatatlanok, fegyelemre nem szoríthatók, nem szokhatják meg a törvény tiszteletét; azok a közhatalommal saját czéljaik szerint tanultak élni, s most is erre törekszenek, őket tehát nem lehet meghagyni a közigazgatásban. Ilyen a még független és büszke főnemesség. Nem jut része az állam ügyeinek kezelésében. Czifrasággá lesz és semmi mássá.

A kis-királyokból udvaronczok lesznek; nemzeti aristokratiává válni nem tudnak. Hatalmukért compensatiót abban találnak, hogy kivonják magukat a kötelezettségek alól.

Míg annakelőtte a kiváló társadalmi állást az állam iránt tartozó kötelezettség teljesítése és a vele járó hatalom szülte és jelezte, most a közszolgálat alól való mentesség jár a ranggal. E változással nagyot veszít az aristokratia, de a szabadság is, mert az állam hatalmának tényleges gyakorlását a középkor alkonyán a bureaukratia kaparítja el, mely az állandó sereg mellett az absolutismusnak fő eszközévé lesz. Képzettségénél és annál fogva, mert ő a király képviselője, nagy tekintélyre és hatalomra tesz szert, s e tekintélyt és hatalmat egy czélra használja: a király parancsainak kérlelhetetlen végrehajtására. Az osztály, a melyhez tartozik s a mely mindent tőle vár, valamint a hivatal, a melyet elfoglal, egyaránt a király érde-

keivel azonosítja. Megalakul, habár még nem olyan teljes tökélyében, mint a forradalom után, de már olyan arányokban, a minőkre e korban sehol másutt nem találunk, a franczia hirhedt centralisatio.

A központ beavatkozik a társadalom, az egyén minden ügyébe, s akarata mindenben érvényesül; mindenütt talál hasznavehető, képzett, egyes-egyedül tőle függő eszközökre.

A központosított franczia monarchia a legkifejlettebb absolutismus, a melyet a modern Európa ez ideig látott. A mi jót az absolutismustól várni lehet, beváltja; de a mi rossz, a mi veszedelmes van benne, azt is érezteti. Nagyot lehet vele elérni; de megtöri a nemzet jellemét, elfogyasztja erejét s tehetetlenné teszi arra, hogy önmagáról gondoskodjék. Nagy tettek telnek tőle, de apró nemzetet nevel. Francziaországot Európa élére állítja, de ugyanakkor szomorú jövőjének veti meg az ágyát.

De itt megállapodom.

Azt hiszem, kimutattam, hogy a franczia absolutismus, mely a XIV. században kezd emelkedni és a XVII-ben éri el tetőpontját, a feudalismussal okozati összefüggésben van; hogy abból a természetes reactióból táplálkozott, a melyet a nemzeti test szétdaraboltságának támasztania kellett, mihelyt a nemzeti érzés ébredezett és a művelődés haladásával a belső békének föntartása elsőrangú érdekké lett; hogy sikerét a nemzet zömének az engedelmességre való hozzászokása mozdította elő; hogy a feudalismus a szabadabb múlt emlékeit őrző nemzeti közintézményeket megsemmisítette; hogy a királyi hatalomnak ellenfelei, a particularismus túltengésénél fogva, nem birtak nemzeti eszme köré csoportosulva, nemzeti szabadságot kiküzdeni, hanem ki hagyták magukat fizetni privilegiumokkal; hogy a feudalis aristokratiában nem fejlődött ki az állami szel-

lem, az állam ügyeit felsőbb vezetés mellett szolgáló és a törvényeket híven végrehajtó akarat és képesség; hogy a polgárságot a feudalismus az absolutismus eszközévé alakította; szóval, azt hiszem, kimutattam, hogy a királyságnak a középkor elején beállott hanyatlása hatalmának későbbi növekedését mozdította elő.

Midőn a puskapor föltalálásával és a rendes hadsereg szervezésével a hatalmi viszonyok a királyság javára alakulnak, hamar erőre kaphat, mert a nemzetnek szüksége van reá. Nagy hivatása, hogy összeforraszsza a hűbéri rendszertől izekre tépett nemzetet. Győzelmét az ország életbevágó érdekei követelik; ezért lehetett mindenhatóvá.

Nálunk és Angliában éppen ellenkező hatása volt a királyság korán kifejlett hatalmának.

A középkor királysága nem bírja a nemzet erejét anynyira elsenyveszteni, mint a hűbérrendszer. Föntartja az egységet és megóvja a Francziaországban támadt azon állapottól, a mely reactiót szül, a királyi absolutismust előidézi és igazolja. Az egységes állam megalapítása nem vált a nemzetnek minden más tekintet fölé emelkedő érdekévé, mert szakadatlanul működött.

Francziaországban a túlságig vitt decentralisatio az ellenkező szélsőséget, a túlhajtott központosítást késziti elő. A nemzet az egyik végletből a másikba csap át.

Angliában és Magyarországon a királyi hatalomnak elégséges az ereje az állam széthullásának meggátolására, s ezért nem vetnek ez országokban később a kelleténél nagyobb súlyt a központosítás érdekeire. A decentralisatio nem idézte elő e nemzetek bukását, s ezért nem is gyúlnak lángra a centralisatióért. Az egymást kergető túlzásokat elkerülve, fejlődésök összhangzatosabb és szervesebb lehet. Nem a váltakozó ellentétek uralkodnak rajtuk, hanem lehetővé válik fokozatos haladásuk.

Az okozatos összefüggést a királyi hatalom túlságos gyöngesége és reá következett túlságos emelkedése között különben az angol és a magyar történetben is észlelhetni.

Mihelyt mostoha körülmények hatásánál fogva a királyság ideiglenesen képtelenné lesz hivatása betöltésére, a közszükség és a közhangulat azonnal hatalma növelését kivánja.

Így következik Angliában az István király idejében lábrakapott chaosra II. Henrik erős kezű kormánya, a III. Henrik uralkodása és a Rózsák harcza közben keletkezett zavarra I. Eduárd és a Tudorok reactiója. Így váltja föl nálunk III. Endrét és a reá következett árnyékkirályokat az Anjouk autoritativ kormányzata, a várnai csata után beállott bomlást Mátyás nagy hatalma.

Ez a reactio azonban nem söpri el az örökölt alkotmányt, mert a baj történetök egy korszakában sem nő olyan nagyra, hogy e nemzetek gondolkodása és érzése megbarátkozzék az absolutismussal. Az volt a szerencséjök, hogy a királyságnak mindig elég ereje volt az állapotok ilyen mérvű elfajulásának a megelőzésére.

Míg a feudalismus tabula rasat csinál azon intézményekből, a melyek hajdanában a nemzet önkormányzatának eszközei voltak, a király föntartja, mert nem mellőzheti őket. Hatalma azon fordul meg, hogy benső contactusban van-e a nemzet tagjaival. Ha másért nem, azért törekedik a középkori király az ország nagyjait maga köré gyüjteni, hogy a külföld lássa tekintélyét és a tiszteletet, a mely övezi. Szembeszökővé kellett tennie, hogy köréje csoportosul a nemzet eleven ereje, hogy a nagyok hűségesen ragaszkodnak hozzá, s hogy katonáikat és váraikat rendelkezésére bocsátják. Hatalmának ez volt a külső bizonyítéka.

De azért is szüksége volt reá, hogy a nemzet szétszórt tagjait időnkint maga köré gyüjtse, mert tájékozódnia kellett hangulatukról és kivánalmaikról, s mert tudnia kellett, hogy mi történik a vidéken. A mit ma a tisztviselő teljesít, a mit ma a hivatalos titok leplében közölnek a központtal, azt az írásra lusta eme korban, a bizonytalan összeköttetések ezen idejében, csak a személyes összejövetel, a hatalmat viselő nagyok időnkinti összegyüjtése pótolta.

Hogyan nyerhessék meg felfogásuknak, politikájuknak a nemzet számottevő elemeit, ha nem a személyes érintkezésnek, az egyéni befolyásnak időről-időre megújuló módjával? Hogyan növeljék az együttes érzést és összetartást, ha nem hozzák egymással és a koronával contactusba az egymástól messze lakó és sok érdek által különválasztott hatalmasokat? Ha a királynak sikerül politikájának és tervbe vett hadjáratának a nagyokat megnyerni, ez javára szolgál, mert ők azok, a kiknek majdan az áldozatokat hozniok kell. A tőlök is helyeselt vállalat végrehajtásánál inkább számíthatni támogatásukra, mint ha tanácsukkal nem élnének.

Másfelől a nagyok maguk is ragaszkodnak a nemzeti tanács összegyüléséhez, s ha néha terhökre is esik az egyesülés, benne hiuságuk olyan kielégítését, befolyásuk és hatalmuk olyan eszközét látták, hogy legtöbbnyire szívesen hozták meg a velejáró áldozatot, s előbb-utóbb jogot láttak benne, a melyről lemondani többé nem akartak. A nemzeti élet kiegészítő részévé lett. Büntetlenül nem lehetett elhanyagolni. Hozzá folyamodnak az erős és a gyenge királyok. A nagyszabású egyéniségek általuk jutnak közvetlen összeköttetésbe a nemzet vezető elemeivel, és segítségökkel hozzák létre azt az összhangot a korona és a közvélemény között, a mely erejöket növeli. Ezen intézménynyel érhetik el, hogy Anteusként álljanak meg azon a

földön, mely izmaikat aczélozza. A gyengék kényszerüségből folyamodnak hozzá.

A király hatalma a maga érdekénél fogva így Angliában és nálunk tovább szövi a szabad kor nagy alkotásainak élete fonalát.

Nem semmisíti meg a nemzet régi szervezetét, mint tette a hűbérrendszer. Föntartja az egységes nemzeti életet és vele fönmaradnak az élet hagyományos szervei.

A korona nem az egyetlen ősi nemzeti intézmény. Nincs szükség reá, hogy a nemzet új alkotmányos szerveket teremtsen. Megvan az az intézmény, a melynek útján hajdan jogait gyakorolta, s a mely alkalmatos reá, hogy a szabadság fejlődésének ismét alapjául szolgáljon. S megvan ezen intézménynek az az ereje, a melyet semmi sem pótolhat: a nagy hagyomány dicsfénye, a nemzet lelkébe és szokásaiba bocsátott hatalmas gyökere. A nemzettel született, vele nőtt meg és erősödött, s ebben van tekintélyének örök forrása. Ki sem számítható haszon ez a francziák helyzetével szemben.

A közállapotok természetessé is tették, hogy az így fönmaradt nemzetgyűlés tért hódítson. Az elemeknek, a melyek alakították, állása és hatalma az államban olyan nagy volt, hogy az intézmény, a melyben az övék volt a vezető szerep, nem maradhatott sokáig jelentőség nélkül. A középkorbeli királyság, akarva nem akarva, kénytelen volt vele, hogy oly módon kormányozzon, a mely előmozdította a szabadság fejlődését.

Nem a véletlen, nem a fejedelmek szabad akarata, hanem a kor állapota okozta, hogy a királyság részt juttatott a nemzetnek a kormányzásban.

A középkor királyságának az országok természetes állapotai szabtak korlátokat. Miként már láttuk, az általános körülmények mind a helyi erők függetlenségének kedvez-

tek. A hol kivételes okok a királyi hatalom föntartását lehetővé tették, ott is mutatkozott a decentralisatiónak kedvező ezen állapotok hatása, s ha nem is szabatosan meghatározott jogok, ha nem is a maiakhoz hasonló alkotmány, de a valóságos hatalmi tényezők korlátokat szabtak ott is a királyságnak. Olyan terjedelmű országoknak, mint a milyenek az európai nagyobb államok voltak, életét egy központból elfogyasztani, az önálló szellemet és szervezeteket a birodalom minden zugában elnyomni, ebben a korban még teljes lehetetlenség volt.

A népvándorlás idejében Európába jött törzsek mind szabadságban nevelkedtek. A mult hagyománya és iskolája az önkormányzatnak kedvezett.

A klima, a mely Ázsia és Afrika napégette területein a szellemi tevékenységet, az akarat erejét, a friss initiatívát megzsibbasztja, s lehetővé teszi, hogy nagy tömegek lomhaságból egy kényúr járma alá hajtják fejüket, Európában másként hat. Föntartja a népekben a lelki és a testi erélyt. Nehéz tehát nekik parancsolni. Hozzájárul, hogy a vallási életet nem ugyanaz a felsőbbség vezette, mint a világi társadalmat, s a kormány ezért nem tehetett szert arra az erkölcsi mindenhatóságra, a melynek segítségével a keleten oly népeknél, a melyek élénk képzelő tehetségöknél és műveltségi állapotuknál fogva egyaránt a fanatismus rabjai voltak, már csirájában el birta fojtani az önálló gondolkozást, az akaratot, az ellenállást. Ezért Európában az absolutismus megalapítása mindig nagy akadályokba ütközik.

A királyság a középkorban még nem rendelkezett azzal az erővel, a mely képessé tette volna reá, hogy nagyobb nemzeteknél e nehézségekkel megküzdjön, s hogy a társadalmat sarkából kiemelje. Nem volt meg az archimedesi pontja, a társadalomtól független ereje.

Nem volt hivatásbeli, állandó, kellő számú katonasága, a melynek később annyi sikert köszönhetett. Fegyverben állott az egész nemzet, s ha összetartott, a király volt a gyengébb. Ha a társadalom számottevő elemeinek életbevágó érdekeit megsértette, a bántalmat szenvedett csoport riadót fújt. Könnyű szerrel szánták el magukat a fegyveres ellenállásra, mert a békét kevésre becsülték; a harcznak nagy kárát nem látták; még nem volt összegyűjtött tőkéjök, érzékeny hitelrendszerök. A királynak kíméletesen kellett bánnia a harczra kész és a harczra képes elemekkel. Ebben rejlett hatalmának legfőbb korlátja. Háború esetén rászorult a nagyok bandériumaira s a kisebb uraknak, a nemeseknek és a közfelkelésnek csapataira. Számolni tartozott velök, mert nem volt módjában, hogy nélkülök vagy ellenök kormányozzon. Ha sikerült őket megosztani, s az erősebb érdeket magához kötni, vagy egyéni felsőbbségével, külföldön elért eredmények kábító hatásával az egész nemzetet engedelmességre késztetni, látszólag korlátlan volt a hatalma. Ilyenkor egyeseket elnyomhatott, egyesek jogait lábbal tiporhatta, egyes cselekedetei zsarnokiak lehettek; de a nagy érdekekkel, a nagyhatalmú osztályokkal ekkor is számolnia kellett. Hatalma csak addig volt nagy, a míg összhangban élt a nemzet zömével. Mihelyt a közhangulaton uralkodni megszünt, azonnal támadtak olyan ellenségei, kik meg mertek és meg bírtak vele mérkőzni. A nemzetgyűlésnek már ez is jelentőséget adott. A mikor még kevés biztosított joga volt, már akkor is növelte tekintélyét, hogy a nyers erőt képviselő közhangulat benne nyilatkozott meg. Ezért nem zárkózhatott el a király kérelme és tanácsa elől. A nemzetgyűlésnek időről időre érvényesülő akarata meg præcedenst teremtett reá, hogy követelései máskor is teljesüljenek. Midőn pedig az idők folyamában mind több elismert jogot

szerzett, a mögötte álló katonai hatalom biztosította e jogok tiszteletben tartását.

A királynak nem volt bureaukratiája sem, s így híjával volt azon eszköznek is, a mely később az absolutismus megalapításához vezetett. A közhatalom kezelésében rászorúlt a társadalom független elemeinek, az elismert tekintélyeknek közreműködésére háboruban is, békében is. A középkorban egyedül az egyház volt képes, isteni eredete és isteni hivatása nevében, szolgáit a társadalomtól különválasztani, kizárólag a maga parancsa alá fogni és tekintélyben részesíttetni. A királyoknak ez nem adatott meg. Azzal, hogy valaki a köznek szolgált, még nem szerzett tiszteletet. Jogi és politikai ismereteknek, szakbeli készültségnek és mind annak, a mi később a művelt bureaukratiának súlyt adott, nem volt becsük.

A király tehát, ha czélt akart érni, nem lehetett el a társadalom tekintélyeinek közreműködése nélkül. A közállapotok nem csak arra szorították, hogy maga köré gyüjtse a nemzet számottevő elemeit és föntartsa azt az intézményt, a mely a központban befolyást juttat a nemzetnek a közügyek intézésére; hanem arra is késztették, hogy ezen központi intézménynek szilárd alapot teremtsen az ország minden részében. A kik a központban befolyással bírtak, a nagyokra, a nemesekre, a földbirtokosokra kellett a souverainitás gyakorlásával járó egyes tennivalókat a vidéken is bízni. Ők azonban nem voltak vak eszközei. Egybe nőve az osztálylyal, a melyhez tartoztak, s a vidékkel, a melyet kormányoztak, inkább az a veszély fenyegetett, hogy a központ alól emancipálják magukat, mint az, hogy az összes hatalom a király kezébe jut.

Inkább a széthullástól kellett mindig tartani, az oligarchia elhatalmasodásától, mint a királyság korlátlanságától. A hol a király a tekintélyét rontó ennyi hatás

ellenére erős bírt maradni, olyan állásra még ott sem tehetett szert, hogy mindenható legyen és állandóan maradjon.

Nincs annyi ereje, hogy a társadalmat szabad mozgásában megakaszsza, hogy azt az állam ügyeinek vezetéséből kirekeszsze. Csupán annak a megakadályozására van hatalma, hogy a társadalom legkiválóbb tagjai a közhatalmat magántulajdonukká alakítsák át.

A középkorbeli társadalom szabad és számottevő elemei az állam ügyei intézésében való részesedéstől meg nem foszthatók. Gyenge királyság idejében ezek az elemek a közhatalmat egészen eltulajdonítják, s az erős királyság is csak annyit érhet el, hogy e hatalmat állami vezetés, állami ellenőrzés alatt kezelik. Ezért kellett a királyság mellett alkotmányos rendi életnek kifejlődnie.

Az állam munkáját végző társadalom egyik vagy másik alakban a hatalomnak részesévé lesz. A fejlődés törvényei szabják ezt meg. Mivel a király a szabad társadalom munkája, áldozata, közreműködése nélkül hivatását nem birja követni; mivel a független polgárság vére és pénze védi meg a hazát, s a rendes kormányzat terhes kötelességét is ő vállalja magára, s e mellett a központban nagyhagyományú intézmény van rendelkezésére, s a vidéken is az állam hatalmát ő kezeli: a király kényszerítve van reá, hogy jogait vele megoszsza.

Az alkotmány kifejlődésére még a hatalom ezen megoszlásánál is nagyobb és üdvösebb következménynyel jár, hogy a királyság vezetése mellett teremtett közállapotok a szabad szellemet nagyra nevelik.

A nemzetek jelleme nem változhatatlan. A körülmények, a melyek között valamely nép huzamosan él, hatással vannak érzelmeire, gondolkodására, szokásaira, tetteire, s jellemének a multból eredt egyes vonásait lassankint átido-

mítják. Egyes hibák és erények meggyengülnek, mert ápolásuk nem talál alkalmas talajra és az emberek elszoknak tőlük; mások megerősödnek, mert szükség van rájuk és folytonos gyakorlásuk éleszti őket.

A magyar, valamint az angol-szász és normann fajokban eredetileg talán nem élt a szabadságnak bensőbb szeretete, s kormányzati képességök sem volt talán különb, mint a frankoké és a galloké. Okunk legalább nincs reá, hogy tehetségeik különböző voltából induljunk ki. Egymásétól eltérően alakult sorsuk e nélkül is teljesen megmagyarázza a később mutatkozott szembeötlő ellentétet.

Az udvarlásra hajló jellem, mely a későbbi századokban a királyok környezetében képződött, ez időkben nem fejlődik ki, mert nincsenek meg a föltételei. Még ismeretlen volt az alázatos engedelmesség, a hizelgés és alakoskodás, a mely később egész osztályokat és nemzedékeket férfiui értéköktől megfosztott. A felsőbb osztályok dölyfösek és daczosak voltak. Hatalmuk és nélkülözhetetlenségök érzete büszkeséggel vértezte őket. Rájuk szorult az uralkodó s kénytelen volt vele, hogy megbecsülje őket.

A király a tőle távol élő középnemességre és a városi polgárságra meg éppen képtelen olyan közvetlen befolyást gyakorolni, hogy hozzászoktassa őket a szolgasághoz. A mire a modern állam mindentlátó és mindenhová eljutó ezer meg ezer eszközeivel, sűrűn osztogatott parancsaival és tilalmaival, napról-napra szaporodó gondoskodásával és atyáskodásával képes, arra a középkori királyság tehetetlen volt. A középkorban csak a százfejű oligarchia, a százkezű feudalismus birja annyira a mennyire a közvetlen hatalmában levő kis területen ezt az absorbeáló hatást kifejteni. Az erős királyság azonban éppen ennek az osztálynak az elhatalmasodását akasztja meg. Maga nem bír az egész nem-

zet fölött bénító zsarnokságot megalapítani; csak annyi az ereje, hogy ebben mást megakadályozzon. A nemzet zöme így meglehetősen szabad marad. Csak a parasztság jut a földesurak fönhatósága alá. Őt nem birja a király védelme kellőleg megoltalmazni. A többi osztály azonban nem ismeri azt a gyámkodást, mely a feudalismus franczia túlhajtásaival járt. A középosztályok önérzetét és önállóságát nem fojtja el a vaskezével rájuk nehezedő helyi zsarnok. A személyes szolgálat nem fejlődik ki oly általános és rendszeres szokássá, mint Francziaországban.

A kölcsönös jogok e ki nem forrott korában két olyan erő, mint a hivatása tudatában egyedül uralkodni akaró királyság és a várainak hatalmas falai mögött magát legyőzhetetlennek tartó, pénzzel és katonával bőven rendelkező oligarchia, a melyet az állam megzabolázni képes, de megsemmisíteni sem Angliában, sem nálunk nem bír, egymással meg nem férhet. Időnkint ki kell közöttük törnie a harcznak.

Az intézményektől meg nem akadályozott és szükségképpen bekövetkező ezen küzdelem pedig az alsóbb osztályoknak módot ad jogaik biztosítására, sőt arra is, hogy helylyel-közzel az állam ügyeinek vezetésére befolyást szerezzenek. Hol az egyik, hol a másik fél keresi szövetségöket; pártállásuk gyakran eldönti a vitát. Ilyen iskolában képeztetvén, egészen más emberekké lesznek, mint a kik egy nagyhatalmú várúr szolgálatához szoktak. Növekedő önérzetöknél fogva sokkal inkább megbecsülik a szabadságot és természetesebb ellenségei az absolutismusnak, mint a kik ennek jármát megszokták; részt követelnek maguknak az állam ügyeinek kezelésében, s fokról-fokra a politikai helyzet alakulásához képest meg is szerzik.

Az absolutismus a legnagyobb kárt mindig azzal okozza, hogy megöli a nemzet szabad szellemét. Ezért nehéz tőle

szabadulnia az oly nemzetnek, a mely huzamosabb ideig elviselte. A középkor királyai olyan terjedelmű országokban, mint az európaiak, s olyan szellemű nemzeteknél, mint a minők a népvándorlással ide telepedettek voltak, nem tudtak a jellemet elsenyvesztő absolutismust megalapítani, s ezért nem voltak veszedelmesek.

A királyi hatalom politikai iskolája e mellett rászoktatja a birtokos és tekintélyes osztályt, hogy a szabadsággal élni tudjon.

Ritka az az eset a történelemben, hogy olyan nemzetek, mint a minők az európai keresztény népcsalád tagjai ez időkben voltak, ha magukat kormányozni tudják, rabigába hajtsák nyakukat azért, mert inkább szeretnek engedelmeskedni, mint szabadok lenni. Midőn valamely nemzet ösztöne urat keres, ez csak azért szokott megtörténni, mert azt tapasztalta, hogy nélküle nem tud meglenni, hogy nélküle sokat szenvedett.

Az absolutismust mindig a nemzet tehetetlensége önmaga kormányzására készítette elő és tette állandóvá.

Az a nemzet, a mely a szabadsággal helyesen tud élni, s a melyet nem nála hatalmasabb idegen hódító nyom el, rendesen szabad marad.

Ezért van döntő fontossága annak, hogy a királyság befolyása következtében a társadalom oly iskolában nevelődik, a melyben megszerzi a képességet arra, hogy a törvények parancsait, a fejlődéshez szükséges rendet és korlátokat maga védje meg. Magát meg tudja fegyelmezni, s ezért nem szorult reá, hogy más fegyelmezze meg.

A királyság tágabb színtért nyit tevékenységének, mint a hűbérrendszer. Országuk, nemzetük sorsa foglalkoztatja a polgárokat s nagyobb egységek, magasztosabb fogalmak hatása alá jut életük és érdekeik alakulása, mint azoké, a kik a véletlen szeszélyénél és nem a szerves összefüggésnél

fogva együvé került valamely vidéken, egy-egy tartományban vagy egy-egy várúr birtokán futják meg kicsinyes pályájukat.

A nemzet vezető elemei a királyság ellenőrzése mellett szolgálják a nagyobb államot. Ezen az úton támad bennök a politika vezetésére, a parancsolásra szükséges gyakorlati szellem. Az állam mindennapi munkáját végezve, megismerkednek az állam el nem hanyagolható érdekeivel, az élet nehézségeivel. Nagyobbszabású politikai tettekre lesznek képesekké, mert kisebbméretű politikai tetteket végeznek nap nap után. Megtanulják vezetni a járóművet, a melynek gépezetét, minden egyes részét, erejét és gyengéit apróra ismerik. Az állami élet föltételeire, a politikai sikernek akadályaira és árára a tapasztalás oktatja őket. Igy szert tesznek arra a politikai képességre, a mely nélkül a szabadságot jóra nem fordíthatni.

A nemzet vezérlő elemei nem a maguk szeszélyeinek és érdekeinek szolgálnak, mint a függetlenné vált hűbérúr, hanem felelősség terhe mellett az ország törvényeit és a király jogos akaratát hajtják végre. Nem gyakorolnak pusztán jogot, de kötelességet is teljesítenek. Az angol békebíró, a sheriff, a magyar főispán és a szolgabíró fegyelemhez szokik, nem érzi magát a törvény és a rend fölött állónak, mint a franczia herczeg vagy gróf. Ezért lehet az a társadalom, a melyből kikerül, egy rendezett állam éltető lelke, ezért képes önmagát kormányozni.

De másfelől nem szolgálnak egy mindig nyakukon levő egyén szeszélyeinek, változó és kapkodó parancsainak, mint a franczia kispolgár, a ki a szomszédos várúr hivatalnokává lesz, hanem az országos törvényeknek és a király jogos akaratának. A törvényeknek engedelmeskedve, még feljebbvalójukkal szemben is önállók maradhatnak. Hozzájárul, hogy a birtokon és a társadalmi álláson alapuló függetlenséget viszik magukkal a hivatalukba, s így hatalmuk és

önérzetük megvédi őket attól, hogy felsőbb parancsoknak vakon engedelmeskedjenek. Szolgálat közben is megóvják méltóságuk tudatát, a szabad fejlődés ezen fontos kellékét. A társadalom nem oszlik meg, mint Francziaországban történt, olyanokra, a kik politikai munkára képesítvék, de szolgalelkűek, s olyanokra, a kik függetlenek ugyan, de megbízhatatlanok és rakonczátlankodók. A birtokon és a tekintélyen alapuló függetlenség egyesül a munkabirással és a fegyelemmel.

Nincs a nemzetnek osztálya, a mely oly magasan állónak érezné magát, hogy restelne szolgálni, a mely a fegyelemnek bizonyos mértékéhez ne szoknék, s a hatalom és szabadság vágya mellett ne tenne szert gyakorlati politikai felfogásra. Sem az állami érdekek parancsait megtagadó és égbetörő királyi becsvágy, a mely a continens nagy hűbéreseit hevítette, sem a szabad államra nézve épp oly végzetes másik tulajdonság, a szolgai engedelmesség és megalázkodás, a melyre az élet kegyetlen iskolája tanítja a polgárokat, nem fejlődhetik ki.

A királyi kormányzat további nagy eredménye, hogy ébren tartva a nemzetben az egység érzetét, az önkormányzat másik előföltételét is létrehozza.

Kárba vész minden tulajdonság, ha nem párosul az együttes, a közös munka, a szövetkezés képességével. A társadalom, a melynek különböző elemeiből kiveszett az összetartás, az egység érzete, önmagát nem birja kormányozni, nagyot nem alkothat.

Ezért megmérhetetlen becsű Angliára és Magyarországra nézve, hogy a királyság hatalma olyan állapotokat teremtett, a melyek a társadalom különböző osztályainak egyenlőtlenségét nem engedik annyira elfajulni, hogy gátja legyen a közös munkának.

A király nem elég erős reá, hogy a főurakat megtörje;

de annyi ereje van, hogy mellettök a többi osztálynak tért nyisson.

A nagyok is támaszt keresnek a király ellenében az alattuk álló társadalmi rétegekben, s részt juttatnak nekik jogaikból.

Vállvetett közös munkához szoknak a társadalom elemei. Osztozkodnak a király szolgálatában. A munka és a rangsor különböző fokozatainál fogva szükség van mindegyikökre.

Az állam iránt tartozó kötelességek a társadalom különféle rétegeit időnkint tartott gyülésekben és állandó hivatalokban egyesítették. Más alakban történik ez nálunk, mint Angliában, mindkét rendszernek azonban megvolt az a nevezetes hatása, hogy egyenlő, közös kötelességeket rótt a különböző osztályokra.

Angliában kezdetben tágkörű gyűlések intézik el a közigazgatás javarészét. Később ez megváltozik. Az angol-szász county court helyett, a hol ügyei intézése végett a vidék összes lakossága összegyűlt, a tennivalókat rendről-rendre egyes hivatalokra és kisebb számú jurykre bízzák. Mivel azonban ezeket az állásokat a társadalom különböző elemeivel töltik be, s a constabeltől és a békebirótól a vicecountig és a sheriffig terjedő körben a gentry és a főnemesség ugyanannak a nagy föladatnak a szolgálatában áll, s együtt intézi az állam mindennapi ügyeit, az ujabb rendszer is együttes működésre szoktatja a társadalom különböző elemeit.

Nálunk a közigazgatás fejlődése megfordítottja az angolnak.

Eleinte a király hivatala végzi a közigazgatást; a XIII. század óta megalakuló vármegyei közönség azonban lassankint tért kezd hódítani, s a középkor végén már nagy a hatásköre, háttérbe szorítja az egyéni hivatalokat.

A törvények pártatlan és szigorú végrehajtása czéljának talán inkább felelt meg az angol rendszer. De a mienk a társadalom különféle elemeit sűrűbb összeköttetésbe hozta egymással. A vármegye közgyűlésén teljesen egyforma joggal és együtt döntenek a közügyekben a hatalmas urak és a szerény köznemesek. A hivatalokat nálunk is megosztják egymás között a rendek: a főurak a főispánok, a köznemesek az alispánok és szolgabirák.

A központban is együtt dolgoznak mind a két államban az osztályok.

E részben Angliában a normannok óta rosszabbodik a helyzet, mert a régi általános nemzeti gyűlést, a melyben minden szabad ember részt vehetett, egy osztálynak, a korona közvetlen hűbéreseinek a gyűlése váltja föl; de már a XIII. században az osztályokat egyesítő nemzeti gyűlés visszafoglalja a helyét. Ez időnek korszakot alkotó reformja óta egy házban ül és egyenlő jogú a leghatalmasabb lordnak a fia a gentryvel és a városi mesteremberrel. Mindegyikök egyformán communer. A county küldöttje nem képvisel csupán egy osztályt, egy érdekcsoportot, hanem az egész megye egységes elemeit, a mi bennök a közérzület egy nemét fölkelti. A választás actusa maga a számottevő összes elemek közös szervezetét és tevékenységét teszi szükségessé.

Nálunk a főrendek és a nemesek együtt egy közjogi testületet alkotnak. Ha idők jártával rendesen külön is tanácskoznak, határozatot az egész koron át csak egyértelemmel hozhatnak. Kettéválásuk, a mely Angliában állandóvá lesz és az alsóház mellé a lordoknak tőle független házát állítja, Magyarországban még csak eredőben van, úgy hogy e részben is az intézmények nálunk közelebb juttatják egymáshoz a nemesség különféle elemeit, mint Angliában.

A királyok szűkebb tanácsában is találunk épp úgy Angliában, mint nálunk, a főurak mellett köznemeseket.

Nagy következésekkel járt, hogy az állam parancsait a társadalom különféle elemei egyenlő jog alapján és egyformán gyakorolt ellenőrzés mellett együtt hajtották végre. Az a hatalmas főúr, a ki a köznemesekkel ugyanabban a testületben ül s benne akaratát a legbiztosabban úgy birja érvényre juttatni, ha vele egyenlő jogu társait vezetni képes, jelentőséget kénytelen nekik tulajdonítani és velök számolni tartozik. Szava súlyának egyik föltétele, hogy bánni tudjon az önérzetben vele versenyző gentryvel, illetőleg nemessel. Ez meg hozzászokik, hogy kövesse, a nélkül, hogy szolgálja, a nélkül, hogy egyenlőségének érzete csorbuljon.

A különféle elemek egymáshoz való viszonyára jelentékeny befolyása lehetett annak is, hogy mivel mindnyájan helyet foglaltak az állam hatóságai között, s mivel a király erős keze el tudta érni, hogy ezen hatóságoknak, tekintet nélkül azon egyének rangjára, a kik betöltötték, mindenki alája legyen rendelve, gyakran történt meg, hogy a leghatalmasabb úr büntetés terhe mellett engedelmeskedni tartozott szegénysorsú szomszédjának, ha ő kezelte a közhatalmat. Angliában is, nálunk is ez ellen védekeznek a nagy urak; de sem ott, sem itt nem sikerül azt a kiváltságot megszerezniök, hogy minden ügyben és kizárólag a magukkal egyranguaknak hatósága alá tartozzanak. Angliában ugyan a peerek bizonyos ügyekben csak peerek foruma elé idézhetők, s egyesek nálunk is megszerzik azt a kiváltságot, hogy egyenesen a király hatósága alá jutnak; de általános szabály marad, hogy mindenki egyformán tartozik engedelmeskedni az országos hivatalok törvényes parancsainak. A franczia vagy a német kiváltságos urak elviselhetetlen megalázásnak tartották volna azt, a mit a leghatalmasabb lord és a legbüszkébb magyar oligarcha megszokott. Az utóbbiaknak ezen szerényebb állása erejük-

nek forrásává lett. Nem támadhatott bennök az a gőg, a mely képtelenné tette volna őket olyanoknak a vezetésére, a kik nem voltak közvetlen alárendeltjeik, s a mely megakadályozta volna, hogy kisebb rangu, de önálló férfiak velök szövetségre lépjenek. A nemzet szabadságára nézve megbecsülhetetlen értékű volt, hogy a leghatalmasabb osztály nem szakadt el a többitől.

A középkorban az állam legjelentékenyebb tényezője az aristokratia volt. Francziaországban ez a legnagyobb erő azon iparkodik, hogy önmaga számára, sőt külön-külön az osztály egyes tagjai számára olyan kiváltságokra tegyen szert, a melyek az egységes állam eszméjével is ellentétben vannak. Ez az erő tehát nem productiv, hanem destructiv. Angliában és nálunk az aristokratiában ilyen arányú önzés nem keletkezhetett. A királyság meggátolja kifejlődését. A főnemesség ugyanazok alatt a törvények és hatóságok alatt állva, mint a többi szabad ember, arra törekszik, hogy a maga befolyása alá juttassa az egész államot. A nemzet legnyomatékosabb ereje a többi erőt maga köré gyüjtve, önérdekből a közjogot úgy iparkodik kiépíteni, hogy szintén az ő érdekében benne a többi elemnek is tér nyiljék. Nem lévén elég ereje arra, hogy tagjainak prédájává tegye a souverainitást, azon dolgozik, hogy szabadságát biztosító közjog útján védje meg érdekeit.

Az állam egységes szervezetének megfelel a társadalom belső alakulása is. A királyi hatalom és az osztályokat az ország ügyei intézésében egyesítő állam azzal a hatással vannak, hogy a különböző elemek nem szerveződnek előjogok és előitéletek szerint egymástól különváló kasztokká.

Mig Francziaországban és Németországban a királyság gyöngesége korában a nemzet különféle rétegeinek szervezete között össze nem egyeztethető ellentétek keletkeznek, Angliában és nálunk a királyság ezt meg tudja

akadályozni. Amott egyesek fejedelmi hatalmat és rangot szereznek; családjuk örök időkre kiemelkedik az alattvalók tömegéből. A souverainitás attributumait elsajátított franczia vagy német nemes utódja, a feudális hierarchia különböző lépcsőfokain elhelyezkedett herczeg, gróf, báró akkor is megóvja fejedelmi származásának és rangjának kevélységes érzését, midőn a vele járt hatalom megszünt. Az ősök előjogainak legparányibbja sem mulik ki emlékezetökből. Az egyenlőség és egymáshoz tartozás érzése csak az egészen egyenrangú családok között van meg. A kinek valamivel régibb a czímere, több az őse, mint a másiknak, a kinek elődei a souverainitásnak valamivel több attributumát tudták megszerezni, a ki a feudális rangfokozaton valamivel közelebb áll a legfelsőbb hűbérúrhoz, előjogot követel magának a többiek fölött. Nem szeret velök társalogni, kerüli velök a családi összeköttetést, a vér vegyülését. Előjogai gyengítik, mert elkülönítik a többitől. A nemesség egységét is megbontja a jognak és a politikai állásnak a hűbérrendszer idején keletkezett individualizálása.

Angliában és nálunk a királyság megakadályozta a közjogok ezen különböző mértékű elsajátítását és a társadalomnak vele járó megoszlását.

Különböző szervezetű ugyan az angol és a magyar társadalom, de közös vonásuk a királyság hatalmától föntartott egységök.

Angliában a nemes és nem nemes közötti éles ellentétet is elsimítják.

A város ott már autonom jogokat szerzett, a polgár tagja a törvényhozó testületnek és benne együtt ül a lord családjával, midőn nálunk még a nemesnél kezdődik a világ.

A pór Angliában is ki van zárva az állami hatalomból s mint nálunk a földbirtokos felsősége alatt áll; e korszak végével azonban ő is felszabadul.

Anglia ezen elönyét nálunk a nemességnek bensőbbé alakult egysége ebben a korban még kielégítően pótolja.

Nálunk a főrendű csupán vagyon és befolyás dolgában különbözik a köznemestől, s nem jogilag elismert külön statusnak a tagja.

Angliában több ennél. Egyesek örökjogon a király tanácsában ülnek, czímmel bírnak, s némely esetben a velök egyenlők biráskodása alá tartoznak. Habár nekik sincs a többiétől eltérő vagyon- és örökjoguk, a szokás útján mégis elérik, hogy birtokaik osztatlanul szállanak nemzedékről nemzedékre. Nálunk a birtokok megoszlanak s ezért a családok csak nehezen őrizhetik meg fényüket. Gyakran szállanak a legmagasabb állásból a szerényebb életviszonyok közé. Sűrűbb az anyagcsere a nemesség különféle rétegei között, mint Angliában. De mivel az angol peerek előjogai nem terjednek ki az egész családra, s a leghatalmasabb lord fiatalabb fia és testvére a gentry tagja, e kiváltságok nem fojtják el az osztályok összetartásának érzetét, mint a franczia és német nemesi előjogok, a melyek egész családokat a többitől örök időkre elválasztanak.

A királyság hatalma tehát Angliában és nálunk oly közállapotokat teremt, a melyek a szabadság fejlődését mozdítják elő.

A királyságnak meg kell osztania jogait azzal a társadalommal, a melynek egységét fönn tudta tartani.

Olyan erőt hoz létre, a melylyel számolnia kell, a melynek befolyása alól magát kivonni nem képes. Megvannak a régi önkormányzati intézmények, a nemzetet szabad szellem lengi át, politikai képzettségre tesz szert, s eléggé egységes arra, hogy különböző elemei közérdekekért és közjogokért egymással szövetkezzenek.

A király minden ereje a vagyonos és önálló társadalmon alapul.

Mindezeknél fogva el nem kerülheti, hogy hatalma korlátolt legyen.

A társadalom vezető elemeinek befolyása alól az államot nem emancipálhatja. Korán jogot kell nekik adnia, a szerzett jog megerősödik és terjeszkedik is, míg a helyzet, a melyből eredt, változatlan marad, míg a királynak elég az ereje, hogy a nemzet egységét megvédje, de nincs rá módja, hogy a szabad társadalom közreműködése nélkül kormányozzon.

Midőn pedig a középkor végén a hatalmi viszonyok a királyságra nézve kedvezőkké alakulnak; midőn a hivatásos katonával a békés életmódhoz szokott polgár már nem bír megmérkőzni; midőn a bureaukratia hatalmának már megvannak az előfeltételei és utánzásra buzdító példái: a közszabadságra nézve eme veszélyes időkben a királyság nem közös nemzeti hagyományokban szűkölködő, szétszaggatott társadalommal találja magát szemben, mint a franczia király, hanem nemzeti intézmények útján az önkormányzatba beletanult és vállvetett munkát végző olyan egységgel, a mely alkotmányos befolyásának megóvása érdekében az új állapotnak megfelelő új biztosítékokat alkotni képes.

V. FEJEZET.

A RENDI ALKOTMÁNY CSIRÁI MAGYARORSZÁGBAN ÉS ANGLIÁBAN A XI. ÉS XII. SZÁZADBAN.

Az előbbeni fejezetben azokat az okokat kutattam, a melyek miatt a középkorbeli királyság mellett valamely formában szabad alkotmánynak kellett kifejlődnie.

Most nézzük, hogy ezen szükségképpen bekövetkezett fejlődés nálunk tényleg miként valósult meg. Kisérjük korról korra a szabad élet megerősödését.

E tanulmányomban Magyarország történetét összehasonlítom Angliáéval.

A két ország szabad fejlődésének végső oka, a mint láttuk, ugyanaz volt: a királyság ereje.

Ez az egyenlő ok hasonlóvá formálta a két alkotmány későbbi történetének typusát is. Ezért meríthetünk tanulságot sorsuk egybevetéséből. Könnyíti ez annak a kiderítését, hogy mely eseményekre és mely alkotásokra volt hatása a magyar nemzet jövőjén uralkodó azon oknak, a mely Angliában is fönforgott, s hogy melyek azon más körülmények, a melyekre csak Magyarországban találunk.

Az első kor, a melyet vizsgálni készülök, a XI. századtól a XIII. századig terjed. Magyarországban és Angliában ezt az időszakot a királyság uralkodó hatalma jellemzi. De észlelhetők azok a csirák is mind, a melyekből az alkotmányos életnek itt is, ott is ki kellett fejlődnie.

A XI. és XII. századokban Angliában és nálunk is a király az állam igazi főhatalma. Hódító Vilmos és Szent István emelik azzá. De e hatalmat korlátozza és valódi absolutismus keletkezését megakadályozza, hogy nincs a társadalomtól különvált serege és bureaukratiája, s hogy a nemzet képes, s mihelyt megbántják, kész is félelmes harczi erőt síkra állítani, a minél fogva csak kiváló egyéniség bírja vezetni.

A legerősebb király közvetlen utódja már tehetetlen, mihelyt nem szeretik, vagy nem félnek boszuálló kezétől. Angliában I. és II. Henrik uralkodása kirívó ellentéte a kettejük között élt Istvánénak. A milyen hatalmasak voltak amazok, annyira tehetetlen ez. Nálunk a mindenható Szent István közvetlen utódját, Pétert, lázadás fosztja meg trónjától. A király, a ki nem képes hadat vezetni, a ki nem tud tekintélyt tartani, nem számíthat engedelmességre.

Pétert, Aba-Sámuelt, Salamon királyt a pártos nemzet elhagyja, mert önkényük sok érdeket sért, s mert a nemzeti iránynyal ellenkező politikát folytatnak.

Angliában a lázadó nagyok megverik és elfogják I. Istvánt. Nem egy király a nemzetnek adott engedményekben keresi menedékét. A magna charta annak köszöni eredetét, hogy a nagyok seregei, a közvéleményre támaszkodva, hatalmasabbak voltak, mint a király zsoldosai.

A kiskorú királynak meg éppen nehéz a helyzete.

Magyarországon II. István kiskorúsága közben a nagyok uralkodnak. Nem csoda, ha azután éppen vele szemben fordul elő az engedetlenségnek egyik klasszikus esete. II. Géza halála után fiai kiskorúsága idején megint a nagyoknak, főleg az egyháziaknak hatalma tolakodik előre. Lukács érsek lesz az állam központja. A fiatal III. Istvánt ő tartja meg a trónon. Van is bátorsága arra, hogy midőn

a király egyházi vagyont harczi czélokra fordít, neki ellentmondjon, sőt kiátkozza. A király meghunyászkodik és a hatalmas érsek feloldja az átok alól. Az ifju királyra gyakorolt befolyásának gyümölcse az egyház első chartája.

Angliában III. Henrik az első kiskorú normann király. A magna charta vívmányai az ő idejében szilárdulnak meg. Langton érsek uralkodik az országon. Vele a nagyok először kormányoznak király nélkül, elismert jog alapján. A befolyásról, a melyre alatta szert tettek, később sem akarnak lemondani. A kiskorú királyok idején ők választották a kormányzót, s ezért, midőn uruk fölnő, részt követelnek a főhivatalnokok kinevezésében.

A kiskorúság közben ideiglenesen gyakorolt hatalomból állandó új követelés támad.

A társadalom időnkint élvezett hatalma, a királyságnak időről időre bekövetkező megalázása állandóan hatással van a király és a nemzet közti viszony alakulására. A király hatalmát az is bénítja, hogy az örökrend épp oly kevéssé szabályozott, mint e korban a legtöbb más közjog. A későbbi századokban a királyság szabatosan meghatározott törvény szerint száll fejről-fejre. A le roi est mort, vive le roi elve megszilárdítja és biztosítja a legfelsőbb hatalmat, a mely a nép akaratától függetlenül alakul meg és állandóságával tiszteletet kelt. A most tárgyalt korban azonban csak a család jogát ismerték el. Nem állapították meg, hogy a királyi háznak melyik tagja foglalja el a trónt. Az ebből eredő bizonytalanság számtalan küzdelmet támaszt a koronáért. A királyi család tagjai között keletkezett viszályok növelik az ország nagyjainak önérzetét, hatalmát és tekintélyét. Nem egy királyi sarj a nemzet vezető osztályai támogatásának köszönhette a koronát. Magyarországon Aba-Sámuelt a nép emeli a trónra. Semmi joga a királysághoz. Egyetlen jogczíme: a nemzet akarata. Szent

Lászlót szintén a nemzet választja meg. Jóformán kényszeríti reá, hogy a még élő Salamon mellőzésével elfoglalja testvére örökét. I. Bélát és I. Gézát lázadás koronázza meg. Ezek a tények mélyen bevésődnek a nemzet emlékébe és fölelevenítik az ősi szabadság, a nemzeti souverainitás eszméjét. A kik valakit királylyá tettek, vele szemben nem vetkőznek ki büszkeségükből. Utódaik sem felejtik el, hogy királyuk elődei őseik jóakaratát keresték. Az Árpádoknak az a szokása, hogy az ország egyes részei kormányzását a család férfitagjaira bízzák, ugyanazt a hatást idézte elő. Ezen társkirályok viszályai az öreg királylyal belső harczokat támasztanak, s a versenyzők szemében a nemzet hatalmasainak becsét fokozzák, a harczra képes osztályok önérzetét növelik.

Angliában mindjárt Hóditó Vilmos halála után fiai hajba kapnak. Az idősebbet a nagyok segítségével II. Vilmos megfosztja örökségétől. I. Henrik, a harmadik normann király, szintén erőszakkal szerzi meg a koronát. A választás formáját megtartják és vele azt a szokást, hogy a király megkoronázásakor bizonyos kötelezettségeket vállal.

A leghatalmasabb király sem nyugszik addig, míg örököse számára nem biztosította az előkelők támogatását, mert érzi, hogy különben trónja valamelyik nagyravágyó más rokonának lesz prédájává. Szt. István élete utolsó éveit arra szánja, hogy az ország nagyjait megnyerje Péternek. Könyves Kálmán kegyek osztogatásával és erőszakkal iparkodik fiainak biztosítani a trónt. Már ez az egy tekintet is arra kényszeríti az autokratát, hogy a nemzet kívánságaival számoljon.

Angliában ugyanez az ok a legerősebb királyokat is arra ösztönzi, hogy a bárókat megnyerni törekedjenek és hogy engedékenyek legyenek. A zord Hódító Vilmos lágygyá és barátságossá lesz, mihelyt fiai öröksége van szóban.

A hatalmas II. Henrik legnagyobb ellenségével, Becket Tamással is kibékül, csak hogy fia trónra juthasson.

A királyságot, miként láttuk, az is korlátozza, hogy kormányzati teendőit a társadalom vezető elemeivel megosztani kénytelen.

Azok a régi szervek, a melyek a nemzet életének korábbi századaiban támadtak és melyek a szabad kormányzat eszközei voltak, fönmaradtak.

Angliában a normann és a Plantagenet királyok mindegyike maga köré gyűjti a nemzet tekintélyes tagjait. Az angol-szász szokások nem szakadnak meg. Az angol-szász szabadság eszméje a normann királyok hatalma idejében is tovább él.

Igaz, nagy változást szenved a szervezet, a melyen alapszik, de erejét föntartja az a körülmény is, hogy folytatása a régi intézménynek.

A normann királyok nagy tanácsának jogi természete nem világos. Valószínű, hogy csak a korona összes hűbéresei voltak tagjai, holott a szászoknál minden szabad ember részt vehetett a gyűlésekben. Szabatosan meghatározott hatáskörrel nem bir. Az alkotmányok még csak szokáson alapultak, s a váltakozó politikai helyzet hatása alatt állottak. Trónviszályok elintézésével, nagyobb harczi vállalatok megbeszélésével, terhes adók és áldozatok megajánlásával, biráskodással, tanácsadással foglalkozott a nemzeti tanács, a szerint, a mint ezt a király érdeke vagy a nagyoknak a fenforgott körülmények szerint alakuló hatalma kivánta. Majd többen, majd kevesebben vesznek részt e tanácskozásokban, mindig azok, a kiknek annyi a tekintélyök, hogy támogatásuknak becse és követeléseiknek súlya van. I. Vilmos és II. Henrik erejök növelése végett hívják össze e gyűléseket; István és Földnélküli János kényszerűségből folyamodnak hozzájuk. A jövő fejlődésre

nézve nagy jelentőségű, hogy a nemzeti tanács időnkint mindig összegyűl, s hogy a nagy állami ügyek elintézésében is döntő része van. A későbbi kor becsvágyát e példák sarkalják, s a későbbi követelések benne találják a præcedenst, a jogalapot.

Ehhez hasonló a fejlődés Magyarországon.

Az Árpádok is föntartják a nemzeti gyűlés intézményét. Alkata más, mint az angolé. Szélesebb alapon nyugszik és inkább őrzi meg eredeti formáját. Nem a korona hűbéreseiből áll, mint a hódítástól fogva Angliában, hanem a nemzet összes szabad tagjaiból. Tényleg azok jelennek meg benne, a kik elég erősek, hogy az ország vezetésére jogot tartsanak. Midőn I. Béla a koronáért és a nemzet önállóságáért küzdött a német párt ellen, erősnek érezvén magát a nemzet szemében, az összes községekhez azt a felszólítást intézi, hogy küldjenek tanácskozás végett 2—2 követet.

Ez volt a képviseleti rendszer első próbája, de a pogányság új fölkelését idézvén elő, nem vált be. A személyes jelenlét marad a szabály. A nemzet szabad tagjai mind megóvják a jogot, hogy a nemzeti tanácsban részt vehessenek. Nem lehet megállapítani, hogy rendesen hányan jelentek meg benne. Különböző formulák maradtak reánk, a melyekből e tanácsok különböző összealkotására lehet következtetni. Szent István fiához intézett irásában különbséget tesz az ifjabbak között, a kiknek fegyver való a kezökbe, de időnkint mégis a tanácsba bocsáthatók, s «az öregebbek és jobbak, feljebbvalók és nagytiszteletű vének» között, a kiknek meghallgatása nélkül a király sohase határozzon, a kik a tanácsba valók. Szent László egyik törvénye így szól: «A magyar királyság főemberei teljes számban gyűlést tartottunk»; egy másik azt mondja: «Lászlónak elnöksége mellett a birodalomnak összes püspökei és apátai mind a

jobbágyokkal, az egész papságnak és népnek bizonyságára szent zsinatot tartottunk.» Kálmán királyról azt találjuk feljegyezve, hogy midőn a birodalmi tanács hanyatlását és az udvar iránt tartozó tisztelet elcsenevészesedését látta (érdekes, hogy e két ok együtt szerepel Kálmán király elhatározásában), összehívta a királyság főembereit és a birodalom egész senatusával átvizsgálta István törvényeit. Freisingeni Ottó, a II. Géza idejebeli magyarokról szólva, azt mondja, hogy «a főemberek mind elmennek a király udvarába, mindenki elviszi oda székét, s ott nem szűnnek meg a közügyeket tárgyalni és megvitatni, télvíz idején pedig ugyanezt cselekszik szállásaikon.» III. István az egyháznak adott privilégium végére odaiktatja: «mindezeket úgy tekintsék, mint dicső anyjának, a királynőnek, az érsekek, püspökök, választott püspökök, királyi prépostok és apátok, ispánok, jobbágyok, és más urak tanácsából megállapított és megerősített határozatait.» Imre királynak egyik okmánya az ország minden nemesének közönséges gyűléséről szól.

E formulákból arra kell következtetni, hogy ez időkben kétféle országos tanács volt. A szűkebb, a mely a világi és egyházi nagyokból állott, s a király kormányzatának állandó szerve lehetett és a melyet István az öregek tanácsának nevez; s az általános nemzeti gyűlés, melyben a nemzet összes szabad tagjai, István fiataljai, részt vehettek.

A király néha egyes vidékek népével is tart gyűlést. Hogy mikor melyik gyűlést hívták össze, azt valószínűleg inkább a politikai helyzet szüksége, mint positiv jogszabályok határozták meg. Már a nehézségeknél fogva is, a melyekkel egymástól messze levő vidékeken élő számos ember összejövetele és együttmaradása járt, a kisebb tanács, mely a nagyoknak állandó bizottsága is lehetett, gyakrabban ült össze. Csak ha a király tágabb körök megnyerését

tartotta szükségesnek; ha olyan versenytárssal áll szemben, a ki ellen a tömegekre is számíthatott; ha olyan intézkedéseket akart tenni, a melyekről hitte, hogy a nép szélesebb rétegeiben is visszhangra találnak; ha a népes gyűlést azonnal ellenség elé is akarta vinni, vagy ha közelégedetlenség és forrongás a nép meghallgatására kényszerítette: ezekben az esetekben hívta össze a nemzetet.

A különböző nemű gyűlések hatásköre sem volt pontosan szabályozva. Már ezért is pótolhatta az egyik a másikat. Önálló olyan joguk, a melyet valamely törvény kizárólag a nemzeti gyűlésnek, vagy éppen egyik neméńek adott, aligha volt. Jog szerint minden közhatalom a királyé. A népnek annyi a része benne, a mennyit a politikai helyzetnél fogva szerezni képes, vagy a mennyit neki belőle a király adni akar. Szent István határoz, a tanács kér és fölvilágosítja az uralkodót. A bölcs király nem azért gyűjti maga köré a nemzet színe-javát, mert nélküle nem érzi magát jogosítva arra, hogy mindenkire nézve kötelező szabályokat állapítson meg, hanem, mint maga mondja, azért, mert «hasznos a tanácskozás». «Ha jársz a bölcsekkel, bölcs leszesz», ez az elve a rendkívüli férfiúnak, a ki a magyar állam második megalapítója lett. Belátja, hogy nem jó, ha mindenben és mindig egyedül ő intézkedik. Érzi, hogy a király tekintélye károsodik, ha a kritika és az elégedetlenség mindenért az ő személye ellen kénytelen fordulni. Azt tanácsolja fiának: «ne itélj te magad, nehogy alábbvaló ügyekben forgolódván, csorbulást szenvedjen a te királyi méltóságod». «Óvakodjál birónak lenni.» Úgy látszik, hogy a törvényekért is részt akar juttatni a felelősségből az ország jobbjainak. Már ezért is gyűlésen gyakorolja törvényhozó jogát.

Szent László törvénykönyvében a király hozzájárulása meg sem látható. Mintha egyedül a nagyok állapítanák

meg és szövegeznék a törvényeket. Egy másik törvénykönyvben róla csak mint elnökről van szó. III. István a határozat meghozatalát és jóváhagyását a felsorolt rendeknek tulajdonítja.

Úgy látszik tehát, hogy néha a gyűlés határoz az elébe terjesztett ügyekben, másszor meg a királyé az első és az utolsó szó. A gyűlések mindenhez hozzászólanak, az állam minden ügyébe beavatkoznak, hozzájárulásuk azonban semmihez sem kivántatik meg. Az egyházi és világi ügyekben törvényeket hoznak és administrálnak, de nem tiltja az alkotmány, hogy mindezt a király nélkülök is megtegye. Kálmán király a velenczei dogénak azt mondja, hogy a tervbevett «béke nem volna elég erős, ha az országtanács beleegyezése nélkül köttetnék meg». Nem azt állítja, hogy nincs joga egymagában határozni, hanem azt, hogy még a külügyek terén sincs önkényes intézkedésének elég hatása. Kálmán bölcseségére és kora viszonyaira nézve egyaránt jellemző ez a felfogás.

A gyűlések időről-időre részt vesznek az ország minden ügyének intézésében, elvileg azonban a kormányzás a maga egészében a király joga marad. A politikai helyzet parancsoló szava, a hatalom tényleges megoszlása néha elkerülhetetlenné teszi összehivásukat, a jog, az alkotmány azonban, úgy látszik, soha. Mint Angliában, úgy nálunk is az utókorra nézve főfontosságú, hogy a nemzetgyűlések a királyi hatalom e századaiban is életben maradnak, s hogy időről-időre a legnevezetesebb ügyekben, a törvényhozásban, az örökösödés kérdéseiben, a politikai és pénzügyi administratióban döntő szavuk van. Ezért nem volt rá szükség, hogy később az intézményeket, úgy mint Francziaországban, újra megteremtsék. A királyság mellett fejlődve, a foglalástól kezdve kisérik a nemzetet későbbi koráig. A mythos nimbusa övedzi őket. A nem-

zeti gyűlés intézménye régibb a koronánál. Sőt a nemzet öntudata a vezéri hatalmat és magát a királyságot is e nemzeti gyűlések szabad akaratából eredőnek vallja.

E századokban, a mint már jeleztem, a közállapotok nyomása alatt a tulajdonképpeni administratióban is osztozkodik a szabad társadalom.

Az angol királyok és az Árpádok egyaránt azon iparkodnak, hogy tőlök kinevezett egyének kezeljék az állam ügyeit. De védekezésök ellenére kénytelenek az örökösödés elvének engedni, s az állami gépezet egy-egy rugóját a központi vezetéstől teljesen függetlenné tenni. A király rászorúl a nagyok támogatására. Birtokok adományozása nem bizonyul elégséges csábnak. Magának az államhatalomnak alkotó részeiről is kénytelen a király egyes nagyok javára lemondani. Angliában a legfelsőbb udvari méltóságok, melyek az állam legfontosabb ügyeit intézik, örökösökké válnak. A király akként segít magán, hogy e méltóságok hatáskörét, legalább részben, új hivatalokra ruházza. Érdeke és politikája ellen azonban mégis kénytelen oly earl-eket kinevezni, kik örökjogon gyakorolják a souverainitás legtöbb jogát az ország némely részeiben. Helyenkint elismeri a sheriffség örökölhetőségét is. E mellett a bárók uradalmaikon birói joggal élnek. Az állami közigazgatásnak így sokféle urai lesznek. A királyi hatalmat sok helyütt és sok vonatkozásában a nagy földbirtok önjogon gyakorolja.

Nálunk is észlelhető ez az irány. Szent István államrendje nem alapúlt, mint Hódító Vilmosé, a hűbér eszméjén, s ezért a hivatalok örökölhetősége ellen könnyebb volt a védekezés. A külföld jogképződése nem adott irányt nekünk, mint Angliának, a melyre Normandia hűbérisége közvetlen hatással volt. De azért nálunk sem sikerült a földbirtokkal összekapcsolt hivatalokat az örökös birtoklástól megóvni. Azok az okok, a melyek e korban a decen-

tralisatiót előmozdítják, nálunk is meghozzák gyümölcsüket. Az aranybullában már ki kell mondani, hogy sem az ispánság, sem más hivatal örökbe nem adható. A királyok azonban ezentúl is sokszor kénytelenek egyes hatalmas urak megnyerése végett a közhatalmat elidegeníteni. Egyes nagyok megszerzik jobbágyaik és váruk népe fölött a fönhatóság némely elemeit.

De nem ebben van a fő korlát, a melyre a királyság a végrehajtó hatalom alakulásában talál.

A souverain jogok elidegenítése nálunk is, Angliában is kivétel.

Ha a király a névleg kezében maradt végrehajtó hatalmat annyira akarata alá birta volna hajtani, mint XIV. Lajos franczia vagy II. Frigyes porosz király, akkor óriás erő fölött rendelkezhetett volna. De erre nem volt képes.

Annak ellenére, hogy a normann angol királyok a viscountokat, a sheriffeket, az Árpádok az ispánokat és eleinte az összes alsóbb hivatalnokokat kinevezik és állásuktól megfoszthatják, a közigazgatást nagymérvű függetlenség hatja át, mert kezelői önálló vagyont, tekintélyt és hatalmat visznek oda magukkal, s mert a távolság az ellenőrzést megbénítja, a helyi ügyek központi intézését lehetetlenné teszi. A választás elve is érvényesül. Angliában a county courokban, az esküdtszékekben, a coronerek állásával; nálunk fokonkint az alsóbb hivatalokban, a városokban, azon bizottságokban, melyeket egyes föladatok megoldására a törvény rendel. De nem a választás alapítja meg az önállóságot, hanem az egyén, a ki az állást betölti, s a közállapot. A választás elvének akkor enged a király, midőn azon veszély áll elő, hogy a kinevezéstől függő hivatalokat az oligarchia foglalja el. Angliában a sheriffség a nagy bárók kezére jut, s ezért a király rész-

ben a kisebb nemességtől választott közegek, részben a központtól küldött hivatalnokok útján szűkíti a sheriff jogait. Nálunk a főispáni állás elhatalmasodása ugyanezt a veszélyt idézi elő. Összenő az oligarchiával, s ezért a királyság javára szolgál a vele szövetkezett kisnemesség térfoglalása a közigazgatásban. Ez a reform gátolja meg a közigazgatás elidegenítését, de mondanom sem kell, hogy független szellemét meg nem öli.

Jellemzi a király nehéz helyzetét és örökös küzdelmét a közállapotoktól előmozdított decentralisatióval, hogy a maga hatalma érdekében kénytelen saját kinevezett közegei ellensúlyozásául választott tisztviselők segítségéhez folyamodni.

Úgy a magyar, mint az angolt alkotó szász és normann nemzetnek a királyság erejének emelkedése előtt nagy szabadságai voltak. Oly légkörben éltek, a mely önérzetöket kifejlesztette és annak nélkülözhetetlen szükségét érlelte meg bennük, hogy sorsuk fölött maguk határozzanak.

A hatalmi viszonyoknál fogva korlátolt erejű királyság ezen nemzeti typust nem birta átalakítani.

A felsőbb osztályokat hatalmuk tudata és az az érzés, hogy a király rájuk szorult, büszkeségre gyujtotta.

A király csinján bánik velök, főleg az, a kinek igazi hatalma van, mert az ilyen csaknem kivétel nélkül okos ember és felismeri érdekét.

Szent István lelkére köti a fiának, hogy legyen jó a főemberekhez.

«Ha békességszerető leszesz, királynak mondatol», «ha ispánok és főemberek fölött fönhéjázó, bizony a vitézek ereje királyságod romlására válik és idegen nemzetnek árulják el a te országodat».

A nagyok «legyenek a te atyáid és testvéreid», mert «ők oltalmazzák az országot, a gyengéket ők védelmezik meg, legyőzik ellenségeidet, öregbítik birodalmadat.»

A hol a király, a ki félelmetes lehetne, így gondolkozik, mert okossága ezt tanácsolja neki, s csak a rövidlátó fejedelem ismeri annyira félre a helyzetet, hogy lenézi azokat, a kiknek hatalmát megtörni nem képes, s a kiknek segítségére rászorult: ott a nemzet nagyjai nem válhatnak szolgalelkűekké.

Nem egy tény bizonyítja, hogy nálunk, úgy mint Angliában is, a királyság a szabad szót nem bírja elhallgattatni. Szent Gellért durva kifejezésekkel korholja Aba királyt és kikergeti a templomból. Nem bünhődik érte. Már említettem, hogy miként bánt el Lukács érsek III. Istvánnal. A világi urak között is akadunk ilyen daczos jellemekre. A vaskezű és nagyhatalmú Kálmánt meghajlásra kényszerítik. Midőn testvérével harczba száll, a vitézek összegyűlnek és azt mondják: Mi nem ismerjük a viszálynak az okát; ha ők egymással meg akarnak küzdeni, vívjanak meg ketten, s a ki győz, azt elfogadjuk urunknak. Nem akarnak honfivért ontani. S a király kénytelen engedni. II. István idején még rakonczátlanabb szellem nyilatkozik meg. Ellenséges talajon mondja föl a sereg a szolgálatot. A vezérek a háború ellen nyilatkoznak. Károsnak mondják és készülnek hazamenni. Ha a király harczolni akar, ám tegye, ők más királyt választanak maguknak. A zsarnok természetű István enged, s csak később áll boszút azokon, kik vele szembeszálltak.

Ilyen volt a középkor királysága, ilyen a társadalom, a melynek dacza a király hatalmát az irott törvénynél is szorosabb korlátok közé rekesztette.

Ezen időknek szókimondó jelleme még a törvényekben is kifejezésre jut. Például az aranybullában, a melynek bevezetése azt mondja, hogy a szabadságot oly királyok hatalmaskodása rongálta meg, kik «tulajdon haragjuk boszujától» vagy gonosz tanácsosoktól vezettettek.

Angliában Becket Tamás ujjat von II. Henrikkel. Nyiltan szembeszáll vele. Montforti Simon, kit a király árulónak mond, azt feleli neki: most örülhet, hogy király, mert különben leszúrná. I. Eduárdnak Norfolk earlje szemébe mondja, hogy csak akkor vesz részt a franczia hadjáratban, ha a király vezeti a sereget. Eduárd megfenyegeti, hogy ha makacskodik, fölakasztatja, mire a lord azt mondja, hogy sem nem engedelmeskedik, sem nem akasztják föl. Varenne pedig, midőn szorongatják, hogy bizonyos jogokat, a melyeket gyakorol, törvényes alapon igazoljon, ezen szavakra fakad: igazolásom a kard. Ősei segítették a király elődjeit a hódításban, joga azonegy értékű a királyéval.

E kifakadás jellemzi a nagyok büszke szellemét, melyet a király minden erőfeszítés ellenére sem bírt megzabolázni.

Miként már kifejtettem, az alsóbb osztályokban sem terjedhetett az a szellem, a mely a szolgaságra készít elő.

Nálunk a király jobbágyainak, a várkatonáknak, majd a köznemességnek önérzete kezdettől fogva igen erős. Közöttük és a nagyok között nincs az a különbség, mely a normann hódításra következett században Angliában a társadalom különféle elemei között észlelhető. Mindegyiköknek még igaz büszkesége, hogy a hódító, az államot megalakító nemzet sarja. Az egyszerű magyar nemes többnek is tartja magát, mint az idegen származású főurat.

Hogy az osztályok egyenlőtlensége mennyivel volt kisebb nálunk, mint bárhol másutt, azt a büntető törvény is bizonyítja.

Másutt, Angliát sem véve ki, a büntetések súlya azok rangja szerint fokozódik, a kiket a büntény megkárosított. Az emberi élet értéke a társadalmi állással arányban nő. Az egyenlőtlenség nem csak a jogok különböző megoszlását idézi elő, hanem az emberi életnek a törvényben is kifejezésre jutó különböző becsét állapítja meg.

Szt. István ezzel a fölfogással ellenkezőt vall. A büntetés mértékét nem a sértett egyén rangjához szabja, hanem annak az állásához, a ki a törvényt megszegi. Nem egyenlő jelentőségű, hogy az ország valamelyik nagy ura, vagy közönséges nemes követ-e el vétséget. Az állam rendje inkább megsérül, ha azok vetemednek kihágásra, a kiknek jó példával kellene előljárniok, mint ha mások teszik ezt. Több embert és több érdeket veszélyeztet annak a hatalmas úrnak a kicsapongása, a kinek vára és katonája van, mint másé. Ezért szigorúbb büntetésben is részesül.

Fényes bizonysága ez Szt. István bölcseségének és a magyar nemzet korai fejlettségének.

E fölfogása csak azért érvényesülhetett, mert az egyenlőtlenség még nem öltött túlságosan nagy arányokat.

A közérdeknek és a királyi hatalomnak ezen erőteljes nyilvánulása fönn is tartja a szellemet, a mely létrehozta.

Később a vérdíj nálunk is alkalmazkodik a rangfokozathoz; de állandó nyomok mutatják, hogy az ellenkező fölfogás is uralkodott.

Az e századokban még csak képződésben levő magyar főnemesség ilyen erőteljes ellenörzés mellett nem képes az iránta tartozó hűség és engedelmesség azon érzetét kelteni, a mely Francziaországban a hűbérurak hatalmának forrásává lett és a királyt háttérbe szorította. A többi szabad ember büszke önérzete és a zsarnokságtól mentes vállai idővel a közszabadságnak erős segítségére lehetnek. Úgy látszik, hogy már Aba Sámuel rájuk támaszkodik azon küzdelmében, melyet az idegen befolyás és a nagyok ellen vív. Később a nemesség zömét azon törekvése, hogy a soraiból kiemelkedő hatalmasokkal szemben megóvja a régi egyenlőséget, állandóan a király szövetségesévé teszi. A király védő szárnyai alatt fejlődik, a király szövetsége növeli önérzetét, míg végre e szövetség útján, válságos időkben

nyújtott támogatásának ellenszolgálataképpen, privilégiumokat kap, a melyekből az alkotmány legbecsesebb vívmányai fakadnak.

Angliában merevebb a társadalmi elkülönzés. Már Normandiában alakul meg és átültetik az új hazába. Itt előmozdítja az a körülmény, hogy az osztályok határvonala összeesik a fajok határvonalával. De a királyok harcza a nagyok ellen az alsóbb osztályok gyors emancipatióját vonja maga után. A normann királyok az alhűbéreseket közvetlenül magukhoz csatolják és kiemelik a közvetítő nagyok befolyása alól. A szász fajjal is kaczérkodnak, hogy hasznukat vegyék a normannok engedetlensége ellenében. Ha a királyok valamelyike bajba kerül, megemlékezik a szász nép régi fényéről, felfegyverkezteti és harczba viszi őket a lázadó bárók ellen. Így tesz II. Vilmos, I. Henrik. Ez a lehetőség volt hatalmuk egyik főoka. E helyzet nagyra növelte az alsóbb osztályok önérzetét és politikai becsvágyát is. Nem múlik el a nemzet lelkén hagyott mély nyom nélkül, hogy a király, mint I. Henrik tette, a nép segítségét kéri a nagyok ellen; nem egyhamar felejtik el a királynak olyan szavait, hogy nem fél a normannoktól, nem fél a nagyoktól, csak a szászok tartsanak vele, azaz az alsóbb rendű osztályok. Henrik chartát is ad a népnek. Ha igéretét nem is váltja be, maga az ilyen igéret mértföldmutatója a várakozások és követelések növekedésének. Szóval, a XI. és XII. században a közállapotok hatása alatt úgy nálunk, mint Angliában, a szabad szellem a felső és középső osztályokban egyaránt megizmosodik.

E mellett mind többen sajátítják el a kormányzási képességet.

A szabadság fokozódó vágyával megtanulják a vele való élést. A mint láttuk, úgy a fő, mint az alsó nemes-

ség a király vezetése mellett állami teendőket végez. Más-más hatáskörben, bizonyos fölügyelet mellett, a nemzet vezető osztályai a közkormányzat ügyeivel, a törvények végrehajtásával foglalkoznak. E tény megmérhetetlen jelentőségű. Gouvernementalis szellemet olt beléjök és fejleszti érzésöket az állami hatalom valóságos szükségei iránt; gyakorlati felfogásra; politikai önmérsékletre tanítja a nemzet zömét, a szabadság szokásaihoz hozzáfűzve a fegyelem azon mértékét, a mely nélkül sikeresen működő szervezet, egészséges politikai élet lehetetlen.

Feltüntetni igyekeztem a közintézményeket és a közszellemet, a melyeket a XIII. századig Angliában és nálunk a királyság hatalma teremtett.

Ha a kifejlett jogot nézzük, a királyi hatalom túltengése lep meg bennünket. Ha a tényleges állapotot szemléljük, azt látjuk, hogy a tulajdonképpeni hatalom a nemzet kezében maradt; hogy ennek önkénytes támogatása nélkül a király tehetetlen; hogy a király kénytelen a nemzet akarata szerint kormányozni, feltéve, hogy a nemzetnek van akarata és azt érvényesíteni kívánja.

Ezen tényleges állapot következtében a nemzet vezető osztályait szabad szellem hatja át, s megszerzik a képességet az állam ügyeinek a vezetésére. Az intézmények úgy a központban, mint a vidéken tért adnak e szellem megnyilatkozásának, s egyrészt táplálják azt, másrészt általa tartatnak fönn.

De sem az intézmények hatáskörét, sem az osztályok és egyesek jogát világos törvény nem szabályozza. Hol átcsapnak minden korláton és magát a királyságot is megalázzák, hol a király önkényének lesznek áldozatává. Az ilyen állapot nem lehet végleges. A társadalom, a mint előre halad, ösztönszerüleg azon iparkodik, hogy alkotó részeinek egymáshoz való viszonyát jogszabályok állapítsák meg.

A királynak mindenhatóságát az eleven erők korlátok közé szorítják. Az angol-szász, valamint a magyar vezérek korabeli hagyományok is táplálják a szabadságot. Oly szokások kapnak lábra, a melyeket a művelődő és haladó nemzet a királyok gyakori megszegései ellen biztosítani kíván.

Az a törekvés támad, hogy a tényleg korlátolt királyságot törvényesen korlátolt királysággá formálják. A szokásnak szigorúan meghatározott joggá kell nőnie.

Ezt a munkát indítja meg a XIII. század. A szabad szellem, mely a régi időkből fönmaradt, s melyet a királyság nem tört meg, hanem csak fegyelmezett és közös nemzeti munkára irányított, e században megtermékenyítette azon intézményeket, melyek, mínt a régi önkormányzat maradványai, a szabadság megerősítésére alkalmasak.

A nemzet hatalmi tényezői érezve az erők egyensúlyát, a jogok egyensúlyának létrehozásán munkálkodtak. Győzniök kellett, mert a nemzet, ha összetart, erősebb a királynál; mert képes a győzelemmel élni, azaz önmagát kormányozni; mert követelése természetes és ethikus. A kik már régtől fogva az állam mindennapi munkáját végzik, azokat jog is illeti meg. Igényeiknek az összesség érdekében végzett hasznos munkában van az alapja, csak úgy mint a királyi hatalomnak. Győzelmök azonban nem biztosítja a végleges eredményt.

Nagy alkotások nem lehetnek egyetlen siker következményei; a természet a rögtönzésnek nem barátja, s csupán a czélt soha szem elől nem tévesztő kitartó munkát koszorúzza jó eredménynyel.

A XIII. század mozgalmai is csak az alapot rakják le, a nagy elveket emelik ki, a melyek gondozása és fejlesztése a későbbi nemzedékeknek válik föladatává. De a végzett munka így is korszakot alkot. Az elmult idők jogi felfogása

és szokásai, a melyeket a társadalom szabad szelleme és önérzete hatottak át, sarkalatos törvényekben testesülnek meg s irányt szabnak a jövő fejlődésének. A XIII. században Anglia és Magyarország oly útra lépnek, a melyről le nem térnek.

VI. FEJEZET.

A XIII. SZÁZAD. A RENDI SZABADSÁG KIBONTAKOZÁSA ANGLIÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGBAN. A SZABADSÁGLEVELEK.

Százötven éves együttlét, közös szolgálat és közös munka egyesítő hatása alatt a normann és szász fajok kibékülnek és egymásba olvadnak. E folyamat előrehaladtával mind kevésbbé érzik a királyi hatalom múlhatatlan szükségét s bitorlásait, önkényét nehezebben tűrik. A különféle osztályoknak a király parancsszava alatt végzett együttes működése megteremti szövetségök lehetőségét. A közös nyomás időről-időre közös ellenállásra bírja őket. Az aristokratia az alsóbb osztályok támogatását keresi, ezek meg örömest elfogadják őt vezéröknek. A különböző kivánalmak és sérelmek összeegyeztetése nemzeti programmot hoz létre.

Az ilyen szövetség gyümölcse a magna charta. Hasonló mozgalmak már előbb is támadtak, de ennyi eredményt egyikük sem ért el. János király összetűz valamennyi osztálylyal, s elszigeteltségében a rendek minden kívánságát teljesíti. A rendek győzelmének nyomása alatt jön létre a magna charta. Nem akar az állami életnek új formákat adni; esze ágában sincs, hogy elméleti tanok szerint alakítsa át a meglevőt; egyáltalában az ország kormányzatának módjával keveset törődik; az állam alkatával csak mellesleg foglalkozik. Fő czélja, hogy a közhata-

lommal szemben a hűbérrend és a régi hagyomány szerint a társadalmat s az egyént megillető jogot kifejtse és tisztázza.

Az egyház szabadságait biztosítja. Gondja van reá, hogy a hűbéri kötelezettség czímén ne lehessen a királynak saját hűbéreseit kizsákmányolnia. Az így emelt korlátokat az alhűbéresekre is kiterjeszti. A kereskedőket és egyes városokat is védi. Közjogi szempontból legfontosabb az a határozata, a melylyel az országos tanács összealkotását szabályozza és megállapítja, hogy a korona nagy hűbéreseit királyi meghívó útján személyesen, a kisebb hűbéreseket pedig tömegesen kell a megjelenésre fölszólítani, valamint az a határozata, a mely a hűbéri adók megajánlását e hűbéres alkotású tanácsra ruházza. Ezen nagyjelentőségű határozatoknak szintén csak az a czéljuk, hogy a hűbérest a túlságos nagy adó ellen megvédjék.

A tanács már előbb is megvolt. Úgy látszik, hogy rendesen olyan formák mellett hívták össze, mint a milyeneket a charta megszab; a hadi adó kivetésénél sokszor közreműködött; de világos törvény addig nem rendezte összealkotását s nem bízta reá az adók megajánlását.

Ezen hiányt pótolta az új charta. Így járt el másban is. A mit az élet helyesnek bizonyított, a mi a közfelfogásnak megfelelt, azt törvénybe iktatta. Ezzel akarja a királyok szeszélye ellenében megvédeni a társadalmat és szokásait.

Az adóra vonatkozó határozata mellett a legnevezetesebb az a rendelkezése, hogy senkit sem szabad törvényes itélet nélkül elzárni.

Ezek a tételek emelik a magna chartát világtörténeti jelentőségre, ezek teszik az európai szabadság nagy fordulópontjává, ezek fejezik ki azt a két elvet, a melyeken a köz- és a magánszabadság legerősebb bástyája épült.

A szabadság renaissancea ugyanazon okok hatásánál fogva jön létre nálunk, mint Angliában. Nagy a hasonlatosság a két ország fejleményei között, de eltérések is vannak.

A királyság hatalmának szükségét élénkebben érzik nálunk, mint érezték a fajok egybeolvadása után Angliában, habár nem is olyan erővel, mint az előző századokban. A német császároknak, majd Mánuelnek kisérletei, hogy Magyarországot fönhatóságuk alá hajtsák, egészen a XIII. század küszöbéig újra meg újra véres betükkel vésik a nemzet emlékébe, hogy mit ér neki a harczra képes erős király. Angliában ellenben a királyságnak többé nincs különleges, kivételes hivatása. Szt. István és Szt. László nagy egyéniségei is olyan népszerűséget szereznek a koronának, a minőt a normann királyok zord alakjai kelteni nem birtak. Mind e körülményeknél fogva a küzdelem a jogokért nálunk későbben indul meg és némileg más alakot is ölt, mint Angliában, a hol három olyan zsarnok természetű uralkodó, mint a hatalmas, de kegyetlen II. Henrik, a kalandos és vad vérmérsékletű I. Richárd, a kit jellemzően oroszlánszívünek neveznek s az akaratos, szeszélyes és kapzsi János, a mozgalomnak egyenesen a királyság ellen irányuló élt adtak. Az ellenállás, a melyet János a reformokkal szemben kifejt, arra kényszeriti a reform-pártot, hogy a kormányzati hatalmat a nagyokra ruházza.

Egyetlen czéllá válik: a király túlkapásainak korlátozása. A charta minden czikke a rendi jogok biztosítására irányul.

Nálunk másként folynak a dolgok. Nem annyira a zsarnokság, mint tehetetlen kormányzat előzi meg az aranybullát.

Nálunk is gyengül a királyi hatalom szükségességének

érzete. A mint a társadalom az uj viszonyokhoz alkalmazkodott, a mint a kereszténység, az uj birtokrend, a nyugati művelődés benne mélyebb gyökeret hajtott, a mint az európai egyensuly is kedvezőbbé vált, a királyságot erősítő lélektani okok meggyengültek.

Ily körülmények között Imre király, viszályban testvérével, képtelen a korona hatalmának föntartására. Utódja, Endre, fényűző, pazar, kapkodó természetű; nem bir rendet tartani; adósságai, közegeinek fegyelmezetlensége és képtelenségök a törvények végrehajtására a kóros állapotok legfőbb okai. A király is megszegi a törvényt; de a legfőbb sérelem a hatalmas ispánok, a nagy urak bitorlása, foglalása és engedetlensége. Oyan zsarnok király, a ki legalább mások túlkapásait korlátolja, kisebb baj, mint az olyan, a ki önmaga sem tiszteli a jogokat, de a törvényt másokkal sem tudja tiszteletben tartatni.

A nemesség tagjai között a vagyonbeli és hatalombeli egyenlőtlenség annyira megnövekszik, hogy a szegényebbek szabadsága és jogai is veszélyben forognak. III. Béla óta a királyság annyira meggyengült, hogy nem birja a társadalom decompositióját megakadályozni.

Ilyen körülmények között két irányu reform vált szükségessé. A király önkénye ellen kell védekezni, de egyúttal meg kell óvni, sőt fokozni kell hatalmát. A király gyöngeségei és visszaélései sem felejtetik el a magyarral, hogy a királyság intézményére szüksége van, s hogy ha e védpajzsa összetörnék, a külföld martalékává válnék. Ha nem is érzi oly élénken a kívülről eredhető veszély fenyegető voltát, mint az előző századokban, a régi emlékeknek a nemzet lelkületén mégis nyoma maradt, s a faji ellentét tudata megérteti őseinkkel a nemzeti erő egységes szervezésének fontosságát.

E tekintetek kinyomata a bulla, a mely ellentétben az

angollal, kettős czélt követ: a rendek szabadságainak biztosítása mellett a király hatalmát is erősíteni kivánja.

Az aranybulla elősorolja az egyesek jogait. A hadi szolgálat, az adófizetés, az igazságszolgáltatás, az öröködés terén egyaránt megszabja és megerősíti mindazt, a mire a nemzet a régi hagyomány alapján jogot tart. Nem alapul a rendi társadalcm hierarchikus fokozatán és egyenlőtlenségén, hanem föntartja a nemesség egységét és egyenlőségét. A nemes minden jog birtokosa. Míg Angliában a nagy hűbérurakat külön hívják meg az ország tanácsába s a charta csak a korona közvetlen hűbéreseinek adja meg a jogot, hogy a nemzeti tanácsban részt vegyenek, s míg ott még mindig a hűbéri fokozaton nyugszik az állami rend s a jogok és kötelességek a hűbéri kapocs szerint tagolt társadalomhoz alkalmazkodnak, nálunk ilyen különbségről szó sincs s minden nemes joga egyenlő. Mindegyik megjelenhetik a király törvénynapján, a melyet minden évben kell tartani. Ott mindenki előadhatja bármelynemű sérelmeit és panaszait, úgy hogy ez az összejövetel, noha főczélja a jogszolgáltatás, politikai kérdések megbeszélésére is alkalmatos. A király törvénynapjai a nemzetgyűlések napjaiul is szolgálhattak. Minden nemes örökjoga egyforma; egyenlően a király és a nádor biráskodása alá tartozik. A hűbéri itélőszékeknek nyoma sincs. Szóval a nemesség egy tagjának sincs lényegesen több joga, több privilegiuma a többinél. Minden nemes egyenlően activ polgára az államnak. Egyenlő jogon birja a földet, katonáskodik, osztályosa a közhatalomnak. Ez a fölfogás szállt síkra a tényleges egyenlőtlenség ellen; ez a fölfogás hozta létre a szövetséget a nemesség zöme és a királyság között; ezen fölfogás érvényre juttatása a nagyratörő oligarchiának a külföld példájából merített követelései ellenében volt az egész mozgalom egyik főczélja.

Az aranybulla első sorban az osztatlan magyar nemesség jogait biztosítja; védelme azonban az idegen jövevényekre és a várjobbágyokra is kiterjed. Ebben sem marad mögötte a magna chartanak. Nem kevésbbé liberalis mint amaz.

A királyságot formailag sem alázza meg. A bullát úgy szövegezik, mintha a király kegyét, a király szabad akaratát fejezné ki. Nem szerződés, mint a magna charta, a fegyverben álló nagyok és a király között, hanem a királyi souverainitás nyilvánulása.

Tartalma világosan bizonyítja, hogy a királyság erősítésére is szolgált. Meg akarja óvni a legnagyobb veszélytől, a mely e századokban fenyegeti, az oligarchia túlkapásától. Jogi korlátokkal biztosítani törekszik, hogy a király könnyelműsége vagy pillanatnyi gyöngesége az intézménynek ne árthasson, midőn megtiltja, hogy az ispáni méltóság és a vele járó birtok örökül adassanak. Ez intézkedéseivel gyökerében támadja meg a feudalismust. A földbirtoknak és a vele összenőtt hivatalnak az örökjoggal kapcsolatos elsajátítása útján lettek Németországban és Francziaországban a nagy családok tagjai független fejedelmekké, az állam rovására közhatalommá.

Szigoruan meghagyja, hogy az ispánok csak jogos illetményeiket tartsák meg, a többi jövedelmet szolgáltassák át a királynak. A király biráskodását kivétel nélkül mindenkire nézve föntartja, holott az angol charta a feudalis biráskodást is megerősíti. Újra kimondja, hogy a kötelességüket megszegő ispánok elmozdíthatók. Megtiltja, hogy több hivatal egy kézbe kerüljön s hogy egyes hatalmasok kedvéért bűnösöket fölmentsenek.

A királyság hatalmát II. Endre idején főleg az veszélyeztette, hogy a korona könnyelmüen elajándékozta vagyonát. Béla herczeg már az aranybulla kibocsátása előtt

arra törekszik, hogy az elfecsérelt birtokokat visszaszerezze. Sok érdeket sértő erőszakos eljárás volt ez; de mivel a trón hatalmának helyreállítására szolgált, az aranybullának egyetlen szava sincs ellene, sőt midőn azt mondja, hogy a jogos adományokat nem szabad visszakövetelni, elfogadja a királyságtól hangoztatott megkülönböztetést s jogalapot szolgáltat arra, hogy Béla király hozzáásson a jogtalanoknak tekintett adományok visszafoglalásához. Az aranybulla végrehajtásaként rendszeres hajsza indul meg az utóbbi idők adományai ellen. Az aranybulla szellemében cselekszik a király, midőn minden egyes adományt fölülvizsgál s megsemmisíti azokat, a melyeket nem tart megérdemletteknek. Óriás hatalmat ad ez a koronának. Jellemző hogy a győztes nemesség adja neki ezt az eszközt.

Az államtudomány legnehezebb föladatai közé tartozik a szabadság és a rend összeegyeztetése. Hány nagy nemzet küzd még ma is e problémával. Hánynak tragikuma eredt abból, hogy megoldására képtelennek bizonyult. Hogy őseink már a XIIÍ. században szemmel tartják e kettős érdeket, hogy a rendek az államról meg nem feledkeznek s diadaluk perczében is megerősítik a királyságot, soha el nem évülő érdemök. Oly bölcseséget és hazafiuságot tanusítottak vele, mely az Európaszerte méltán bámult magna charta szerzőién is túltett.

Csak egy pontban marad a mi alaptörvényünk az angol mögött.

Igaz, hogy ez az egy hátrányunk sok és nagyjelentőségű következménynyel jár.

Az angol alkotásnak a mienk fölött való felsőbbségét a magna charta azon rendelete alapítja meg, a mely az akkor divatos hadi segedelem kivetését az ország tanácsának hozzájárulása nélkül megtiltja. Az aranybulla a nemzetgyűlésnek hasonló jogot nem ad, s a nemességet az

adó fizetése alól fölmenti. Ezzel Anglia azt, a mi később a zsoldosoktól környezett királysággal szemben a nemzet egyetlen hatalmi eszköze lett, a homályosabb és bizonytalanabb szokásjogból idejekorán a félremagyarázhatatlan világos törvények közé emeli; föntartja mindenkinek egyenlő kötelességét, igazságos és helyes elvet óv meg, a mely az ország pénzügyi erejét növeli, s az állam és az osztályok közötti viszonyt egészséges alapokra helyezi.

Széchenyi Istvánnak és Kossuth Lajosnak kellett századok multán, helyrehozhatatlan károk után, azt a hibát jóvátenni, a melyet Anglia elkerült.

A XIII. században azonban, azt hiszem, nem az egyenlőség és az igazság szelleme, nem az előrelátás indította erre Angliát, hanem a gyakorlati élet.

A magyar királyok is elég erősek voltak reá, hogy a társadalmat kötelessége szigorú teljesítésére szorítsák. A mint láttuk, a magyar nagyoknak más tekintetekben kevesebb előjoguk is volt, mint angol társaiknak. Hogyan történhetett tehát, hogy nálunk minden nemes kivonhatta magát az olyan terhek alól, a melyeket Angliában a leghatalmasabb hűbérúrnak is viselnie kellett?

A legfőbb ok, azt hiszem, az volt, hogy nálunk az állam kevésbbé szorult rá az adóra, mint Angliában. A leghatalmasabb magyar királyok egyike, Kálmán, szüntette meg azt a nyolcz denáros adót, a melyet az ő idejéig minden szabad ember fizetett. Ha ugyanaz a helyzete, mint a milyenben voltak I. és II. Henrik, a kik az angol társadalom adóbeli kötelezettségét újra szervezik és mindenkire kiterjesztik, minden bizonynyal ő sem riadt volna vissza hasonló követeléstől.

A magyar királyok az adó egy részéről lemondhatnak, mert defensivára és offensivára nézve is jobban van szervezve az ország hadi ereje, mint Angliában.

Magyarországban és Angliában minden szabad ember egyaránt köteles hazája védelmére kelni. Mivel azonban az Árpádoknak sok támadás ellen kell védekezniök, Magyarországban az általános hadi kötelezettség elevenen élő gyakorlat marad, holott Angliában lassankint elévül, mert ritkán van reá szükség.

Az offensiva terén még nagyobb előnyben vannak a magyar királyok.

Az Árpádok ritkán folytatnak hódító hadjáratokat, de a várnépben állandó szervezetű és a külföldön is használható seregök van. Az angol királyok örökösen megújuló harczokat vívnak Francziaországban, de az offensivára alkalmas hadi erejök nincs.

Az Árpádok támadó hadjáratai főleg rövid ideig tartó kirohanásokra szorítkoztak, holott a normann királyok állandó őrséget igénylő tengerentúli hódításokat tesznek, s oly hadi szolgálatot kénytelenek követelni, a melynek a békés foglalkozást is űző társadalom megfelelni nem bír.

Ezért a hűbérrendszer alapján egyes nagy urakat köteleznek reá, hogy nekik harczosokat szolgáltassanak. Kövessék őket adományok fejében hadjárataikba.

De a hűbérurak olyan hatalmasakká lesznek, hogy a király rájuk bizton nem számíthat. Oly jogi föltételekhez kötik a külföldi harczokban való részvételöket, hogy a király velök érdekeit meg nem védheti.

Ha nincs pénze, a melylyel maga tarthat zsoldosokat, vagy a melylyel a nagyok seregeit bérbe veheti, tétlenségre van kárhoztatva. Ha üres a kincstára, külföldön használható serege sincs.

A magyar királynak jobb a helyzete. István nem egyes nagy uraknak adja, hadi szolgálat fejében, a rendelkezésére levő birtokot, hanem javarészét elosztja a kisebb em-

berek között. Ezek együtt és állandó fegyelem alatt élnek, a vezér szeme előtt maradnak. A király hathatósan ellenőrizheti, hogy teljesítik-e azokat a kötelességeket, a melyekért vagyonban és jogokban részesültek.

Hadi ereje zömét nem a leghatalmasabb alattvalói, a kik gyakran versenytársai, szolgáltatják, hanem a gyengébbek, a kik nehezebben vonhatják ki magokat kötelezettségök alól. A magyar nemzet közelebb is áll még a nomád korhoz, mint az angol; népe tetemes részét könnyebb fegyver alatt tartani; a békés foglalkozás nem oly általános, mint amott.

Az Árpádok tehát erősek lehetnek kifelé, habár kevés a pénzök. Miként az udvartartás és az igazságszolgáltatás költségeit, a hadviselés költségeit is főleg terménybeli szolgáltatások födözik. Angliában ellenben a király kifelé csak akkor hatalmas, ha pénze van. A közszolgálat kötelezettségénél fogva nagyobb anyagi áldozat nélkül működhetik a közigazgatás és biztosítható az ország védelme; az udvartartás szükségeit is födözheti a közmunka; a külföldön vívandó harczok azonban sikeresen csak pénzen vásárolt erőkkel folytathatók.

E különböző helyzet különböző politikát követel a királyoktól.

Az angol királyok mindenekfölött pénzhez akarnak jutni.

Föleleveníttik mindazokat a jogokat és szokásokat, a melyek alapján hajdanában a szász királyok pénzt szedtek be alattvalóiktól, s a melyek a legfelsőbb hűbérúraknak módot adtak arra, hogy hűbéreseiktől fizetést követeljenek. Fokonkint minden vagyont adó alá vonnak.

A kik ezzel szemben a legnagyobb ellenállásra lettek volna képesek, a főhűbérurak is belenyugodnak az új helyzetbe. A legszívesebben minden kötelezettség alól kivonnák

magukat; ha azonban ezt el nem érhetik, legalább is olyan készségesen fizetnek, mint a hogyan saját költségükön és kényszerítve harczolnak.

Ha meg az ország legnagyobb urai adóznak, ki legyen mentes alóla?

Nálunk a királyok érdeke nem követeli meg, hogy a harcz czéljaira adókat szedjenek.

Az a pár dénár, a melyet, úgy látszik, a szabad magyar is kezdetben fizetett, olyan csekély összeget tett, hogy a király elengedheti, a nélkül, hogy zavarba jutna. Talán pénzügyileg is jobban jár vele, ha a nemesek az elidegenített birtokok visszaszerzésében segítik, mint ha a régi adót újra szednék. A fokozódó megelégedés pedig mindenesetre kárpótolja őt a veszteségért.

Ezek a körülmények lehettek annak az okai, hogy Angliában föntartják az általános adókötelezettséget, nálunk megszüntetik, s hogy Anglia az adómegajánlás jogát az országos tanács számára biztosítja, a mi nálunk nem történik.

Az adóknak a túlságig vitt önkényes kivetése miatt szenvedett a legtöbbet az angol társadalom. A király harczaihoz mérten változó adóösszegeket változó kulcs szerint kellett fizetnie. Mi sem természetesebb, mint hogy az angol rendek azon iparkodtak, hogy az adók önkényes kivetését korlátozzák.

A társadalom leghatalmasabb elemei is érezték e sérelmet, természetes tehát, hogy a magna charta nem feledkezik meg róla, s hogy sikerrel védekezik ellene.

A régi hagyomány és a közfölfogás úgy is helytelennek tartotta, hogy a fizetők hozzájárulása nélkül szedjenek adót. E fölfogás érvényre jut a törvényben. A király hűbéresei viselik e terheket, kikötik tehát az ő hozzájárulásukat.

Nálunk ilyen törvényt nem hoznak, mert új és változó adókat nem vetnek ki, s a hatalmasabbak nem érzik a sérelmet, a mely Angliában a visszahatást keltette. Kedvezőbb helyzetünk tette nálunk fölöslegesekké azokat az intézkedéseket, a melyekre Anglia rászorult, s melyeket ma olyan nagybecsűeknek tudunk.

Ha Angliának szintén olyan a helyzete, mint Magyarországnak, nagyon valószinű, hogy a rendek ott sem iktatják törvénybe az adómegajánlás jogát; ha a magyar nemes annyira szenved a változó adókövetelések miatt, mint angol társa, bizonyos, hogy nálunk is védekeznek e sérelem ellen.

A bulla keletkezésének részletes történetét, sajnos, homály borítja.

Tartalmából következtethetni, hogy úgy mint Angliában a charta, a magyar szabadságlevél is a nemzet összes osztályainak közreműködésével jött létre. Erre vall, hogy csaknem mindenkinek az érdekét felkarolja, s mindenkivel szemben méltányos. A kor szelleménél fogva alig lehet föltenni, hogy azok érdekében is történt benne gondoskodás, a kik ellene küzdöttek. Polgárháború alig ha folyt érte. Valószinű, hogy a nemzet vállvetett törekvése Endre királyt könnyű szerrel szorította engedékenységre. Legfontosabb érdekei úgy is érvényesültek a bullában. Bélának, a fiatal királynak, nagy szerep juthatott az egész transactióban. Ki lehetett reá hivatva, ha nem ő, hogy a mozgalmat, mely a király ellen is irányult, a királyság nagy érdekeivel összeegyeztesse? Személyes állása a királysághoz is, az ellenzékhez is csatolta. Mint a legtöbb trónörökös, elégedetlen volt atyja kormányzatával. Mint ez időkben a királyi herczegek rendesen, hatalomra vágyott és nehezen várta trónra jutását. Fájó szívvel nézhette ő, a ki egész életét a királyi méltóság növelésének szentelte,

hogy a reá váró örökséget miként pocsékolják el. Nemsokára a bulla kibocsátása után nyilt ellenségeskedés tör ki közte és a király között. Föl lehet tehát tenni, hogy ő állott a reform-párt élére. Ezt látszik az is bizonyítani, hogy a bullában külön pont biztosítja jogait. Az ellenzék táborában a társadalom érdekei mellett ő képviselhette az államéit.

A bullát létrehozó ellenállás tulajdonképpeni fészke a nemesség nagy zöme lehetett. Erre mutat, hogy a nemesi jog hangoztatása vonul végig az egész törvényen.

De azt hiszem, hogy a felsőbb nemesség sem foglalhatott a maga egészében állást a bulla ellen. Nagy erővel rendelkezett már, s ha nyílt harczra kél az új törvény ellen, oly küzdelem fejlődik ki, melynek nyomát látnók a történeti följegyzésekben.

Az aranybulla nem is irányul a nagyok rendje ellen. Csupán azt akarja meggátolni, hogy egyes elhatalmasodott urak a közhatalmat magántulajdonukká tegyék. A mikor kimondja, hogy azok testvérei vagy fiai, a kik hűbért vagy méltóságot bírnak és a háboruban elesnek, megfelelő adományban részesüljenek, egyenesen kedvez a nagyoknak. Egyetlen olyan szakasza sincs, a mely a felsőbb nemesség ellenére vagy ellensúlyozására az alsóbb nemességnek külön politikai jogokat akarna biztosítani, mint a minők az osztályharczok idejében keletkeztek.

Sőt egyrészt az, hogy a nádornak, a bánnak, a király és a királyné udvarbirájának megengedi, hogy személyökben több méltóságot egyesítsenek; valamint az, hogy a törvény végrehajtását egyenesen a nádorra bizza, azt látszanak bizonyítani, hogy a főnemességnek nevezetes része volt a mozgalomban. A nádor egyik vezérlő egyénisége lehetett a reform-pártnak. A kor szellemének megfelelőleg nem államjogi és szervezeti tekintetek birhatták reá ősein-

ket, hogy a törvény támaszát benne keressék, hanem a bizalom, a melylyel személye iránt voltak.

Valószinű, hogy csak egyesek, csak azon hatalmasok próbáltak a bullának ellenállani, kik Endre pazarlásaiból éltek és korona-vagyont bitoroltak, kik a zavarosban halásztak. A főnemesség azon tagjait, a kik maguk nem látták a könnyelmű gazdálkodás hasznát, a kiket a király mellőzött, mert annak idején Imre király hívei voltak vagy Bélához szítottak, aköztekintetek és a magánérdekek egyaránt az ellenzék táborába hajtották.

Az aranybulla tehát, úgy tetszik, nemzeti nagy coalitiónak köszöni létrejöttét. Ebben is az angol chartához hasonlít, azzal a különbséggel, hogy Angliában az aristokratia, nálunk pedig a köznemesség volt a mozgalom középpontja.

A királyság hatalma a nemzet egységét kétszáz éven át föntartotta. A nemzet különféle elemeit az állami tevékenység körében egyesítette. Megtanultak együtt működni, egy czélt szolgálni. Vágyaik, érdekeik, törekvéseik mind az egységes nemzeti élet medrében maradtak.

Ekként lehetővé vált, hogy minden osztály érdekét fölölelő coalitio támadjon Angliában is, nálunk is. Ez a királyi hatalom következménye. Francziaországban ilyen nemzeti actio nem képzelhető el, mert az egységes érzést, a vállvetett munkát a particularismus elfojtotta.

E coalitio létrejöttét Angliában a királyok erőszakossága okozza, nálunk ellenben főleg a király tehetetlensége a közrend föntartására. De mind a két országban ezeken kívül a nemzeti actio végső oka az, hogy a király és a rendek közötti jogviszony a társadalom fejlődésével pontosabb szabályozásra szorul, s hogy bensőbb összhangra volt szükség a jog és az erőviszonyok között.

A coalitiónak Angolországban is, nálunk is győznie

kellett, mert az egyesített nemzet erősebb volt a királynál, a kinek, mint látszik, nem volt a társadalmi érdekektől független és kizárólag az ő szolgálatában álló hadi ereje. A középkori királyság, együtt tartva a nemzet erejét, olyan ellenzék lehetőségét teremtette meg, a melylyel megbirkózni nem birt. Ezért kellett tért engednie szabadabb kormányformának.

A király közös csatornában egyesíti a társadalom különféle erőforrásait. Ha nem ás nekik medret, széjjelfolynak és a királyság nagy hajójának kerekeit nem hajtja mozgató erő. A közös mederben azonban sodruk olyan hatalmas, hogy irányt szab a király járművének. Áradatának a király ellen nem állhat. Csak vele haladva tud eredményt érni. Meg kell alkudnia az erővel, a melyet teremtett, s a mely új czélok felé viszi.

Az aranybulla hatalmas nemzeti alkotás, az ősi nemzeti szabadságot újjáteremti. Nagy czéljai a rendek főérdekeit mind fölkarolják. E részben páratlan és magasabbra helyezhető, mint az angol magna charta. A nemzeti élet összhangját nem zavarja meg egy osztálynak, egy érdeknek tulságos dédelgetésével. Miként az angol hasonló törekvésnek, ennek is az a különös jellege, hogy mindig csak a régi jogokat akarja helyreállítani.

Nagy eredmények voltak ezek; de még kérdés maradt, hogy sikerül-e azt, mit a nemzet törvénybe foglalt, az életben meg is valósítani. Pedig minden ezen fordult meg.

Mind a két törvény a mult idők jogfejlődését foglalja össze. Mind a kettőt a folytonos sérelmek tették szükségessé. Meg fognak-e ezek szünni?

A jogszabály világos kifejezése egymagában még nem biztosítja végrehajtását. Könnyíti érvényesülését, de nem teszi kétségtelenné. Sok kisérlet és nagy munka kellett

hozzá, hogy a holt betű valósággá legyen. Ezen föladatnak szentelték magukat a nemzet jobbjai a bullákra következő évtizedekben. A nagy szabadságlevelek betetőzik a mult munkáját; de ugyanakkor új föladatokat is tűznek a nemzet elé. Mint az örökös fejlődés lánczszemei véget és kezdetet jelentenek.

VII. FEJEZET.

A XIII. SZÁZAD. KÜZDELEM A POLITIKAI HATALOMÉRT. A KIRÁLYSÁG GYŐZELME ANGLIÁBAN. A SZABADSÁG TÚLHAJTÁSA MAGYARORSZÁGBAN. A SZÁZAD EREDMÉNYEI A KÉT ORSZÁGBAN.

A törvény végrehajtásának biztosítékai primitivek voltak. A kor szellemében jártak el nálunk is, Angliában is, midőn az ellenállás jogára vetették a súlyt. Mivel Angliában a főnemesség nyilt erőszakkal csikarta ki a chartát, s a tőle szervezett párt vezérei a helyzet urai: belőlök alakított bizottságra ruházzák a föladatot, hogy a törvény végrehajtását ellenőrizze, s megszegését fegyverrel is megakadályozza.

Nálunk a széles alapú mozgalomból természetszerűleg következett, hogy minden nemes jogává tették a fegyveres ellenállást.

De a jogvédelemnek sem a magyar, sem az angol módja nem válhatott be.

Az angol veszedelmes azért, mert jogot ad egy pártnak, hogy az állam kerekét bármely pillanatban megállítsa, s mert a királyt oly alárendelt helyzetbe juttatja, hogy abba bele nem nyugodhatik. A magyar meg azért veszedelmes, mert az egyest teszi a törvény és a király birájává. Mind a kettő azért, mert a polgárháborút törvényesíti, s azt, a mi csak ultima ratio, állítja az első sorba, a rendes jogvédelem helyére.

Fegyverek használata nélkül alkotmány még ki nem épült. Mihelyt teljesen lehetetlen volna hozzájuk nyulni, veszélyben forogna a szabadság. De ezt a törvényben megengedni, szokássá, rendszerré emelni, hiba. Erőszakhoz csak olyan szükség esetében helyes nyulni, a mely törvényt bont, a mikor a harcz jogtalansága sem riaszthatja tőle vissza a nemzetet. Még a középkorban is káros volt a társadalmat belső harczokra biztatni.

E mellett az ellenállás angol rendszere elégtelen, mert csak átmeneti intézmény voll; a magyar meg azért, mert csak az erős élhet vele, s mert lehetetlenné teszi a bulla egyik czéljának elérését, az oligarchia visszaszorítását és a királyság tekintélyének helyreállítását.

Érzi is a kor az ellenőrzés fogyatékosságát. Angliában az ellenállási záradékot többé nem újítják meg. A törvénynek nagy nyilvántartásával, községenkinti kihirdetésével, a királyi eskü követelésével, majd az egyházra ruházott azon joggal pótolják, hogy kiátkozza, a ki a törvény parancsát megszegi. Nálunk már az aranybulla a nádorra is bízza a törvény végrehajtásának ellenőrzését, később pedig az ellenállási záradékot szintén az egyház átka váltja föl.

De ezen eszközökkel sem lehetett czélt érni. Vagy hatás nélkül valók, mint pl. a kinevezett nádortól gyakorolt ellenőrzés; vagy oly tényező kezébe teszik a biztosítékot, a mely kész ugyan saját érdekeit megvédeni, de a másokon ejtett sérelem miatt ritkán hajlandó közbelépni, mint a milyen az egyház.

E próbálgatások meddő volta átterelte a küzdelmet a politikai hatalom mezejére. A tények bizonyították, hogy csakis az állami hatalomnak állandó befolyásolásával védhetik meg a rendek jogaikat. Megteszik tehát a kisérletet az ország alkotmányának olyan átalakítására, hogy a ren-

dek intézzék a kormányzást. E törekvés teszi érdekessé a XIII. század későbbi évtizedeinek történetét.

A XIII. században megindult mozgalom új utakon jár. Míg az alapvető szabadságlevelek a rendek magánjogait igyekeznek a közhatalom ellenében megvédeni, a század vége már nagyobb jelentőséget tulajdonít az alkotmány kifejlesztésének. Arra a belátásra jutnak, hogy csak hatásos közjogok biztosítják a magánjogok zavartalan élvezetét. Az élet tapasztalatai terelik mind a két országot ugyanarra az ösvényre. Míg a század elején a két ország rendei arra szorítkoznak, hogy a fölfogásuk szerint őket úgy is megillető jogokat maguknak biztosítsák, s ennélfogva conservativ alapon állanak, most mind a két ország jobb, tökéletesebb alkotmányt akar teremteni. Merészröptű gondolatok szerint akarják a közállapotokat reformálni.

A bullákat létrehozó politikának egymásétól eltérő jelleme szerint ezen reform is némileg különböző vonásokat mutat a két országban.

Angliában a királyok ellen kellett a chartát kiküzdeni. Rosszakaratuk és nyilt vagy titkos ellenállásuk volt végrehajtásának is a fő akadálya. János elfogadja, de ki akarja játszani. Fia, III. Henrik, szabadulni iparkodik tőle. A bárók pártja ezért nyilt küzdelmet folytat a király ellen a politikai hatalom megszerzéseért. Az a meggyőződésök, hogy csak az ő politikai hatalmuk biztosítja a magna charta végrehajtását.

A győzelem perczében nagyratörő tervek érlelődnek meg, s a bárók oly kisérleteket tesznek, a melyek elébe vágnak a messze jövő fejlődésének. A király összes hatalmát a rendek kezére akarják juttatni.

A mit Anglia csak a XIX. században tudott elérni, a bárók a XIII. században akarják kivívni, de nem a nemzet, hanem a maguk részére. A nemzet még nem érte

el az érettség azon fokát, hogy az állam ügyeit a maga kára nélkül teljesen és állandóan önmaga kezelje. Még messze volt az időtől, a mikor képes volt törvényes és állandó képviselete útján szilárdan szervezett közintézményekkel önmagát kormányozni és az állami nagy érdekeket, a rendet és az egységet, a belső békének és a hatalomnak ezen első föltételeit, kellőleg megóvni. A királyi hatalomnak erőteljes kezelése nélkül az egyensúlyt az oligarchia a maga javára dönti meg s az összesség törvényes hatalmát egyesek bitorolják. Igazi király nélkül sem a törvény szentsége, sem a parlamentek tekintélye, sem az alsóbb osztályok anyagi ereje nem birja a legtökéletesebb alkotmányt is a főurak rendbontásai ellenében megvédeni, a közhatalmat az igaz közakaratnak állandóan alávetni.

A haladás gyakran akad meg oly erő ellenállásán, a mely a neki tett szolgálatok közben izmosodott meg. A kik a szabadságért vívott harczban hatalmat szereztek, a küzdelem lezajlása után e hatalmat gyakran azon ügy ellen fordítják, a melynek szolgálatában nagy erkölcsi tőkét gyűjtöttek.

Igy történt most is. A nagyok a nemzet élén folytatott üdvös harcz közben oly tekintélyre tettek szert, a mely visszaélésre csábított.

Erős nemzetek azonban meg tudják akadályozni, hogy a multban szerzett érdem a jövő átkává legyen. Náluk hamar sorvad el az a befolyás, a melyet egyedül a mult igazol.

Anglia sem áldozza föl szabadságát azok kedvéért, a kik azt megoltalmazták, de most ellene törnek.

Szerencsére a nagyok terveinek még formájában is rá lehetett ismerni az aristokratia szándékára. A nemzet beláthatta, hogy a királyság megalázása nem valósítaná meg minden osztály számára a szabadságot, s csak az oligarchia uralmát alapítaná meg.

Az aristokratia magára maradt. Nem érhette el végső czélját, s megbukott mindazzal, a mi az ország kárára lett volna. De küzdelme nagy eredményekkel járt.

I. Eduárd szétveri a bárók pártját, győzelemre segíti a királyságot, de magáévá teszi ellenfeleinek azon reformjait, a melyek saját és az állam érdekével megférnek.

Korábban az alkotmányos korlátok szükségének érzetét csak a kormányzat rosszasága tudta felébreszteni; csak gyönge királyok idejében sikerülhetett a charták kiküzdése, úgy hogy fejedelmeik tökéletlensége hasznukra vált az angoloknak. De már III. Henrik után szerencsétlenség lett volna az uralkodó gyengesége. Ha még ekkor sem áll meg az a nagy áramlat, mely a fejedelem jogait korlátok közé szorítja, az oligarchia ölébe hull a közhatalom és olyan reactio támad, a mely a nagy alkotásokat veszélyezteti, s az új intézmények zavartalan fejlődését megakasztja. Ha még sokáig késik az erős kéz, a szabadságot saját fattyuhajtásai ölik meg. Ha a királyság hatalma ezentúl is hanyatlik, bekövetkeznek a bajok, a melyek Francziaországot sujtották.

Eduárd elhárítja a veszélyt. Angliának nagy szerencséjére volt az ő uralkodása. Mikor a hatalomhoz jut, érdeke azonos a nemzet és a szabadság érdekeivel. A maga java követelte, hogy a magna chartában foglalt jogokat tiszteletben tartsa. Hosszú időn át folyt küzdelem oly becsesekké tette azokat a nemzet szemében, hogy a királyság ereje nem állotta volna az ellenök indított harczot. Másfelől a királyság megélhetett velök. Nem kötik meg akaratát. A kormányzatot nem csavarják ki a kezéből. Nem törik meg életerejét.

A király hatalma sokkal nagyobb, ha túl nem lépi a törvénytől megszabott határokat és ha kielégíti a nemzetet, mint ha korlátlan jogokért küzd és elidegeníti magától a lelkeket.

Azt azonban nem engedi meg az érdeke, hogy teljesítse a bárók azon szertelen követeléseit, a melyekkel atyja gyöngeségénél fogva elő mertek állani. Meghajolni előttük annyit jelentett, mint megfosztani a királyi méltóságot tartalmától.

A királynak érdeke megegyezett a nemzetével. A magna charta határozatainak megfelelő kormányzat hasznára van a nemzetnek is. A bárók elhatalmasodása ellenben veszélybe dönti az ország egységét is.

Eduárd nagy tekintélye, a mely arra képesíti, hogy igaz érdekét győzelemre juttassa, így javára szolgál a nemzetnek.

Anglia nagy szerencséje, hogy éppen akkor, mikor a királyság érdeke a létező szabad alkotmány tiszteletben tartása, olyan fejedelme van, a ki ez érdeket megértette.

A nemzet azon ritka perczek egyikét élte, mikor a kellő helyet, kellő időben, rátermett ember foglalja el; azon perczek egyikét, mikor egy férfiú többet tehet, mint máskor nála sokkal kiválóbb egyéniség. A sors ritka áldása, midőn a nemzet leghivatottabb embere éppen azt az ügyet szolgálja, a melynek győzelme a fönforgó körülményeknél fogva a legkivánatosabb, s midőn e győzelmet éppen az a politika biztosítja, a mely az országra nézve a legtöbb haszonnal jár.

Annál nagyobbra becsülendő e szerencse, mert azt az igazságot, a melyet Eduárd belátott, hogy a nemzetek joga a királyok erejének talpköve lehet, a fejedelmek ritkán méltatták. A közönségesnél nagyobbszabású uralkodó képes csak megérteni, hogy jogkörének korlátozása hatalmát növelheti.

Eduárdnak sikerült a XIII. század munkáját szerencsésen befejezni. Összeegyeztette azon két tábor követeléseit, a melyek az ő közbelépéséig mereven szemben állottak

egymással. A királyok küzdelme a szabadság ellen nehéz helyzetbe juttatta az országot. Egyik párt álláspontja sem felelt meg teljesen érdekeinek, egyiknek teljes győzelme sem alapította volna meg a rend és a szabadság együttes uralmát.

I. Eduárd hosszú idő óta az első politikus, a ki az állam összes érdekeit felkarolja és a félszeg pártszempontok fölé emelkedik. A királyságnak megóvja azt az erejét, a mely nélkül nagy föladatát meg nem oldhatja; a szabadságnak is annyi tért enged, a mennyire szüksége volt. A századában támadt alkotmányjogi eszmék túlságosan buja hajtásait lenyesi, hogy annál erősebben fejlődjék a törzs.

Magyarországon, a mint láttuk, már az aranybulla akarja az erők egyensúlyát biztosítani.

Szerzői a királyi méltóság tekintélyét is szivükön hordják, s abból az emelkedett fölfogásból indulnak ki, hogy a társadalom szabadsága csak erős királyság védelme mellett valósítható meg. Az a két álláspont, a melynek rideg ellentéte Angliában annyi küzdelmet okozott, míg egy nagy férfiú őket össze nem egyeztette, nálunk nem vált szét. Nemzetünk nem feledkezett meg arról a kapcsolatról, a mely e két nagy érdeket egymáshoz fűzi.

A jó szándékot azonban nem volt könnyű megvalósítani. A nehézség, a melylyel meg kellett küzdeni, másnemű volt, mint a melyet Angliában a reform útjában talált, de aligha volt kisebb.

Angliában két párt nyilt küzdelmét idézte elő a charták végrehajtására czélzó politika, oly két pártét, a melyek bármelyikének teljes győzelme egyaránt káros lett volna.

Nálunk a király és a szabadság érdekei nem állanak harczban egymással. A nemzeti lét minden érdekét szemmel tartó reformpolitikának diadala áldásos lett volna a királyra és a nemzetre nézve. De minden attól függött, hogy valóban

alkothatók-e oly intézmények, a melyek a király hatalma mellett a szabadságot is biztosítják. A kettős czélt, a melyet a nemzet az aranybulla korában maga elé tűzött, s a melyért később is harczolt, csak úgy lehetett elérni, ha egymással ellentétes természetű két nehézséget sikerül leküzdeni. Meg kellett törni az oligarchiát, s ugyanakkor meg kellett óvni a királyi hatalommal szemben a társadalom jogait. Az egyikre csak erős királyság volt képes, a másik nehezen valósulhatott meg nagyhatalmú király idejében.

Az aranybulla nem birta a két irányt kielégíteni. Jogot ad a királynak a nagyok kezén levő birtokok visszafoglalására, de ellenállásra hatalmazza föl az egyest a király parancsai ellen.

A rendek ellentmondanak önmaguknak. A mit egyik kezökkel építenek, a másikkal lerombolják. A tekintélyt, a melyet lábra akarnak állítani, halálosan megsebezik. Ezen az úton sikert nem lehetett elérni. Csak nagy erő kifejtésére képes királynak I. Eduárdéhoz hasonló politikája oldhatta meg a nehéz kérdést.

IV. Béla nekifog a munkának.

A föladat legsürgősebb részét, a királyi hatalom visszaállítását és az emelkedő aristokratia visszaszorítását nagy hévvel karolja fel. Meg is voltak benne azok a tulajdonságok, a melyekkel a nagy művet be lehetett fejezni. Talán sikerült volna neki az oligarchia veszélyét elhárítani a nélkül, hogy a nemzet zömét szerzett jogaitól megfoszsza, s szövetkezve a köznemességgel, az erőteljes kormányzást a kor követelte szabadsággal összeegyeztetni, ha nem jön közbe a tatárjárás.

Érdeke ugyanazt a politikát követelte tőle, a melyet Eduárd folytatott. A legjobban jár vele ő is, ha a maga hatalmát a közszabadság érdekeivel összeegyezteti.

De a mohi csata útját állja munkájának. Midőn föl-

adatának még csak első részével van elfoglalva, midőn erős kézzel a királyi tekintély helyreállításán dolgozik, e szerencsétlenség lehetetlenné teszi, hogy a nagyok megtörésére irányzott politikáját folytassa. A változott körülményekhez kell alkalmazkodnia.

A tatárral szemben szenvedett kudarczunk egyik oka az, hogy kevés várunk volt. Ezen kell segíteni, még ha kárba is vész a király eddigi munkája. Olyan erősségekre van szükség, a melyek a vidék népének oltalmat adnak s a melyekkel a vad hordák erejét meg lehet törni. A menynyire és a hol csak tehette, a király maga emel ilyen várakat, a hol pedig erre nem képes, a városokat és egyes nagyokat kötelezi reá. Hogy e kötelességüknek megfelelhessenek, vagyonnal kell őket ellátni. Béla, a ki azelőtt az eladományozott birtokok visszafoglalásában kereste hatalmának egyik gyökerét, most bőkezűen adogat. Hatalmas aristokratiát teremt, a ki megtörni igyekezett a meglevőt. Gyakran bánik el a politika ilyen kegyetlenül az emberrel. A maga legkedvesebb eszméi ellen is kell annak fordulnia, a ki czéljaiban következetes akar lenni, a ki változó körülmények között nemzete változó érdekeinek szolgál, nem pedig valamely elvont fogalomnak vagy rögeszmének.

Béla a Frangepánoknak, a brebiri grófoknak olyan jogokat biztosít, a melyek ellen ez ideig a magyar köztudat és ő maga mint idegen és mint veszedelmes merénylet ellen védekezett. Az «ország bárói» elnevezés ekkor kerül a törvénykönyvbe. Örök joggal ilyen bárókra ruházza Béla egyes megyék fölött a közhatalmat. Őket minden más hatóság alól kivonja és saját hatósága alá helyezi. Ha Bélára erős kezű utódok következnek, a hatalomban meggyarapodott aristokratia az országnak hasznára lehetett volna.

István korai halála és László gyöngesége miatt azonban dudva nő a várt kalász helyén. Az aristokratia oli-

garchiává fajul. A Csákok, a Németujvári grófok oly hatalomra tesznek szert, a mely nem való alattvalónak. Az ország egysége forog koczkán. A nagyok rablásai, háborui elszegényítik a népet, az államot, s lehetetlenné teszik a nyugodt fejlődést. A határszéli vármegyék egészen egyes hatalmas urak kormánya alá kerülnek.

Ezt a veszélyt akarta a nemzet az aranybullával megelőzni. Most, midőn bekövetkezett, megint meg kellett kezdődnie a küzdelemnek ellene. A század munkája, a melyet a tatárjárás félbeszakított és más irányba terelt, újra megindul, s a kezdettől fogva kitűzött czélt szolgálja. Fölveszik a fonalat ott, a hol a tatárok kettévágták.

A magát a nagyokkal egyenlő jogunak valló nemesség öntudata, s a nemzeti egységért lángoló érzése föllázad a magyar geniusszal ellenkező fejlődés ellen.

A köznemesség, ha a hatalmas urak háttérbe is szorították, megóvta önérzetét és nem mondott le jogairól. Az ősi magyar alkotmány és az aranybullában kifejezésre jutott fölfogás még él. Noha az 1267-diki törvény bizonyos actusoknál főurak jelenlétét köti ki, s az aranybullával ellentétben, a melynek szavai szerint az összes nemesség kérelmére dönt a király, különbséget tesz a nemesség között, a mely a kérelmeket előterjeszti, s a bárók között, a kiknek tanácsára és hozzájárulásával intézkedik a király, a védett jogok tekintetében ezen törvény sem emel válaszfalat a nemesek egyes csoportjai közé. Az osztatlan nemességen nyugszik az állam alapja, az ő jogai és kötelességei képezik e korban is az alkotmány tartalmát.

A köznemességben tehát még élnek azok az ösztönök, a melyek a század elején oly üdvös hatásuaknak bizonyultak. A királyság készséges és erős szövetségesre találhat benne, ha megérti föladatát és az oligarchia ellen fordul.

III. Endre ezt meg is teszi. Már Kún László is érzi,

hogy a nemességgel kell szövetkeznie; de nem elég komoly és nem elég következetes, hogy eredményt érjen. Endrére marad a föladat, a melyet ugyanabban az időben I. Eduárd fényesen megoldott, hogy a nemzet jogainak tiszteletben tartása mellett a köznemesség segítségével az állam tekintélyét helyreállítsa.

Endre neki is fekszik a munkának, föleleveníti a szövetséget a köznemességgel, s az oligarchia ellen irányuló hathatósabb éllel megújítja azt a politikai combinatiót, mely az aranybullát teremtette. A század ugyanolyan természetű küzdelmekkel végződik, mint a milyeneket elején vívtak.

De nagyobb akadályok állottak a siker útjában, mint a század elején. Megerősödött az oligarchia.

Eredményt már most csak úgy lehetett érni, ha Endre, a nemzet zömét maga köré gyüjtve, erős támadást intéz ellene, s csak a siker kivívása után lát hozzá a szabadság kiterjesztéséhez. Igy tett Eduárd. Még trónralépte előtt végez Montforti Simonnal. A nemzet félelmét az oligarchiától a nagy urak erejének megtörésére használja s csak a győzelem után indítja meg a reformokat.

Endrétől azonban ilyen erős elhatározás nem telt.

Keze sem olyan szabad, mint volt Eduardé. Nem áll régi hagyományoknál fogva tisztán csak a királyság ügyéhez kapcsolt párt élén. Hívei ugyanazokon a nyomokon haladnak, a melyeken az aranybulla megalkotói jártak. Ők is a rendi jogok előharczosai. Sok évtizeden át keservesen tapasztalták, hogy a gyakorlatban a király sem tiszteli azon kiváltságokat, a melyeket az elméletben elismert. Az oligarchia túlkapásain kívül ebből eredő serelmeiket is meg akarják szüntetni.

Mint a század elején, most is szemben állanak azzal a nehéz föladattal, hogy a rend helyreállítása érdekében

megerősítsék a király kezét, a maguk jogai biztosítása végett pedig megkössék.

Miként Angliában a rendek érdekeinek érvényesítését csak a kormányzat átvétele útján vélték biztosíthatni, úgy cselekszik a magyar nemesség is.

Uralkodni kiván az államon, a királytól pedig azt várja, hogy végrehajtója legyen akaratának, s hogy ennek erővel szerezzen érvényt a rakonczátlankodó nagyok ellen. Ezért nehéz Endre helyzete.

A köznemesség nagyszabású politikáját az 1291. és 1298-diki törvényekben igyekszik érvényre juttatni.

Érdemes ezekkel az alkotásokkal bővebben foglalkozni.

1291-ben újra kimondják, hogy nem szabad megyéket örök birtokba adni, s hogy a jogtalan adományokat vissza kell foglalni.

Kimondják, hogy a nemesek nem tartoznak zsold nélkül a bárókat a harczba követni, a mi világot vet az utóbbiak új követelésére; hogy a főurak nem fogadhatják védelmökbe az elitélt bűnösöket, s hogy váraikat le kell rombolni.

1298-ban még határozottabban rendelkeznek a hatalmaskodók ellen.

Magát az országgyűlést, a mely e törvényt alkotja, a bárók távollétében tartják meg. Ennek azután meg is felel a hozott határozat. Igazi harczi törvény, a király és a nemesség szövetségének gyümölcse.

A rendzavarásokat szigoruan megtiltják; a ki önkényesen birtokot foglalt el, három hónapon belől köteles azt visszaadni, ellenkező esetben átokkal sújtják, minden birtokától megfosztják és kirekesztik a nemesség köréből. Ha a király a lázadókat az ország erejével le nem győzhetné, idegen segítséghez is fordulhat. Azon nagyokra, kik a nemest szolgálatra kényszerítik, szigorú büntetéseket

szabnak. Csak a király pénzét szabad forgalomba hozni; a ki pénzt veret, birtokától megfosztandó.

Mindezen határozatok közszükségnek felelnek meg. A belső békét és a törvény uralmát akarják biztosítani. Céljuk a bárók jogtalan és közveszélyes hatalmának megtörése. Elkerülhetetlenek, ha a magyar állam a hagyományos ösvényen akar haladni.

De csak egységesen vezérelt nagy erő hajthatja végre e határozatokat. Katonailag szervezett hatalmasságok védekeznek ellenök, s csak az övékénél még nagyobb erő szerezhet nekik érvényt.

A köznemesség azonban, talán azért, mert Endre szilárdságában nem bizik, talán azért, mert éppen olyan hőn vágyik az uralomra, mint a rend helyreállítására, a király tekintélyét nem gyarapítja, s azon van, hogy a végrehajtó hatalmat egészen a maga kezébe kerítse.

1291-ben megállapítják, hogy a király a nádort, a tárnokmestert a nemesek tanácsára nevezi ki. Nem egészen új az a törekvés, hogy a legfontosabb állások betöltésére befolyást szerezzenek maguknak, mert még 1231-ből való az a határozatuk, hogy az ország kérelmére a rossz nádor állásából elmozdíttatik. De a kinevezés szabadságában 1291-ig törvény nem korlátozta az uralkodót.

A király kezének ez a megkötése aligha könnyített amugy is nehéz föladatán, s aligha erősítette a végrehajtó hatalmat. Angliában is megpróbálták a főtisztviselők választásának kimondását, de nem, miként nálunk, a király hívei, hanem ellenfelei. Eduárd ezt a reformot nem is tette magáévá, mert lehetetlennek tartotta föladata megoldását, ha kénytelen legfőbb eszközeit mások akarata szerint választani. Nálunk Endre baja, de az egész helyzet természetes következése, hogy szövetségesei támasztanak oly követeléseket, mint amott a király ellenségei.

A vidéki közigazgatásban is növekedik a nemesség ellenőrzése és része az állam ügyeinek vezetésében. A törvény kimondja, hogy a főispán az országgyűlésen felelősségre vonható, s hogy «ott veszik érdemök szerint jutalmukat vagy bűnök szerint büntetésüket».

Nagy jelentőségű gondolat az egész közigazgatás felelőssége központi hatóság, a király és az egész országgyűlés együttes foruma előtt; de czélhoz nem vezethet.

Ma sem lehetne a közigazgatást sikeresen kezelni, ha az összes polgárok tömeges részvétele mellett tartott gyűlés előtt kellene a főispánoknak beszámolniok, hogy miként sáfárkodtak a közhatalommal. Azokban az időkben pedig az erőteljes kormányzás helyreállítását a felelősségre vonásnak ez a módja lehetetlenné teszi.

Az ekként ellenőrzött ispán mellé négy nemest is állítanak, a kik nélkül törvényt látnia nem szabad. Az új pénzek beváltásánál is négy jó ember közreműködését kötik ki.

Mikor a nádor bejárja a vidéket és igazságot szolgáltat, megyénkint az ispán és négy választott nemes kisérje, a kik a nádor igazságtalan itéletét a király elé vihetik. Vetójuk van. Nem csak az ellenőrzés van a nemesség kezében, hanem a végrehajtásban is osztozkodik a hivatalos közeggel.

1298-ban ezen az úton még messzebb mennek.

A jogtalan foglalások kipuhatolását a király megbizottján kívül négy választott nemesre bizzák. Az egész államot a nemesség hegemoniájának vetik alá, midőn egyfelől kimondják, hogy évenkint kell országgyűlést tartani, s ezen minden nemes büntetés terhe mellett tartozik jelen lenni, másfelől pedig az országgyűlés döntő befolyását a legfelsőbb vezetésre is kiterjesztik. A királyi hatalom gyakorlását egy tanács hozzájárulásának föltételéhez kötik. Mintha

a felelős miniszterek ellenjegyzésének századok mulva kifejlődött gyakorlatát más formában életbe akarták volna léptetni, s mintha már ekkor megértették volna annak a szükségét, hogy a király fontosabb kormányzati tényeiért rajta kívül valaki mindig felelősséggel tartozzék, úgy cselekedtek, midőn a király intézkedéseinek érvényét az új tanács hozzájárulásától tették függővé.

A tanácsot a nemesség befolyása alá helyezik, a menynyiben az országgyűlés választja bele a törvényben meg nem állapított számú nemeseket.

Nagy jelentőségű elvi határozatok foglaltatnak e két törvényben. Annyira kiszélesítik a szabadságot és megelőzik korukat, hogy csodálatot ébreszt conceptiójuk.

Ha a föladat tisztán csak a király elhatalmasodásának megakadályozása lett volna, s ha csupán azt akarták volna elérni, hogy a nemzet zömének rész jusson a kormányzásban, talán sikert aratnak.

Érdekes e törekvések összehasonlítása azzal a kisérlettel, a melyet a magna chartától I. Eduárdig terjedő korban Angliában a bárók tettek a végből, hogy a királyt rászorítsák a törvények tiszteletére. Ennél liberálisabb is, tökéletesebb is volt őseink alkotása. Az angol reformok (mert ez időben többféle próbát tettek, mint pl. 1244—1258-ig az oxfordi alkotmánynyal, 1263-ban egy más tervvel) szintén választott bizottságra akarják ruházni a király ellenőrzését, de egyik sem szánja el magát arra, hogy érvénytelennek nyilvánitsa a királynak azon tényét, a mely ezen bizottság beleegyezése nélkül jön létre. Csak a mi őseink találtak reá a módra, a melyet a későbbi gyakorlat igazolt. A bizottságot a királytól kijelölt tagokon kívül az angol kisérletek szerint csupán a bárók választják, nálunk ellenben az összes nemesség, az országgyűlés követeli magának ezt a jogot. Angliában e bizottságok nemcsak a királyi hatalmat gyakorolják,

hanem a parlamentből választott tagokkal együtt a parlamentet pótolják (1258).

Nálunk a nemzeti gyűlés fönmarad, sőt évenkint össze kell hivatnia, s rábizzák az egész közigazgatás ellenőrzését, úgy hogy az államnak leghatalmasabb intézményévé válik.

Míg az angol kisérlet az oligarchiát szolgálja és egyes családok kezébe juttatja a közhatalmat, a magyar az egész politikai nemzet önkormányzatát akarja megalapítani. De csak akarja. Nálunk is túl lőnek a czélon, s annyira megkötik a király kezét, hogy a kisérlet eredménye ugyanaz, mint Angliában.

A nemzet zömének befolyásán alapuló ezen alkotmány ellenkezett a hatalmi viszonyokkal.

A törvény egyenlő jogot biztosít minden nemesnek, de az erő, a melylyel egyesek rendelkeznek, nagyon különböző. Hogyan legyen egy Csák Máténak és egy közönséges nemesnek a valóságban egyenlő joga, a mikor az egyik egymaga 8000 katonát állít ki, hadjáratot folytathat a maga szakállára, a királylyal daczolhat, a másiknak meg kardjánál alig van többje.

Hogy az új alkotmány valósággá váljék, előbb az elhatalmasodott oligarchiát kell megtörni. A törvény kötelességévé is teszi ezt a királynak. A mire önmagától nem szánta el magát, arra a nemesség szorítja és a törvényben a mulasztás büntetéseül kikötött egyházi átok. A jövő fejlődése attól függött, hogy rávehető-e így a király a kivánatos erő kifejtésére. Az új alkotmány minden elméleti tökélye haszon nélkül való, ha nem sikerül az oligarchiát megtörnie, s ha maga között és a valóságos élet, a hatalmi helyzet között nem bír összhangot létrehozni.

Kevés remény volt arra, hogy az új alkotás beváljék. Az a király, a ki ennyire megnyirbáltatja jogait, aligha termett reá a föladatra, a melynek megoldását töle köve-

telték. A mit nagyobb hatalom birtokában elérni nem tudott, a tömeg gondnoksága alatt kivívnia még nehezebb.

De Endre halála hamar véget vetett magának a kisérletnek is.

Midőn az utolsó Árpád örökre behunyja a szemét, az ország fejlődésének iránya nagy kérdőjel előtt áll. A XIII. században megkezdett munka még befejezetlen. Mi vár reá a jövőben? Tervbe vett arányaiban megállhat-e a szabad alkotmány? Képes lesz-e az oligarchiával megküzdeni?

Mielőtt azonban a dolgok további folyamatára rátérnék, még egy pillantást kell vetnem a XIII. század nagy fontosságú eseményeire.

Midőn e század záródik, Anglia és Magyarország már nagy lépést tettek a törvény és a jog uralma, a szabad alkotmány megszilárdítása felé.

De Anglia különb eredményeket ért el.

Angliában és Magyarországon a parlamentet, a melynek ez ideig az állami élet szervei között csak szerény hely jutott, a legelső helyre akarják emelni.

Magyarországon e törekvés helyesebb és következetesebb formában nyilvánul, mint Angliában.

Angliában a király is, a vele szemben álló párt is, önző álláspontra helyezkedik; de mégis sikerül az ellentétes erők között az egyensulyt létrehozni, s bekövetkezik a szerencsés kibontakozás. Egy nagy ember éles elméjének tulajdoníthatni, hogy a királyság nem él vissza pillanatnyi diadalával, s hogy az ellenfél jogos kivánatainak teljesítésével végleges állapotot teremt.

A hosszú tusa bebizonyította, hogy egyik fél sem képes egyoldalú uralmat alapítani. I. Eduárd megérti ezt az igazságot és a kipróbált egyensúlynak megfelelő alkotmányt hoz létre, a mely éppen ennélfogva kielégíti a kor

szükségét, s századokon át azon központot alkotja, a mely körül mozog a fejlődés ingája, s a melyhez mindannyiszor visszatér az élet.

Nálunk már korábban helyes czélt tűznek maguk elé a király és a köznemesség, de nem találják meg a hozzá vezető utat. Elől járunk az elméletben, de hátramaradunk a tettek terén.

Eduárd mindenekelőtt győzni tudott; Endre erre képtelen volt. Eduárd a győzelem után annyira módosítja az alkotmányt, a mennyire az ország fejlettsége és az erők aránya megkivánja. Nálunk oly alkotmányt hoznak létre, a mely elébe vág korának és nem életrevaló. Győzelme esetében nem lett volna képes ez az alkotmány az erőviszonyokat állandóan olyan medrek közé szorítani, a melyekből ki ne csapjanak. Arra meg éppen alkalmatlan volt az új rend, hogy elbánjon az ellenfelekkel, s kivívja a győzelmet.

Helyesebb politikai vezéreszmék, magasabb szárnyalású conceptiók kevesebb eredménynyel jártak, mint a túlhajtások összeütközéséből eredő compromissum, mint a gyakorlati élet útmutatása mellett létrejött megoldás.

Angliában a király és a rendek között akként oszlik meg a hatalom, hogy mindegyik ura marad azon hatáskörnek, a melyet a kor körülményeinél fogva a legjobban tud betölteni.

A rendeknek annyi hatalom jut a parlamentben, hogy fegyverek segítsége nélkül is kellő nyomást fejthetnek ki a kormányzatra és ennek elsőrendű érdekévé lesz a velök való egyetértés. Az alkotmányos eszközök már oly hatásosak, hogy segítségökkel a magna chartában megállapított szabadságokat is megvédhetni.

I. Eduárd kimondja, hogy a mi mindenkit közösen érdekel, azt közös akarattal illik megállapítani. A nagy-

hatalmú király ezzel magáévá teszi azt az elvet, a mely az alkotmányos élet alaptétele. Saját egyéni akarata fölé helyezi a király és a parlament együttes akaratát. A társadalom jogviszonyait szabályozó legfőbb hatalmat a király és a rendek együttes forumának tulajdonítja. A parlamentnek olyan állást juttat, a melyet ha jól betölt, az állami hatalom központja lesz.

A valóságban ugyan még gyakran megszegik e tételt, de hogy maga a király proclamálja, óriás lépés, a szabadság felé.

A hadi adó megajánlása concret jogának törvény alakjában történt elismerése módot is ad a parlamentnek, hogy megóvja az alkotmány szerint őt megillető állását. Benne olyan eszközre tesz szert, a melylyel időről időre parancsolólag állhat elő, a mely képesíti, hogy a béke megzavarása nélkül reá kényszerítse a kormányzatot akaratának tiszteletben tartására.

A rendek ezen térhódításával szemben I. Eduárd idejében a királyság is megóvja azt a hatáskört, a melyre szüksége van, hogy azon szolgálatokat, a melyeket a nemzet ügyének a multban tett, most is teljesíthesse.

A végrehajtó hatalom az ő kezében marad. A főhivatalok tőle függnek. A nagy politikát ő intézi. Elég hatalma van reá, hogy az oligarchiát megfékezze, a belső békét föntartsa, a pezsgő vérű és harczias társadalmat megfegyelmezze.

A XIII. század végén Anglia hozzájut a szivéhez nőtt jogok biztosítékához, a fejedelem önkénye nem veszélyezteti a charta vívmányait, de e mellett a király hatalma elég erős arra, hogy kifelé félelmetessé tegye az országot, bent pedig föntartsa az egységet és a rendet. A nemzetnek aránylag szabad alkotmánya van, a nélkül, hogy a végrehajtó hatalom annyira meggyengülne, hogy nehéz föladatainak meg ne tudjon felelni.

Magyarország nem ér el ennyit.

Túlhajtott szabadság áll a század végén erősödő oligarchiával szemben. A törvény és az élet között tátongó az űr. Nincs a nemzetnek nagy embere, a ki a helyes irányt sikerre juttassa.

Még több évtized erőfeszítésére van szükség, hogy a nemzet kibontakozzék a chaosból, s hogy az állam érdekeit kielégítő egyensúlyt hozzon létre.

A XIII. század politikai küzdelmeinek ezen, a két nemzetnél egymástól eltérő eredményénél azonban még nagyobb jelentőségű, hogy Angliában ezen küzdelmek közben az országtanács összealakítása lényegesen módosul, nálunk ellenben ez nem történik meg.

Más mértékkel méri az utókor az események fontosságát, mint az a nemzedék, a mely idejökben élt és miattuk szenvedett.

A XIII. század végén a nagy kérdés, a mely a kor legjobbjait foglalkoztatta, a melyért nemzedékek vérüket és pénzüket áldozták, a politikai hatalom kérdése volt. Angliában minden figyelem és minden érdeklődés arra irányult, hogy Montforti Simon vagy Eduárd, a bárók pártja vagy a király kerekedik-e fölül. A mi sorsunk azon látszott megfordulni, hogy boldogul-e Endre az oligarchiával vagy nem.

E problemák eldőlésétől függött ezrek békéje, jóléte, élete, a két nemzet fejlődése.

Néhány század mulva azonban e kérdések hatása elenyészik. Néhány század mulva sem Anglia, sem Magyarország műveltségén, szabadságán és hatalmán nem észlelhetni annak nyomait, hogy hajdanában minő véget értek e nagy küzdelmek.

Ha a két nemzeten végleg erőt vesz az oligarchia, igaz, hogy más és kártékonyabb irány felé veszi útját fejlődésük,

s kizökkennek azon szerencsés kerékvágásból, a melybe őket a királyság terelte; de pár évtized kínos vergődése, pár nemzedék szenvedése és pusztulása, akármilyen fájdalmas is, elmulhatik a nélkül, hogy állandó nyomokat hagyna maga után.

Magyarország néhány évtizeddel később, mint Anglia, létrehozza az alkotmányos tényezőknek egyensúlyát; az oligarchia nálunk is uraira talál az Anjoukban, s a küzdelmek közben ütött sebek már behegedtek, midőn a koruktól kevéssé méltatott más események még erősen éreztetik hatásukat.

A XV. és XVI. század közállapotaira nagyobb befolyásuk van a XIII. század intézményeiben végbement olyan változásoknak, a melyek a maguk idejében kevésbbé vonták magukra a közfigyelmet, a melyeknek akkor tényleg kisebb is volt a jelentőségük, s az akkor élt nemzedék érdekeit kevésbbé érintették, mint a politikai küzdelmek eredménye.

Sajnos, a XIII. század ezen fontos szerves munkássága sem öltött nálunk olyan szerencsés alakot, mint Angliában. Ezt az eredményt azonban alig lehet az angol államférfiak nagyobb belátásának tulajdonítani.

A legnagyobb államférfiak is a jelennek dolgoznak, a kor legsürgősebb kivánalmainak, a pillanat legégetőbb szükségének szolgálnak. Csak nagyritkán lehet eleve megitélni, hogy annak, a mi ma jó, meg van-e az a csodás ereje, hogy a létért vívott küzdelem örökösen változó szükségeihez alkalmazkodva, a nemzet fejlődését állandóan üdvösen bírja irányítani, s hogy a nemzet érdekeit századokra ki fogja-e elégíteni.

A nemzetek fejlődésére legmélyebb és legállandóbb hatású intézmények ritkán jönnek azért létre, mert eleve e nagy föladatra szánvák.

Többnyire szerencse dolga, ha a jelen kivánalmainak oly intézménynyel felelnek meg, a mely a még ismeretlen, a még nem is gyanítható jövendőbeli szükségeket is ki birja elégíteni.

A XIII. században Angliában és Magyarországon egyaránt a kor kivánalmainak megfelelően reformálták a közállapotokat; de a mi Anglia az időbeli körülményeinek talaján nőtt, a mi Anglia akkori érdekeit a legjobban kielégítette, szerencséjére tökéletesebb volt annál a rendezésnél, a mely abban a korban Magyarország gyakorlati czéljainak megfelelt.

Láttuk, hogy a XIII. század korábbi évtizedeiben Anglia, adóbeli viszonyainak hátrányosabb alakulásánál fogva, a közjog terén előnyben van fölöttünk. A többi előny, a melyre most tesz szert, nagyrészt szintén ebből a forrásból fakadt.

Nálunk az új föladatokat, a melyek a parlamentnek jutnak, a régi szervezetre bizzák, Angliában ellenben, főleg az adóbeli viszonyok hatásánál fogva, a szervezet maga is módosul és javul.

A magna charta a király összes közvetlen hűbéreseinek megadja a jogot, hogy részt vegyenek a nemzeti gyűlésben; a nagyokat névszerint, a kisebbeket tömegesen rendeli meghivatni.

Montforti Simon az utóbbiakat és velök együtt a nemzetnek időközben tekintélyre szert tett más elemeit arra szólítja fel, hogy maguk helyett megyénkint két követet küldjenek. I. Eduárd is ragaszkodik e módhoz és a közigazgatást vezető county councilokra; és a városokra bízza a bizalmi férfiak megválasztását. Azóta állandó marad ez a gyakorlat. A nélkül, hogy valamely törvény változtatna a magna charta szabályán, a nemzeti gyűlés átalakul, és azok helyét, a kiket a korona közvetlen hűbé-

resei közül tömegesen hívtak meg, a megye választott képviselői foglalják el.

Óriási volt e változtatás jelentősége. A nagy tömeg helyébe, a melyet csak rövid ideig lehetett együtt tartani, a mely ki nem számítható tényező volt mindig, mert sohasem lehetett tudni, hogy kik és hányan jönnek el; a melynek valamennyi tagja valószinüleg egyszer sem volt együtt, a mely ezért nem is képviselte a nemzet egészét, sőt még a közvetlen hűbéreseknek is csak töredéke volt; a melynek tárgyalásaiból a higgadtság ki volt rekesztve: ezen tömeg helyébe olyan testület lép, a melyet túlságos költség és áldozat nélkül huzamosabb ideig együtt lehet tartani, a melyet gyakrabban lehet összehívni, s a mely kisebb számánál fogva komolyabb munkára képes. Csak az így összealakított testület válhatott olyan hatalommá, mint a milyenné később az angol parlament lett. Csak az ilyen testület volt képes az állam ügyeire állandóan befolyást gyakorolni, a kormányzásra üdvös hatást kifejteni. Rendszeresebb munkát végezhet és ugyanakkor szervesebb és bensőbb összefüggésbe jut az egész nemzettel, mint a régi tanács.

A régi rendszer egy osztály előjogain alapult, még pedig oly osztályén, a mely, mióta a kötelességek és jogok mind kevésbbé fűződnek a birtok hűbéri minőségéhez, egyre veszt azon különleges politikai jelentőségéből, a melylyel a normann idők kezdetén bírt. Az új ellenben a nemzetnek a county councilban az állam mindennapi munkáját végző számottevő összes elemeit képviseli.

Az állam gépezetének ezen javítását nem azért vették foganatba, mert előre látták a következményeit. Közvetlen gyakorlati szükség nyomása alatt cselekedtek Montforti Simon és I. Eduárd, s ugyanennek a szükségnek az érzete tartotta fönn az új eljárást.

A királylyal folytatott küzdelmében az ország tág rétegei Montforti Simon mellé állottak, ki a gyönge és szószegő III. Henrik ellenében a rendi jogok népszerű ügyét képviselte. Érdeke kivánta, hogy pártja szegényebb elemeivel is érintkezzék, hogy rájuk hasson, hogy őket a küszöbön levő harczra hevítse, s hogy velök pénzt szavaztasson meg magának. E rétegek tömeges egybegyülése lehetetlenség volt. Mivel a nemzet azon eszmét, hogy egyesek a nagy közönség megbizásából és helyette járjanak el, a megyék és a juryk gyakorlatából ismerte és megszokta, Montforti Simonban, præcedens esetekre is támaszkodva, az a gondolat támadt, hogy az újabb elemekkel való érintkezését ilyen megbizottak közvetítése útján hozza létre.

Mivel a korona hűbéresei közül azok a kisebb urak, a kiket eddig tömegesen hívtak meg a gyűlésre, a megyékben együtt működtek azokkal, a kiknek vagy szabad birtokuk, vagy alhűbérök volt; mivel ezeknek máskülönben is az előbbeniekével egyenlő volt a foglalkozásuk, a vagyonuk és a műveltségük, s az állam iránt egyenlő kötelességeket teljesítettek; mivel a county councilban választott megbizott képviselte mind a két elemet: természetes volt az is, hogy e két elem az országos tanács összealakításánál egyenlő elbánásban részesüljön, s hogy a két elemet egyenlően képviselő bizalmi férfiak meghívásával egyidejüleg az egyik elemnek, a korona közvetlen hűbéreseinek, tömeges meghívása megszünjék.

De miként lehetett ez az eset a nemzeti gyűlések typusává, miként válhatott a pillanatnyi hatalmi érdekektől tanácsolt kivétel a törvény ellenére általános szabálylyá?

A napi politika kényelme érvényesült ebben is.

Az új rendszer azért szorította ki a régit, mert nála alkalmatosabbnak mutatkozott a mind gyakrabban szükségesekké vált közadók megállapítására.

A kormányzat növekedő pénzszüksége sürgette, hogy nemzeti képviselettel váltsák föl a hűbéri gyülekezetet.

Míg a nemzeti tanács czélja politikai és közigazgatási ügyek megbeszélése, s inkább csak az volt, hogy a király a nemzet vezető tagjaival közvetlen érintkezésbe jusson, a régi rendszer meglehetősen jól működött. Elégséges volt, ha az állam ügyeivel rendesen foglalkozó nagyok jelentek meg benne, a kisebb emberek közül pedig csak azok, a kik annyira érdeklődtek az éppen szóba kerülő kérdések iránt, hogy készek voltak értök áldozatra is. A többi kisebb ember jelenléte fölösleges volt. Az állami politika szövevényes kérdéseiben az ő tanácsukat ritkán kérték s ők is ritkán kivántak azokra befolyást gyakorolni. Még az sem okozott bajt, ha egész vidékek, egész érdekcsoportok elmaradtak a gyűlésből.

Mihelyt azonban az adó megajánlásáról van szó, a helyzet megváltozik.

Az adó-ügyek elintézésére eddig sem mutatkozott a régi rendszer alkalmasnak. Mihelyt folyton-folyvást új adók megszavazása válik szükségessé, mihelyt főleg pénzügyi tekintetek miatt hívják egybe az országos tanácsot, eddigi összealkotása nem bir megfelelni a gyakorlati czélnak.

Teljes joggal csak egyetlen osztály pénzével rendelkezhetett: a korona hűbéreseiével.

A nemzet alapfelfogása szerint méltányos, hogy a ki fizet, vegyen részt a maga kötelességei megállapításában. A magna charta is csak a maga osztálya, a korona hűbéresei adójának megszavazására hatalmazza föl a tanácsot.

Az iránt is támadhatott kérdés, hogy tartoznak-e azok a hűbéresek, a kiket a gyűlésre meghívtak, de ott meg nem jelentek, a nélkülök, sőt minden képviseletök nélkül hozott határozatok előtt meghajolni. A közvetett hűbéreseknek, a szabad birtokok tulajdonosainak és a

városoknak adóját pedig az uralkodó jogfelfogás megsértése nélkül a régi tanács meg nem állapíthatta. A magna charta szavai sem adtak reá jogalapot.

A királyok rendesen egyenkint is tárgyaltak a különböző elemekkel. Ha el akarták kerülni, hogy elégedetlenség és összeütközés támadjon, hosszadalmas alkudozásokat kellett folytatniok a társadalom különböző elemeivel az ország legkülönbözőbb vidékein.

Mindezen elemek képviselőinek helyfoglalása a központi parlamentben nagy könnyebbségükre volt a királyoknak. Egy helyen, egyszerre lehetett a közadót megállapítani. A választás útján oly testület jött létre, mely az összes adófizetők nevében beszélhetett.

A választás így a király érdekének kedvezett.

De a rendek is jobban járnak vele, mint a régi szokással. A társadalom minden eleme befolyást biztosíthat magának a közhatározatokra, s részt vehet adója magállapításában, a nélkül, hogy a személyes megjelenés terhét viselje.

Így marad gyakorlatban az új mód és lesz a nemzeti gyűlés összealakításának törvényes formájává.

Nálunk is szórványosan előfordul a választás útján való képviselet. De, sajnos, nem bír állandó gyakorlattá válni, nem bírja a nemzeti gyűlés régi formáját pótolni. Miért?

Nálunk nem forogtak fönn azok a körülmények, a melyek Angliában a választást elfogadtatták. Nem volt szükség folytonos gyűlésekre, mert az állam meg lehetett közreműködésök nélkül. A mindennapi kenyérről nem nekik kell gondoskodniok. A gyűlések nem válnak elviselhetetlen teherré. A nemzet zöme szükségét sem érezte annak, hogy minden gyűlésben résztvegyen. E gyűlések főleg politikai kérdésekkel foglalkoztak, olyanokkal, a melyeket a kis emberek többsége magára nézve legtöbbnyire közömbösöknek tart;

úgy, hogy gyakorlati érdekeinek a legjobban a régi rendszer felelt meg, a mely szerint bennök mindenki megjelenhetett, ha a nemzeti gyűlés olyan kérdést tárgyalt, a mely őt is érdekli, vagy ha különös panasza volt; más alkalmakkal ellenben elmaradhatott.

A kis ember nálunk nem állott az előtt az alternativa előtt, mint Angliában, hogy vagy mindig kénytelen elmenni a költséges országgyűlésre, vagy nem bír a túlságos terhek ellen védekezni.

Ezekhez járult, hogy a választási rendszer meghonosulásával nálunk többen veszítenének, mint a hányan nyernének jogot, holott Angliában többen nyernek, mint a hányan veszítenek. A reform előtt Angliában csak a király közvetlen hűbérese tagja a nemzeti gyűlésnek. Ezért, midőn a county council választ megbizottakat, a királyi kisebb hűbéresek jogot veszítenek ugyan, de a társadalomnak a county councilban és a seregben velök együtt élő és szolgáló, s itt az övékkel hasonló befolyást és hatalmat gyakorló többi szabad tagja új jogot szerez.

Angliában az országos tanács olyan alapokon nyugszik, hogy szerves átalakulása nélkül lehetetlen a társadalom emelkedő elemeit magába fölvennie. A korona hűbéresei nem igen szaporodnak. A közvetett hűbérek és a szabad birtokoknak különböző nemei megakadályozzák, hogy a nagyobb birtokok jelentékeny része azon jogi minőségre tegyen szert, a mely az országos tanács tagjaivá teszi a tulajdonosaikat.

Nálunk ellenben a nemesség könnyen terjeszkedhetik, s a XIII. században a vagyon, az értelmiség, a tekintély legnagyobb részét már magában foglalja. A nemzeti gyűlés ajtaja nyitva áll. Szervezetének átalakulása nélkül fokozatosan mind befogadhatja az érdemes elemeket. Az Árpádok öntudatos politikájának az az eredménye, hogy a politikai

nemzet mindinkább egyértelművé lesz a nemesség körével. A király a nemzet széles rétegeiben keresi a támaszt az oligarchia ellen. Ezért tágítja a nemesség körét, ezért fogadja be abba a várnépek javarészét is A nemzeti gyűlés magában foglalja a beléje való összes elemeket.

A választás az összes köznemesség jogait szűkítené, s csak olyanoknak adna jogot, a kik aránylag jelentéktelenek s más úton is érvényesülhetnek.

A magna chartától szervezett tanácsnak választott népképviseletté való átalakulását az a körülmény tette lehetővé, hogy a countykban meg voltak a képviselők megválasztására alkalmas egységek.

A county régi és szilárd szervezet volt. A normannok az angol-szászok idejéből vették át. A normann hódítás a központi kormányzásnak az angol-szász időkben divatos laza rendszerét megváltoztatja, bensőbb egységgé forrasztja, a vidékek szabad életét azonban tiszteletben tartja. Az ősi county önkormányzata a közigazgatásra, az adó és a katonaügyre, az igazságszolgáltatásra terjed ki. A countyban végzett munka egyesíti egymással a társadalom különböző elemeit, olyannyira, hogy anomáliává lesz azoknak az eltérő jogköre, a kiknek benne azonos a szerepök A county megbizottja útján alkudozott eddig is a kormány az adózókkal. A tőle küldött bizalmi férfiút minden politikai súlyú eleme a maga képviselőjének tekinthette, mert megválasztásában mindannyi résztvesz.

Nálunk ez időben a megye még nem forrt annyira össze a nemzet öntudatával. Csak ekkor kezd önkormányzati testületté, az állami és politikai élet gyűlőpontjává lenni.

A vidékeknek még nincs olyan szilárd szervezetök, hogy az államot éltető és föntartó erők képviselete kerülhetne ki belőlök.

Anglia még egy másik lényeges pontban tesz túl rajtunk. Montforti Simon, hogy erőt szerezzen a bekövetkező küzdelemhez, a pártjához tartozott városok képviselőit is meghívja a parlamentbe. S ez szokássá válik utána is. Honnan van, hogy nálunk a reform-mozgalom a polgárságot nem fogadja be az alkotmány sánczai közé?

Angliában a római idők óta létező városoknak már nagy a súlyuk; polgárságuk az ország legrégibb lakosai közül való, vagyona van s nagy adót fizet. Ez ideig a kormány külön tárgyalt az egyes városokkal adójuk mennyiségére nézve. Most, midőn a parlament lett az adó megállapításának szervévé, természetes és czélszerű, hogy a parlamentbe küldött képviselőikkel folynak az alkudozások. Nem a jogegyenlőség elve miatt adnak helyet a parlamentben a városoknak; hisz csak a legtekintélyesebb, a leggazdagabb helységek küldenek oda képviselőket; de azon gyakorlati tekintetnél fogva, hogy a társadalom vagyonos és számottevő elemei, azok, a melyeknek elég a hatalmuk arra, hogy a hozzájárulásuk nélkül kivetett adót meg is tagadják, a többi hasonló elemmel egyidőben és egyhelyütt ajánlják meg közterheiket.

Nem is részesülnek azonnal a többi elemmel hasonló jogban. Csak az adójuk miatt hívják meg őket, s azt a nemzetgyűlés többi elemeiétől függetlenül szavaztatják meg velök. De az együttlét hatása alatt lassankint egybeolvadnak a társadalom többi elemével, tért foglalnak és a többivel egyenlő jogkörre tesznek szert.

A törvényhozásban való részesedésüknek politikai és társadalmi következménye azonban csak sokkal később domborodik ki. Minthogy a megyét is választott megbizottak képviselik, a parlamentben való részvét jogi alapjának azonossága egymáshoz kapcsolja a különböző elemeket. A választott követek, szemben a lordokkal, összetartó egész-

szé tömörülnek. Az alsóház belőlök fejlődik ki. Az egyenlő jog és ennek közös gyakorlása idővel a választók öntudatában is gyökeret ver, s megteremti a középosztály egységének, közös érdekeinek és föladatainak a fölfogását. Az esprit de corps, a mely a képviselők között kifejlődik, küldőikben is közérzületet ébreszt. Századok mulva, a nagy megpróbáltatások napjaiban, megbecsülhetetlen, hogy a társadalom városi és vidéki elemei megszokták a vállvetett munkát, s hogy már századok óta egy testületben együtt foglalkoznak az állam ügyeivel. Az alsóháznak az ad hatalmat, hogy mögötte áll az egységes és meg nem osztható középosztály.

De minderre nem gondoltak a kor vezető férfiai, midőn először hívták meg a városokat a parlamentbe. A parlament átalakulása és kibővítése egyaránt abból a szempontból indult ki, hogy miként lehet mennél sikeresebben hozzáférkőzni az adó forrásához.

Az alkotók érdemét a dolgoknak ez a fölfogása nem csökkenti. Lehet-e általában államférfiútól többet várni, mint hogy korának szükségeit gyakorlati érzéssel kielégítse? Midőn valaki többre vállalkozik, midőn cselekedeteit a jövő ködképei irányozzák s olyant alkot, a mire szükség még nincs, rendesen homokra épít, délibábokat kerget. Az ilyen alkotások csak nagy ritkán felelnek meg a várakozásnak, s nem oldják meg az elméleti bölcseségtől nekik szánt föladatokat. A legállandóbbaknak azok a szervezetek bizonyulnak, melyek a gyakorlati élet talaján nőnek. Csak ezekben van életerő, hosszas és üdvös működés tehát csak belőlök fakadhat.

Nálunk, sajnos, a XIII. század körülményei a polgárságnak a parlamentbe való bevonását még nem tették szükségessé. Az aránylag csekély műveltségű ősi lakók tekintélyes városokat nem alapítottak, s a nomád magyar faj

sem pótolta a hiányt. A XIII. században kezdik csak a királyok, főleg IV. Béla a tatárjárás után, a városok fejlődését előmozdítani. De ekkor még csak az első lépés idejében vagyunk, abban, a melyet Anglia már II. Henrik korában tett meg. Localis szabadságokra van még csak szükségük az új telepeseknek. Nagyrészt idegenek. Az ország sorsa iránt kevéssé érdeklődnek. Minthogy az állam háztartása nem az adózáson alapul, ez a szempont sem teszi szükségessé a parlamentbe való meghivásukat. Ha akadt volna politikus, a ki próféta-szemmel a jövőbe tekintve, a városokat be akarja az ország ügyeinek vezetésébe avatni. alig érhetett volna czélt, s alig sikerült volna az új és csekély tekintélyű elemeknek a nemesség mellett elfogadható állást juttatni, mert a nekik szánt föladat megoldására képességük még nem volt, s arra vállalkozni még nem kivántak. A kisérlet meddőnek bizonyult volna.

Szóval, a gyakorlati élet apró, de követelő igényei idézték elő az angol parlament átalakítását. Mivel az angol királyok főleg a franczia hadjáratok végett gyakran új adókra szorultak; mivel ezen adók kivetése és beszedése, az érdekeltek hozzájárulása nélkül, elégedetlenséget keltett, a mit el akartak kerülni; mivel végre a nemzeti gyűlés a számottevő adófizetőknek is csak csekély részét foglalta magában és alkalmatlannak bizonyult a folytonos munkára: a napi szükség az elavult intézmény kibővítését követelte. A király maga köré gyűjtötte az adózók megbizottjait.

Midőn azonban ezt tette, olyan testület jött létre, a mely kiválóképpen alkalmatos volt a nemzet jogainak a gyakorlására. Jól kifejlett önkormányzati szervezeteknek, nagyjelentőségű testületeknek, az állam érdekében csomóba fogott társadalomnak képviselői kerülnek együvé. Az adófizetők küldöttei a politikailag szervezett nemzetet képviselik. Az angolszász vidéki önkormányzat, a melyet a

normann központosítás a felsőbb kormányzatból kiszorított, a központban ismét visszafoglalja helyét és oly intézményben testesül meg, a mely idővel az országos kormányzatban is diadalra juttatja a nemzet önrendelkezési jogát.

Nálunk más fordulatot vesznek a dolgok.

Nincs szükség minduntalan változó adókra. A nemzeti gyűlést Szent István nem szűkíti úgy meg, mint a normann királyok a régi angolszász gyűlést. A gyakorlati élet nem tör pálczát fölötte. Átidomítására nincs szükség. Az állam alapja reform nélkül is tágul.

A társadalom még nem oly szilárd szervezetű, mint az angol, s híjával van azon alapvető kereteknek, a melyekből az angolokéhoz hasonló tökéletességű nemzeti képviselet kikerülhetne. Fiatal állam vagyunk. A normann hódítás már kora szinvonalát elért, kifejlődött angolszász királyságra talál, s ennek a művelődésben előrehaladott társadalmát és szervezetét sok részében föntartja. Árpád ilyenre nem talál. Népe annyira elüt a bennlakóktól, hogy a meglevő alakulásoknak hasznát nem veheti és összetöri.

Maguknak a hódítóknak műveltsége is még sokkal fejletlenebb, mint volt a normannoké. Ázsiából nem hozzák magukkal azokat az erkölcsöket és hagyományokat, a melyek csak területi állam életében képződhetnek. Mindezt pótolniok kell. Nálunk nem egymásután, hanem egyszerre kell az állam fogalmát elsajátítani, a társadalmat hozzája illeszteni s az államot tényleg meg is teremteni, holott a normann az államról már megállapodott fogalommal és ehhez képest szervezett társadalommal bir, s Angliában ugyanazokat a kereteket állíthatja föl, a melyek között addig is élt. Tehát már előbbre van, mint mi. Nekünk a XIII. században kell azokat a szervezeteket megalkotnunk, a melyek Angliában már a kormányzat központi vezetésében is természetes és szerencsés módon működnek.

Rámutattunk arra, hogy nálunk ez időben kezdenek a városok autonom jogkörre szert tenni, a megyék mint önkormányzati testületek megalakulni, a társadalom bennök tömörülni. E részben nagyobb jelentőségű munkát végez e század nálunk, mint Angliában.

Ez ideig két különböző elemből alakult a vezető társadalom: a megyei várnépből és a szabad nemességből, a király népéből. Az első az ispán alatt állott. Ez a kinevezett hivatalnok végzi a katonai, közigazgatási és birói teendőket. A nemességet a nemzetségi szerkezet és a közös vagyon forrasztották egységgé. Teljes önkormányzata volt, peres ügyeit önmaga intézte és a királyi hivataloknak sem volt alávetve.

E két szervezet romjain épül fel az új megye. Az élet az enyészetben talál tápláló anyagra.

A közvagyon megoszlik, a nemzetségi összetartás meglazul. A vármegye fölszívja magába a szervezet nélkül maradt nemességet. Az ispán hatósága reá is kiterjed. Nagyjelentőségű következményekkel jár ez a változás. A katonai alárendeltségen alapuló rendszert módosítja az, hogy a nemesi öntudat és a nemesi szabadság fogalma az új elemekkel együtt a megyébe oltódik.

A régi vármegyei szerkezet különben már e nélkül is bomlásnak indult. A várnépek vagyoni helyzete és társadalmi állása mind egyenlőtlenebbé lett. Egyrészök annyira sülyedt, hogy a jobbágyok sorsára jutott; a másik rész érdemek és szerencse útján a nemesség közé emelkedett. A rendszert az ölte meg, hogy az aranybullát megelőzött idők óta a királyok pazar adományai következtében a koronajavak jelentékeny része és a vidékük fölött velök járó hatalom fokonkint az oligarchia kezébe került.

A kiknek hivatásuk lett volna, hogy a vidéki szervezetet összetartsák és az államéba illeszszék, az ispánok

sok helyütt maguk törnek a gondjaikra bizott rend ellen.

De a nemesi büszkeség nem tűri, hogy a király és a nemzet uralmát meggazdagodott magánosok uralma váltsa föl. A nemesi öntudat és a király érdeke egyaránt védekeznek az oligarchiának mindkettőjüket fenyegető veszélye ellen.

Ismerjük ezen szövetség működését a központi kormányzat körében.

A vidékeken ez úgy nyilvánul, hogy a régi várnépek és a tehetősebb nemesek az ispánok megkerülésével közvetlenül a királylyal lépnek érintkezésbe, összeállanak és önkormányzati egységet alakítanak.

A XIII. század második negyedében a vármegye közönsége önálló hatáskörre kezd szert tenni. A hatalmaskodókkal ő érezteti a törvény szigorát. A király egy vagy több megye nemeseit maga köré gyűjti és velök együtt intézkedik a helyi érdekek kielégítése fölött. Vele vonulnak a hadba és a királyi vezérek zászlaját követik.

E században kezdik tisztviselőiket is választani. A szolgabiró állása, a megye legrégibb választott tisztviselőjéé, ezen időből származik.

A megyének, vagy, a mivé lassankint fejlődik, a nemesi közönségnek részvéte a helyi önkormányzatban, a gyűlések útján végzett munkája közben, összetartó érzést és közszellemet teremt meg. Megalakul a társadalmat állami tevékenységben összefoglaló azon egység, a melyet Angliában a county képezett. Idővel ez az egység nálunk is képes lesz a nemzeti gyűlést, a mely a szervezetlen társadalom tükre volt, a maga képére formálni.

A XIII. század nagy alkotásai közül aligha nem ez a legfontosabb. A pillanatnyi szükség nyomása alatt, mozgalom keltése nélkül jön létre, de sok századig él és a szabad alkotmány talpköve marad mindvégig.

VIII. FEJEZET.

A KIRÁLYI REACTIO MAGYARORSZÁGBAN. AZ ANJOUK.

Magyarországban III. Endre halálával nagy történeti processus szakadt meg. A XIII. századnak a szabadság felélesztésére irányult mozgalma még nem érte végét, midőn az utolsó Árpád elhunyt. A királyság hatalma szűk korlátok közé van szorítva és annyira gyenge, hogy kérdésessé válik, vajjon képes lesz-e a nemzeti élet egységét biztosítani. Az oligarchia ereje meg, ellentétben a papiron megszabott egyenlőséggel, félelmetes módon megnövekedett. Ezt az elemet kellene megfékezni, ezt kellene az állam és a rend uralmával megegyező szinvonalra szorítani, mielőtt rendezett állapotokról, a szabad alkotmány fejlesztéséről szó lehetne.

Ily körülmények között a sors csapásának mondhatni az Árpád-ház kihalását. Akkor veszítjük el e nagy királyi házat, midőn legdicsőbb szerzeményét, a nemzet egységét újra veszély fenyegeti. Olyan időben kell a nemzetnek a trónról szabadon rendelkeznie, a mikor lelki állapotánál fogva tartani lehet attól, hogy az állami föladatok e legfőbbjét békésen és szerencsésen nem bírja megoldani; akkor inog meg az állam egész rendje, a mikor erőteljes és következetes vezetéstől függ az ország boldogulása.

A szabad királyválasztás könnyen az ország nyugalmának a fölforgatását idézheti elő, főleg mikor a nemzetet alkotó elemek már élethalál harczot vívnak egymás-

sal. Ilyenkor az ellentétes irányok és érdekek koczkára szoktak vetni mindent, hogy az állam akaratuk szerint alakuljon.

Mi sem természetesebb tehát annál, hogy az Árpádok örökségére nézve a nemzet nem tud megegyezni.

A trónviszály a társadalom beteges állapotának elmaradhatatlan következménye. Benne folytatódnak a mult pártoskodásai.

Az Árpád-ház nőágú rokonai között elegen találkoznak, kik hajlandók a kinálkozó alkalommal élni. Kit ne kecsegtetne Szt. István koronája? Elmérgesíti a bajt, hogy, miként más helyütt említettük, Anjou Károly új elvi momentumot visz a küzdelembe.* Nem csak az forog szóban, hogy ki legyen a király, hanem vita tárgya a magyar korona önállósága is a pápával szemben, s az a nagyfontosságú alkotmányjogi kérdés, hogy örökösödésen vagy választáson alapul-e a magyar monarchia? A sors úgy összekuszálta a fonalakat, hogy a békés kibonyolódás alig látszott remélhetőnek.

A királyválasztás jogának szokták a sok viszályt tulajdonítani, a melyek a vegyes házak idejében dúltak. A fönforgott esetben csakugyan a választással járó ellentétek lobbantották lángra az összehalmozódott gyújtó anyagot. De nem azért, mivel a nemzet e jogával könnyelmüen élt, hanem azért, mivel a körülmények különösen súlyosak voltak. Az egyik jelölt követelését nem lehetett elnémítani, mert egy erős világhatalom, a pápa, s Magyarország egyik legjelentékenyebb tényezője, a nemzeti egyház, állottak mögötte. De egyhangú megválasztását sem lehetett elérni, mert olyan elvi alapra helyezkedett, hogy vele a magyar hazafias érzést tette ellenségévé.

Az így keletkezett zürzavar évekig nem csillapodik.

* 25—36. lapig.

Egyik király sem bir teljes győzelmet aratni, Magyarországot senki sem kormányozza.

A nagy munka, a szükséges tennivaló az oligarchia megfékezése, pihen. A kinek katonasága és vára van, a ki a leghatalmasabb választó, az a helyzet ura, az ő kegyét keresi mindenki, s főleg az, a ki a koronát kivánja megszerezni. A trónkövetelők a királyi föladatok megfejtésének még csak megkisérléséig sem jutnak el.

Úgy látszott, s ebben foglalható össze e kornak fátumszerű alakulása, hogy a történeti nagy processus, a melybe az aranybulla óta a nemzet keveredett, s a melyre már a tatárjárás végzetes hatással volt, az Árpád-ház kihalta után az oligarchia győzelmével fog végződni.

A történelmi küzdelemben megedződött nemzeti öntudat azonban elhárította e veszélyt.

Az intézmények életrevalósága a nagy megpróbáltatások idejében tünik ki. Azon érdekeket, a melyek bennök keresték védelmöket, s a melyeknek lassú munkája az intézményeket nagyra növelte, a létüket fenyegető helyzet cselekvésre ösztönzi.

A királyság balsorsa is sorompóba szólította azon történeti nagy erőket, a melyek benne látják boldogulásuk első föltételét, a melyek nélküle elsatnyulnak. A nemzeti egység szükségének a magyarban mindenkor élénk érzete végül rátalál a megfelelő megoldásra. Azt a királyt juttatja győzelemhez, a ki a vetélytársak közül a legnagyobb szívóssággal küzdött a trónért.

A nemzet méltóságát is megóvja. Midőn a választás elvét szerencsés compromissum alapján föntartja, s a pápai hatalommal is kibékül, a nélkül hogy előtte magát megalázza, politikai érettségéről tanuskodik és nagyot lendít jövőjén.

Róbert Károly ellenkirály nélkül marad, s a papságra

is támaszkodva, helyreállítja a rendet. A királyság legfőbb hivatásának szentelheti erejét. A nemzet zöme vele tart és tevékenyen segíti. Ujra létrejön az a szövetség, mely a XIII. században munkálkodott: a szövetség a királyság és a középnemesség között. Egy nagy különbség azonban észlelhető. A szövetség, midőn két czélnak szolgált, a szabadság fejlesztésének és az állami egység biztosításának, végső eredményében kudarczot vallott. A belső rendet nem birta megóvni. Az anarchia és az oligarchia rettentően pusztított. Ezen tapasztalatánál fogva a nemzet mindenekelőtt rendet és egységet akart. Megértette, hogy ezeket csak nagyerejű király biztosíthatja számára. A XIII. században is kész volt a nemesség II. Endre és III. Endre támogatására: de csak hatalmat és jogokat adó ellenszolgáltatások fejében. Most beéri vele, ha a király megszabadítja az oligarchiától, attól a zsarnoktól, a mely anyagilag károsítja, megalázza, a nemzet egységét dölyfével megszaggatja, a mely ellen tehát érdeke és hazafisága egyaránt föllázad.

Róbert Károly uralkodása reactio a XIII. században megindult és a szabadság fejlesztésére irányult mozgalom ellen. Túlzások idézték elő, mint minden reactiót. Ugyanazok az ösztönök támasztották, a melyekre rámutattunk Francziaország történetének fejtegetése közben. Plasztikus alakban tüntették föl a veszélyeket, melyekkel a királyság hanyatlása a szabadság ügyét fenyegette.

A nemzeti érzület elijedt a szétmálásnak szemmellátható folyamatától, s a királyi hatalom védőszárnyai alá menekülve, elfordult a szabadság eszméitől. E szellemi áramlat azonban nem hat el a lelkek mélyéig, nem birja a nemzet gondolkozását állandóan megváltoztatni, nem képes a szabadságért rajongó fajból a rend kultuszának áldozó népet alakítani. A királyság is még híjával van oly hatalmi eszközöknek, hogy a pillanat kedvező voltát teljes

mértékben kiaknázhassa. Még a középkor derekán vagyunk. A királyságnak nem kedveznek a hatalmi viszonyok.

A reactio azon erőhöz mérten nő, a mely támasztotta. Mikor Angliában I. Eduárd megakasztja a bomlás folyamatát, ez még nem fejlődött nagygyá. A nemzet vonzódik ugyan királyához, de nem csatlakozik hozzá föltétlenül, mert a királyság gyengesége nem okozott elviselhetetlen kárt benne. A nemzet zöme oly erővel ragaszkodik azon jogokhoz, a melyekért sok véres küzdelmet vívott, hogy a királynak érdekében van azokat tiszteletben tartani. A francia királynak századok óta képződött pusztító erőket kell megtörnie; a nép rend és egység után áhítozik, s készörömest fogadja el az absolutismust. A franczia királyságnak olyan nagy idővel járó munkát kell végeznie, s túlhajtott hatalma olyan soká felel meg a nemzet érdekének, hogy ennek jellemét egészen átidomíthatja.

Az Anjouk korában a zürzavar, a melyet el kell oszlatni, nagyobb arányokat öltött azoknál, a melyeket Eduárd enyésztetett el s ezért mélyebbreható következményekkel is járt. A király tovább terjeszthette hatalmát, mint Angliában, de messze elmaradt a franczia expansio határaitól.

A magyar nemzet ideig-óráig bizalmát vesztette az önkormányzat iránt. Róbert Károlynak semmi közvetlen érdeke sincs benne, hogy országgyűlést tartson s hogy a nemzetnek részt adjon a hatalom kezelésében. Nem támad elégedetlenség, ha a király mellőzi a törvényeket. Számíthat a nemzet odaadó támogatására és hálájára, ha elpusztítja a rablók fészkeit és helyreállítja a nyugalmat és a rendet.

Róbert Károly így is tesz. Nem tartozik a világtörténelem azon ritka fejedelmei közé, a kik kényszer nélkül tért engednek a szabad intézményeknek; azt a föladatot azonban, a melyet kora tőle várt, derekasan megoldja.

Mihelyt azonban ezt megtette, a szabadsághoz szokott nép szunnyadó ösztönei újra fölébrednek. A magyar királyságnak nem kell az országtól különvált és egységesekké forrt területeket az államba olvasztania, mint kellett Francziaország uralkodóinak; egy-két ostrom, egy-két véres nap elvégzi a munka nagyját, s a nemzet ismét régi bálványa felé fordulhat. Már Róbert Károly idejében ébredezik a hagyományos szellem; a püspökök az elsők, a kik a miatt panaszkodnak, hogy a király országgyűlést nem tart. A nagyeszű Lajos megérti az idők szavát és külső kényszerítés nélkül, mint igazán nagy ember, megelőzi az elégedetlenség kitörését, visszaállítja a régi szabadságot. A rendes kerékvágásba zökken a dolgok fejlődése. Föléled az ősi szabadság arany szokása. A nemzet a belső összhang korát éli, azt a ritka kort, a mikor egy nagy férfiú akarata uralkodik, nem az erőszaknak, hanem egyéniségének és a királyi állás mind jobban fénylő erkölcsi tekintélyének hatalmával. A királyság van előljáróban; a király lesz megint az igazi központ, a mely körül forog minden. A derekasan végzett okvetetlenül szükséges munka és egy nagyszabású egyéniség népszerűsége új dicsfénynyel övezi a régi szent koronát.

A modern kor a királyság hasonló elhatalmasodását, azon nagy áldás daczára, mely vele jár, ha a király csakugyan királynak való, nem nézhetné aggodalom nélkül. A legnagyobb szeretet és a legteljesebb bizalom mellett sem nyugodhatnának meg ma abban, hogy a törvényes korlátokat mellőzzék és az intézmények károsodjanak.

Ma, midőn a fegyveres erőszak kiszámíthatatlan veszélyeket idéz elő; midőn annak alkalmazása az intézményben rejlő biztosítékot nem pótolhatja; midőn az alkotmány és a törvény tisztelete a nemzeti szabadság fő palladiuma; midőn a jogrend annyira kifejlett, hogy minden sérelme az egész nemzeti testet megrázkodtatja: ma a ragaszkodás

és a hűség legélénkebb érzete sem nyugodhatik meg a törvények mellőzésében.

A középkorban ellenben lehetséges volt az alkotmányosság mértékét ahhoz alkalmazni, a ki az állam képét viselte.

Kiváló király korlátlanul kormányozhatott, míg az olyant, a kinek rátermettségében nem hittek, a törvények ellenőrző hatalma alá vetették. A törvénynek ezen egyenlőtlen és tökéletlen alkalmazása akkor is kárt okozott, mert hátráltatta a jog iránt tartozó tisztelet kifejlődését; de e kárnál több hasznot hozott. Nagy embereknek hatványozott befolyásuk lehetett nemzetükre. Olyankor élik a középkor népei legfényesebb napjaikat, midőn az életrevaló fiatal nemzetek kitünő királyuk köré sereglenek, s nagy tettekhez adnak nekik erőt.

A magyar nemzetet is Nagy Lajos juttatta abba a módba, hogy a benne lakozó tehetséget a kor körülményeitől megengedett határig a legteljesebben kifejtse. A Venczelek és Ottók idejében mélyresülyedt nemzet Európa első hatalmává emelkedik; ott szerez dicsőséget és ott tündöklik, a hol a koron uralkodó hatalmak ragyogni vágynak; ott lesz az első tényező, a hol a világpolitika központja van, a hol a világtörténelmi erők mérkőznek: Itáliának a középkor képzeletére csodás varázsú talaján.

Minő hatással volt az Anjouk e fénykora alkotmányunk fejlődésére?

Láttuk, hogy a reactio teremtette meg hatalmukat. Róbert Károly az alkotmányos törvényeket nem tartja meg. Nagy Lajos újra a régi formákkal él ugyan, de annyira hozzá tud férni a nemzet lelkéhez, hogy az ő akarata uralkodik, mint az aranybullát megelőzött időkben a legerősebb királyoké, mint Kálmáné vagy III. Béláé. De ez a reactio üdvös volt, mert szükség volt reá. Visszaadja a királyságnak azt

az erőt, a mely nélkül nem boldogulhat, a mely nélkül a szabadság nem virulhat.

A XIII. század munkáját az Anjouk tetőzik be; ők egyeztetik össze ama kor vívmányait az állami élet követelményeivel. A következő nemzedékek azzal az alkotmánynyal élnek, a melyet az Anjouk reájuk hagynak.

Hatalmuk alapja nem a nemzet akaratától független és föltétlenül rendelkezésükre levő pénz és katonaság, a kinevezett és általuk el is mozdítható bureaukratia; nem a nemzetnek azon hite, hogy a királyságnak Istentől eredő joga a parancsolás, a nemzetnek kötelessége az engedelmeskedés; nem a nemzetnek az a fölfogása, hogy jogköre a király ajándéka, a melytől, úgy a mint adta, meg is foszthatja, s hogy érdeke vak engedelmességet követel tőle.

A hatalmaknak egymáshoz való aránya, a mely az Árpádokat korlátokba rekesztette, még változatlan; a nemzet fölfogását a királyhoz való viszonyáról a szabad választás ténye csak fölfrissíti; a nemzet büszke önérzete még nem tört meg, s csak a helyzetnek Róbert Károly idején pillanatnyi szüksége, majd Lajos királynak nagyszabású egyénisége, hogy úgy mondjam, bűbája, s ügyes politikája emelik oly magasra a trónt. Hatalma megóvásának föltétele az összhang további ápolása. Nem azért engedelmeskedtek őseink, mert természetükben volt, hogy az erősebb előtt meghajoljanak, hanem azért, mert az okos parancsok iránt tanusított engedelmességnek közvetlen hasznát látták és mert a nagyságnak önként meghódoltak. Ki ne látná, hogy az ilyen viszony nem absolutismus, nem biztosít állandó engedelmességet, mert csak addig áll fönn, míg megvan az egyén felsőbbsége. Az absolutismus a középkor nagyobb államaiban természetellenes állapot. Csak kivételes egyéniségek bírják megközelíteni. Ezért nem veszedelmes. Ezért

esik össze az országok fénykorával. Azok a megalázások, azok az emberi méltóságot sértő idők, midőn egyetlen alacsony elméjű ember az intézmények erejénél fogva képes a szolgai szellemben nevelt nemzet sorsát kénye-kedve szerint idomítani; midőn egy semmiség, mert király, a maga léhaságának a képe szerint bírja a nemzetet mint valamely élet nélkül való anyagot gyúrni, ezek a szomorú idők még messze vannak. A király igaz hatalmának még első föltétele egy, sajnos, nem állandósítható véletlen: a király egyéni kitűnősége. Csak addig állhat fönn, míg a király föladatát teljesíteni képes, míg méltó a hatalomra, a melylyel él. A mi hatalmát megteremti, az egyszersmind üdvössé teszi.

Az erős király megfegyelmezi és az önkormányzatra képesebbé teszi a nemzetet a nélkül, hogy szolgai engedelmességre nevelné. A király az első magyar ember, de nemcsak neki van joga, s az övé nem szentebb a nemzeténél. A nemzet akarata emelte a trónra, miként, hite szerint, a királyságot is a nemzet alkotta meg.

A szellemekben nem hal el az önérzet. Zách Felician a rajta ejtett sérelmet kardjával torolja meg. Nem olyan udvaroncz, a minőkkel XIV. Lajos környezetében találkozunk, a ki megbecstelenítését is boszulatlanul hagyja, ha koronás fő a bűnös. Ilyen typus nálunk még nincs.

Az Anjouk az alkotmányt erősítő új intézményeket nem teremtenek; de megszilárdítják a meglevőket. Lajos nagyjelentőségű és végleges munkát végez, midőn a III. Endre idejében keletkezett túlzások és atyja önkényes eljárásának mellőzésével a régi törvényeket újra alkalmazza, s az ősi hagyományok és törvények értelmében kormányoz. III. Endre törvényeit megdönti a kudarcz, a melyet vallottak. Elébe vágtak koruknak, oly béklyókba verték a királyt, hogy föladatát meg nem oldhatja. Egy Lajos meg nem békülhet

velök. De újra országgyűlést tart, a törvényhozás jogát a nemzettel megint megosztja, s az aranybullát a maga egészében megerősíti. És ez nagy jelentőségű tény.

Ha Lajos az ellenállás joga daczára, s részt adva a nemzetnek a közkormányzatban, dicsőségesen képes uralkodni, hogyan tagadhatták volna meg utódai hasonló jogoktól a szentesítést. A régi szokásoknak, a nemesi jogoknak új erőt ad, hogy velök olyan fényes eredményű kormányzás vált lehetővé, mint Lajosé.

Dicsősége messze tündöklő betűkkel vési az utókor elméjébe. hogy szabad nemzetnek is nagyerejű lehet a királya, hatalmas az országa. A mit az alkotmányos szokások közül mellőzött, mellőzték utána is; de a mit megtartott, utódja is kénytelen elfogadni.

Lajos történelmi szerepe I. Eduárdéhoz hasonlít. Miként Angliában Eduárd, nálunk ő fejezi be a XIII. század reformmozgalmait. Ő rostálta meg az előbbi kor kisérleteit, ő választotta el az életrevaló anyagot attól, a melyre még nem érett meg az ország, s ezzel megszilárdította a befogadott gyakorlatot.

Miként Eduárdé, Lajos új rendje is az ország végleges szervezetévé válik. Az ő idejében elfogadott közjog némi változással századokig fönnáll.

Lajos hagyatéka azonban fogyatékosabb az Eduárdénél. A mint láttuk, Anglia a XIII. században tökéletesebb alkotásokat tudott létrehozni, mint mi. Lajos pedig a reá maradt közjogot nem idomítja át. Az alkotó tehetségnek e téren nem adja bizonyítékát. Ez árnyéka nagy alakjának. A parlament tekintélyét nem növelte új elemek bevonásával, sem e testület helyesebb szervezésével, sem jogainak szabatosabb megállapításával. A királyi tanácsot sem alakítja át. Az alkotmánynak az Árpádok idejéből származott határozatlanságait nem szünteti meg.

A megyében az Anjouk kora nagyobb munkát végez. A régi szabad nemesség és a régi várnépek mindinkább összeolvadnak, s állami tevékenységet fejtenek ki. A megyei gyűlések gyakoriabbak lesznek. Nagy Lajos első intézkedése, hogy a megyei gyűléseken megállapíttatja, vannak-e a vidéken békétlenkedő elemek, tolvajok, rablók. Az országos rendet a megyékkel állíttatja helyre. A választott tisztviselők hatásköre is tágul. Életrevaló önkormányzat támadását szemléljük, a mely ugyan csak később teszi meg azokat a különös szolgálatokat, a melyekért olyan hálával gondol reá a magyar; de már abban a korban is nagy hasznot hajt, mert a köznemességet, a nemzet zömét politikailag műveli és olyan szervezetet ad neki, hogy rövid idő mulva az oligarchiát ellensúlyozhatja, s a parlamenti rendszert, a megyei élet előkészítő iskolája útján, erős alapokra helyezheti.

A legönállóbb az Anjouk munkája a társadalmi és az ezekkel összefüggő katonai kérdések terén.

A mint láttuk, az oligarchiát megtörik, de a társadalmat nem akarják egyenlővé tenni. Ellenkezőleg, azon vannak, hogy a nyugat rendi fokozatát honosítsák meg. Az állam hatalmát bitorló oligarchia helyett az államot szolgáló aristokratiát teremtenek. A köznemességből, a mely köréjük sereglett, megbízható új rendet alakítanak. Ellátják vagyonnal, czímerrel, a lovagi kötelék szabályai szerint szervezik, s egymáshoz és a trónhoz csatolják őket. Fényes udvaruk az aristokratia központja. De e kitüntetések fejében komoly kötelességek teljesítését követelik. Az ő aristokratiájuk az állam szolgája. Erős gárda, mely az idegen származású királyi családot bensőleg a nemzethez fűzi, s a nemzetet hozzá csatolja. A katonai erő nagy részét ők szolgáltatják.

Szent István várrendszere, mely a tatárjárás óta szem-

látomást hanyatlott, nem bírja többé az ország hadi érdekeit kielégíteni.

A nemesnek változatlanul fönálló azon kötelessége, hogy fegyverrel szolgálja királyát és hazáját, nem pótolja a várkatonát, mert a nemesek a külföldön nem harczolnak s mert nem élnek állandó fegyelem alatt, mint amazok.

Midőn annak a mélyreható különbségnek okait kutattam, a mely Magyarország és Anglia fejlődésének azon irányában nyilvánul, hogy nálunk az adóbeli kötelezettséget a hadi kötelezettség hátraszorítja, ennek magyarázatát nagyrészt abban találtam, hogy Anglia több offensiv hadjáratot folytatott s ritkábban kellett határait megvédeni.*

Az Anjouk példája is igazolja ezt a fölfogást. Az általános hadi kötelezettségnek lelket ad a defensiva, míg az offensiva más eszközt kénytelen keresni.

Lajost támadó hadjáratai ugyanarra az útra terelik, a melyen az angol királyok jártak. A tőle teremtett aristokratiát arra ösztönzi, hogy fegyveres erőt szervezzen. Éleszti benne a hiúságot, a harczi vágyat, a dicsőség szomját s zászlóaljak alakítására utalja. Az így szervezett sereggel a király föltétlenül rendelkezik, messze földre viheti. Csak az kell hozzá, hogy a nagyokon uralkodjék. Ehhez pedig úgy ért, mint kivüle senki. A lovagiasság példaképe, a daliás király a lelkek mélyéig látó psychologus, a ki az emberek gyarlóságával is számol, s ráveszi a nagyokat mindenre, a mire akarja. Hiuságuk legyezgetésével mindig könnyű pórázra fűzni az embereket. Csak meg kell találni a módját. Lajos pedig ebben páratlan. Mint később a franczia királyok, ügyesen aknázza ki a nagyok sóvárgását kitüntetések után, s azon vágyukat, hogy a királyi kegyben sütkérezzenek. A magyar főnemesnek most először nyílik alkalma, hogy Európa színpadán első-

* 146. lap.

rangú szerephez jusson, s a maga és nemzete különös tulajdonait nemzetközi közönség előtt érvényesítse. Nem természetes-e, hogy kitesz magáért és hogy semmi áldozatot nem sajnál? Nem lenne magyar, ha másképp cselekednék. Nagy haszon, bőkezűen osztott jutalom is kecsegteti.

Igy hű és áldozatrakész az aristokratia. Hatalma Lajosra nézve nem lesz veszélylyé, ellenkezőleg, az ő hatalmává válik.

A háborún kívül a béke munkáját is a főnemesek végzik. Nagy Lajos beavatja őket az állam nagy ügyeibe, s megismertetve velök a világ helyzetét, tanácsukkal él a külső politika terén. A közigazgatásban mint nádorok, vajdák, főispánok stb. szolgálnak.

Hogy a nemesség a neki szánt nagy munkakört betölthesse, főleg pedig hogy bandériumokat állíthasson, Nagy Lajos megváltoztatja az aranybullának a szabad rendelkezést biztosító pontját, s az egyeneságú örökös nélkül elhunyt nemes vagyonát a család oldalágai számára is leköti. E törvénye nem mondja ki a birtok osztatlanságát, nem egyes nagy vagyon föntartását czélozza, hanem az összes nemesség vagyonosságát akarja megóvni, becsukván a kaput, a melyen át addig sok nemesi birtok a holt kéz tulajdonába jutott.

E törvény szerint a nemesi birtok a nemesség kezén marad mindaddig, míg az egész nemzetség ki nem hal, ekkor pedig a királyra száll.

A másik rendszabály, a melylyel a nemességet abba a helyzetbe akarja juttatni, hogy őt jobban szolgálhassa, miként ezt a törvény ki is mondja: a kilenczed kivetése. A főpapok, főurak és nemesek tartoznak jobbágyaik után kilenczedet szedni, s a ki ezt elmulasztja, rajta hajtja be a király. Figyeljünk jól e törvény szellemére. Nem hasonlít ahhoz, mely a külföldön az adószedés jogát a területek uraira ruházza; nem jogot ad, hanem kötelességet szab

meg. A birtokos az adót, a melyet a jobbágyoktól szed, harczosokban fizeti meg a királynak. Nem a maga számára, hanem a nemzet részére szolgál a kilenczed. Önkényesen nem változtathatja meg, el sem engedheti.

Mindezen törekvéseknek meg volt a kivánt eredményök. Nagyerejű nemességet és főnemességet teremtenek, a mely az állam szellemében nevelkedik, s a királylyal együtt az állam terheit viseli. A főnemesség nem válik el a nemesség zömétől. A hozzá tartozó családoknak nincs külön közjoguk, a többiétől eltérő családi és örökjoguk.

Ebben van talán az Anjouk legnagyobb érdeme. Szervezni tudják a társadalmat, s a vagyont és a rangot, a melyet osztogatnak, a király és az állam hasznára tudják fordítani, a nélkül, hogy a régi magyar fölfogással meghasonlanának. Nem utánozzák a nyugat társadalmi rendjét, hanem a rangfokozatoknak onnan vett fogalmát úgy alkalmazzák a magyar talajhoz, hogy a nemesség egységén csorba nem esik. Midőn lovagrendet alapítanak és czímereket adományoznak, ugyanakkor kimondják, hogy minden nemes egyenlő szabadsággal éljen. A főrendűeknek csak azért nagyobb a hatalmuk, mivel több a vagyonuk és az állam szolgálatában jelentékenyebb a részük. Kötelességeik és munkájuk arányában osztozkodnak a hatalomban.

Az Anjouk uralkodásának nagy nyomai maradnak Ők fejezik be a vajudás ama korát, a mely II. Endre uralkodásával kezdődött. Az ő kezükből kerül ki a középkori magyar alkotmány amaz új typusa, a mely alapvonásaiban nagy ideig fönn tudott maradni.

A társadalmat újjá alakítják. A nagyokat, a kiket II. Endre és III. Endre idejében háttérbe törekedtek tolni, s a kiknek erejét az állam és a királyság hasznára fordítani csak IV. Béla kisérlette meg, a kik azonban az Árpád-ház

magvaszakadtával veszedelmes módon elhatalmasodtak, az Anjouk az állam keretei közé szorítják.

A főnemesség fejlődésének új szakába lép. Eddig egyre növekedő hatalmat merített nagy vagyonából; de e hatalom erkölcsi jogosultság nélkül való volt, mert nem párosult megfelelő kötelességekkel. Angliában a normannok idejében a főnemesség szintén nagy vagyonnal bir, de elől jár a szolgálatok terén is. Adója jövedelmének vagy földbirtokának arányában nő; a hadi szerkezetet nagyrészt a hűbér fejében állított harczosai alakították. Nálunk a nemes adót nem fizet, tehát a főnemes sem. A sereg zömét az Árpádok idejében a várkatonaság és a nemzeti fölkelés szolgáltatja, azaz a tömeg, nem pedig a főúr. E különbség az egyik oka annak az eltérésnek, a mely a két ország XIII. századbeli politikai történetében észlelhető. Angliában a bárók vezetik a nemzetet, s ez csak kiáltó visszaélések eseteiben szakad el tőlök és csatlakozik a királyhoz. Nálunk a köznemesség a királyra támaszkodik. A reformok éle nem annyira a király, mint a nagyok bitorlásai ellen irányul.

Az Anjouk megváltoztatják a főnemesség helyzetét. Főleg a banderiális rendszerrel a legterhesebb kötelességeket rájuk rakva, befolyásuknak erkölcsi alapot teremtenek. Az égbetörő Csák Máté és a Németújvári grófok helyét, a kiknek hatalmaskodásait rendezett államban eltűrni nem lehet, a Laczkfiak, a Drugethok, a Garák foglalják el, a kik támaszai a királynak.

Midőn Lajos meghal, már készen várja a jövőt a jogi keret, a melyben a nemzet elhelyezkedik és érvényesül, s már él az az erő, a mely cselekvésre ösztönzi. A további fejlődés főleg azon fordul meg, hogy minő viszonyba jutnak egymáshoz, miként tudnak a meglevő alkotmány talaján egymással megférni a királyság és az első sorba lé-

pett főnemesség. Az Anjouk idején összhangzó volt a működésök. A királyság vezetése mellett a nemzet szabad ereje kielégítő módon érvényesült. De még a jövő titka volt, hogy így lesz-e ez akkor is, ha nem kivételesen nagy fejedelem ül a trónon.

Lajos alatt az állami élet legfőbb tényezői, egyrészt a királyság, másrészt a rendek, a melyek közül a főnemesség van az előtérben, oly összhangban vannak egymással, hogy lehetővé vált az ország emelkedése, s hogy a belső békét fönn lehetett tartani, a nélkül, hogy a nemzet fájó nyomást szenvedne, a nélkül, hogy a rendet a szabadság föláldozásával kellett volna megvásárolni.

De nem bomlik-e meg ez az összhang, ha nem elsőrendű egyéniség ül a trónon?

Angliában Eduárd idején alakul meg az az alkotmány, a mely főbb vonásaiban életben marad az egész középkoron át, s a melyből, a jognak kevés, s csak a szokásoknak és a hatalmi viszonyoknak gyökeres módosulásával, a modern parlamentarismus fejlődik ki.

Ez az alkotmány lényegében hasonlít ahhoz, a mely Magyarországon honos az Anjouk alatt, s ugyanazon két nagy erő összeműködésén alapul, mint a magyar kormányzat. A királyság és a rendek között oszlik meg az állam hatalma. A királyság megmarad az egységes nemzet élén, ő kezeli azt, a mit ma végrehajtó hatalomnak nevezünk, a törvényhozásban azonban osztozik a rendekkel.

A rendek az állam jogilag és tényleg nélkülözhetetlen tényezőivé válnak. A katonai erő, a mely fölött e testület egyes tagjai rendelkeznek, a királyénál is nagyobb. Megférhetnek-e a királylyal? A két nagy erő képes-e egymással békében megélni?

Ha szabatosan meghatároznák jogkörüket, s ha mindegyikökben élénken élne a törvények szentségének érzete,

egymással összhangzásban maradhatnának. De ezt az eszményi állapotot egyik ország sem közelíti meg.

A politikának alig van nehezebb problemája, mint zavaroktól megóvni és állandóan működtetni az oly államrendet, a mely különböző tényezők egyensúlyán és összhangzatos munkásságán alapul. Csak a hol az egyik tényezőnek biztos a felsőbbsége a többiek fölött, ott nem akasztják meg egymást a szervezet kerekei.

A természet millió és millió égi testet biztos összhangban gyorsan forogtat egymás közelében; az emberi ész hatalmas gépeket teremt és számtalan külön részeiket felsőbb rendben egyesíteni képes; de mind ez csak a teljes szabályosság, a teljes törvényesség uralma mellett lehetséges. Az élet nélkül való test vakon engedelmeskedik a természet törvényei útján beléje lehelt felsőbb akaratnak. s hiba nélkül futja meg pályáját.

De miként lehet e szabályosságot ellentétes ösztönöktől izgatott és önálló akarattal biró politikai erők működésénél létrehozni és biztosítani?

A középkor sehogy sem birt e föladat nehézségeivel megküzdeni.

Híjával van a törvény kellő tiszteletének. Az ököljog uralkodik. Az erősek önmaguknak a birái. Mások jogaira alig vannak figyelemmel. Miként lehessen daczos akaratukat a kellő korlátok közé rekeszteni. s összhangzatos munkára szorítani?

A kölcsönös hatáskörök is csak nagyjában vannak tisztázva. Nagy lépés történt a jogok szabatos meghatározásának az útján, de az alkotmány még számtalan viszály csiráit rejti magában.

A magánjogok védelme czéljából indult meg a XIII. században a reform munkája. s e részben tisztázta is a fogalmakat. Az egyes ismeri jussát, világos törvények vagy

megállapodott szokások határoznak a birtokjogról, az örökösödésről, s arról, hogy kit minő előjogok illetnek meg az államhatalommal szemben.

A közjog terén azonban még nagy a zavar.

Néhány általános elv elismerésre jut ugyan, de nincs szabatosan s annyira kifejtve, hogy az élet mindig hozzá alkalmazkodhatnék.

Bizonyos jogkört a szokás vagy a törvény az állam egy vagy több intézményének megad; de nincs megállapítva e jogkör határvonala; bizonytalan, hogy mennyi az egyes tényezők szerepe benne.

Angliában elfogadott elv, hogy a törvényhozás joga a király meg a rendek között oszlik meg. Láttuk, hogy már I. Eduárd hirdeti e tant. De azért alakilag a törvény a király akaratának jogi kifejezése marad, s ő önmagától is bocsáthat ki kötelező jogszabályokat, a parlament mellőzésével, vele versenyző hatalommal élhet. Eduárd maga is a parlament megkérdezése nélkül nagyfontosságú ügyben törvényt bocsát ki.

A szokásos eljárás az, hogy a király a communerek kérésére és a bárók tanácsa alapján állapítja meg határozatát. De kérdéses marad, hogy tartozik-e ezen petitióhoz és ezen tanácshoz alkalmazkodni; hogy kénytelen-e magát szolgai módon ahhoz tartani, a mit tőle alázatosan kérnek. Ha másként határoz, érvénytelen-e a parancsa?

Nálunk még sűrűbb a homály, mert az az elv sincs világosan megállapítva, hogy törvényt a király és a parlament együtt hoznak. I. Lajos, híven a régi gyakorlathoz, legfontosabb decretumát ezen az úton alkotja ugyan meg, a rendek kérésére intézkedik és parancsol; de a parlamenten kívül is bocsát ki általánosan kötelező szabályokat.

Sőt Lajos az ország kérelmére kibocsátott törvényeit is nem egyszer önhatalmúlag megváltoztatja.

Alkotmányjogi fölfogását úgy fejezi ki, hogy a «szokásból, gyakorlatból és a józan ész törvényéből következik, hogy a mit a királyi fölség a maga főpapjainak, báróinak és nemeseinek tanácsával és megegyezésével elhatározott, s a mit érett megfontolás után», tehát parlament nélkül, «tesz, rendel és parancsol», azt az ország minden lakosa köteles megtartani. A két jogforrás közül melyiknek nagyobb az érvénye?

A törvény a király parancsainak kötelező voltán alapul; a helyes és szokásos eljárás, hogy a király, midőn állandó jogszabályról van szó, akaratának nyilvánítása előtt a rendekkel egyetértésre jut; de ha ezt nem teszi, akkor sem szűnik meg a király kifejezett akarata kötelező parancs lenni.

Angliában I. Eduárd ünnepélyesen elismeri, hogy adókat csak a rendek megegyezésével vethet ki. De még nyílt kérdés, hogy a vámok is odaértendők-e? A király egyesekkel létrejött megegyezés alapján önhatalmulag szedet illetékeket, azt állítván, hogy ezeket a parlament hozzájárulása nélkül is követelheti.

Ez is egyike a függőben levő elvi nagy kérdéseknek.

Nálunk Nagy Lajos a kilenczedet a rendek hozzájárulásával rója ki a jobbágyokra. De kérdéses, hogy kötelezi-e példája utódjait. Atyja másképpen cselekedett. Elvi határozat sincs, a mely az ügyet eldöntené. Midőn később gyakrabban válik szükségessé az időről-időre megszabandó segítség, a nemzet nem talál oly szilárd jogszabályra, a mely a királytól egymagától kivetett adók érvénytelenségét kétségen fölül megállapítaná. A jövő föladata, hogy a közfelfogásnak megfelelő tételt a közjogba iktassa.

A végrehajtó hatalom szervezete is sok összeütközést idézhet elő.

Angliában és Magyarországban érvényöket vesztették

azok a törvények, a melyek a XIII. század idejében a végrehajtó hatalmat teljesen a rendek befolyása alá helyezték. I. Eduárd és Nagy Lajos kinevezett tisztviselők és tanácsosok utján kormányozzák az országot. De azért életben marad a rendek azon fölfogása, hogy joguk van a király politikájára befolyást gyakorolni, s hogy tisztviselőit rossz kormányzatukért felelősségre vonhatják.

Eduárd és Lajos idejében alig van szükség ilyen actióra. A királyi hatalom önmagától összhangzásban él a rendekkel, főleg Magyarországon, a hol a király egyénisége általános megnyugvást kelt. De nagy összeütközések várhatók, mihelyt ez a helyzet megváltozik. Még nincs törvény, a mely a rendeknek a kormányzatra gyakorolható befolyását szabályozza, s ezen alkotmányos joguk érvényesülését egyfelől biztosítja, másfelől a szükség mértékéig korlátolja. A hatalmi tényezők küzdelmének van még kitéve, hogy birnak-e a rendek a hivatalok betöltésére és a felsőbb politikára hatást kifejteni. Hogy mennyit követelhetnek, milyen ügyeket vonhatnak birói székök elé, mind ez a politikai harczok eredményétől függ. A jog e tekintetben nem határoz.

A rendek és a király egyaránt előre törnek. Mindegyikökben meg van reá az ösztön, hogy terjeszkedjék.

A király minden jog forrása. A souverainitás fönséges érzete hatja át lényét. Gyermekkorától fogva többnek és másnak látja magát a közönséges halandónál. Hatalma Istennek közvetlen adománya, a melyet úgy bizott reá, hogy megóvja. Bűnös eltévelyedés az isteni és az emberi törvényektől minden törekvés, a mely e hatalom csökkentésére irányul. A souverainitás fönségének eszméje könnyen megzavarja a gyarló emberi elme egyensúlyát. Mindent megengedettnek, mindent lehetőnek tart, s teljhatalomra tör, noha a törvény is, a gyakorlati élet kényszerítő ereje is

szándéka ellen szól. Még azt a királyt is, a kinek nagyobb szabású egyénisége a trón magaslatán meg nem szédül, hódításra buzdítja a tudat, hogy a nemzetnek szüksége van reá és vezetésére. A királyság mestergerendája az államnak. Ha meggyöngül, minden recsegni kezd. Nagy hivatása ösztönzi reá, hogy jogait tágítsa. Csak a valóban kitűnő fejedelmek értik meg, hogy a törvény tiszteletéből fakad erejök forrása.

A rendeknek a souverainitás legfelsőbb functiójában, a törvényhozásban részök van. A kinek a szava a legfontosabb elhatározásokban döntő nyomatékú, a ki megszabja a követendő irányt, az rendesen jogot formál reá, hogy a kisebb ügyekben is meghallgassák, s hogy az elveket, a melyeket ő tűzött ki, ő hajtsa végre.

A törvényhozó rendesen túl törekszik lépni hatáskörén. Természetes ösztöne, hogy a végrehajtó hatalmat magának alárendelje. A törvényhozó testületek rendesen beleavatkoznak a kormányzat vitelének részleteibe. A mult időkben kivívott hatalmuk az angol és a magyar rendeket még különösebben is arra sarkalja, hogy visszaszerezzék, a mit I. Eduard és az Anjouk idejében elveszítettek.

A nemesség egyes tagjaiban duzzadó erejök érzete nagy becsvágyat ébreszt. A maguk otthonában csaknem legyőzhetetleneknek tudják magukat. Reászoknak a parancsoláshoz. Fejedelmi életet élnek. Némi fegyelmet ők is kénytelenek elszenvedni; de ez a fegyelem nem töri meg szellemök függetlenségét és nem öli meg nagyravágyásukat. Legfölebb más irányba tereli hevüket, mint német vagy franczia társaikét: közjogra vágyódik szertelen önérzetük, a helyett, hogy magánjoggá alakítanák a közjogot.

Nem lehetett tehát elkerülni, hogy az I. Eduárd és I. Lajos alatt létrejött egyensúly megbomoljék, hogy a rendek és a király között a tusa ismét megújuljon, s mind-

addig ne szüneteljen, míg az egyik fél nem kerekedik a másik fölé, vagy míg a kölcsönös jogokat és kötelességeket világosabban és szabatosabban meg nem határozzák.

A jövő az előző időkben képződött állapotok eredménye. A mult fejlődése irányt szab a jövőnek, a melytől a legnagyobb emberek sem birják nemzetöket elterelni.

Az angol és a magyar nemzet a XIV. században oly közállapotokat örökölt, hogy mulhatatlanul belső villongásoknak kellett bennök támadniok. A mult az egyik félnek oly előnyt is biztosított, a melynek nagy befolyása volt a küzdelem sorsára. Mondhatni, meg volt határozva, hogy a rendeknek tért kellett hódítaniok.

A jelen kor a már megállapodott helyzetekkel szemben sem egészen tehetetlen. A követett politika helyessége mindig hatással van a végső eredményre. Bölcs és erősakaratú vezetés hátráltathatja, enyhítheti, módosíthatja a mult következményeit. De állandóan sohasem győzedelmeskedhetik semmiféle irány, a melynek a kor közállapotai, úgy a mint a multban megalakultak, nem kedveznek.

Az I. Eduárd és I. Lajos idejében fönállott királyi hatalom is a közállapotokból származó annyiféle hátránynyal küzködik, hogy hanyatlását legfeljebb mérsékelni és lassítani lehet. Rosszul áll az ügye, mert az eddig gyakorolt hatalom föntartásának első föltétele, hogy ugyanolyan király legyen a trónon, mint a ki e hatalmat megszerezte.

E szerencse nem lesz osztályrészévé. Ezért be is következik, a mi nem maradhat el. A XIV. és XV. században I. Eduárd és I. Lajos halálától fogva a Tudorok és Mátyás király uralmáig a királyság Magyarországban és Angliában egyaránt hanyatlik.

A XI. században Szent István és Hódító Vilmos a szabadságot megszorítják. Ezzel megmentik országuk egységét; de központosító rendszeröket, a melyet a régi sza-

bad intézményekre alapítanak, a nélkül hogy ezeket megszüntetnék, a XIII. században a régi szabadság szelleme erős korlátok közé szorítja. Ujra a chaotikus zürzavar veszedelme üti föl a fejét, a mely az oligarchikus uralom alakját ölti magára, midőn I. Eduárd és az Anjouk megállítják a lejtőn zuhanó államot. A kor szükségeit kielégítő egyensúlyt teremtenek a hatalmi tényezők között. A multnak idejök elé vágó újításait megszüntetik.

De a helyzet urai maradni nem birnak a királyok. A szabadság ősi szelleme a régiekhez hasonló közállapotok mellett megint korlátok közé rekeszti erejöket. A rendi szabadság terjed, mert a központosításnak még nem kedvez az ország állapota.

A rendek annyi jogot szereznek, hogy középszerű király vezetése mellett huzamosabb időn át erős kormányt alakítani nem lehet. Az angol és a magyar társadalomban, politikai iskolázottságuk daczára, a törvény tisztelete még annyira fejletlen, a vagyon és a hatalom egyenetlen megoszlása egyeseknek olyan nagy befolyást ad, hogy nehéz a rendet, a kormányzat tekintélyét, a belső békét a szabadsággal összeegyeztetni.

Természeténél fogva a középkor a kormányzati chaosz korszaka. Németország, Francziaország, Olaszország nem bir belőle csak rövid perczekre is kiemelkedni. Angliában és Magyarországban a királyságnak sikerül az egységes szervezetet föntartani és lelket lehelni az állam testébe. De a szerencse időnkint beálló apályának, a minő egy vagy két gyenge király trónra jutása, vagy egyes politikai és hadi kudarczok, a rend nem bir ellenállani még ezen erőteljesen szervezett államokban sem.

A XV. században Anglia és Magyarország alkotmányos élete megbomlik. Mind a két nemzetet ujra az anarchia veszedelme fenyegeti.

Röviden összefoglalva, ez a XIV. és XV. század eseményeinek magyarázata.

Nézzük most közelebbről, hogy milyen alakot öltöttek ezen időkben a közállapotok, a melyek a szabadság fejlődését ennyire előmozdították, s nézzük, miként küzdenek a királyok a rájok nézve mostoha körülmények között a maguk hatalmának föntartásáért; miként sikerül egyeseknek, megbékülve a közállapotokkal és alkalmazkodva hozzájok, a kornak ellenök irányuló mozgalmát föltartóztatni, s makacsságukkal miként siettetik mások a válság bekövetkezését.

IX. FEJEZET.

A RENDI ALKOTMÁNY VIRÁGZÁSA ANGLIÁBAN.

A XIV. században Angliában a királyságnak könnyebbségére szolgált, hogy I. Eduárd óta a király közvetlen leszármazásának örökjogát elismerik. A választás megszünik s a király uralkodását elődje halálától számítják.

De ezen szerencsés fordulatot főleg két állandóan fönforgott körülmény a rendek javára ellensúlyozza. Az egyik, hogy e kor katonai erejének zömét még mindig a rendek szolgáltatták, a másik, hogy a pénz fölött a parlament rendelkezett. A királynak nincs oly ütő kártyája, a melyet velök szemben kijátszhatna. Ezért folyton veszt.

E két fegyver a közügyekben tevékenyen résztvevő angol nemzetnek franczia hadjárataikkal elfoglalt s katonára és pénzre nagyon rászorult királyaival szemben ellenállhatatlan felsőbbséget biztosít.

A hadi erőt a normann időkben két elem alkotta: azok a kik a földért hűbéri szolgálat fejében katonáskodni tartoztak, s az általános fölkelés.*

Ez az állapot már akkor is élő korlátja volt a király hatalmának. A társadalomtól független, hivatásbeli, rendes katonaság hiánya volt már azon időben is a királyság Achilles-sarka. Míg mindenki katona volt és a saját fegyverével harczolva a hivatásbeli katonával is mérkőzni bírt, olyan

* 146. lap.

erőteljes nemzetet, mint az akkori angolt vagy magyart, teljes önkénynyel kormányozni nem lehetett.

A normann idők után sem javult a király helyzete. Minthogy a nagy hűbérurak szolgálata mindenféle jogi föltételhez volt kötve; minthogy vonakodtak a külföldre menni, s csak a király személyes vezetése mellett vélték kötelességüknek harczba szállani: hadi erejöknek a franczia területen folytatott háborúkban nem igen lehetett hasznát venni. Az általános fölkelésre, a mely kezdettől fogva csupán védelmi szolgálatra volt kötelezve, meg éppenséggel nem lehetett számítani.

A királyok tehát nem tehettek mást, mint hogy zsoldosokat toborozzanak. Láttuk már, hogy ezért mind sűrűbben követelnek pénzt vazallusaiktól, s mind ritkábban hűbéri hadi szolgálatokat.

Ha elég pénzök lett volna, hogy főleg közvetlen vezetésök alatt álló királyi seregekkel folytassák harczaikat, hatalmi helyzetök az ország belsejében is tetemesen javult volna.

De ezt nem érhették el. Nem voltak elég gazdagok, hogy maguk szervezzék és állandóan fegyverben tartsák azt a sereget, a melyre időről időre szükségök volt. Mint előbb, ezután is rászorultak a nagyokra. Mint előbb, most is kénytelenek voltak vele, hogy olyan hadi erők szervezését mozdítsák elő, a melyek végső elemzésben tőlök függetlenek voltak.

Érdekök követelte, hogy a főnemességet fegyveresek tartására ösztönözzék. Az ő segítségökkel és közvetítésökkel olcsóbban szerezhettek harczosokat, mint a mennyibe került volna saját seregök. A harczi kedv, a várható zsákmány, az érdemek fejében kinálkozó adomány, valamint az állami állások és méltóságok kecsegtető reménye oly hadi erő lábraállítására ösztökélte a kalandokra is szom-

jazó nagyokat, hogy hasonlót a királyi kincstár a maga pénzével állandóan föntartani képtelen lett volna. Ha a királynak harczosok toborzására kevés volt a pénze, a nagyok előlegeztek neki katonákat. Persze, hogy az ilyen jó szerencsének drágán fizette meg az árát: hatalmával.

A királytól független hadi erők lepték el most is az országot. Az erő zöme nem a királytól megfegyelmezett, neki vakon engedelmeskedő, hanem a nagyok iránt való hűségben nevelkedett zsoldosokból került ki most is. A társadalom nagyobb fegyveres erővel rendelkezett, mint a királyság.

A nagyok között mindig akadt olyan, a ki tekintélyes sereget tartott. A királynak ellenben akárhányszor nem volt annyi katonája, hogy az ország belseje számára telt volna belőle. Zsoldosait többnyire a franczia harcztérre kellett szállítania, úgy hogy le nem kötött szabad ereje nem egyszer kevesebb volt, mint egy-két nagy földbirtokosnak.

A mult időktől csak abban különbözik a helyzet, hogy a sereg kisebb részét képezi az, a mely a hűbéri jogon alapszik, a nagyobbat meg az, a melyet a király a báróktól külön, ad hoc szerződésekkel szerez.

A törvény nem szüntette meg a hűbéri kötelességeket, de ezek ritkán teljesíttettek. Idejöket múlták. Minthogy e rendszert nem birták annyira fejleszteni, hogy eleget tegyen a szükségnek, a királyok sem tulajdonítanak neki nagy jelentőséget. A nagyok pedig szivesebben harczoltak szerződés, mint régi kötelességeik czímén.

III. Eduárd, IV. és V. Henrik így erős seregeket képesek Francziaországba vinni, de az ország nagyjaitól független haduk kevés van.

A franczia királyokat legyőzik, saját alattvalóikkal azonban csinján kell bánniok. Ők szolgáltatják az erőt, a melyre szükségök van.

Azelőtt a nagyok seregén kívül fegyverben állott a nemzet is, a melynek ugyan a külföldi harczokban sohasem lehetett nagy hasznát venni, de a mely az ország belső dolgaiban a nagyok ellensúlyául szolgálhatott. A sheriffektől fegyelmezett nemzeti haderő nem egyszer döntötte el a nagyok és a korona között támadt viszályt az utóbbinak a javára. Most, mikor a király minden erőfeszítése ellenére az általános hadi kötelezettség elveszti gyakorlati értékét, a királynak aránylag csekély számú saját zsoldosain kívül a nagyok zászlóaljai alkották az egyetlen állandóan szervezett erőt.

Azelőtt a király mint a hadak fővezére jogok és kötelezettségek alapján állott a nemzeti erő élén.

A szolgálati kötelességnél fogva a királynak mindig módjában volt, legalább a védelem czéljára és rövid időre a külföldön viselt harczai számára is tetemes pénzáldozatok nélkül némi haderőt kiállítani. Most ellenben a kereslet és kinálat törvényéhez képest kellett hadi erejét összealakítania.

Csak pénz segíthetett rajta; csak pénzzel szerezhetett katonát; pénzt azonban csak a rendek utján kaphatott. Ez tette súlyossá helyzetét. Így egészíti ki egymást és köti meg együtt a király kezét: a hadi erők állapota és az adómegajánlás joga.

Mivel a gyakori hadjáratok nagy számú sereget követelnek meg, ilyent meg csak pénzzel szerezhetni, az adómegajánlás joga nagy jelentőségűvé válik. Ez lesz a politikai hatalomért folyó harcz kulcspontja.

Nagy sulyát meg is értik a rendek. Állandó czéljuk annak a megakadályozása, hogy a király nélkülök pénzhez jusson.

Az adómegszavazás joga ezen küzdelem közben bővül és új elvi alapra tesz szert.

Abból a fölfogásból támadt, hogy senkitől sem szabad hozzájárulása nélkül pénzt szedni.

Most oda fejlődik, hogy az egyház kivételével semmi más szervezetnek vagy testületnek nincs joga az állam szolgálatára és a király hadi czéljaira segélyt adni vagy adókat kivetni, mint a parlamentnek.

A magna charta még a régi álláspontra helyezkedik. A nagy tanácsnak adót megajánló monopoliumot nem ad. Csak azon adók megszavazására terjed ki a tanács kizárólagos joga, a melyeket tagjai fizetnek. A közvélemény még mindig jogosnak tartja, ha a király egyes megyék lakosaival, egyes városokkal és kereskedő-társaságokkal külön végez más természetű hozzájárulásuk mértékéről. Sérelmet csak abban látnának, ha a király a fizetők megkérdezése nélkül önhatalmúlag vetne ki közterhet.*

Midőn I. Eduárd czélszerűségi okokból olyan központi testületet alakít, a melynek útján az adókra nézve egyszerre tárgyalhat a számottevő összes elemekkel, nem akar annak a lehetőségéről lemondani, hogy közvetlen alkudozások útján is szerezzen magának pénzajánlatokat.

Mihelyt a királyság érezni kezdi a hatalmat, a melyet a rendeknek adott, vissza is szeretne térni a régi szokáshoz. Megpróbálja, hogy a parlament mellőzésével egyes tényezőkkel külön megalkudjék. Bizonyos ellenszolgálatok fejében a kereskedőktől külföldi árúk után beviteli díjakat szed. Szabad megegyezésökre és a régi gyakorlatra hivatkozik.

A királyi birtokon levő városoktól is olyan adót követel, a melynek kivetése a törvény betűje szerint nem tartozik a parlament jogai közé.

A király a korlátozó törvényeket a lehető legszűkebb értelemben magyarázza. De mind hiába. A rendek köve-

* 139–148. lapig.

telik annak az elismerését, hogy minden közadó megszavazása őket illeti meg.

Joguk ezen kiterjesztésével annak elvi alapja is megszilárdul. Eddig azért volt meg a rendeknek az a joguk, hogy adót ajánljanak meg, mert az adófizetőket ők is képviselték; most azért van meg, mert a nemzetet csak ők képviselik. Azelőtt még szó férhetett ahhoz, hogy határozataik kötelezhetnek-e olyan elemeket, a melyek bennök nincsenek képviselve, s hogy rajtuk kívül más szervezetnek nincs-e meg hasonló joga; most mindenkinek a pénzéről rendelkeznek és egyesegyedül ők hivatvák a közterhek megállapítására.

A fölfogás ezen átalakulásával egyidejüleg történik meg, hogy míg azelőtt a bárók, a communerek és a városok képviselői a parlamentben is külön-külön és egymástól eltérő kulcs szerint adóztatták meg önmagukat, most az egész parlament egységes nemzeti adót közös egyetértéssel szavaz meg.

Ezen átalakulás erős korlátokba rekeszti a király hatalmát. A parlament többségének éles fegyver van a kezében, birtokában van a varázserejű pénzes ládának.

A királyság nem képes e fejlődést meggátolni.

Számíthat a nemzet loyalitására. A király személyének szent és sérthetetlen volta ezekben az időkben jut a fölségsértés fogalmának törvényesítése által világos kifejezésre. Az örökjog ez időben törli ki a választásnak még formaságát is a szokások köréből. A dynastia a nemzettel házasság által összeolvadva, nagy nemzeti föladatoknak élve, eleven és igaz erőt képvisel. Sok módja és alkalma is nyílik egyéni érdekek kielégítése útján pártot szerezni. De mindez nem elegendő arra, hogy a parlament kezéből a pénzmegajánlás hatalmas fegyverét kicsavarja.

A király azon kisérlete, hogy prærogativáira támasz-

kodva, a parlament mellőzésével pénzt szerezzen, a fizetni soha sem szerető társadalomban heves ellenállást támaszt. Nem birja czélját elérni.

A társadalom rendelkezésére levő hadi erő a király ellen foglal állást. A rendek pénzügyi hatáskörét hadi erejök védi meg. Az ultima ratio nekik ad igazat.

Ezért, akarva, nem akarva, kénytelen a király a rendek hatáskörének reá nézve nyomasztó kiterjesztését elfogadni. A rendek hadi ereje, az ősi alkotmányos intézményeknek a parlamentet a nemzet összes eleven erejével összekapcsoló helyes új szervezete, a testület hatalmi vágya, önálló szelleme, a mult munkásságából fakadt kormányzati képessége, a melynél fogva teljesen megérti a szóban levő jog gyakorlati nagy becsét: mind ez fokozza a parlamentnek a királyság fölött való felsőbbségét.

A Plantagenetek, a mennyire tehetik, küzdenek ez ellen. De hiába. Harczuk két királynak a trónjába kerül és a parlamentet hatalmának addig el nem ért fokára emeli.

Nézzük közelebbről ezeket az eseményeket.

II. Eduárd gyenge ember; teljesen képtelen atyjának, a hatalmas I. Eduárdnak nyomdokába lépni. Nem ő az aggressiv; a rendek követelései zavarják meg az összhangot. Megujulnak a III. Henrik idejéből eredő tervek, a melyek a végrehajtó hatalmat is a rendek kezére akarják játszani. A király kedvencz miniszterét vád alá helyezik, elitélik és oly törvényeket fogadtatnak el, a melyekkel a királyság meg nem békülhet. Háborút nem üzenhet, sereget nem gyűjthet, az országot el nem hagyhatja a bárók hozzájárulása nélkül. Ellenségeiből tanácsot állítanak melléje, a melynek megegyezése nélkül kormányzati jogaival nem élhet. A főhivatalokat a bárók tanácsa szerint kell betöltenie.

De e reformok nem válnak be.

Mivel a bárók önmaguknak dolgoznak, a nemzet zöme elfordul tőlök és Eduárdhoz csatlakozik, a kinek így sikerül diadalt aratni. De győzelmét a nemzet támogatásának köszönve, nem aknázhatja ki saját czéljaira. Korábbi intézkedését, amelylyel a királyságot megalázó törvényeket önhatalmulag visszavonta, győzelme ellenére kénytelen a parlament elé terjeszteni és világos törvénybe foglaltatni, hogy a mit a parlamenttel állapít meg a király, azt csak vele együtt módosíthatja. Sikere is a parlamenti felsőség elismeréséhez vezet. Ki kell mondania, hogy a törvény a jognak legfelsőbb forrása, általa minden jogszabály megváltoztatható, ellenben a törvény megállapodását más eredetű szabály nem módosíthatja, s azt csak a király és parlament együtt hozhatja. Ezt az elvet, a melyet I. Eduárd már hangoztatott, fia alatt törvény biztosítja.

II. Eduárdot azonban ügyefogyott kormányzata új veszélybe dönti. A nemzet elfordul tőle és trónjától is megfosztja.

A nyers erőszak arat diadalt; de tettét a parlament törvényesíti. Ez is egyik jele e testület térfoglalásának. Olyan tekintélyre tett szert és annyira megszokták a tőle eredt parancsokat az állami akarat kifejezésének tekinteni, hogy a győztes fél az erőszak eredményét a parlamenttel önteti törvényes alakba. Másrészt a parlamentre mégis annyira lehet hatni, hogy a győztes rendesen uralkodhatik határozatain és így az intézmény nem jön ellentétbe a pillanatnyilag legerősebb tényezőnek az érdekével. Ezért mozdítja elő factiosus és hatalmi ambitióktól támasztott erőszakos lázadás is a parlament térfoglalását. Hasznára válik gyöngesége is.

III. Eduárd uralkodásának története még világosabban bizonyítja, hogy az általános helyzet a rendek javára szolgál. II. Eduárd bukását egyéni fogyatkozásai is megmagya-

rázzák. Fia ellenben a középkor egyik legkiválóbb harczosa volt. Páratlan dicsőséget szerzett a csatatéren. Parancsolásra és uralkodásra született. E mellett szívósan ragaszkodott a királyi prærogativákhoz. Egész életén át küzdött a rendek befolyásának növekedése ellen. Még sem ért czélt. Mindig új meg új engedményt kellett tennie. A parlament ezen térfoglalását nem forradalom, nem hadi szerencse idézte elő, mint jórészt II. Eduárd idején, hanem az alkotmányos jogok használata. A parlament nemcsak a bárók seregének köszöni sikerét, hanem a rendes alkotmányos eszközöknek is. Nagyfontosságú e különbség. Az alkotmányos fejlődés terén most testesül meg először azon nagy vívmány, hogy új politikai irány megállapításáért és a hatalom megszerzéséért folyó tusa törvényes intézmények keretén belől, békés eszközökkel czélt érhet. A középkor erőszakát most váltja fel először a békés mérkőzés. S ha sok visszaesést is kellett az országnak még elszenvednie, megmérhetetlen szerencséjére volt, hogy már ez időben jó sokáig rendesen alkotmányos eszközökkel küzdöttek a hatalomért. Ez tette lehetővé, hogy az ország belsejében vívott politikai harczok ellenére a nemzet kifelé egységes és erős lehetett, s hogy Francziaországot legyőzhette.

A rendek különböző rétegei között is bizonyos egyensúlyt teremt a parlamentek nagy jelentősége. A hadi erő állapota a főnemességnek kedvez. Ezért az övé a vezető szerep. Az adómegajánlás nevezetes joga azonban a parlamentekben többségben levő communereknek is tekintélyes befolyást biztosít.

Érdekes a küzdelem öntudatos taktikáját szemlélni. Oly szokásokat fejleszt ki, a melyek typikus jelenségei az alkotmányos életnek.

A király czéljáúl tűzte ki, hogy pénzt szerez a franczia és a skót hadjáratokra. Mindent megpróbál, hogy e pénzt

a rendek nélkül kapja meg. Kereskedőkkel megalkuszik a vámokra nézve, kölcsönöket köt, az udvarnak és a katonaságnak természetben való ellátását követeli, és megkisérli a régi hadikötelezettség fölélesztését. De mind hiába, nem kerülheti el végzetét. Mindig újra meg újra adót kell kérnie, s a rendek ingyen semmit sem szavaznak meg. A szó szoros értelmében megvásárolják politikai jogaikat. A pénzt nem tagadják meg, csak föltételekhez kötik. Szokásba megy, hogy az adó megajánlása előtt előadják sérelmeiket és követeléseiket. A király kénytelen őket meghallgatni és legtöbbnyire kivánságaik teljesítését megigérni. De szavát beváltani vonakodik. Midőn a pénzt megkapja, a kedve ellen való igéreteket nem teljesíti, a rendek kivánságainak megfelelő törvényt meg nem hozza, vagy másképpen szövegezi, mint a hogyan kérték és ő igérte. A parlamentek sérelmeikre gyors és világos válaszokat követelnek, mielőtt az adót megajánlanák. Súlyt vetnek arra, hogy még az ülések befejezése előtt szerkeszszék meg a törvényt, hogy parlamenti bizottság közreműködésével állapítsák meg szövegét.

A király kénytelen ezekben is engedni. Az ülésszakok vége rendesen együtt jár a rendi jogok ujabb elismerésével.

Igy mondják ki végleg, hogy kizárólag a rendek állapíthatják meg a közadókat.

1340-ben meghatározza a törvény, hogy semmiféle adó nem vethető ki másként, mint a parlament útján. 1362-ben és 1371-ben törvénytelennek jelentik ki a kereskedőktől a parlament mellőzésével fölajánlott gyapjúvámot. 1362-ben az udvar ellátásával kapcsolatos visszaéléseket tiltják meg. 1352-ben a törvény kimondja, hogy a parlament meghatalmazása nélkül senkitől sem követelhetni, hogy saját költségén katonai szolgálatot teljesítsen.

Mindezen törvények elzárják a királyt azon utaktól, a melyeken a rendek közreműködését megkerülhetné. Egy-egy régóta vitatott kérdése az alkotmánynak dől el bennök. A király a megajánlott pénz fejében a végrehajtó hatalomra is befolyást enged a rendeknek. III. Eduárd egyik miniszterét, a kit el akar bocsátani, kénytelen megtartani. Uralkodása végén pedig a parlament vádjainál fogva szándéka ellen el kell ejtenie tanácsosait. Elitélésökbe is bele kell nyugodnia. A rendek megjelölik a czélt, a melyre a megajánlott összeg kötelezőleg fordítandó és számon kérik a kormánytól, hogy ehhez képest járt-e el: a későbbi budgetjognak megannyi olyan alapfeltételei, a melyek a végrehajtó hatalom szoros ellenőrzésére szolgálnak.

Jellemzi a parlamentek növekedő súlyát, hogy Eduárd külügyekben és hadügyekben önként keresi tanácsukat. A háború vagy béke kérdéseit forumuk elé viszi, hogy velök a felelősségben osztozkodva, adakozó kedvüket éleszsze.

III. Eduárd ezen magatartása a kor hatalmi viszonyaira vet világot. A parlament sulyát bizonyítja, hogy a crécyi hős a gyöngék fegyvereihez kénytelen nyulni, s kicsinyes mentalis reservátákhoz, szószegéshez folyamodik.

II. Richárd tragikus sorsának oka, hogy nem volt meg az az ildomossága, a mely atyját jellemezte. Miként atyja, a királyi prærogativák embere, de eltérőleg tőle türelmetlen, szenvedélyes. Az ökröt szarvánál szereti megfogni. Kevésbbé bir megalkudni a körülményekkel és gyöngébb atyjánál. Nem nagy hadvezér. Nincs híján a tehetségnek, de, úgy tetszik, rhapsodikus gondolkozású. Többet akar elérni és kevesebbre képes Eduárdnál.

Makacssága több nagy összeütközést idéz elő. Midőn pénzre van szüksége és a parlament két minisztere elbocsátását sürgeti, azt válaszolja, hogy egy szakácsát sem küldi el a parlament kedvéért; de e szavának nem maradhat ura.

Nem csak szolgáját, de önmagát sem tudja megvédeni. A büszke lordok letétellel fenyegetik. Fölállítják az elméletet, hogy a parlamentnek joga a törvény ellen vétő királyt letenni. Richárd, engedve a túlerőnek, elbocsátja kedvenczeit, egy parlamenti bizottság szabályozza a királyi udvartartást, az egész kormányzatot megvizsgálja és reformálja.

De még sujtóbb megalázást hoz fejére, hogy e rendezés ellen is föltámad. Fegyverek segítségével törekszik a régi állapot helyreállítására; de az ellenpárt erősebb. A király barátait kivégzik; a lordok kimondják, hogy itélkezésökben, mint legfőbb souverain testület, semmiféle megszabott formákhoz nincsenek kötve. A király ellenfelei az állam uraivá lesznek.

Richárdot erélye és gyors föllépése még egyszer fölszabadítja ezen nyomás alól, s győzelme után egy ideig mérsékli is magát. Beéri vele, hogy elbocsátja azokat, a kik előbb megalázták, de a parlament befolyását a kormányzatra elviseli. Annyira engedékeny, hogy miniszterei a parlament összejövetelekor önként lemondanak állásukról és arra kérik a parlamentet, hogy itéljen szabadon kormányzatuk fölött, s csak miután fölmentésüket megkapták, foglalják el újra helyöket.

Ügyes alkalmazkodásával azonban annyira növeli népszerűségét, hogy elbízza magát és elragadva szenvedélyeitől, újra teljhatalomra tör. Elfeledi a multak kemény leczkéjét.

A XIII. század óta folyó tusát élére állítja. Mivel az alkotmányos eszközöknek annyi erejük volt, hogy a parlament, a mely élni akart velök, még a dícsfénytől övezett III. Eduárddal is daczolhatott, a király csak úgy remélhetett sikert, ha olyan parlamentet hoz össze, a mely ez eszközöket önmaga adja ki kezéből. Egyedül az erőszakos választásokkal lehetett a század fejlődését a régi állapotokra visszaterelni, s az idők folyamában létrejött alkotmányt

sarkából kiforgatni. A meghamisított parlament az ország sarkalatos törvényeit módosíthatja. A király él a hatalmi helyzetnek pillanatnyi kedvezésével és megteszi reá a kisérletet. Kezdetben sikere van. A parlament maga kéri a királyi jogok erősítését. Uralkodása egész idejére szavaz meg adót. Bizottságára ruházza saját hatalmát. A király így absolut úr lehet. Pénze van és a teljes parlament helyett egy tőle függő bizottsággal gyakorolhatja a törvényhozás jogát.

De megfordul a koczka. A nemzet megérti, hogy az új törvény nem igazi törvény. A szabadság egyik martyrja a király itélőszéke előtt fölkiált, hogy seholsem látja a király hűséges rendeit. Az ő szemében Richárd parlamentje nem képviseli a nemzetet. Az ő szemében Richárd a törvényt megsérti, ha formáit nem is hágja át. A nemzet neki ad igazat. Midőn Bolingbroke Henrik a királynak fölmondja az engedelmességet, mindenki hozzá csatlakozik. Richárd absolutismusa kártyaházként omlik össze. A királyt senki sem védi. A parlament biróságot ül fölötte. Leteszi. A vádpontokból láthatni, hogy a parlament öntudatosan járt el, s hogy megértette a pör igaz jelentőségét. A királyt elitélik, mert a többek között azt mondotta, hogy a törvény az ő kebelében rejlik, s mert a választásokra erőszakkal befolyást gyakorolt.

A parlament teljes győzelmét azzal koronázza meg, hogy, eltérve a trónrendtől, új királyt választ. A parlament rendelkezik a koronáról. A királyság jogczímét parlamenti határozatra alapítják. Igy végződik a királyság és a rendek között folyt hosszú tusa első fölvonása.

A Lancaster-ház trónra emelésével a rendi jogok előharczosa királylyá lett. Ezt az eredményt szülte a Plantagenetek törekvése, hogy fensőségöket a parlamenttel szemben biztosítsák, s hogy a királyi souverainitásnak fogalmát az életben is megvalósítsák.

A Lancaster-ház uralma új kort jelent a szabadság történetében. Az új dynastia hű marad eredetéhez. Nem törekszik a parlamentet háttérbe tolni, hanem azon van, hogy a parlament segítségével és a törvények tiszteletben tartásával oldja meg kormányzati föladatait.

A két első király sikerrel birkózik meg a nehézségekkel. IV. Henriknek gyakran baja akad egyes lordokkal. A kik királylyá tették, sokat követelnek tőle. A forradalmi eredet mindig ingadozó alapra helyezi a trónt, mert szentesíti a forradalmat. Azt az eszközt, a melylyel fölemelkedett, ellene is fordíthatni. Henrik életét meg is keserítik az innen származó viszályok; de trónját nem bírják megdönteni. Elismerésre méltó nagy érdeme, hogy felmagasztalása után is hű marad azon alapfelfogásához, a melyet mint alattvaló vallott. Nem tekinti a hatalomhoz vezető lépcsőnek a rendi jogokat; kormányzatát rájuk alapítja. Keresi az összhangot a parlamenttel. Miután minden aggressiótól tartózkodott, s a fellázadt egyes nagy lordokkal győzelmesen megmérkőzött, a rendek sem támasztanak új követeléseket. A királyi háztartás vitelét ellenőrzik, a kormányt felelősségre vonják, pénzt csak a sérelmek orvoslása után adnak, a külügyekbe is beleavatkoznak, szóval a régi hatalmat teljes mértékben gyakorolják; de nem terjesztik ki új térre, s mivel a király ezt a hatáskörüket kérdés tárgyává nem teszi, vele össze nem ütköznek.

IV. Henrik kormányzata így szép eredménynyel záródik le. A király eléri, a mit akart. A parlament hatalma mellett is vezetni képes az országot. Erős dynastiát alapít.

V. Henrik még nagyobb harmoniában él az egész nemzettel. Igazán jelentékeny ember. Jellemének felsőségével, nagyszabású külpolitikájával és fényes hadi tetteivel magával ragadja népét. Nem féltékeny a parlamentre. Arra az útra tereli, a melyre ő akarja.

A parlamentnek ezen századokban már olyan az ereje, hogy az uralkodók hibája és bölcsesége egyaránt hasznára fordul. II. Eduárd és II. Richárd gyöngesége, III. Eduárd, IV. és V. Henrik ereje mind növelik a parlament súlyát az államban. Az okos fejedelem, az olyan, a ki árthatna neki, eszét éppen azzal bizonyítja, hogy nem kezd a természetes erőviszonyokkal ellenkező küzdelmet. Befolyást és hatalmat éppen azzal szerez, hogy megbarátkozik a szabadságot biztosító intézményekkel, úgy, hogy inkább erősíti őket, mint gyöngíti. Az olyan fejedelem meg, a ki az áradat ellen akarna úszni, rendesen gyengébb elméjű és azért nem veszedelmes ellenfél. Támadása győzelemre juttatja az úgy is emelkedőben levő irányt.

Úgy szokott az rendesen lenni, hogy az az intézmény, a melyet a kor hatalmi viszonyai istápolnak, mindenütt erőforrásra lel. A már megizmosodott erő könnyen növekszik.

A Lancaster-ház trónra jutásával a parlament már annyira meghatalmasodott, hogy többé nem kell ellenfeleitől tartania. Elérte az erőnek azt a mértékét, midőn jövőjének a legtöbbet önmaga árthat. Ha hatalmát a nemzet javára tudja fordítani, legyőzhetetlenné lesz. De képes-e erre? Hogy győzni birt, még nem bizonyítja, hogy győzelmével az ország hasznára élni tud. Más okok teremtenek hatalmat és mások teszik a hatalmat üdvössé.

A parlament uralma nagy veszélyekkel fenyegetett.

A két első Lancaster azonban még elhárítja őket. Mindegyikök elég férfiú arra, hogy a kormányzatnak megkivántató egységét és lefelé való függetlenségét megóvja; de mintha a sors úgy intézte volna, hogy az új kormányrendszer minden próbát megérjen, V. Henrik halálával gyermekkirályt, s mikor az ifjú felnőtt, jólelkű, jámbor, de tehetetlen bábfejedelmet kap Anglia, olyant, a ki a ren-

dek mindenhatóságából származó veszélyek elhárítására képtelen.

Az eseményeknek a gyakorlati élet azon kérdését is meg kellett oldaniok, hogy bír-e a parlament, mely a királyi hatalom nyomásának ellent tudott állani, megküzdeni azzal a veszélylyel is, a mely túlságosan megnövekedett saját hatalmából származott. Ha föl tudta magát küzdeni a hatalom polczára, azt kellett most megmutatnia, hogy a nemzet javára meg bír rajta állani.

Az erőknek egymáshoz való aránya a királyság tehetetlenségénél fogva annyira megváltozott, hogy kárára lett magának a parlamenti rendszernek. A szervezetileg is elerőtlenedett királyság gyenge kézben megszűnt azon hatást kifejteni, a mely a rendek hatalmát a törvények korlátai közé rekesztette.

A parlamenti kormányrendszer ez ideig azon alapult, hogy a király és a bárók egymást ellensúlyozták s hogy ez az állapot tért nyitott a harmadik tényezőnek, az alsóháznak.

Míg talpán állott a királyság, egyik félnek sem volt annyi ereje, hogy az alkotmányos formákat mellőzze; senkinek sem volt elég hatalma, hogy tisztán személyes politikát kövessen; hogy valakinek sikere legyen, személye ügyét a nemzet ügyével kellett azonosítania. Míg a királyság tekintélye meg nem csorbult, a leghatalmasabb nagyok is szivesebben folyamodtak az alkotmányos eszközökkel folytatható küzdelemhez, mint a fegyverek istenitéletéhez. Mihelyt nem nyerik meg maguknak a communereket, mihelyt önző czéljaik világosakká válnak, a király nyakukra hághat.

A nyers erő útján elért eredményeket is a törvény védő pajzsa alá helyezik.

A nagy királyok, III. Eduárd, IV. Henrik, V. Henrik ön-

tudatos politikával lehetővé teszik, hogy a belső viszályok az ország actio-képességét meg ne törjék. Annyi hatalmat tudnak maguknak föntartani, hogy a nagy franczia küzdelmet egységes és czéltudatos vezetés mellett diadalmasan folytathassák. Befolyásuk elegendő a rövidebbrelátó rendek önzésének korlátozására, a nemzeti szempontok érvényesítésére.

A rosszabb fejedelmek pedig, mint II. Richárd, a szabadság ellen irányuló actiójukkal tartják ébren a közérzületet és idézik elő a nemzet nagy érdekeiért vállvetve folytatott küzdelmet.

A királyság fényének hanyatlása VI. Henrik gyámsága és uralkodása idején mindezt megváltoztatja.

Megszünik a nyomás, a mely a közös nemzeti actiót vagy maga hozta létre, vagy szükségessé tette. A nagyok oly erőseknek tudják magukat, hogy keveset törődnek a törvényes formákkal. Oly hatalmasak, hogy büntetlenül lehetnek önzőkké.

Mindig baj, ha az állam egyik tényezője, legyen az a király, az aristokratia vagy a demokratia, legyen az testület vagy egyén, a többiekét felülmuló hatalma tudatára jut és vele kiméletlenül élhet. Az alkotmányos rendezés egyik főczéljának kell mindig lennie, hogy az állami elemek közül egyik se teremthessen oly helyzetet, a melyben megtorlástól nem tartva, elhanyagolhatja a közügy iránt való kötelességeit.

Most, mikor a katonai hatalom minden eszközével biró egyes nagyok jutnak ilyen helyzetbe, nem várhatni mást, mint a mi történt.

A küzdelem már nem alkotmányjogi kérdésekért folyik. Leplezetlen egyéni érdekek igazgatják a politikát.

IV. Henrik idejében mutatkozik már e változás. Ő már szemben áll a később mindent felforgató egyéni ambitiókkal.

A közérdek védelmére a parlamentben megindított és az egyesült rendektől folytatott küzdelmeket az ő idejében egyes elégedetlen urak magánügyéből keletkezett támadások váltják fel.

Az aristokratia büszke önérzete és hatalma addig volt az ország szerencséje, míg erős király állott vele szemben. A parlament térfoglalását megindító erőre benne találunk. Mennél több vérét vették azonban a királyságnak, a nagyok ezen hatalma annál inkább forgatta fel az állam rendjét és bénította meg a külső actiót.

VI. Henrik kiskorusága idejében a végrehajtó hatalom egészen a nagyok kezében van. Versengzőkből alakított sok tagú tanács próbálja azt véghezvinni, a mit III. Eduárd, IV. és V. Henrik mindig egyöntetü akarat szerint intéztek. Nem lehet tehát csodálkozni, hogy a százados franczia küzdelmet nem birják sikerrel folytatni. A franczia ügyek élén álló herczeg Burgunddal szövetkezik, míg helyettese, a ki a belügyeket kezeli, saját egyéni érdekében harczot folytat vele.

Egymásnak ellenségei vezetik az angol sereget a continensen. Az ügyek egységes és következetes intézését kapkodó és ellentétes irányoknak hódoló politika váltja föl.

Mivel VI. Henrik nagykorusítása után, helyesen, békés politikát követ, neki kell megadnia a kudarcznak az árát. Az állam veresége, a mely jórészt a nagyok túlságos hatalmának a következménye, még növeli a vész forrását, mert aláássa a kormány tekintélyét és fokozza az elégedetlenséget. A béke létrejötte után azok az erők, a melyeket előbb a külső ellenség foglalkoztatott, fölszabadulnak és a belső viszályok tüzét élesztik.

Bekövetkezik e helyzet természetes végső következménye: a polgárháború folytonossága. A király feje fölött dulakodnak a főurak. A kik eddig politikai befolyásért

vagy magánérdekeikért küzdöttek, most magáért a koronáért futnak versenyt. Egyéni és családi ambitiók marczangolják az ország testét. A gentry, a mely az aristokratiát a közjogokért vivott harczokban eddig követte, vezetését most is elfogadja és pártokra szakad. A parlamentek a háttérbe szorulnak; bábokká lesznek a pártok kezében; a katonai erők mérkőznek egymással. A győző a maga akarata szerint alakítja a választásokat, s ezen az úton az országgyűlésnek is parancsol. A törvények nem hajtatnak végre. Anarchia van az országban.

A dynastiát az a veszély fenyegeti, hogy a forradalom elsöpri.

A leghatalmasabb főur, Richárd yorki herczeg, kerekedik felül a hatalomért vívott küzdelemben, s mint III. Eduárd egyenes leszármazottja követeli a trónt. Halála után fia, IV. Eduárd el is éri e czélt. VI. Henriket végleg megbuktatja. Jellemzi a helyzetet, hogy pár báró kiáltja ki királylyá, s hogy a parlament csak utólag registrálja a trónrajutás tényét. Ezzel a Lancasterek parlamenti királysága dicstelen véget ér.

A York-ház diadala elvi fontosságú. Az erős kormányzat szükségének érzete mozdította elő. Fordulópont, mely azt jelenti, hogy a nemzet a parlamentek elhatalmasodását megelégelte és hogy újra erősebb királyságot akar. Átmenet az új korra, a Tudorok regimejére.

A XIV. és XV. század egymással összefüggő eseményeinek története I. Eduárd halálával kezdődik és a Tudorok trónrajutásával végződik. A parlament, úgy, a mint a XIII. században megalakult, volt ez időben a fő kormányzati testület. Benne és általa próbálták a nemzet életrevaló elemei az országot igazgatni. Az erőviszonyok kedveztek a rendeknek, és hatalmuk fokról-fokra nőtt a Plantagenetek ellenállása daczára is. Míg a királyság a végre-

hajtó hatalmat egységesen birja kezelni, a parlamenti rendszer jól működik. De az erők arányának természetes következése volt, hogy a parlament az üdvös mértéken túl fejlődött. Az 1399-diki forradalommal a királyi hatalmat is maga alá veti.

A rendek kormányzata bizonyos egyensúlyt megóvó rendszeren alapul; mihelyt megszünik a kivülről való nyomás, a mely az egyensúlyt föntartotta, az erősebb elemnek, a nagy bároknak zsarnoksága következik be. A királysággal szemben együtt tartó rendek most hatalmi érdekek és ambitiók szerint oszlanak meg, egymás ellen fordulnak, s olyan viszályok és harczok keletkeznek, hogy az állam ereje megbénul és anarchikusokká válnak az állapotok. A parlamenti rendszer kudarczot vall. Elhatalmasodása oly időben, midőn még nem érett meg reá a nemzet, midőn a rendek egyes tagjai a törvényadta joggal nem elégednek meg és képesek a közakarattal is daczolni: elidegeníti tőle a nemzet érzületét és előkészíti a reactiót. A legfélelmetesebb királyok sem birták megtörni, jogainak túlsága azonban tönkre teszi. Az erős kormányzat hiánya mindenütt érezhető. A nemzeti élet egysége is veszélyben forog. Az egységnek őre, az egység fogalmával összenőtt nagy nemzeti intézmény, a királyság az egység ösztönében új támasztékra talál és új virágzásnak indul Ujra szükség van reá. Uj szolgálatokat vár tőle a nemzet.

A történelem sokszor a meddő körfogás benyomását kelti. Úgy tetszik, mintha a fejlődés sok vajudás és sok küzdelem után mindig ugyanoda térne vissza, a honnan kiindult. De ez gyakran csak látszat. Ha visszaesések nem is maradnak el, pályafutásuk többnyire mégis előbbre viszi a nemzeteket. Az actio és reactio váltakozása között többnyire fokról-fokra való haladás észlelhető.

Angliában is a parlamenti kormányforma hanyatlása

ellenére nem sülyed a szabadság ügye odáig, a honnan kiindult. A végzett munka olyan eredményekkel jár, a melyek többé el nem pusztíthatók, s a további fejlődés becses anyagai. A parlament hosszú uralma mély és állandó nyomokat hagy. Maga a parlament a gyakorlati életnek megfelelő szilárd alapra tesz szert. Két ház alakul belőle; ügykörük tisztul; helyes irányban oszlik meg közöttük a munka. Az alsóháznak az adómegajánlás terén van kezdeményező joga, a felsőház a birói hatalmat gyakorolja, s a kényes politikai kérdésekben vezet. A törvényhozásban osztozkodnak. A házak és a tagok privilegiumai megszilárdulnak. Az eleven élet, mely a parlamentben folyt, az eljárás szabályait, a sikeres munka föltételét, fokozatosan kifejti.

Ha meg is fogy az intézményben az az erő, a mely hatalmának forrása, már oly szervezetté alakította az elmult időkben benne lüktetett nemzeti élet, hogy új szellem beözönlésével megint a leghatásosabb munkára válik képessé.

Azon sikerek, a melyeket a parlament aratott és azon prærogativák, a melyekkel időről-időre élt, megbecsülhetetlen értékü præcedensek. Nem egy, a hatalmi helyzet véletlenének köszönhető ténye később olyan alkotmányjogi felfogásnak, olyan államjogi elméletnek válik kiinduló pontjává, a mely a modern parlamentarismus lényegét alkotja. Az angol-szász szabadságot a XIII.-tól a XV. századig lefolyt események hozzák folytatólagos összefüggésbe a modern korral. A szabadság traditiójának erejét pedig éppen szakadatlan volta tette súlyossá.

X. FEJEZET.

A RENDI ALKOTMÁNY VIRÁGZÁSA MAGYARORSZÁGBAN AZ ANJOUKTÓL MÁTYÁS KORÁIG.

ELSŐ RÉSZ.

A RENDEK KÜZDELME A KIRÁLYSÁGGAL ÉS GYŐZELMÜK ZSIGMOND HALÁLÁIG.

Magyarország Nagy Lajos halálával lép a rendi hatalom nagyobb szabású kibontakozásának korába.

A XIII. században megindult szabad fejlődést az Anjouk hatalma megszakította, de el nem fojtotta. Ujra kellett ébrednie, mert az erőviszonyok úgy kivánták. Nagy Lajos kormánya kivétel lehetett csak, mert kivételes volt az ok, a mely létrehozta: rendkivüli egyéniség találkozása olyan korral, a melynek hozzá hasonló férfiura volt szüksége.

Anglia azon fejlődésének, a melyet az imént ecseteltem, nálunk is meg kellett párjának lennie. A királyi hatalomtól egyesített rendek közös nemzeti munkásságának, párosulva a szabadságnak a nemzet szivében soha ki nem aludt és a XIII. században új életre kelt szellemével, nálunk ugyanazokat az eredményeket kellett szűlnie, mint Angliában. A történetet szilárd törvények igazgatják. Egyes egyének, a politikai helyzet alakulásai módosítják a meglevő erők érvényesülésének formáját, időpontját, mértékét, megadják a történelemnek azon szingazdagságot, a melynél fogva minden lapja más és más, minden részlete telve egyéni élettel, úgy hogy a képzeletszülte bármely

mesénél is sokfélébb és érdekesebb; de mind e különféle tényezők nem terelhetik el a nemzetek életének folyását a természet törvényétől rendelt mederből; nem birják azon nagy szabályok erejét megtörni, a melyeknek helyes megfigyelése a történetet igazi tudománynyá emeli, s a jelen és a jövő megitélésénél segítségünkre van.

Magyarországnak XIV. és XV. századbeli alkotmányos életén is nyoma látszik az ezen időkben szerepelt annyiféle ember gondolkozásának és az ezen időkben lezajlott annyiféle esemény hatásának; mindannak, a mit véletlennek mondhatnánk, mert véges elménk az okot, a mely előidézte, megismerni nem képes; mindannak, a minél fogva a kor története minden más nép történetétől elütő. De ezek ellenére a sok tekintetben azonos multnál és az azonos állapotoknál fogva Magyarország fejlődésének nagy vonásaiban ugyanaz a jelleme és ugyanaz a lefolyása, mint Angliáénak. Mint Angliában, nálunk is a rendek jutnak túlsúlyra s hanyatlik a királyság. I. Eduárd és I. Lajos hatalmas alakjai nyitják meg a kort ; VI. Henrik és V. László árnyékkirályok zárják be. A magyar királyok sem birják a rájuk maradt hatalmat jobban megóvni, mint angol társaik. A kor természetes iránya, a mely Francziaországban és Németországban a királyságot már végképp lefegyverezte, nálunk is érvényesül. Csak azzal a különbséggel, hogy a nagy föladatai tudatában levő királyság, valamint a nemzeti érzés és azon nemzeti intézmények, a melyek az egységes államban fönmaradtak, úgy alakították a hatalmi viszonyok fejlődését, hogy ez nem jött teljes ellentétbe az összesség életére nézve szükséges előföltételekkel. A decentralisatio eredménye nem a localis függetlenség győzelme, hanem az országos szabadság kibontakozása nálunk is, Angliában is. Az egységnek a multban megedződött védői meg tudták akadályozni, hogy a kormányzat gyengesége a nemzet széthullását vonja

maga után. Anglia és Magyarország, szemben Európa többi népével, e korban is megőrzik fejlődésüknek azon jellemét, a mely a belső egység következménye volt mindkettőjöknél.

De ha a kormányzat gyengeségéből származó legnagyobb bajt a magyarok és az angolok el is kerülik, a rendek túlhatalma sem Angliában, sem nálunk nem válik be. Oly chaoszt támaszt, mely a királyi reactiót készíti elő.

Ez sem véletlen. Ennek is be kellett következnie. A rendeknek olyan hatalomra kellett szert tenniök, a melyet állandóan jóra nem fordíthattak. Csak kivételesen nagy férfiak vezetése mellett lehetett arra számítani, hogy a középkori társadalom nem él vissza azzal a hatalommal, a melyet szerezhetett. Kivételesen nagy férfiak pedig folytonosan nem adatnak a nemzeteknek.

A rendek térhódítása nagyrészt ugyanazon eszközök segítségével és ugyanazon a módon történik nálunk, mint Angliában.

A hatalmi viszonyok a rendeknek kedveztek, mert az ország hadi erejének készenlétben levő legjelentékenyebb részét nálunk is a főnemesség szolgáltatta.

Már az Árpádok idejében is a fegyverben állott nemzet ereje volt a királyság korlátja, azóta pedig ez az erő oly szervezetre talált, a mely megkönnyítette, hogy a király ellen is forduljon.

Láttuk, hogy Nagy Lajos óta a nagyok banderiumai alkották az activ sereget.*

Ezen az úton jutott a király a legkönnyebben és a legolcsóbban mindig használható erőkhöz. A kincstár el nem bírta, hogy a várkatonaság helyett főleg királyi zsoldosokból alakuljon az activ sereg. A nagyok közvetítése útján szerzett csapatok, még ha fizeti is őket a király, kevesebb közvetlen áldozatába kerültek, mint a minővel

* 199. lap.

járt volna saját seregének fegyverrel való ellátása, begyakorlása és állandó föntartása. A főnemesség személyes és vagyonbeli biztossága, várai védelme, tekintélye és hatalmi állása megkivánták tőle, hogy harczosokat tartson. Midőn velök a király szolgálatába szegődik, a maga további emelkedésének egyengeti az útját, hazafias kötelességet teljesít, s a pénzzel, a melyet embereiért kap, anyagi terhein könnyit. E rendszerrel egyaránt jól jár a király is, a főnemesség is. Nagy Lajos olasz hadjáratai idején végleg el is terjed.

A hadszervezet, a törvény eltérő formája ellenére, az életben nálunk ugyanazon alakot öltötte magára, mint Angliában. A törvény nem változik, a nemesség védelmi kötelezettsége nem szűnik meg; de azon hadjáratok tanulságainál fogva, a melyekben a közfölkelésnek hasznát nem vehették, új seregek keletkeznek, az ország a főnemesség szolgálatában álló zsoldosokkal telik meg, s ők alkotják a harczi erő zömét.

Ezen helyzet hasonló eredményt is szül, mint Angliában. A főnemesség kerül a dolgok élére. A katonai erővel a politikai hatalom kezébe jut.

A hadi erő zöme, a harczot bíró katonaság tekintélyes része nem a királynak engedelmeskedik, hanem a nagy uraknak, a kikben hatalmuk és tett szolgálataik oly becsvágyat keltenek, hogy könnyen összetűzhetnek a királylyal. A rendszer, a mely legalkalmasabb volt, hogy az országnak elégséges hadi erőt adjon, nem bírja biztosítani, hogy ez az erő csak országos czéloknak szolgáljon. A királynak nem ad kezébe oly eszközt, hogy vele tekintélyét föntarthassa és saját politikáját érvényre juttathassa. A királyság, a mely legfőbb feladatait nagyrészt kölcsönvett erőkkel bírja megoldani, fonák helyzetbe jut. Oly erők környezik, a melyeket nem könnyű kezelni, a melyeknek

szerencsés körülmények között is csak nagy egyéniség tud parancsolni.

Mikor a várrendszer szolgáltatta az activ sereg zömét, a királynak nagyobb erkölcsi hatása volt a hadi erőre, mint most. A mikor magánembertől függő szervezett tekintélyes hadi erő még kevés volt az országban, lázadást csak általánosabban érzett sérelem, vagy legalább is egy-egy vidéknek nagyobbfokú elégedetlensége támaszthatott, holott a változott helyzetben egy úr is képes a királylyal szembeszállani. Azelőtt nem bírt a király a nemzet érzelmeivel és fölfogásával ellenkező politikát katonai erővel érvényesíteni; most egyes embereken sem foghat ki. Azelőtt az egymással szövetkezett rendekkel kellett számolnia; ma egyesek is daczolhatnak vele.

Ez a helyzet okozta a nehézségeket, a melyekkel a királyságnak küzdenie kellett. Csak a legóvatosabb magatartással tarthatta fönn tekintélyét. Politikájának sikere attól függött, hogy miként tud a főnemességgel megférni. Ha leghatalmasabb tagjaival egyetértett, büntetlenül véthetett a törvények ellen is. Ha ellentétbe jött velök, tarthatatlanná lett a helyzete. Korlátlan hatalommá nem lehetett, mert ebben a vállalkozásában a nagyok nem támogatták volna. Vele szemben a szabadságot biztosította, hogy az uralom és a függetlenség hagyományaiban nevelkedett, s az alkotmányos korlátokat önérdekénél fogva is megvédő főnemesség szolgáltatta a katonaság zömét.

Időközben, igaz, a török veszély hatásánál fogva a magyar királyoknak sikerült, a mit Angliában hiába próbálták elérni. A védelem szorongató szüksége miatt Zsigmond idejében szigorú és általános hadi kötelezettséget állapítanak meg.

De az új rend sem biztosítja a király túlsúlyát. A rendek kezében marad a fegyver. A hatalom megoszlását mégis

módosítja. A királyt jobb helyzetbe juttatja, mert növeli a köznemesség katonai erejét, ezt meg a király az oligarchia ellensúlyozására fordíthatja.

Miként láttuk, Angliában a kard nem volt az egyetlen fegyver, a melylyel a rendek a király ellen élhettek. A hatalmi kérdésekben véres polgárháború helyett nem egyszer döntött az alkotmányos eszközöknek békés küzdelme. Nálunk még nem volt ez így. A XIII. század jogfejlődése e részben különböző utakra terelte a két országot.

Angliában az időről időre megszavazott hadi adók nélkül a király franczia hadjáratait nem folytathatja, s ezért kénytelen a parlament jóakaratát keresni. Nálunk az adó a nemességnek, azaz a vagyonos osztálynak mentessége következtében az ország költségvetésének kis részét teszi; ha a rendesnél több pénzre van a királynak szüksége, nem adó útján segít magán, hanem zálogba ad egy-egy birtokot, vagy kölcsönt köt.

A királynak állandó jövedelmei vannak. Földbirtoka, a vámok stb. a pénzforrásai.

A jobbágyok után fizetett adó is állandó tétel, úgy hogy szabály szerint nem a parlament látja el az államot pénzzel. A pénz megszavazása tehát még nem oly rendesen használható hatalmi eszköz, mint Angliában. Csak e korszak vége felé kezd, miként még látni fogjuk, azzá lenni.

A rendek befolyását legtöbbnyire még csak az anyagi erő biztosítja. A mi Angliában a végső eszköz, nálunk még az egyetlen folytonosan használható. Ha a királyság jövedelmei elegendők lettek volna nagy zsoldos sereg eltartására, e jövedelmeknek állandóságánál és a parlamenttől való függetlenségénél fogva könnyen veszedelmessé válható erőre tehetett volna szert. Így ennek lehetősége ki volt zárva. Hatalma korlátolt, mint az angolé, azon különbséggel, hogy nálunk határt főleg a katonai erő szab neki.

A békés kényszerítés módját nehezebben nélkülöztük volna, ha egy véletlen körülmény nem jön közbe. Dynastiáink gyakori magvaszakadása a királyt a nemzet akaratának tiszteletben tartására szorítja. Angliában I. Eduárd óta a fiú örökjoga végleg megszilárdul; nálunk ellenben ezen idők közben domborodik ki a választás joga. Nagyrészt ennek tulajdonítandó, hogy a Plantagenetek sokkal keményebben állottak helyt prærogativáikért, s hogy szívósabb ellenállást fejtettek ki a rendekkel szemben, mint ama kor magyar királyai.

A mi az Árpádok idejében történt, ismétlődik. Miként a XIII. században, most is a magyar királyok kevésbbé állanak ellen a rendeknek, mint az angol királyok. Kevesebb küzdelembe kerül a magyar szabadság, mint az angol. A magyar korona szabadabbelvű politikát folytat, mint az angol.

Ezen általános megjegyzések után nézzük, hogy hazánkban miként terjedt a rendek befolyása, s hogy sajátságos viszonyaink között hogyan ment végbe nálunk azon processus, a melyet az imént Angliában szemléltünk.

Az Anjouktól nagyra emelt királyi hatalom gyorsan összeomlott. Közrehatottak erre azok az általános nagy okok, a melyekről az imént szólottam, s a személyes befolyások.

Az idők méhében nyugvó fejlődés magvai ilyenkor szoktak meglepő gyorsasággal kikelni és megérni. Az előkészített változások oly rohamosan következnek be, hogy a felületes szemlélő csudás ugrást lát ott, a hol a fejlődés egészen természetes.

Valamint Angliában I. Eduárd erős kormányzatát átmenet nélkül II. Eduárd gyönge uralma váltja fel, úgy intézte nálunk is a sors szeszélye a dolgok alakulását. Mária uralkodása egyszerre világossá teszi, hogy az Anjouk

hatalma kivétel volt, s hogy az államban a rendek szava a súlyosabb.

Nem lehet biztosan megállapitani, hogy a törvénytelen módon folyt kormányzat, a női uralom gyengesége, vagy személyes sérelmek voltak-e a királynő ellen indított mozgalom főokozói; de tény, hogy a tengernek addig síma tükrén egyszerre oly hullámok támadnak, hogy a hajó, mely fönséges biztossággal folytatta útját, játékszere lesz a természet tomboló erejének. A nagyok elfordulnak Máriától. Hiába próbálja ő az aranybulla megerősítésével, az országgyűlés egybegyűjtésével az áramlatot föltartóztatni. Nápolyi Károly köré csoportosulnak az elégedetlenek.

Híven jellemzi az egész forradalmat a sarokba szorított királynő, midőn azt mondja: «Gyönge asszony nem képes büszke és rakonczátlan nemzetet kormányozni». Igaza volt. Férfiu is ritkán ütötte meg a kellő mértéket. A kik az ország véderejét szolgáltatják, a kiknek katonáik és váraik vannak, a nagybirtokú főnemesek csak kivételes egyéniség előtt hajoltak volna meg.

A győzelmes forradalom eredményét az országgyűlés önti törvényes formába. A királynők lemondanak. Károlyt az ő jelenlétükben az országgyűlés királylyá választja.

De nemsokára Károlytól is elfordulnak az urak, s meggyilkoltatása után a királynő minden akadály nélkül átveszi a kormányt. Garainak serege adja neki vissza a koronát, a melyet a Horváthyak vettek el tőle.

A nápolyi-párt a délvidékekre szorul, a Horváthyak hatalmi körébe. Ekkor történik meg, hogy egy véletlen Máriát e fractio kezébe juttatja; megrohanják és fogságba vetik.

A főnemesség és nemesség azonban híve maradt a törvényes rendnek. Erélyes nemzet, önálló initiativára képes társadalom veszélyessé válhatik a trónra nézve is; ha

azonban e társadalom hűségén rést nem engednek ejtetni, biztosabb támasz ez az engedelmesebb tömegnél. Egy szerencsétlen véletlen, egy kudarcz nem egy despotát semmisített meg. Szabad nemzet uralkodójával nehezebben esik ez meg. A magára maradt nemzet tud magán segíteni. Erélyt és okos actiót bír kifejteni. A gyógyszer, a mely árt, használhat is. Az erő, a mely rombolhat, védeni is képes.

Most is így történik. A nemzet vezető elemei országgyűlést hirdetnek. Úgy látszik, hogy a bajok forrását rossz tanácsok követésében látták. Ezért kimondják, hogy ezentúl a tanácsosok ne csak a király és önmaguk érdekét, hanem az országét és a szent koronáét is szolgálják. A ki ezt megszegi, csúfosan zárassék ki a tanácsból. Hogy a nemességet is megnyugtassák, megállapítják, hogy a tanácsba a bárókon és főpapokon kívül előkelő köznemeseket is fogadjanak be. Úgy tetszik, hogy a lázadást annyira igazoltnak tartották, hogy a közbocsánat és a béke politikáját követik. Az aranybulla szellemében kikötik, hogy ha a királynő ettől el akarna térni, senki sem tartozik őt benne támogatni, sőt nyiltan ellent kell mondani szándékának.

Érdekes határozatok ezek. A nemzet föntartja királyát, de megszabja a politikáját. Megvédi a trónt, de korlátolja hatalmát.

Ugyanez a politika diadalmaskodik, midőn a még fogoly Mária férjét királylyá választják. Zsigmond trónraemelésének czélja a törvényes rend megvédése a pártütőkkel szemben; de a rendek magukról és szabadságaikról sem feledkeznek meg.

Zsigmond a maga pártja vezéreivel, valószínűleg az ország leghatalmasabb dynastáival, mielőtt királylyá választják, formaszerű szerződést köt, a melyben fogadja, hogy az ország szabadságát meg fogja őrizni, boszut a történtekért senkin sem fog állani és őket külön védelmében

fogja részesíteni. Kikötik, hogy idegeneket nem fog államhivatalokban alkalmazni, hogy egyiköket sem fogja mindnyájuk megegyezése nélkül ezen szövetségből kirekeszteni, s ha ezt mégis tenné, ha a szerződést megszegné, a többinek joga legyen neki az engedelmességet felmondani és ellene állást foglalni.

E szerződés a közállapotoknak hű tükre. Mély betekintést enged a kor szellemébe. A fegyveres ellenállás jogára alapítja a közszabadságot. A nagyok fegyveres ereje lévén a királyságnak egyetlen hathatós korlátja, sűrűn gondoskodnak róla, hogy törvénynél fogva is élhessenek ezen erővel. A főnemesek óriás hatalmát bizonyítja, hogy ők intézkednek a koronáról, s hogy velök mint egyenlő féllel szerződik a király. Az engedelmesség kötelessége csak föltételes; csak az esetben áll fönn, ha a király igéreteit megtartja.

A király hatalmának sülyedését tanusítja, hogy egyes alattvalóival köt ilyen kétoldalú szerződést. Kivetkőzik a souverainitás jellegéből. Állása inkább egy érdekszövetség fogadott vezéréhez hasonlít, mint az Isten kegyelméből való királyéhoz.

Gyors hanyatlásában idáig jutott el a Nagy Lajos idejében hatalmas királyság. Az ő nagy egyénisége által engedelmességre hajtott főrendekben fölülkerekedett az ősi szilajság és az uralom vágya. Gyönge nővel szemben túlsúlyuk korlát nélkül érvényesült. Ők az állam igazi urai. Máriát egyszer megfosztják trónjától, majd visszahelyezik oda és megvédik a praetendens ellen. Midőn elégedetlenek voltak vele, leköszönésre kényszerítették; midőn megbékülnek vele, balsorsában is kitartanak mellette. Nem rendelik magukat alá királyuknak, de azt sem engedik meg, hogy egy vidék új urat tukmáljon rájuk. Annyira mindenhatóknak tartják magukat, hogy Mária mellé, tudtán kívül, de az ő érdekében uj királyt választanak. A souve-

rainitás addig szokatlan ilyen dualismusának megalakításával bebizonyítják, hogy a nemzet igazán ura sorsának, a mennyiben magáról a koronáról még akkor is rendelkezik, a mikor van, a ki viseli.

Nehéz helyzetbe juttatja Zsigmondot és nagy veszedelmek csiráját rejti magában, hogy ő, a ki ily lealacsonyító körülmények között foglalja el a trónt, a királyság fenségéről képződött fölfogásánál fogva a kezdetnek megfelelő szerepet nem akarja végigjátszani. Ha nem is indította a király teljhatalmának helyreállítására irányuló olyan öntudatos terv, mint II. Richárdot, azon van ő is, hogy a rendektől kapott hatalmat saját akarata szerint kezelje. Hasonlóan Richárdhoz, önkényre hajlik.

Megigérte, hogy külföldieknek nem oszt hivatalt és adományokat, de nem váltja be szavát. Külföldiekkel vétet magát körül, általuk szeretné az országot kormányoztatni. Szószegései közül ez fáj a legjobban a hatalmas főnemességnek. Nemzeti érzületét is, személyes érdekeit is sérti, hogy azon hatalom és azon méltóságok, a melyekre a maga vére áldozatával szerzett érdemet, jövevényeknek jutnak.

Az is bántja a közérzületet, hogy Zsigmond, a ki különös jogczím nélkül választásnak köszöni koronáját, a rendek megkerülésével rendelkezett az örökségről, s hogy ő, a kit a fegyveres ellenállás törvényességének álláspontjából kiinduló főrendek ültettek a trónra, a megigért amnestia ellenére törvényes eljárás nélkül fejeztetett le nem egy pártütőt. Ebben hivei önmaguk biztosságát látták fenyegetve.

Sérelmet okoz az is, hogy a király a törvény ellenére a korona vagyonát elpazarolja. Jellemzi Zsigmond önkényes hajlamát, hogy egyszer, pedig már sok keserű tapasztalás után, okiratban világosan érvénytelennek nyilvánítja azon törvényt, a melyet a rendekkel együtt hozott.

Mint Anglia királyai, Zsigmond is abból, hogy a király a törvény forrása és hogy a törvények az ő nevében hozatnak, formál rá jogot, hogy eltérjen a szokástól, a mely szerint törvényt csak a rendekkel együtt hozhat vagy módosíthat.

Az ilyen tények, főleg ha azon nagyok érdekét sértik, kik királylyá tették, minden pillanatban koczkára vethetik Zsigmond trónját.

Az Anjouk üzelmei, a horvát-szlavon helyi körülményekben kedvező talajra találva, a déli vidéket állandó forrongásban tartják, s Zsigmond helyzetét még nehezebbé teszik. Az egyes elégedetlen urak támasztékra találnak a lázadás ezen állandó fészkében, a honnan a törvényes rend ellen időről-időre megújuló támadásokat intéznek.

Ezen gyakori küzdelmeinél fogva Zsigmond az ő pártján maradt nagyok befolyása alá kerül. Mert trónprætendens támadt, nem lehet el azok segítsége nélkül, a kik a trónra emelték.

A magyar nemesség nem volt abból a fajtából való, hogy vérét ontsa olyan kormányzatért, a mely szabadságát sérti és érdekeit mellőzi. A nemzet többsége nagy önállósággal folytatta azt a politikát, a mely Zsigmondot fölemelte. Nem akarja a nápolyi királyt elfogadni; de Zsigmondtól is megköveteli, hogy váltsa be igéreteit. Egyik tényezőtől sem engedi magát kihasználtatni; mind a kettővel saját hasznát, önálló politikájának diadalrajutását mozdíttatja elő.

Zsigmondot sok kemény csatában megvédik a pártütők ellen. De ha meggyőződnek róla, hogy vele sem biztosítják érdekeiket, készek ellene is fegyvert fogni. Nem engedték meg, hogy a délvidéki párt a királyt trónjától megfoszsza; de ha nincsenek vele megelégedve, maguk vállalkoznak reá. Ugyanaz a párt, a mely csak az imént

küzdött érette, kormányzata irányának megváltoztatására kényszeríti.

Zsigmond, valószínűleg azért, hogy a főnemesség hatalmát ellensúlyozza, most először meghívja az országgyűlésre a városok képviselőit. De ez sem segít rajta. A polgárság súlya még csekély. A hatalmi mérlegben keveset nyom. Zsigmond talán azt hitte, hogy a nagyrészt idegen származású polgárság segítségével megakaszthatja a főnemességnek a külföldi kegyenczek ellen irányuló actióját. Ha ez volt a terve, kudarczot vallott vele.

Az országgyűlésnek, úgy tetszik, mégis a főnemesség szabott irányt. Eddig követett politikája érvényesül benne az egész vonalon.

Ezen politikának megfelelt, hogy a törvény egyik éle a nápolyi párt, a másik azon sérelmek ellen irányult, a melyekkel a nemesség eddig is küzdött.

Kimondja, hogy birtokot vagy hivatalt idegennek nem szabad adományozni. Megköveteli, hogy három hónapon belől, egyes megnevezett urak kivételével, minden külföldi udvaroncz hagyja el az országot. Az országgyűlés az arany bulla megerősítését is eléri.

Zsigmond a hozott törvényeket nem hajtja végre. Királyi prærogativáiból azt a jogot meríti, hogy az országgyűlésnek a birtok és a zálogjogra vonatkozó határozatait önhatalmulag érvényteleneknek jelentse ki. Az idegenek nem távoznak az országból. Zsigmond adományokkal gazdagítja kegyenczeit. Az egyre gyarapodó elégedetlenség végre kitör. Ugyanazok, a kik a király harczait végigküzdötték, fegyvert ragadnak Zsigmond ellen. Az ő szemökben, a kik nem azért harczoltak és véreztek, hogy mellőztessenek, a király magatartása hálátlanság is. Azt tartják, hogy a kik trónra emelték és a kiknek köszönhette, hogy rajta megállhatott, onnan le is taszíthatják.

Ugyanazok a férfiak, a kik az imént a nápolyiak ellen harczoltak, Zsigmond letételét határozzák el. Miután szemére vetették törvénytelen tetteit, az idegeneknek az országban maradását, s figyelmeztetésöknek foganatját nem látták, reá rohannak. Zsigmond azzal fogadja őket: «Királyotok vagyok, hűséggel tartoztok nekem». De szavainak nincs hatása. A nagyoknak nem imponál a királyi nimbus. Széchényi Simon azt feleli Zsigmondnak: «Azért jöttünk, hogy elűzzük az idegeneket; ha ebbe belenyugszol, királyul megtartunk, ha megtagadod, foglyunk leszel, nem királyunk.» És beváltja szavát.

A főnemesség nagy tekintélyéről tanuskodik, hogy az egész ország magáévá teszi határozatát. Az ország minden hatósága engedelmeskedik az új kormánynak.

Zsigmond politikájáról azt mondottam, hogy hasonlít II. Richárdéhoz.

Két évvel azután (1401), hogy Richárd trónját a forradalom (1399) földöntötte, Zsigmondot hasonló sors éri. A királyság aggressiója vereségét idézi elő úgy nálunk, mint Angliában. A katonai hatalommal bíró rendek, a kiket a közvélemény is támogat, erősebbeknek bizonyulnak a királynál.

Richárd bukása végleges, mert sokkal rendszeresebb ellentétbe helyezkedett az alkotmánynyal, mint Zsigmond, s így egészen magára maradt; továbbá azért, mert van alkalmas utódja. Zsigmondot megmenti, hogy egyes nagyhatalmu urak vele tartanak, s hogy nincs megfelelő örökös. A nápolyihoz csatlakozni nem akarnak, a kik eddig mindig ellene foglaltak állást. Egy olyan dynastia győzelme, a melyet az ország már visszautasított, mindig rázkódásokkal fenyeget, a melyektől leginkább azok retteg-nek, a kik a trónviszályt ezen dynastia ellen döntötték el. Nem áll-e rajtuk boszut az új király? Az a sok új ember,

a ki az ő hálájára számít, mert nélkülözött miatta és kitartott mellette, nem kerekedik-e fölül?

A nápolyin kívül egyszerre három prætendens is támad.

Az ország polgárháború veszedelmében forog.

A nagyok látják, hogy e csapást csak Zsigmond visszafogadásával kerülhetik el. Czéljuk amúgy sem volt letétele. Régi politikájukat vele szemben csak azért változtatták meg, s a végső eszközhöz csak azért folyamodtak, mert lemondottak a reményről, hogy igéreteit beváltja és hogy szabadságaikat tiszteletben tartja. Mihelyt alapos okuk volt a feltevésre, hogy megváltozik, természetes, hogy visszatértek eredeti álláspontjukhoz. Mihelyt bizonyságát látták, hogy Zsigmond tanult az eseményekből és szakít a multtal, a leghelyesebbnek tetszett nekik uralma visszaállítása. Garainak sikerült is e hitet bennök fölkelteni. Ő és Zsigmond néhány barátja, kik a helyzet kényszerűségénél fogva, vagy talán mulékony elégedetlenségből a pártütőkhöz csatlakoztak, a béke helyreállítására vállalkozhattak.

Létre is jött a megegyezés. Az idegenek kivonultak a várakból; teljes amnestia biztosíttatott; Zsigmond ujra elfoglalta a trónt; de most igazán a nagyok kegyéből.

Miként viselkedik Zsigmond ezután, belenyugszik-e az erőviszonyok következményébe, vagy pedig folytatja-e ellene a küzdelmet: ezen fordult meg további sorsa.

Zsigmond még nem tanult eleget. Még nem alkalmazkodik a körülményekhez; egy lépéssel azonban közeledik a helyes politika felé. A törvényekkel nem sokat törődik, de rajta van, hogy a főuraknak legalább egy részét magához csatolja. Ennyiben változik magatartása.

Belátja, hogy biztos hazai támogatás nélkül nem boldogulhat. Eddig külföldiekkel szerette magát környeztetni, mostantól fogva Garai lesz a főembere. Az adománylevélben, a melylyel iránta hálájút lerójja, az ő munkájának

mondja, hogy elkerülte a számüzetést, sőt a halált, s hogy visszafoglalhatta a trónt. Nagy szó ez egy királynak a szájában. Nehezen szánja el magát annak a lesujtó igazságnak a kimondására, hogy alattvalójának köszöni a koronát. Függésbe helyezkedik tőle, ha megteszi. Zsigmond kiszabadulása után eljegyzi magának Czillei Borbálát, Garai sógornéját. daczára annak, hogy már egy idegen herczegnővel váltott jegyet. Fölébe helyezi a főnemesekkel való jó viszonyt egy külföldi fejedelmi családdal szemben vállalt kötelezettségének. A tapasztalás tanította meg reá, hogy trónját a külföld meg nem védheti, s a hazafiakban kell támaszt keresnie.

De, ismétlem, Zsigmond még mindig nem tanult eleget. Talán éppen azért, mert az ország legnagyobb tekintélyű főurait a személyes érdekek kapcsával magához bilincselte, a törvény ellen mer cselekedni. Az osztrák herczegnek odaigéri az örökjogot Magyarországhoz. Külföldinek közjavadalmakat ad zálogba.

Mindez és a nápolyi párt izgatása újra veszélybe dönti trónját. Általános nagy fölkelés támad. A nápolyi erejének végső megfeszítésével száll síkra, s a főnemesség és a megyei nemesség tekintélyes részét megnyeri. De ez az utolsó nagy vihar is szerencsésen elhúzódik Zsigmond feje fölött. Valószinű, hogy a pápa beavatkozása is sérti a nemzet függetlenségi érzését és ártalmára van a nápolyi ügyének. László király lassusága is előmozdítja a kudarczot. Zsigmond győzelmének főokozója azonban mégis Garai, Czillei és Perényi hűsége és hadi erejök.

Ekként elmulik a veszély, de állandó nyomokat hagy maga után. Ez a kemény leczke végre rábirja Zsigmondot az erőviszonyoknak megfelelő kormányzásra. Belátja, hogy a győzelmet, a melyet egy Garainak, a főnemesség katonáinak köszönhet, nem zsákmányolhatja ki absolutismus megalapítására. A magyar nemzet nem kovácsolt önmaga szá-

mára rabbilincset. Világossá vált, hogy a király politikája czélt nem érhet, de trónját örökösen koczkára teszi. Még ha győz, akkor sem teremtheti meg a királyi absolutismust, ha pedig vereséget szenved, elvesztheti trónját. Ez volt a tények tanulsága.

Megértette-e Zsigmond ezt az igazságot? Úgy látszik, megértette. Magatartása változását azonban az a körülmény is előmozdíthatta, hogy elfoglalják európai ügyei. Világtörténeti nagy kérdéseknek szenteli idejét és erejét. Magyarországot magára hagyja.

Történetében új korszak kezdődik. 1404-ig Zsigmond ellentétbe helyezkedett a rendekkel. A királyi hatalommal önkénye szerint akart élni. De ez nem sikerült neki. Az övéinél nagyobb erők védik a rendi jogokat. Különös szerencséje, hogy e próbálkozása nem járt azzal az eredménynyel, a melylyel járt a Plantageneteknek ugyanez a kisérlete. Zsigmond megmenekül a megsemmisüléstől és új útra tér. A mihez Angliában új dynastia kellett, Zsigmond maga indítja meg. Keresi az összhangot a számottevő erőkkel, s kormányzati föladatait a rendekkel közösen akarja megoldani. .

Teljes amnestiát ad. A sárkány-rend megalapítása külsőleg is kifejezésre juttatja a király és a főurak benső viszonyát. Közös lovagi kötelességek és czélok kötelékei fűzik őket egymáshoz. Zsigmond még azt a Széchényit is, a ki személye ellen vétett, befogadja a rendbe.

A nagy jelentőséget, a melyet a főnemesség elért, Garai személyesíti. Mint nádor és a király sógora, mint Zsigmondnak bizalmi embere, a ki jó és rossz időkben hozzá egyaránt hűségesnek bizonyult, a ki a királyt nem egyszer mentette meg a végső veszedelemtől, s a kiben e mellett társai és nemzete is megbíznak, valóságos alkirály lett. Harmincz évnél tovább terjedő nádorsága alatt királya és

nemzete bizalmából olyan törvényes és állami hatalmat gyakorol, a minőhöz fogható val azideig magyar alattvaló nem bírt.

A különbség, a mely közte és egy Csák Máté között van, az Anjouk munkájának biztos mértékét szabja meg. Garainak is van óriás birtoka, sok vára, számos katonája. Országos jelentőségét azonban inkább hivatalától és a király és a rendek bizalmától nyeri. Csák is viselt országos hivatalt, de súlyát nem ez az állása határozta meg. Hatalma nem attól függött, hogy mekkora a befolyása a közintézményekre és a korona politikájára, hanem attól, hogy bír-e ellentállani saját földjén az államnak is. Történeti szerephez az juttatja, hogy az ország egy részén föltétlenül uralkodott, s nem az, hogy az egységes nemzeti életnek milyen tényezője. A Csák typusa állandó veszély. Az ország bukását idézi elő. A Garai typusa ellenben a közszabadság azon korban lehető módjának és az állami rendnek őre. Csák rombol, Garai épít és összetart.

Midőn a király nincs az országban, éveken át Garai helyettesíti. Az európai politikában is első tanácsadója. Nagy alkalmakkor, midőn Zsigmond a nemzetközi politika terén mint Európa első fejedelme szerepel, ő áll mellette. Már Nagy Lajos idejében kezdenek magyar államférfiak európai tekintélyt szerezni, de olyanra, a minőt Garai elért, ama nagy király egyénisége mellett senkisem tehetett szert.

Önhatalmulag ő sem kormányoz, s ezért nyugszik szilárd alapon az új rendszer. Garai csak az első az egyenlők között. Az állam kormányzati ügyeit a leghatalmasabb főnemesek tanácsával együtt kezeli. Zsigmond mindent az ő megegyezésökkel határoz el. Midőn hűtlensége miatt meg akarja feleségét büntetni, az ügyet a nagyok itélete alá bocsátja. A szepesi városokat tanácsosai hozzájárulásával

adja zálogba. Távolléte idején a kormányzók hadat is indítanak. Rendkívüli hadi adót és nemesi felkelést is rendel el, saját felelősségére, a királyi tanács.

A főnemesség ekként eljutott a czélhoz, a melyért sokáig küzdött és a melytől, minden akadály ellenére, nem tágított. Zsigmond mellett ő kormányozza az országot. A királyságot árnyékba borítja. Zsigmond decorativ alak, fényt és tekintélyt áraszt a kormányra, de nem vezeti. Uralkodik, de nem kormányoz. Ritka erőt, ritka ügyességet bizonyít a főnemesek politikai munkájának ez az eredménye.

Kivívott állása nem volt jogtalan bitorlás, hanem a valóságos erőviszonyoknak természetes következése. Bizonyítja ezt, hogy nemcsak a király nyugszik meg benne, hanem az egész nemzet is. A polgárháboruk ritkábbakká válnak. Az ország nyugalmas fejlődésnek indul. A király és a rendek között nincs ellentét és küzdelem.

A történetirók egyik része a főnemességben mindig oligarchiát lát s benne találja minden rossznak a kutfejét.

Csak azok az idők elégítik ki e tudósokat, a mikor a köznemesség viszi a vezető szerepet. A köznemesség multunk demokratikus eleme, s ezért a modern demokratia csak akkor vesz észre szabadságot, csak akkor lát dicsérni való közállapotokat, a mikor közvetlenül ez az osztály igazgatja az állam ügyeit.

De ez a fölfogás hamis. A történeti szellemet megtévesztik a modern élet jelszavai.

Egy osztálynak a többi ellenében bírt és önző módon kezelt hatalma a képzelhető legrosszabb kormányforma.

Az aristokratikus vagy demokratikus hatalom a maga merevségében, oligarchikus, illetőleg demagog végleteiben a fejedelmi despotismusnál is veszedelmesebb.

De az aristokratia túlsulya még nem oligarchia, mint

az alsóbb osztályoké nem demagogia, vagy a királyé nem despotismus.

A korlátolt monarchiában is kell egy vezető elemnek lennie. A teljes egyensúly ritka állapot, s ha nincs az egyensúlyban levő elemek között összhang, rossz is, mert ez esetben irányító akarat nélkül van az állam és a paralysis tünetei jelentkeznek.

Melyik legyen az irányt szabó erő? Melyiknek érvényesülése felel meg leginkább a közérdeknek?

Sokak fölfogása szerint mindig a demokratikus elem, a nagyobb szám kezében kell a hatalomnak lennie.

Ez tévedés. Nem a számszerint való többség, hanem az erkölcsileg kiválóbb elem az állam hivatott vezére. A legüdvösebb, ha azoknak van a legnagyobb befolyásuk, a kik vele az állam érdekében a legjobban tudnak élni, a kiknek, mivel a legvagyonosabbak, a legműveltebbek, s mivel az állam munkájának legfőbb részét végzik, legnagyobb a tekintélyük, legnyomatékosabb az erkölcsi súlyuk, s a kiknek legtöbb érdekök is van az állam fönmaradásában.

A sokaság uralma, ha a számbeli túlsulyával nem párosul az erkölcsi felsőbbség, az államnak keskeny és gyönge alapot szolgáltat, mert szemben találja magát a felsőbb osztályokkal, az intelligens kisebbséggel, a nagyobb szellemi erővel. Csak akkor számíthat az állami rend általánosabb támogatásra, csak akkor van a társadalomnak természetes erőviszonyaival szerves összhangban, csak akkor nyugszik a pyramis a széles alapján, ha azok vezetnek benne, kik az élet mindennapi vonatkozásában is irányt adnak, kiket a többiek követni hajlandók, mert erkölcsi és vagyonbeli súlyuknál fogva vezérletöket megszokták.

Ez az elem változik, mindig más és más. A történeti fejlődés alaptörvényének felel meg, hogy folyton szaporodjék.

Haladunk a kor felé, a mikor a szám szerint való többség jogot tarthat a valóságos vezetésre; de még ma sem értük el.

Mire a vagyonbeli és az értelembeli súlypont a számszerint való súlyponttal összekerül, a többségé lehet a hatalom. Addig azonban ez az állapot ellentétben van a kultura érdekével. A tágabb rétegek uralma addig csak erőszakos lehetne, mert a kiknek az életben reájuk befolyásuk van, nem nyugodnának bele, hogy az államban alájuk rendeltessenek. A műveltség és a vagyon az államban nem hajol meg a műveletlenség és a szegénység előtt, csak azért, mert ez van többségben.

A középosztály sem azért kerekedett fölül, mert a sokaság uralma a helyes elv, hanem azért, mert az értelmi és vagyonbeli tulsúly az övé lett.

A demokratia tana hasznára volt a középosztálynak, míg az aristokratiával versenygett.

A demokratia nagyrészt azért vált egyedül üdvözítő tantétellé, mert a föl nem tartóztatható evolutio benne talált arra az általános igazságra, arra a természeti törvényre, arra az emberi jogra, a melyre az új korban minden követelés a maga igazát alapítani szereti. Helyes politikai ambitiók a demokratia nevében győzedelmeskedtek. Ma ellenben e theoria következetes alkalmazása oly rétegek kezébe juttatná az uralmat, a melyek ez idő szerint vezetésre még nem értek meg.

A demokratia a legdicsőbb eszmény, mert annak az államnak lenne legegészségesebb a szervezete, azt az államot nem lehetne megrendíteni, a melynek összes polgáraiban megvolna a képesség a politika irányítására. Míg a kisebbség elsőbbségén alapszik a meglevő rend, addig időről-időre mindig tartani kell tőle, hogy megbomlik. Ha a vezető elemek hibákat követnek el, ha önző a poli-

tikájuk, ha megfeledkeznek róla, hogy szellemi felsőbbségük mellett is hatalmuk csak addig jogosult, míg vele a közérdeket istápolják, s míg azokról is gondoskodnak, a kik még fejletlenebbek: tekintélyük kétségessé válik és időről-időre a tömegek nyers ereje fölforgatással fenyeget mindent.

Ezért haladás minden lépés, melyet a nemzetek a vezető elem körének kibővítése felé tesznek. De csak akkor, ha ennek elérkezett az ideje, ha azok, a kik hatalomhoz jutnak, vele élni is tudnak, s a bekövetkezett változás annyira természetes, hogy a régi vezető elemek is megnyugvással fogadhatják. Ezért volt haladás a polgárság érvényesülése, ezért lesz egykor haladás a negyedik rend felülkerekedése, de ezért volna ma még katastropha a tömegek uralma, s ezért lett volna hiba a középosztályok döntő szerepe, midőn még a főrendek voltak természetes túlsulyban.

Ma a középosztály vezetését fogadja el a legszivesebben a társadalom. Az aristokratia kiszorult kiváltságos állásából; a hol azonban nem vérzett el a természetes és elmaradhatatlan fejlődés ellen folytatott meddő küzdelmében, a hol megóvta a kapcsolatot a nemzet szellemével: ott traditióinál, becsvágyának állami irányánál, valamint az öröklött vagyonon alapuló függetlenségénél fogva fokozott kötelesség teljesítésében, a közügynek szentelt tevékenységében még mindig igen szép és különleges hivatása van, de csak az esetben, ha elfogadja az új helyzetet és a többi vezető elemhez csatlakozik.

Az alsóbb osztályok emelkedő rétegei is könnyen beolvadnak a nagy középosztályba, a melynek úgyis bennök van az éltető gyökere. Ezen középosztály körül jegeczesedhetnek tehát a legtermészetesebben az összes intelligens elemek. A kik fölötte és a kik alatta állanak, a legkönnyebben csatlakozhatnak hozzá.

De a középosztálynak nem mindig volt ilyen az állása. Volt idő, a mikor a domináló helyet az aristokratiának kellett elfoglalnia, a mikor éppen olyan jogosult volt döntő súlya, mint a milyen jogosult ma Európa legtöbb államában a polgárságé. Ilyen volt nálunk a XIV. és XV. század. Az Árpádok első idejében a hódító nemzet szabad tagjai között vagyonban és tekintélyben csekélyebb még a különbség, s ezért a társadalom súlypontja széles alapon nyugszik. A XII. században kezd a főnemesség mindinkább emelkedni. De az aristokratia oligarchikus hajlamú és a vele magát egyenlőnek érző nemes nem akarja vezetését elfogadni. A XIII. században ez az állapot küzdelmeket idéz elő. A vajudás és átalakulás korát éli Magyarország, mint mindig, midőn a társadalom nem találja meg súlypontját. A nemesség egyik rétegének sincs annyi tekintélye, hogy a többi önkényt alája rendelné magát. Innen erednek azon harczok, a melyek II. és főleg III. Endre idejét jellemzik.

Az Anjouk uralmát megelőzött korban az oligarchia kerekedik fölül. De felsőbbségét ekkor sem fogadja a nemesség közmegnyugvással. A királyság gyöngesége miatt a főnemesség önzésének tágas mező nyílik. A zűrzavarban erőszakkal szerzett hatalmát önző czélra fordítja. Ha a főuraknak sikerült volna a köznemességet magukhoz lánczolni, a continens többi államaiban bekövetkezett szétmállás váltotta volna föl az ország területi egységét is.

Az Anjouk uralma a fordulópont a magyar aristokratia történetében. Ők fegyelmezik meg a főurakat, alakítják az állam szolgáivá. Nyomásuk alatt válnak a főnemesek igazán productiv erővé, az állami élet legfőbb szerveivé. Királyi felsőbbség mellett kifejtett sokoldalu hasznos állami tevékenysége teszi az aristokratiát képessé gyenge királyok mellett a vezetésre. Az önkormányzatra megkiván-

tató fegyelmezettséget Róbert Károly és Nagy Lajos iskolájában sajátítja el. Sikerrel teljesített kötelességeiben rejlett igéző ereje. A nemzetnek hasznot hajtott munka olyan erkölcsi súlyt teremt, a minőre a sziklavárak és a pénz tehetetlenek. Az Anjouk iskolája arra oktatja a főnemességet, hogy hatalma gyökerét az egységes állam szolgálatában és a köznemességgel való szövetségben keresse. Ezzel önmagának használ és a köznek is.

Míg a főnemesség zöme arra törekedett, hogy birtokait gyarapítsa és bennök függetlenül uralkodjék, a nemzeti érzület ellene fordult. Midőn közjogért küzd, midőn a nemesség élén azért az állásért viaskodik, a mely az államban megilleti: a nemzet vezére lesz. Annak ellenére, hogy a Csák Máté és a Németujváriak idejében az egyes főnemesnek közvetlen rendelkezésére lévő katonai ereje nagyobb volt, mint a mely most áll mögötte, a nemzet sorsára mégis több a befolyása most, mint ama korban.

Akkor szigorú törvényeket hoztak ellenök, a nemzet elfordult tőlük és győzedelmeskedett fölöttük. Olyan királyt választott, a kinek hivatásául jelölte ki a «zsarnokok» megtörését. Most az lesz a király, a kit ők akarnak. A mit határoznak, a nemzet elfogadja. Azelőtt eltűrte a köznemesség, hogy a király az alkotmányt mellőzze, ha így könnyebben lehetett elbánni a főnemességgel. Most a főnemességnek önkényes tetteibe belenyugszik, mert érzi, hogy e rend megvédi a király gyarlósága és az idegen uralom ellen. A köznemesség nem keres ellene támasztékot a királyságban; vele tart. A főnemesség nemcsak azért hatalmas, mert zsoldosai vannak, hanem azért is, mert a nemzet benne találja természetes politikai vezérét.

Midőn az aristokratia a köznemességben keresi szövetségesét, azt teszi, a mire szervezete és a helyzet természetes követelményei utalják.

A magyar főnemesség szervezeténél fogva sem zárt kaszt. Hús a nemesség húsából, vér a nemesség véréből. Akármennyire gazdagabb, hatalmasabb a köznemességnél, akármennyire más az életmódjuk, a magyar aristokratia igazában csak akkor volt erős, midőn a köznemesség élén állott.

A benső frigyet közöttük megkönnyíti, hogy a czímek használata nem tudott elterjedni. A főnemesség külsőleg sem válik el a többi nemestől. Nem alakulnak a többiektől örök időkre megkülönböztetett családok. Ha valamely főnemes elszegényedik, semmi sem választja el a köznemestől. Ha valamely nemes vagyonhoz jut, azonnal olyan lesz, mint a régibb főnemes. Garai nádornak közeli rokona egyszerű köznemes. Nem képződik a főnemesség körében az a sok rangfokozat, a mely Nyugat-Európában a nemesség alsó rétegei és csúcspontja közé alig áthágható korlátokat rak, a mely a családok összekeveredését, közöttük házasságok kötését megnehezíti, s az egység és az egyenlőség érzetét nemcsak a nemesség egészében, de még magában a főnemességben is gyöngíti. Egyetlen lépéssel lehet nálunk a kisnemesből az ország első aristokratája, zászlósúr; vagy megfordítva, a leghatalmasabb dynastából lehet egyszerű köznemes, a kit semmi sem különböztet meg azoktól, a kik sohasem emelkedtek föl a dicsőség és a hatalom magaslatára.

E lehetőség gyakran megvalósul.

Mivel az ősiség a birtok megosztását nem gátolja, a nagyhatalmú családok könnyen hanyatlásnak indulnak.

Miként az esti napsugaraktól megvilágított ormok egymásután merülnek a völgy homályába, úgy lépnek a történelmi szereplés, a társadalmi hatalom fénytengeréből a nagynevű családok a közönséges életkörülmények névtelenségébe. De a régi emlékek fenmaradnak az utódokban

is. A mult idők nagy eseményei a közvetlen leszármazás erejével élnek a köznemességben, s benne ébren tartják az aristokratikus szellemet.

Egy-egy Csák a XIV. században köznemes lehet, de önérzetben vetekedik a Perényiekkel, a Rozgonyiakkal.

Ha ezen emlékek közelebb juttatják a köznemest a főnemeshez: megfordítva, a főnemest a köznemeshez kapcsolja az, hogy a szerencse kerekén magasra jutott családok ugyancsak a vagyon megoszlása következtében kiváló állásukat rendesen nem tartják meg annyi ideig, hogy megfeledkezhetnének egyszerű nemesi eredetükről, s az a dölyf venne rajtuk erőt, a mely az aristokratiát a többi osztálytól elkülöníti és más önérzetes elemek vezetésére képtelenné teszi; vagy hogy körükben általánossá válnék az a silány fölfogás, a mely az ősök számával méri az egyén becsét.

A főnemesség soraiban sűrűen támadt űrt a nemesség tölti be és sok köznemes főnemessé küzdi föl magát. A király a vitézséget, az érdemeket adományokkal jutalmazza. Az Anjouk a régi oligarchia legyőzése után új aristokratiát teremtenek. Azóta is új meg új nemesek emelkednek a hatalom és a gazdagság polczára. Zsigmond idejében kezdődik már a szerény származású Hunyadi fényes pályafutása, ki végül zászlósúr, kormányzó lesz, fia pedig Magyarország királya. A nemesség egységének érzete teszi lehetővé e csodás emelkedést. Másfelől meg az ilyen siker növeli az egység érzetét.

A főnemesség nem zárkózik el a köznemességtől, s tagjai nem mások, mint vagyonos köznemesek. Nincs minőségbeli különbség közöttük, csak mennyiségbeli.

Az Anjouk idejében törvénynyé vált ősiség még fokozza a nemesség rétegei között a rokonság érzetét.

Az egész nemzetségnek kölcsönös örökjoga benső solidaritást alapít meg olyan családok között, melyeknek

életkörülményei egymástól teljesen eltérők. Az örökjog útján föntartott rokoni kapocs, az elővétel joga, a mely a rokont megilleti, az osztatlan családi birtokok közös érdekeket támasztanak gazdag és szegény nemesek között, s megóvják a főnemes és a köznemes egyenlőségének érzetét. Hogyan képzelje magát a leghatalmasabb oligarcha valami különleges, felsőbbfajtájú lénynek, a mikor ősi fészke a pórnéptől alig megkülönböztetett szegénysorsú rokonára szállhat, olyanra, a ki talán valamely más főúr szolgálatában áll, s vele mégis egyenlő, mert ugyanannak a törzsnek a sarjadéka, ugyanannak a névnek a viselője és majdan ugyanannak a jognak és ugyanannak a birtoknak a tulajdonosa is lehet. Az ilyen szegény rokon eleven kapocs a nemesség különféle rétegei között. Egyenlő a kisnemesekkel, a kik főuraknak szolgálnak és a kiknek élete módja az övé is, s egyenlő a hatalmas főnemessel, a kinek osztályos atyafia.

Csak ha mindezen körülményeket figyelembe veszszük, s arról sem feledkezünk meg, hogy a nemesség köre is nyitva van az érdem és a vagyon előtt, úgy hogy a nemesség tényleg a politikai nemzet túlnyomó nagy többségét alkotja, a mely mellett csupán a még fejletlen polgárságnak van némi politikai súlya: csak akkor érthetjük meg az aristokratia vezető szerepének okait.

Helyes volt, mert természetes volt. Nagy anyagi hatalom és nagy erkölcsi súly párosult a főnemességben. A ki az ország hadi erejének zömét szolgáltatta, a kinek már vagyonánál fogva is jelentékeny volt a hatalma, a politikai nemzet bizalmát is birta, mert szervi összefüggésben maradt vele, s mert elevenen élt a rendeknek egymásra utalt rétegeiben ama rokonság érzete, a mely őket eredetöknél fogva egymáshoz kapcsolta.

E mellett a főnemes, a ki ifjuságától fogva hadi mes-

terséggel, nagy birtokai igazgatásával, számos jobbágya kormányzásával, parancsok osztogatásával foglalkozik, s a ki a király udvarán már zsenge korában megismerkedik az európai ügyekkel, oly iskolát végez, a melyben politikai képessége kifejlik és látóköre tágul. A más elemekből származó tehetségeket pedig ez az aristokratia soraiba fogadja és fölszívja.

Mihelyt nem a tulságig önző, hanem közczélokat szolgál, mihelyt fönn akarja tartani az összhangot maga között és a nemesség alsó rétegei között, mihelyt a szervezetétől is megszabott természetes politikát követi, a főnemesség a helyzet urává lesz.

A főnemesség pedig ebben a korban nem követ szükkeblű osztálypolitikát.

Nem alakít külön pártot. A pártok nem osztályok szerint alakulnak. Mindegyik párt élén főnemes áll és mindegyikben vannak köznemesek és városi polgárok. Leginkább a trónrend kérdésében elfoglalt álláspontok különítik el őket.

Hosszú ideig, Lajos halálától veje végleges győzelméig, a nemzet a nápolyi királynak, Mária királynőnek és Zsigmondnak az érdekei szerint oszlik meg. A többség, mely Zsigmonddal tart, időről-időre különféle hatalmi kérdések szerint válik széjjel. A király személyes barátai, az idegen tanácsosok között és azok között, a kik a hatalmat magyaroknak, azaz önmaguknak akarják megszerezni, folyik a küzdelem a döntő befolyásért.

De mind ennek nincs csorbító hatása a főnemesség vezérlő állására. Ez nem forog kérdésben, ezt egyik párt győzelme sem veszélyezteti. Akár a Horváthiak, akár a Garaiak, akár a Laczkfiak, akár a Kanizsaiak ragadják magukhoz a hatalmat, a nemzet súlypontja mozdulatlanul megmarad a maga természetes helyén. A szerencse forgandóságához képest más-más vidék, más-más érdekcsoport

vagy politika érvényesül, sőt más dynastia is kerülhet fölül, de a vezető elem a társadalomnak ugyanaz az osztálya marad.

Az aristokratia, a nemességre támaszkodva, felsőbbsége szilárdságának tudatában nem érzi annak a szükségét, hogy állását törvények segítségével védelmezze. Az ország közjoga, úgy a mint az Anjouk óta meggyökeresedett, megfelel érdekeinek. A többi osztályok sem törekszenek a hatalmi állapotok felforgatására. Mikor a jogadta befolyás mértéke megfelel a természetes erőviszonyoknak, rendesen változatlanul marad az alkotmány.

A reformok korszaka annak a következménye szokott lenni, hogy módosultak a hatalmi viszonyok, a jog ellenben a régi maradt, s hogy az új érdekek elismerésükre törnek. Igy volt ez a XIII. században és így lesz a Jagellók idejében.

Az elsőben a jog a királyé, holott a hatalom a rendeké. Olyan méretű érvényesülésre tör az oligarchia, hogy a királyság és a köznemesség ellene szegülnek. Mindez reformokat von maga után. A köznemesség hatalmi eszköze a parlament lévén, rajta van, hogy ennek hatáskörét bővítse, s a végrehajtó szerveket is befolyása alá juttassa. A mohácsi vészt megelőzött időszakban a társadalom elemei között vívott hasonló tusának az eredménye hasonló közjogi újításokban testesül meg.

A most tárgyalt időkben az egyensúly megállapodottsága a közjogi conservativismusban fejeződik ki. A kiknek a közéletben legnagyobb a befolyásuk, s a kiknek vezetését az egész nemzet elfogadja, azoknak a közjog kellő tért nyit az érvényesülésre, s ezért nincs ok szerves alkotásokra. Nincs ellentét a főnemes és a köznemes között. A nemzetgyűlésben és a király tanácsában ugyanazok az elemek szabnak irányt. A végrehajtó hatalom közös be-

folyásuk alatt áll. Nincs ennélfogva szükség reá, hogy az egyik szervet a másik rovására fejleszszék.

Kiemeltem, hogy az alkotmánynak, a hogyan I. Lajos örökeként reánk maradt, sok tusát kellett támasztania, mert benne a király és a rendek osztozkodtak a jogban és a hatalomban, a nélkül, hogy egyikük túlsúlyban lett volna a másik fölött. Most a főnemesség felülkerekedett. A király elfogadja a tények verdictumát. Ezért nincs viszály. A király jogait a főnemesek gyakorolják. Ezért nem szűkítik azokat, ezért nincs új közjogi alkotás.

Ezen conservativismus nem ártott a szabadság ügyének. A középkorban az volt a leghelyesebb kormányforma, a mely a végrehajtó hatalmat a király kezében hagyta meg.

Midőn a főnemesség ezt az állapotot föntartja, több jót tesz vele, mint ha a rendeknek új jogokat szerezne, s formailág is biztosítaná, a mit lényegében birt.

A király megmarad a közigazgatás élén; de tanácsát és a főhivatalokat olyan emberek foglalják el, a kiknek függetlensége és önérzete az alkotmányt védi, s a kikre a király hallgat, mert kardjuk éle miatt kénytelen rájuk hallgatni. Törvényben jut kifejezésre a rajtuk uralkodott szellem. Midőn a tanács tagjainak megszabják, hogy nemcsak a király személyét, hanem az országot és a szent koronát is kell szolgálniok, megkülönböztetik a hazafit, az államférfiut az udvaroncztól. Az ország érdekében fáradozó király számára biztosítják az engedelmességet, a személyes politikát követő fejedelmet ellenben elszigetelik.

Garai és a typus, a melyet képvisel, hű emberei voltak a királynak, de sohasem lehettek szolgáivá. A velenczei követnek mondja a hatalmas nádor, hogy Zsigmond halála esetére se számítson más politikára, mint a melyet ő követ, mert a nemzet más irányt nem támogatna

és ennél fogva az új király is kénytelen lesz ugyanezen az úton járni. Ez is egyike azon mondásoknak, a melyek többet magyaráznak meg köteteknél. A hol a király legmegbizhatóbb híve a külföld egyik képviselőjével szemben azt hangoztatja, hogy az ország magatartása nem a király akaratától függ, hanem a nemzetétől, ott minden veszélyben foroghat, csak a szabadság nem.

Rozgonyi püspök, a kit a királyné megbántott, nyiltan megmondja, hogy majd megmutatja neki, mire képes ő, úgy is mint Rozgonyi, úgy is mint egyházi fejedelem. Fenyegetését be is váltja. Szavát Ulászló érdekében veti a latba.

Ujlaki, midőn egy küldöttséggel Bécsbe megy, a császár előtt sem száll le a lováról, s Aeneas Sylvius, a későbbi pápa, panaszolja, hogy egyszerű nemesek se hajolnak már meg a világ ura előtt, a ki előtt hajdan királyok térdre borultak. Ugyanakkor történik meg, hogy a fiatal Lászlóhoz, Albert magyar király fiához, a Habsburgok dynastiájának sarjához, a büszke főúr vonakodik elmenni, mielőtt tisztába nem jön vele, ő lesz-e a magyarok királya, mert csak uránál tiszteleghet.

Ezek az esetek valamivel későbbi korból valók ugyan, de kifejezik a Kontok és a Garaiak fölfogását is.

A hol így beszélnek és tesznek, ott attól kell tartani, hogy a kiknek olyan nagy az önérzetük fölfelé, lefelé sem tanusítanak önmérsékletet és hogy az alattuk állókkal szemben zsarnokokká lesznek. Ez a két tünet rendesen együtt mutatkozik, még a modern időknek erőhöz jutott demokratiájában is, annak ellenére, hogy a lefelé megnyilatkozó dölyf ellentétben van világnézeteinek elméleti alapjával.

A kor, a melyről szó van, ritka kivétel a szabály alól. Zsigmond idejében a főurak, a király ellen vívott küzdelmeik hatása alatt, teljes tudatában látszanak lenni érde-

köknek, s nagy önérzetök ellenére e korhoz mérten szabadelvű politikát követnek.

Története ezen szerencsés idejében a főnemesség gondosan ápolja a kapcsolatot, a mely a köznemességhez fűzi. Nem próbálja addig elfoglalt állásából kiszorítani. Az országgyűlések, melyeket a királyok túlhatalma idejében ritkán hívtak össze, gyakoriakká lesznek. A törvényeket megint bennök hozzák. A főnemesség külön előjogokat nem szerez, nem is törekszik utánuk. Az osztatlan nemesség marad a közjogok alanya. Az alkotmányt a régi alapokból nem zavarják ki, nem fejlesztik vissza gyengébb, mert szűkebb keretekbe. A főnemességé az első szerep, de szabad a tér a köznemesség számára is. A mennyivel megfogyna az előbbinek a tekintélye, a mennyivel gyöngülne erkölcsi súlya, ugyanolyan mértékben érvényesülhet a köznemesség, a melynek jogait, hatalmi eszközeit nem csorbítják. A szabadságot, a melyet a király nem bír eltaposni, a főnemesség sem veszélyezteti. A szabadság nem tesz szert tökéletesebb új alkotmányos biztosítékokra, de megerősödik, mert elevenen él. Nem ásnak neki új medret, de önmaga mélyíti a régit. A kor, a mely szabadságban él és nem senyveszti el azon elemek erejét, a melyek nélkül a jövendő idők szabadsága nem lehet el, s a mely túlhajtásokkal nem járatja le magát az elvet: a szabadság biztosítékait gyarapítja. A szabadságot a szabadság élteti a legjobban.

A törvényeken is meglátni, hogy összhang uralkodott e korban. Az államnak egyik nélkülözhetetlen tényezőjét sem verik békóba, egyik elem felsőbbségét sem akarják állandó jogszabályokkal megörökíteni. Nem akasztják meg az élet szabad fejlődését. Nem emelnek oly törvényes korlátokat, a melyeket a hatalmi viszonyok változásával erőszakosan kellene majd eltávolítani.

A királyság az egyházi javadalmakról való szabad rendelkezést e korban nyeri vissza. A nemzet támogatásával a pápa ellenében Zsigmond megszerzi a régi apostoli jogokat s új hatalmi forrást nyit kormánya számára.

A városok képviselőinek meghivása a törvényhozásba, miként láttuk, szintén e kor érdeme. Habár Zsigmondtól származott a gondolat, a ki támaszt keresett bennök a főnemesség ellenében, a főnemesek szabadelvűségét bizonyítja, hogy 1405-ben, a mikor döntő a befolyásuk, a városokat ismét meghívják a tárgyalásokra. A főnemesek túlsúlya idején szabályozzák először törvényesen a városok belső jogviszonyait is. Ámbár valószinű, hogy ez a reform is a király initiativájából ered, a ki a külföld példája szerint a polgárságban keres szövetségest, mégis jellemzi a közállapotokat, hogy a kiváltságok megadása ellenállásra nem talál, s hogy oly korban történik, a mikor a nemesség nélkül és ellenére semmit nem lehetett tenni.

Ugyanerről a közszellemről tanuskodik, hogy törvényt alkotnak, a mely a jobbágyok szabad költözködését biztosítja és a parasztság helyzetén javít.

Egy másik bizonyítéka az uralkodó elemek minden szűkkeblüségtől ment fölfogásának az, hogy a kormány bizonyos törvényjavaslatokat, még mielőtt azokat az országgyűlés elé terjeszti, véleményök meghallgatása végett a megyéknek küld meg, vagy, mint 1405-ben történt, a hozott törvényt megbirálás végett a megyék közönsége elé juttatja.

Nagyjelentőségű, hogy szükség nélkül teszik ezt a felsőbb osztályok. Nem akkor határozzák el magukat reá, a mikor valamely veszedelmes ellenféllel szemben támasztékra szorulnak, mint a hogyan Angliában történt, mikor a városokat a parlamentbe meghívták.

Úgy tetszik, azt a bölcs politikai maximát akarták követni, hogy az a törvény a legerősebb, azt lehet a leg-

hívebben végrehajtani, a melyet lehetőleg tág rétegek helyeseltek és magukévá tettek.

A nemzet akarata iránt oly tiszteletre mutat ez az igyekezet, hogy becsületére válik azoknak, a kiktől eredt. Világosan bizonyítja, hogy az uralkodó elemek érezték az alsóbb osztályokkal való összhang szükségességét.

E kor emelkedett politikai szinvonaláról tanuskodnak a honvédelem érdekében hozott törvények is.

Alig emelhettek volna maguknak fényesebb és maradandóbb emléket a XV. század vezető elemei annál, hogy a rang és a vagyon arányában növekedő véradót iktatták a törvénybe. A kormány tanácsából indul ki az az eszme, hogy a nemzetet e részbeli kötelességeinek igazságosabb és szigorúbb teljesítésére kell szorítani. A nagyoktól és a zászlós uraktól származik a terv, a mely az ország védelmét a király mellett első sorban a zászlós urakra és az egyház nagyjaira rójja. Csak ha nekik nem sikerülne az országot fenyegető vész elhárítása, kerül a többi banderiumra és a nemesi felkelésre a sor. A nemesek jobbágyaik arányában állítanak ki fegyveres népet, s ezenkívül a jómóduak a tőlük függő szegényebb szabadokból alakítanak bandériumot. A nagy birtokra tehát kettős terhet raknak a nagy birtokok képviselői. A telkek számához mért katonáknak és ezenfelül a nemesi banderiumnak költségeit kell viselnie. Személyesen is részt kell vennie a főnemesnek az örökös küzdelmekben. Hatalmáért cserében pénzét és vérét kell áldoznia. Az új törvény a jövő fejlődésének nagy jelentőségű tényezőjévé vált.

Az alkotmányra mindig irányadó hatással van, hogy a nemzet melyik eleme tud a fegyverrel élni, hogy kik teljesítik az ország védelmének a kötelességét.

Döntő fontosságú volt ezért a jövő alakulására nézve, hogy az új törvény az ország védelmét az Anjouktól meg-

szabott irányban szervezi. A politikai hatalmat azok kezében segít megtartani, a kik ez ideig birták.

A főnemesek állását az államban csak erősítheti, hogy a törvény saját initiativájuk alapján kötelességökké teszi azt, a minek önkénytes áldozat szine volt.

E mellett azonban a köznemességet is újra szervezi a hadi szolgálat számára. A megyei banderiumok útján a régi általános hadi kötelezettség új életre kél, s politikai súlyt ad az elemnek, a mely alkotja.

Angliában ez időben, a mint említettem, a militia elveszti gyakorlati értékét, s az egyetlen szervezett erő a lordok serege.

Miként utóbb ki fogom fejteni, a két ország állapota közt levő ezen különbség bennök mélyreható következményekkel járt.

Zsigmond új hadi szervezete, sajnos, idők multával a növekedő követelményeket nem bírta kielégíteni, főleg azért, mert fogyatékos volt a végrehajtás. Az általános hadi kötelezettség sikerének az egész nemzet szigorú megfegyelmezése volt a föltétele, ez pedig ezen időkben a közállapotoknál fogva csak nehezen volt állandóan elérhető.

De ezen fogyatékossága nem kisebbíti azok érdemét, a kik a törvényt helyes alapokon nagy áldozatkészséggel megalkották.

Zsigmond és a főnemesség organikus törvényhozása a közigazgatás terén is örök emléket emelt magának. A hadi kötelezettség mellé iktatja a békés szolgálat kötelességét is. A nemesség, a mely pénzével és vérével védi hazáját, büntetés terhe mellett tartozik a reája bizott közhivatalt is viselni.

Képzelhető-e fénylőbb bizonysága a társadalom helyes fölfogásának, mint az, hogy mindezeket a súlyos terheket maga rakja vállára, még pedig nem erős király nyomásá-

nak a hatása alatt, hanem szabad akaratból és olyan időben, a mikor igazán ura elhatározásainak?

Nem tagadhatjuk meg tehát e kortól elismerésünket. Az aristokratia Zsigmond életében összhangban van a nemzettel és nagy hatalmát jó irányban gyakorolja.

De tartós lesz-e ez a kedvező állapot?

A magyar rendek az Anjoukra következő korban férfiasan megállták helyöket. A királysággal szerencsésen megküzdöttek. Miként angol társaiknak, nekik is sikerült az állam ügyei vezetését maguknak biztosítani. De míg Anglia rendei nem birták a kivívott állást az ország hasznára fordítani, s ezért végleges sikerük után elbuktak, a magyar rendek nagyobb képességet tanusítottak. Zsigmond nevében magukra hagyva, jó eredménynyel kormányoztak. A hatalmat, a melyet meg tudtak szerezni, helyesen is használták.

De meddig tartanak ki ezen az ösvényen? Az alkalom, a hibák szülőanyja, nem tereli-e a gyenge ellenőrzés alatt álló rendeket az önzés útjára?

XI. FEJEZET.

A RENDI ALKOTMÁNY VIRÁGZÁSA MAGYARORSZÁGBAN AZ ANJOUKTÓL MÁTYÁS KORÁIG.

MÁSODIK RÉSZ.

A BOMLÁS IDEJE ALBERTTŐL V. LÁSZLÓ HALÁLÁIG.

Albert rövid uralkodása idejében kevés az új momentum. Ámbár romlik az összhang, válság nem következik be.

A nádori állást választás útján töltik be. Ezzel a király helyzete hátrányosabbá lesz. A végrehajtás egységét lazítják. Első tünete ez a beálló bomlásnak.

Albert halálával kemény próba vár az uralkodó rendre.

Az ország érdeke ellentétbe jut a királyi ház felfogásával. Jellemző a nemzetre nézve az út, a melyet választ.

A társadalom ritka önmérsékletet tanusít, önrendelkező jogához azonban tántorithatatlanul ragaszkodik.

Bölcsen tekintettel van a hatalmi érdekek korlátozó hatására és a törvényes rendre; de souverain szabadsággal akar a maga sorsáról intézkedni, s minden jognál nagyobb érvényűnek tartja saját akaratát és parancsát.

Albert királynőnek már megkoronázott özvegyet hagy hátra, kinek joga — hisz az 1439-diki törvény is azt mondja róla, hogy születése czímén tulajdonképpen őt illeti meg férje előtt is a királyság — férje elhunytával föléled. A rendek, úgy tetszik, ezt nem is vonják kétségbe. Mivel azonban asszony kormánya káros lehetne, olyan férjet keres-

nek neki, a ki vele együtt uralkodjék. Miként Mária mellett Zsigmond és maga Erzsébet mellett Albert kormányozott, úgy akarják most is a dolgot rendezni. Erzsébet a királyi hatalmat eddig sem gyakorolta, nem is Szent István koronájával koronázták meg, mint anyját Máriát, az 1439-diki törvény sem ruházott reá országos jogokat. Ha Albert uralkodása megfért a királynő jogával, második férjének királylyá avatása sem lehet sérelmes.

Tagadhatatlan, hogy az országra nézve ez lett volna a legüdvösebb megoldás. Törvényes is volt, erős kezű királyt is ad a nemzetnek. A gyűlés tehát, a melyet Erzsébet összehivott, ebben az értelemben határoz. Ulászló lengyel fejedelmet választja a királynő férjévé és társkirálylyá.

Erzsébet nem mer ellentmondani. Megegyezése az egész eljárást a törvényesség kellékével ruházza föl.

De miközben Ulászlóval folynak a tárgyalások, a királynő fiut szül. A Habsburgok benne látják a királyt. Erzsébet fölfogása szerint gyermeke természetes ura az országnak, mint minden fiú atyja örökének.

A rendek másképp vélekednek. Szerintök Szent István koronája nem magántulajdon. Az a nemzet legdrágább kincse, a melyet csak a nemzet hozzájárulásával birhatni. Albert rendelkezése törvénytelen, mert a rendek beleegyezése nélkül történt.

E két fölfogásnak össze kellett egymással ütköznie, a mint Erzsébet a maga joga helyett, a melyet különféle okoknál fogva mindkét fél elismerhetett, Lászlóét kivánja érvényre juttatni, s nem kéri megválasztását, hanem követeli megkoronázását.

A dynastikus álláspont ridegsége megérleli a nemzetben az elhatározást, hogy mereven ragaszkodjék a választás elvéhez és hogy az egész dynastiát mellőzze.

Az egyik fölfogás a magyar királyságban tisztán az

öröklés rendjén, a másik tisztán a választáson alapuló monarchiát látott.

Melyiknek van igaza, melyik felel meg az eddigi jognak? Teljesen egyik sem.

A magyar korona nem volt úgy örökölhető, mint ma; a választás sem volt olyan szabad, mint a minővé pl. Lengyelországban lett.

Az etelközi szerződés meghatározza, hogy a nemzet az Árpádok ivadékai közül tartozik fejedelmet választani. Az Árpád-ház ezen jogát a királyságra is kiterjesztik őseink. A férfiág kihalta után pedig a nemzet a királyi ház nőágbeli leszármazottjai között keres magának urat. Abból a fölfogásból indul ki, hogy az Árpád vére jogot ad a királyságra. Róbert Károly megválasztásakor sem szorítkoznak arra, hogy az ő személyét tegyék királylyá; egész nemzetségének jogot adnak a trónra. Minthogy Lajos halála után leányát, Máriát, Zsigmondé után pedig Erzsébetet választják meg, s az utóbbiról a törvényben kimondják, hogy születésénél fogva is joga van a koronához, úgy tetszik, hogy Róbert Károlynak nemcsak fiú örököseit, hanem nőágbeli leszármazottjait is örökjoggal biró nemzetségének tekintik.

Az örökjog ezen elismerésével azonban a nemzet a választás jogát össze tudta egyeztetni. Nem egy viszályba keveredett már érte a dynastiák ellentétes felfogásával. Az Árpádok családján belől a nemzet döntötte el, hogy ki legyen a király, ámbár az általános szokás, a melytől csak kivételes okokból tértek el őseink, az első századokban a testvér, később a fiú megválasztása maradt.

Az Árpád-ház magvaszakadtával még inkább kidomborodott a választás joga. III. Endre halála után, részben azért, mert az Anjouk föltétlen jogot formálnak a magyar koronára, más királyt keresnek, olyant, a ki szintén Árpád ivadéka, de alá veti magát a választásnak. Midőn végül

mégis Róbert Károlyt akarják a trónra ültetni, elismerik örökjogát is, de kiemelik, hogy választásnak is köszönheti királyságát. Annak ellenére, hogy ő, úgy tetszik, az örökösödési elv biztosítása végett, fiát előzetes választás mellőzésével szeretné megkoronáztatni, Lajos választás útján jut a trónhoz, s okirataiban örökjogán kívül a választásból eredőnek mondja királyságát. E jogot akkor is elismeri, mikor a rendek igéretét kéri, hogy halála után leányát választják meg.

A nemzet szabad rendelkező jogát még inkább bizonyítja, hogy Lajos arra kéri a nagyokat, hogy leányán kívül vejét is tegyék királylyá, a kit pedig az örökjog szerint a trón meg nem illethetett.

Ennek ellenére Mária kizárólag örökjogára szeret hivatkozni. A nápolyi párt valószinüleg ebből meríti erejét. Nehéz helyzetében azonban Mária is meghajol a választás elve előtt és kijelenti, hogy közakarat emelte a trónra.

Zsigmond hasonló helyzetbe jut. Ő, a ki örökjog nélkül szabad választásnak köszöni királyságát, három izben önhatalmulag rendelkezik az ország jövendő sorsáról. De meg is keserüli. Egyik oka annak, hogy még életében veszélyben forog trónja, éppen az volt, hogy halála esetére is rendelkezhetni vélt fölötte.

Midőn osztrák Albertnek ajándékozza oda Magyarország örökét, a rendek nyiltan kimondják, hogy mivel ez megegyezésök nélkül történt, a választás jogát nem szünteti meg. Zsigmond ama ritka emberek közül való, a kik a maguk kárán tanulnak, s a kik maguk raknak gyógyító írt a sebre, a melyet ütöttek. Élete második felében megváltozik és tiszteletben tartja a nemzet jogait. A választás elvét sem sérti meg többé. Midőn újra rendelkezik örökségéről, a magyar koronáról nem intézkedik, s csak kéri a

magyar nagyokat, hogy utána vejét és leányát válaszszák meg, a mit a rendek meg is tesznek. Albert megválasztása, annak ellenére, hogy a trón természetes örökösét Erzsébetben látták, ujra bizonyítja, hogy a nemzet joggal bírt arra, hogy az uralkodó dynastia körén belől szabadon válaszsza fejedelmét.

Ebben az egész jogfejlődésben a következő elvek domborodnak ki:

A nemzet a trónhoz való jogot egyes királyi családokra ruházza ugyan, de egyszer s mindenkorra rendelkező törvénynyel nem állapítja meg az örökösödés sorát, hanem a megüresedett trónt a dynastia körén belől ejtett választás útján tölti be. Senki sem tekintheti magát királynak, míg azzá meg nem választják és meg nem koronázzák. A királyság nem oly méltóság, a mely a nemzet akaratától függetlenül száll a dynastia egyik tagjáról a másikra; még a ki joggal is bír reá, csak a nemzet határozatának megnyilatkozása után foglalhatja el. A születés maga senkit sem tesz királylyá. A nemzet kötelessége lehet valakit megválasztani; ha azonban e kötelezettségét nem teljesíti, a mellőzött nem lesz király, mert csak az uralkodhatik a nemzeten, a kit az megválasztott és megkoronázott.

A fönforgott esetben Erzsébeten kívül Lászlónak volt a legtöbb joga a magyar koronához.

Minthogy, a mint láttuk, a nemzet Róbert Károly leszármazottjainak örökjogot adott, ha Erzsébetet nem tekintették királynak, a mint ezt már ő maga sem követelte, László volt a trón természetes örököse. Miként Lajos, Mária és Erzsébet, ő is joggal követelhette, hogy megválaszszák.

Midőn ennek ellenére a nemzet Ulászlót avatja királyává, szakít a hagyománynyal.

Másfelől azonban a dynastia követelése sem jogos.

Megválasztása nélkül László nem király, mert választás nélkül nincs magyar király.

A törvény betüjének tehát sem a dynastia, sem a nemzet álláspontja nem felel meg. Mihelyt azonban a dynastia a maga vélt jogának föltétlen követelésével áll elő, érthetővé, sőt természetessé lesz a rendek magatartása.

A középkorbeli magyar nemzet nem lett volna az, a mi volt, vérének és önérzetének meg kellett volna változnia, ha eltérne álláspontjától.

A nemzet nem csupán eszményi szempontoknál, hanem reális érdekeknél fogva is ragaszkodott a választás jogához. A középkorbeli társadalomnak az örökösödés és a választás keveréke igen jól megfelelt.

A középkorban a kielégítő közállapotoknak legelső föltétele volt, hogy fölnőtt és tehetséges király uralkodjék. Gyermekkirály nagyobb baj volt, mint az örökrendtől való eltérés és a stabilitás sérelme. Egyébiránt az örökjog elismerése sem biztosította a középkorban a kormányzat ama zavartalan és békés folytonosságát, a mely ma legnagyobb érdeme. Angliában az örökösödés vitás kérdései miatt több vér folyt, mint nálunk a választás okozta viszályok közben. A Rózsáknak több nemzedéken át pusztító harczát az örökösödés kérdése indította meg. Anglia és Francziaország vég nélkül való háborúit az örökrendre alapított igények táplálták. A középkorban a jog igaz tisztelete ismeretlen volt. Ez alól a koronához való jog sem képezett kivételt. Nem volt törvény, a mely erőszakosabb magyarázatban részesült volna, mint az, a mely e fölött a legkiválóbb állás és rang fölött rendelkezett. Ha valahol uralkodhatott az ököljog, ezen a politikai téren kellett érvényesülnie. A középkor jogászai nem képesek olyan minden kétséget eloszlató szabályok megalkotására, a melyek az ország nyugalmát inkább biztosítanák, mint az olyan nemzet ösztöne, a mely, mint

a magyaré, nem él vissza a választás jogával, s csak igaz szükség esetében gyakorol optiót azok között, a kik joggal bírnak a trónra. Tagadhatatlan, hogy a választás joga veszedelmes fegyver, s hogy alkalmat szolgáltat a pártoskodóknak békétlenség keltésére; de büszke önérzettel mondhatjuk, hogy a magyar tudott vele élni, s hogy az a sok válság, a mely ezekben az időkben osztályrészünkül jutott, inkább annak tulajdonítandó, hogy királyaink nagy része leszármazók nélkül halt el, mint a választással űzött visszaélésnek.

A választás elvében őseink szabadságuk biztosítékát is látták. Ma, az alkotmányok fejlett korában, ezen biztosítékra nincs szükség; azokban az időkben azonban azért volt nagy becse, mert a leghatásosabb békés eszköze volt annak, hogy a király magát a nemzet befolyása alól ki ne vonhassa. A királynak az a törekvése, hogy a tőle kivánt örököst elfogadtassa és a választás alkalmával tett igéretek voltak a szabadság leglényegesebb békés biztosítékai. Az örökjogtól való eltérés lehetősége és a választás elvének megóvása több vérontást és belharczot előzött meg, mint a mennyit okozott. Főleg nálunk, a hol rendesen még csak karddal lehetett az alkotmányt megvédeni. Tényleg e korban aránylag kevés nagy küzdelem is támadt a nemzet és királyai között. A királyok nagyobb biztosságban élnek nálunk, a később rebellisnek kikiáltott nemzet körében, a hol a fegyveres ellenállás joga sarkalatos pontja az alkotmánynak, mint Angliában, annak a nemzetnek a trónján, a mely ma önérzettel mondja, hogy már csaknem két századja nem látott polgárháborút, a mely az ellenállás jogát a magna charta óta törvénykönyveiben mellőzte, s a békés kényszerítésnek könnyebben használható eszközével rendelkezett, mint mi.

Angliának I. Eduárd halálától VII. Henrikig, az első

Tudorig (1307—1485) nyolcz, Magyarországnak az Árpádoktól a Jagellókig (1301—1490) tíz királya volt. Angliában e nyolcz közül ötöt erőszakkal fosztottak meg trónjuktól és életöktől is. Nálunk hármat űznek el a rendek; közülök kettő, Venczel és Ottó, csak egy párt választottja; a harmadik, Mária, gyenge nő volt és vissza is hívták. Csak egyet ölnek meg, a bitorló Kis Károlyt.

Nagyrészt a választás joga megóvásának tulajdonítom a jobb eredményt. Ez tette a fejedelmeket óvatosabbakká, az erőszakos ellenállást fölöslegessé.

De ha tévedek is, természetes, hogy a nemzet e jogához szivósan ragaszkodott. Ha másképpen tenne, azonnal kárát látná. A megejtett választást kellene visszavonni, a török hatalommal szemben a lengyel szövetségről kellene letenni, ha elismeri a Habsburgok követelését. Férfiú helyett csecsemőt kellene a nemzet élére állítani, a mikor táborba készül gyűlni és mindenek fölött hadvezérre van szüksége.

A Habsburg-dynastiától tanusított nagy önérzet, szintén arra sarkalhatta a rendeket, hogy a választás fegyverét ki ne adják kezökből, mert majdan vérök ontásával lehetne csak pótolniok.

A népszerütlen Czillei hatalma, az idegen invasio, a mely ellen régtől fogva védekezik, szintén nyugtalaníthatta a magyart.

Oly lelki állapotban sem volt, hogy jogföladásra, akarata alárendelésére hajlott volna.

A mit Róbert Károlynak ellenállás nélkül tűrt kényuralma sem bírt kiküzdeni, hogyan érhették volna el Máriának, Zsigmondnak és Albertnek a rendektől függő kormányzata után egy gyenge asszony és idegen rokonai?

Szó sem lehetett róla. A dynastia rideg követelése annál elhatározottabb ellenállásra ösztönzi a nemzet zömét. A jog-

talan követelésre jogtalan tettel felel. Erzsébet ellenmondásával mitsem törődve, 1440-ben megkoronázzák Ulászlót.

A nemzet, a mely Máriát letette, Zsigmondot fogságba vetette, a melynek egyes tagjai mint egyenlő felek szerződnek Zsigmonddal, önrendelkezésének föltétlen jogát oly élénken érzi, hogy ha ezt a jogot a királyi ház megsérti, az egész dynastiát félretolja, éppen úgy, mint letette a királyt.

A nemzet hite a maga mindenhatóságáról, az a fölfogása, hogy mivel minden jog, törvény és alkotmány csak ő érette van és tőle ered, mindezeket meg is változtathatja és minden jogot a maga akarata szerint alakíthat, jellemzően kifejezésre jut a törvényben is. Midőn Szent István koronája Erzsébet kezében van, a rendek kimondják, hogy «mivel a királyok kormányzása mindig a rendek akaratától függ, a korona hatása és ereje a rendek jóváhagyásától függ»; s hogy az ez alkalommal használt korona a szent ereklyének «minden hatásával, mysteriumával, erejével» bír.

Ime, a szent koronának a történettől ihletett, a vallási érzéssel összeforrt, a lelkekre varázsszerű hatalmát is a maguk akaratától vélik függővé tehetni.

A rendek továbbá kimondják, hogy «egyező akarattal és közös határozattal teljes hatalmat adnak a királynak» mindazon ügyekben, a melyekben eddig a szent koronával megkoronázott királyok törvény vagy szokás alapján ily hatalommal bírtak.

A királyi tiszt közjogi tartalmát ők határozzák meg. Nem a király ad szabadságokat a rendeknek, hanem a rendek adnak jogokat a királynak.

Minden hatalom és közintézmény a nemzettől származik. Rendes időkben az állam minden szervének megvan a maga független joga, elismert hatásköre. Nagy vál-

ságok időszakában azonban, midőn a fönnálló jogszokások nyomdokán járva, útvesztőbe jutna a nemzet, az övé az a legfelsőbb akarat, egyedül ő van jogosítva arra, hogy souverain szabadsággal új utat vágjon magának, új jogalapokat teremtsen.

Idáig juttatta az asszonyi kézben levő és az idegen befolyás odiumával megterhelt királyságot az a kisérlete, hogy a reá nézve legrosszabb pillanatban, a rendek elhatalmasodása korában, a magyar jogból kiküszöbölje a választás elvét. A királyság a teljesen szabaddá lett választás útján egészen a rendek kényétől függ.

A rendek nem élnek vissza e helyzettel. Mindenhatóságuk tudata nem felejteti el velök, mint annyi más néppel, hogy erős kormány nélkül nem boldogulhatnak. Vezetőt kerestek Ulászlóban, s most, midőn a Habsburgok ellenére megkoronázzák, kettős szükségük van hathatós védelemre. A közérdeken kívül a merész actiót végrehajtó pártot önzése is arra indítja, hogy Ulászlót oly helyzetbe juttassa, a melyben föladatának megfelelhet.

Meg is tesznek mindent, hogy sikeres lehessen a kormányzata. A koronázás előtt Ulászló ünnepélyesen megerősíti a jogokat, a melyeknek a nemesség jelentőséget tulajdonít; de az alkotmányon olyan ujítás nem történik, a mely az egyöntetű kormányzás akadálya lehetne.

Szabadságát nem hagyja a nemzet; de érzi, hogy erős királyság nélkül sem az ország békéjét az osztrák párt üzelmei ellen megóvni, sem a törökkel szemben a harczot sikerrel folytatni nem bírja. Az aranybulla megerősítésekor az ellenállás záradékát mellőzik, ellenben a hatalmaskodók ellen szigorú új törvényeket hoznak. Az országgyűlés, valószínűleg azért, hogy a királynak módjában legyen odium nélkül bizonyos méltóságok viselőitől szabadulni, elhatá-

rozza, hogy valamennyi tisztviselő mondjon le, s a király szabadon nevezhessen ki másokat.

Ulászló rátermett a helyzetre. A lovagiasság példaképe, nemes és bátor a jelleme, arra való, hogy a nemzet bízzék benne és aggodalom nélkül ruházza reá a hatalmat.

Méltán táplált szép reményeket zúzott tehát semmivé a várnai csata. Nehéz vállalkozása közben fosztja meg a nemzetet vezérétől. A szerencsétlen véletlen megakadályozza, hogy a nemzettől választott politika meghozza gyümölcsét. Az erős kezű király, a kire szükségünk volt, a kinek az a nagy föladat jutott, hogy a kormányzat hathatósságát összeegyeztesse a szabadság sértetlenségével, ki e hivatásának meg is tudott volna felelni, s a ki mellett mint főtanácsosa és bizalmas embere ott állott a nemzet jó tulajdonainak megtestesülése, Hunyadi János, munkája kezdetén korai halált hal, a trón újra üres, a nemzetre újra nagy kisértések, kemény próbák várnak, újra koczkán forog minden nagy érdeke. A sors üldözőbe vett bennünket.

Történetünk tragikus. Nem egyszer tépi szét egy-egy szerencsétlen esemény helyes irányban megindított munkánk fonalát. Nem egyszer sújt a sors csapása, midőn fejlődésünk a legjobb úton van és csak idő kellene a sikerhez.

Sok jóakarat, áldozatkészség és erőfeszítés ment így veszendőbe, mielőtt megakadályozhatta volna, hogy az ádáz sors a nemzetet a végenyészet szélére sodorja. E veszélyekben, e csapásokban is keresendő talán egyik forrása azon hagyományos hazafiságnak és egyúttal azon önerejében bízó érzésnek, a mely a magyart kitünteti, s a melynek köszöni, hogy még létezik. Hogyne ébresztettek volna a viharok hatalmas visszhangot a nemzet szivében s hogyne lelkesítették volna szívós ragaszkodásra a tragikum dícsfényével is övezett nemzeti fogalom iránt? A sok veszélytől támasztott aggódó hazafias érzés mellett a nemzet

csillagába vetett fatalistikus bizalmat keltett az a tudat, hogy balsorsunk ellenére fönmaradhattunk.

A várnai csata is egyike ezen tragikus eseményeknek. Jobb sorsot érdemelt derekas törekvések közben érte a nemzetet, s rosszra fordította, a mi az ország javára válhatott volna.

A középkorban a szabadság kormányformáját az anarchiától csak keskeny mesgye választja el. Kevés kell hozzá, hogy a szabad nemzet élén álló erők összhangzatos munkásságát egymás ellen vívott önző harczuk váltsa fel.

Oly nagy hatalom van egyes állampolgárok kezében, hogy egy-két ember becsvágya és haszonkeresése elégséges a nemzet békéjének megzavarására.

A míg az ország hadi erejének jelentős része egyes urak parancsszavának engedelmeskedik, a kik alig bevehető várak birtokában is vannak, fönhéjázásuk koczkára vetheti a nemzet békés és üdvös fejlődését. Nagy veszélyek, véres polgárháborúk szakadhatnak az országra, habár a többség hű marad a törvényes rendhez, s az ország kormánya a legjobb szándéktól vezettetve a legokosabb politikát követi. Annál nagyobb érdem volt az ez ideig elért eredmény. De annál érthetőbb egyszersmind, hogy elenyészett, mihelyt szerencsétlen események újra meg újra kétségessé tették az állam rendjét, mihelyt újra meg újra kellett megalakítani a hatalmat, a melynek hivatása a törvény uralmának és a közrendnek föntartása. Angliában ilyen szerencsétlen események nélkül romlott meg az állam rendje. A reánk zúdult csapások után mi sem kerülhettük el e sorsot.

Már Ulászló trónraemelése és László megkoronázása kettéosztotta az aristokratiát. A többség a nemzettel tartott, s irányt szabott neki. Egyesek azonban az osztrák párthoz szegődtek. Ulászlónak, rövid kormányzása alatt, nem volt módjában teljesen eltüntetni ezt a szakadást.

Habsburgi Frigyes védőszárnyai alatt a nyugati és északnyugati határokon idegen származású nagyhatalmú urak és egyes magyar családok is föntartották függetlenségöket a törvényes kormánynyal szemben. A nagy többségtől helyeselt irány csak úgy válhatott volna azonnal a nemzet javára, ha egyhangú megegyezésre talál. Igy a közkormányzat az ország egyes részeiben megbénult. Idő és siker kellett volna hozzá, hogy a kivánatos czél eléressék.

De a várnai nap másként döntött sorsunk fölött.

A magyar nemzet megint szemben áll ugyanazzal a helyzettel, a melyet négy évvel előbb el akart kerülni. A gyermek, a kinek jogát megsértette, megint az egyetlen örököse a trónnak. Ha újra mellőzik, a pártszakadás meg nem szűnik, s nem birják helyreállítani az ország egységét. A török erő tőszomszédságában koczkázatosnak tetszhetett ez a politika. Ismételjék-e azt, a mi az imént rossz véget ért? Olyan alkalmas jelölt nem volt, mint az elhunyt király.

Ha ellenben meghajolnak László előtt, le kell mondaniok a választás elvéről, s olyan királyt kell elismerniök, a ki idegen befolyás alá kerülhet. Kiskorú uralkodó Várna után sem kecsegtetőbb, mint azelőtt.

E tépelődései közben a nemzet megint rátalál a helyes útra. Nagy bölcseséget tanusít, midőn annak ellenére, hogy a mellőzött dynastia érvényesülése sok aggodalmat támaszthatott azokban, a kik előbb Ulászló mellett foglaltak állást, mégis, miként maguk őszintén mondják, «nehogy a belső meghasonlásból és a belső háborúból még nagyobb veszély és súlyosabb baj» keletkezzék, közmegegyezéssel arra tökélik el magukat, hogy Lászlót emelik a trónra.

Hidegen, lelkesedés nélkül, politikai opportunitásból határozzák el magukat arra, a mi a fönforgó körülmények között a legtanácsosabb.

De e mellett az ország jogait is iparkodnak megvédeni.

Lászlót fejedelemnek czímezik; királylyá csak új megkoronázása után lesz. Megválasztása érvényességét ahhoz a föltételhez kötik, hogy Frigyes visszaadja a koronát és Lászlót is kibocsátja őrizete alól.

Mivel László hívei is belenyugszanak e megoldásba, reményleni lehetett, hogy minden jóra fordul.

Miként az Anjouk trónkövetelését compromissummal intézték el, úgy gondolták a Habsburgok jogát a nemzet jogával és érdekeivel összeegyeztethetni.

De Frigyes császár mereven ragaszkodik álláspontjához. Lászlót el nem bocsátja, a koronát nem adja vissza és az örökjog föltétlen elismerését követeli. A Habsburg-dynastia önérzete nagyobb, mint volt az Anjouké. Alig vált sorsunk egyik főtényezőjévé, már is kitünt az a jellemző tulajdonsága, a melynek segítségével annyi csapást el tudott viselni és hosszú századokig a világtörténet egyik leghatalmasabb tényezője bírt maradni, annak ellenére, hogy annyi országot és trónt veszitett el, a mennyivel kevés más dynastia bírt valaha. Megnyilatkozott az a szelleme, a mely e válságok nagy részét előidézte, de arra is képesítette, hogy túlélje őket. Törhetetlen szivóssága, szigorú következetessége, fanatikus ragaszkodása hivatásához és az a fölfogása, hogy a maga monarchikus joga fölötte áll minden ország és nép jogának, mert isteni az eredete és a kormányzata alatt élő nemzetek boldogulásának is legelső föltétele, mindez már ekkor érvényesült, s utóbb bekövetkezett sok esemény előljárójaképpen kemény próbára tett bennünket.

Mit tegyen a nemzet, elforduljon-e Lászlótól és más királyt keressen magának, talán saját kebeléből emeljen valakit a trónra? Mindegyik megoldásnak voltak hívei. Végül azonban abban állapodtak meg, hogy ideiglenes kormányt alakítanak és Lászlót megválasztott királynak tekintvén, megvárják nagykorúságát, vagy szabadulását Frigyes gyámsága alól. E terv

megvalósítását lehetővé tették Hunyadi János nagy érdemei és kiváló tulajdonságai. Benne megvolt a nemzet természetes vezére, a gondviselés adta támasza. Csak köréje kellett sorakozni és szembe lehetett szállni minden veszélylyel. Ez meg is történt.

A köznemességnek sikerült Hunyadit kormányzóvá megválasztania. Az az osztály, a mely III. Endre óta a háttérbe szorult, közhasznú tettel lép újra az önálló tényezők körébe. Az Anjouk idejében a királyt támogatta, a nélkül, hogy vezérlő szerephez akart volna jutni, s önálló politikát vitt volna. Az ezután következett korszakban az aristokratia vezetése után indul. A mint azonban a nagy hatalomra szert tett urak helyzetökkel visszaélnek és a királyságot sujtott csapásokat saját hasznukra akarják fordítani; a mint egyes családok, egyes kis úri szövetségek egymás ellen indítanak harczot, s egységes irány követése helyett egymást ellensúlyozó cselszövények útvesztőjébe kerülnek: a nemzet zömében föléled az ösztön, hogy a kormányzatra közvetlen hatást szerezzen magának. A módja megvan hozzá. Hatalma idejében az aristokratia nem fosztotta meg erejétől. A nemzeti gyűlés a nemzeti akarat legfőbb letéteményese maradt, benne pedig, ha megjelenik, a köznemesség lehet óriás többségben.

Helyes az érzése a köznemességnek, a mikor a maga véréhez szít, ahhoz, a ki a magyarnak legelső katonája, legnemesebb jelleme, legnagyobb embere.

Sikert azonban csak úgy lehetett várni, ha Hunyadi kezébe adják a teljes királyi hatalmat, s ha úgy engedelmeskednek neki, mint engedelmeskedtek Nagy Lajosnak. A rómaiak a diktátori intézmény megalapításának köszönhették, hogy a respublica daczolhatott minden förgeteggel.

Magyarországnak is olyan volt a helyzete, hogy csak

egy nagyszabású tehetségnek szabad érvényesülése mellett lehetett volna boldogulni. Oly egységes vezetésre volt szükség, hogy bent ne lehessen érezni a király hiányát, kifelé pedig meg lehessen védeni a törökkel szemben az ország határait, s arra kényszeríteni Frigyest, hogy haza bocsássa királyunkat, a ki magyar levegő és magyar befolyás hatása alatt nevelkedvén, mint a nemzetnek szabadon választott ura és igaz fia szerencsét hozhat hazánknak. A gondolat szép is volt, okos is. Vajha meg is tettek volna mindent, hogy jó eredménynyel járjon. A középkorban páratlan sikert érhettek volna el. Sajnos azonban, erre nem voltak eléggé megfegyelmezve.

A pártoskodás, szabadságunknak mindenkor legnagyobb ellensége, nem szünt meg, annyi erőt meg, a mennyivel meg lehetett volna fékezni túlhajtásait, a féltékeny rendek nem adtak Hunyadinak.

Egyes nagyhatalmú urak irigyei voltak. A kisnemesnek felsőbbségét nem egy régi család sarja a külföld ragályos fölfogásának hatásánál fogva megalázónak tartotta. Másokat az állam rendjében beállott bizonytalanság és a jó alkalom saját hasznuk keresésére ösztönözött. Ismét másokat, idegen létökre, az ország sorsa nem érdekelt. E nagyhatalmu urak nem voltak hajlandók előnyüket a közügynek alárendelni, s az ország erejének nevezetes részét a nemzeti érzések és érdekek szolgálatától elvonták.

A magyar politika útja mindig rögösebb volt, mint más nemzeteké. Azok a csapások, a melyek másokat is érhetnek, bennünket érzékenyebben sujthatnak. Ha az oligarchia, a mely minden országnak az átka, rajtunk vesz erőt, rendes következményeihez még az is járul, hogy veszedelemmel fenyegeti faji suprematiánkat, nemzeti létünket. Egy-egy Giskra, egy-egy Cillei nemcsak azokon ejt vérző sebet, a kiket kardja sújt, nemcsak azt rontja meg, a

kinek vagyonát elfoglalja, hanem kárt tesz a nemzet eszményi életén is. Ha állandóvá lesz uralmuk. cseh és német enclavet teremtenek hazánk talaján.

E széjjelhúzó tényezőkkel csak a föltétlen támogatásban részesített teljes királyi hatalmú kormányzat lett volna képes megbirkózni.

Hunyadi nimbusa, akárhogyan ragyogott, nem pótolhatta a szent korona hagyományos tekintélyét, a történelem szentesítette hatalmat. Nemcsak a főnemesség, hanem a köznép is aligha fogadta ugyanazzal a tisztelettel a tőle eredő parancsokat, mint a milyennel a Szt. István utódjaitól származott rendeleteket vette. Árpád vérét aligha helyettesíthette az egyéni nagyság.

Ezért végzetes, hogy nem adnak elég hatalmat Hunyadinak. Miként III. Endre idejében, most is megkötik a kezet, a melynek az országot meg kellett volna menteni. Kölönczöt akasztanak annak a nyakára, a kinek mozdulatai legteljesebb szabadságára van szüksége. Alig van szomorúbb látvány, mint a magasztos czélok és kötelességek szolgálatában álló nagy ember, a kitől hivatása követésére megtagadják az eszközöket. Ilyen helyzetbe juttatták Hunyadit.

Midőn a kormányzóságot reábizzák, még egyideig hat országos kapitányt hagynak meg állásukban, a kik a közhatalmat decentralizálják. Nagyobb kiterjedésű birtokot a kormányzónak nem szabad adományoznia. Hűtlenség esetében nem itélhet és nem kegyelmezhet az országgyűlés megkérdezése nélkül. A melléje rendelt választott tanács ajánlata nélkül érsekséget, püspökséget, főapátságot nem osztogathat. A kormányzó kinevezésével egyidejüleg az országgyűlés a többi hivatalt is maga tölti be. A meggyöngült végrehajtó hatalom egyöntetüségét koczkára teszi. Hogyan oldja meg Hunyadi megnyirbált joggal nehéz föl-

adatát, ha társait, alárendeltjeit sem ő keresi magának, hanem mások nevezik ki?

Ellenségét, Garait választják nádorrá. Az állam legfelsőbb vezetése is ellentétes impulsusok hatása alá jut.

Még nagyobb hibát követnek el a rendek, midőn kimondják, hogy minden évben országgyűlés tartandó és ennek rendelkezésére bocsátandó a kormányzó állása és a többi főhivatal. Ezzel tökéletesen megbénítják az állam hatalmát, s a rendek közvetlen kormányzatát inaugurálják. Szerencsére, e törvény, úgy tetszik, nem hajtatott végre. Fennállása azonban nagyot ronthatott a kormányzat tekintélyén.

Ugyanakkor, midőn a rendek Hunyadival szemben ennyire fösvények, erősen hangoztatják a maguk kiváltságait.

Megujitják a törvényt, a melynél fogva általános fölkelést a kormányzó csak akkor rendelhet el, ha a királyi jövedelemmel tartott zsoldosok és tiszti banderiumok nem elégségesek. A nemeseknek vámmentességet is biztosítanak. Jogaikat növelik, kötelességeiket apasztják.

A köznemesség politikai befolyását fokozza, hogy a törvénynyel szervezett tanács felerészének az ő köréből kell kikerülni, s hogy László halála esetére a király választását, különben helyesen, az országgyűlésre tartozónak mondják ki.

Szóval, a helyett, hogy a rendek nagy discretionális hatalommal ruháznák fel Hunyadit, az országgyűlés befolyása alá helyezik és maguk akarnak vezetni.

Az aristokratia egyrészének oligarchikus bűnei sorompóba szólították a köznemességet. Szükséges és üdvös is volt, hogy sikra szállott; czéljai is helyesek voltak; de, sajnos, nem tanusított elég bölcseséget a végrehajtásban.

Midőn a közszabadság nem forog veszélyben és min-

denekfölött arra van szükség, hogy hatalmasak legyünk, az erők megoszlását előidéző törvényeket alkotnak.

Valószinüleg egyes nagyok kártékony befolyásának tulajdonítandó az a sok gáncs, a melyet Hunyadinak vetettek; de ha a köznemesség megérti helyzetét, a dolgok más fordulatot vehetnek. A maga jogait ki tudta terjeszteni. Arra volt elég befolyása, hogy, minden helyes szervezeti elv ellenére, meghatározza azok számát, a kiket saját tagjai közül a legfelsőbb tanácsba kell választani, akár van rátermett ember, akár nincs. Azt is el birta érni, hogy ennek a tanácsnak hatáskörét tágítsák. Csupán arra nem volt képes, hogy Hunyadinak megszerezze a kellő hatalmat.

E mulasztásuk meg is boszulja magát. Az a helyes politika, a melyet a köznemesség és Hunyadi képviselnek, nem bir érvényesülni.

Hunyadi megkisérli, hogy a fiatal királyt fegyverek segítségével meghódítsa az országnak, a mikor azonban ez nem sikerül és a rigómezei szerencsétlen csata is megrendíti a nemzet erejét, változtat politikáján. Szerződést köt Frigyessel, a melyben ez elismeri Hunyadi kormányzóságát, s a melyben megállapodnak, hogy Frigyes a királyt nagykoruságáig magánál tartja. Ez a szerződés helyes volt. Elkerüli a legrosszabbat: idegen befolyás alatt álló gyermek uralmát. A lehetséges megoldások közül az aránylag legjobbat, Hunyadi kormányzóságát több évre biztosítja, s békét teremt a nyugati határokon.

De Hunyadi nem ura a helyzetnek. Nem birja végrehajtani akaratát. A rendek a király hazabocsátását sürgetik.

A kormányzó és a nemzet nem értenek egyet, a mi tétovázó és egymásnak ellenmondó politikát szül. A legkülönbözőbb utakon is lehet sikert érni, föltéve, hogy valamelyiken következetesen végig haladunk; a határo-

zatlanság és a kapkodás ellenben csak kudarczczal végződhetik. A félrendszabály, s az, a ki nem tud egyet erősen akarni, mindig a rövidebbet huzza.

Ha a nemzet magáévá teszi Hunyadi tervét, a fiatal király Frigyes udvarában marad és kiskorunak a kormányzatát el lehet kerülni. Ha a rendek erélyesen érvényesítik politikájukat és magyar erők rákényszerítik a császárt az ifju hazabocsátására, ők lehetnek a helyzet urai és László magyar gyámot kaphat. Az egyikkel is, a másikkal is czélt érhetnek, csak a habozással nem.

A rendek állásfoglalása lehetetlenné teszi, hogy Hunyadi terve megvalósuljon, másfelől azonban a király kiszabadításában a magyarok nem fejtenek ki annyi erőt, hogy ők parancsolhatnának. Az osztrák rendek vannak az előtérben, s Lászlót nem nekünk adják ki. Czillei gyámsága alatt marad. Károsabb eredménynyel nem járhatott a sok helyes intentio és a sok erőfeszítés. Gyermek-király, gyűlölt és álnok gyám együtt súlyosodnak a nemzetre.

Hunyadi ellenére, szabad akaratából, maga a nemzet veszi nyakába a nyügöt.

László új koronázás nélkül fogadja az ország hódolatát. Uralkodását születése évétől számítja. Ulászló adományai megsemmisülnek. A rendek fölhagynak a választás hangoztatásával, s elismerik a Habsburg-dynastia jogi felfogását. Mi okozhatta ezt? Mi késztette a rendeket arra, hogy nagybecsű jogukról lemondjanak, eddigi politikájukkal fölhagyjanak, a legkárosabb megoldást maguk kivánják, és a legnagyobb magyart félretolják?

Részben egyes oligarcháknak, Hunyadi esküdt ellenségeinek befolyása. De hogyan történhetett, hogy olyan könnyű szerrel diadalmaskodtak?

A nemzet, a mely nem adott Hunyadinak módot hozzá, hogy föladatát sikerrel megoldhassa, a királyi nimbusban

keres segítséget. Nem nézi, hogy ki a hibás, ő maga-e vagy pedig az, a kire a hatalmat bízta; siker után áhitozik; ha ez elmarad, ösztönszerűleg új útra tér, s még egy Hunyadi Jánossal szemben is igazságtalan.

Sokan talán azt is remélték, hogy Hunyadi marad az ügyek élén. Ő maga elfogadja az új kormányzatot. Az ország belső békéjét semmi áron sem akarja koczkáztatni. Ő is hihette, hogy befolyását fentarthatja.

László tehát sikerrel biztató körülmények között kezd uralkodni. Ha jó tanácsosok környezik és nagykoruságáig Hunyadira támaszkodik, talán talpra állíthatja a királyi hatalmat. A zavaros állapotok oly reactiót ébresztettek a szellemekben, hogy mindinkább szaporodtak a tekintély elvének hivei.

A királyi kormányzat nélkülözhetetlenségének érzete birta reá a nemzetet, hogy a király gyámjának népszerütlensége ellenére meghódoljon Lászlónak. De ő a kinálkozó alkalommal élni nem tud. Udvara a cselszövények központja. Jelenléte csak fokozza a zavart. Egyes oligarchák önzése, a köznemesség tehetetlensége arra, hogy közvetlenül vezessen, rossz befolyás alá jutott, szándékosan megrontott szeszélyes gyermek-király, mindezen kártékony hatások kereszteződnek és bajba viszik a jobb sorsra érdemes nemzetet.

Eleinte Hunyadi kezeli a hatalmat, de szomorúan tapasztalja, hogy a király a rendeknél is kevésbbé megbízható. Néha hallgat szavára, másszor mellőzi és szövetkezik ellenségeivel. Egyszer a király intézkedik, távol a hazától, az országos ügyekről, másszor Hunyadi, s ismét másszor az országgyűlés. László az országgyűléstől választott hat zászlósurra, hat főpapra és hat köznemesre bizza a kormányzatot; midőn azonban Hunyadi ez ellen fölszólal, megint őt helyezi az előtérbe.

Egyes oligarchák egymással véd- és daczszövetségre lép-

nek, s az ország sorsára nagyobb befolyást gyakorolnak, mint a constituált közhatalom.

Maga Hunyadi is kénytelen a napi politika ezen eszközeivel élni. Vagyonát is öregbíti. Midőn egyes nagy birtoktömbök urai külön politikát űznek és az állam tehetetlen, szerencse, hogy a legnagyobb magánhatalom a közérdeket szolgálja.

A Hunyadi-ház gazdasági és katonai ereje a nemzetnek valóságos védő bástyája. A mit az állam elmulaszt, Hunyadi törekszik helyrepótolni. Míg a király és a rendek tanácsot ülnek, ármánykodnak, alkudoznak és a török ellenében csak az előkészületekig jutnak, Hunyadi cselekszik és hősies vitézséggel az ország határait és becsületét megvédi.

De, sajnos, közel van végső felvillanása erejének. Belgrádnál vivja utolsó csatáját, ott menti meg utoljára hazáját és a kereszténységet. Közvetlenül reá bekövetkezett halálával árván marad a nemzet.

Ő sem birta a közállapotok bomlását megakasztani, de elhárította ennek legszomorúbb következményeit. Míg ő él, van a ki megvédi az országot, rendszeres polgárháború nem támad, mert félnek tőle, ő maga pedig minden aggressiótól tartózkodik. Kizárólag a közérdeket, nagy czélját, a török elleni küzdelmet tartja szeme előtt. De a mint vele ledől a haza legerősebb oszlopa, az egész épület recseg. Csak ha a két ifjú László, a király és Hunyadi, kezet fognak, menthették volna meg a közbékét. De erre nem lehetett számítani. Ha az öreg hőst sem akarta a király az ügyek élén látni, hogyan emelné oda a fiát?

Hunyadi László hevesebb vérű az atyjánál. Könnyebben ragadtatja magát oly cselekedetre, a mely alkalmas a béke megbontására.

A király nem bízik benne. A néptől rajongva szeretett honfi fölött elsőséget ad még az idegen származású és

utált cselszövőnek, Czilleinek is. Tőle legalább nem félti koronáját.

Az összeütközés tehát elkerülhetetlen.

Ismeretes tragikus lefolyása. Ha a király halála elejét nem veszi, polgárháború üt ki. A nemzet jogos fölháborodása, Szilágyi fegyverei Lászlót arra kényszerítik, hogy sietve elhagyja az országot, s ha meg nem hal, koronája is lehullhat a fejéről.

Ide vezetett az Anjouk után ujra megindult ama fejlődés, a mely a rendeknek kedvezett. Olyan hatalomra tesznek szert egyes alattvalók, hogy a király nem képes vezetni. A királyi hatalomnak elevenen élő erejét semm sem pótolhatja.

A szabad alkotmányok rendesen azért mennek tönkre, mert nem tudják a végrehajtó hatalomnak azt az erőt megadni, a mely nélkül a társadalom soha sem virágozhatik. Erős kormány nélkül nincs jólét és haladás. A szabad államban sem. Az a nemzet, a mely szabad óhajt lenni, kormányát befolyása alatt tartja és gondosan ügyel a korlátokra, a melyek a végrehajtó hatalmat körülzárják. Kénytelen vele, hogy így tegyen. Különben martalékává lenne vezetőinek. De ha ezt a természetes és helyes ösztönét követi, az a veszély fenyegeti, hogy a kormány tulságosan elgyengül és a gyorsan váltakozó áramlatoknak játékszerévé lesz.

Még ma is alig van igazán erőteljesen igazgatott állam, a hol a kormány valóban a nemzet befolyása alatt van és a hatalmas központ mellett tőle jogaiban független a társadalom. Talán egyedül Angliának ilyen ma az állapota. De ott megkönnyíti a problema megoldását az, hogy a kormánynak, eddig legalább, kisebb erőre volt szüksége, mint a continens államaiban.

Francziaország egy század óta tudatosan küzd olyan

szabadságért, a mely erős kézzel biztosított renddel párosul. De nem ér czélt. Egymást váltják fel benne a szabadság és az erős kormányzat. Hol az egyiket, hol a másikat kivánja meg annyira a nemzet, hogy egymásután megbuktatja azt a kormányformát, a mely az egyik czélnak feláldozta a másikat. Az első és a második köztársaságban a szabadságnak túláradó vágya lehetetlenné tette a hathatós kormányzatot. Ezért mind a két kisérlet kudarczczal végződött és a végrehajtó hatalom reactióját idézte elő. A Napoleonok absolutismusa és centralismusa váltotta fel őket. A királyság és a harmadik köztársaság, a melyek a cæsarismusra megint következtek, komoly kisérletet tesznek az állam két nagy érdeke biztosítására. Az eredmény azonban negativ. Ma sincs erős kormánya Francziaországnak. Maga az államforma sem birt megszilárdulni. Több az ellensége, mint valaha. Egyesek elvből, mások az elkövetett hibái miatt törnek ellene. A kormányok apró politikai csoportok és cselszövényeik befolyása alá kerülnek, s a demokratiával és az egyenlőség elvével palástolt irigység és féltékenység rendesen kizárja belőlök a nemzet legkitűnőbb tagjait. Napról-napra élnek. Állandóságra nem számíthatnak. Kimerülnek a tengődésükért vívott harczokban. Nem vezetik a nemzetet. Felelősséggel nem tartozó váltakozó befolyások irányítják őket.

Állandó czélokat szolgáló erős közigazgatást ilyen körülmények között nem alapíthatni meg. Hadsereget szervezni, helyes és következetes közgazdasági és pénzügyi politikát folytatni alig lehet. Egyedül külpolitikája irányára nézve birt tartósan egyesülni a franczia nemzet többsége.

De a szabadságnak sem sikerült gyökeret vetni. A közhatalom még mindig szerfölött nagy, s csak azért nem képes a kormány következetes politikát vinni, mert maga nem állandó. Rendes körülmények között egyes képviselők, vidéki

befolyásos emberek, politikai töredékek önző érdekei rendelkeznek fölötte, s a többiek jogai és érdekei háttérbe szorulnak. Rendkívüli időkben Páris közhangulata, az erélyes actióhoz szokott mozgékony kisebbség szenvedelme lesz a centralisatio útján Francziaország zsarnoka.

Nálunk sincs még az erős kormányzat és a szabadság egyaránt biztosítva. Politikai iskolánk sokkal különb a francziákénál. Az önkormányzat szükséges föltételei nálunk sokkal fejlettebbek, mint amott. De a föladat oly nehéz, hogy nem birtuk kielégítően megoldani. Nálunk jóval nehezebb, mint Angliában. Sehol sincs annyira szükség erős kormányra, mint nálunk. Nemzetközi helyzetünk, Ausztriával való kapcsolatunk, aránylag szegény voltunk, nemzetiségi viszonyaink egyaránt megkövetelik, hogy a jövőbe tekintő, erőskezű, következetes legyen a vezetésünk. Birunk is vele; de a szabadság rovására erősödtek meg kormányaink. A parlamentarismust helyes alapon fejlesztettük. Van is iránta érzéke a nemzetnek; a continens egy népe se érti meg jobban és él vele helyesebben. Annyi hatása van a közvéleménynek, a nemzeti érzésnek az államra, hogy nemzetellenes irány nálunk nem ütheti föl fejét. Faji érzésünk, hazaszeretetünk oly erős, hogy magyar kormány és magyar többség nem képzelhető, a mely a magyar érdekeket tudatosan megsértené. Más pedig a mai alkotmány alapján nem uralkodhatik rajtunk. De azért szabadságunk mértéke még sem kielégítő. Legnagyobb kincsünk, jogunk önmagunkért élni, védve van; ennyiben azonban másutt a zsarnokság is részesíti a népeket, a czár is, a szultán is. Még nem valóságos önkormányzat, nem a nemzet élete erejét fejlesztő komoly szabadság az, ha idegen erő és akarat nem kormányozhat.

A valódi szabadság nálunk jelenleg fogyatékos, mert a társadalom gyenge és nem eléggé független a kormány-

tól. Erőskezű vezetésre volt szükségünk. Az államférfiak és a politikusok, a kik ezt érezték, folyton szőtték a szálakat, a melyek a polgárokat az államtól függő viszonyba juttatják. A gazdasági fejlődés iránya is az állam beavatkozásának növekedését segítette elő. Gyorsan és ijesztő módon terjeszkedhetett tehát a kormány hatásköre. A közigazgatás is a tulságig centralizálódott. Hogy nemzeti föladatát megoldhassa és a vidéki közegek gyarlóságait is pótolja, a tennivalók óriás halmazát ruházták az országos hatóságra, oly halmazát, hogy jól nem végezheti el, segítségével azonban csaknem mindenkire széles ez országban nyomást gyakorolhat.

A nemzet azon való örömében, hogy megint saját fiai kormányozzák, s hogy a szivéhez nőtt alkotmány sok üldözés után végül helyreállott, többé nem volt féltékeny kormányaira és nyugodtan nézte, miként növekszik a hivatalnokok serege, szaporodnak az állam gazdasági vállalatai, a kormány mennyi jogra tesz szert és az egyénnek hány életbevágó érdeke felett dönt.

Ilyen befolyás alá juttatott társadalomban másutt vagy nyilt vagy leplezettt absolutismus támadna. A szabadságnak velünk született szeretete, a multnak fajunk jellemére és felfogására gyakorolt azon hatása, a melyet e munkában ecseteltem, s politikai képességünk teszik csak lehetővé, hogy megközelítjük a nemzeti komoly önkormányzat fogalmát.

De az eredménynyel még sem elégedhetünk meg. A jövő föladata a társadalom függetlenségét fokozni, s az általános értelmiséget annyira emelni, hogy a parlament nagyobb súlyú legyen az állam életében, s a nemzet ne álljon annyira, mint most, a kormány anyagi nyomásának hatása alatt, hanem főleg erkölcsi eszközök legyenek azok, a melyek vezetésére képesítenek.

Fokozatos fejlődés útján talán elérhetni, hogy valóban független társadalom oly kormányzatot alakítson, a mely az

erőnek nincs hijján és a magyar nemzeti politika súlyos hivatásának meg tud felelni. Politikai képességeink följogosítanak bennünket erre a reményre. De eddig ezt a problemát mi sem birtuk megoldani.

Még több példát lehetne felhozni annak a kitüntetésére, hogy mai napság is még mennyire nehéz ugyanabban az időben erőhöz is, szabadsághoz is jutni. De nem teszem, mert elég világosan szólnak az eddigiek is.

Még nehezebb volt a középkorban eltalálni a helyes középútat.

A középkorban még nagyobb szükség volt arra, hogy egy nagytekintélyű, tündöklő, imponáló egyéniség akaratára lehessen az állam intézkedéseinél ráismerni, s hogy a politikát kevesen vezessék, a végrehajtó hatalom egy kézben legyen.

A törvény abstract fogalma, az állam eszméje még nem élt eleven életet a tömegek lelkében. Az elvont okoskodások útján construált jogi vagy erkölcsi személy nem hat képzeletökre, kedélyökre; ember, igazán élő lény, pompával, fénynyel és isteni hivatásától fokozott nimbusszal környezett uralkodó kell nekik. Csak a tőle eredő parancsot értik meg és követik. Csak tőle félnek. Csak őt szerethetik.

A középkorbeli embert csak a képzelet segítségével vezethetni. Ezért tulajdonít a katholikus egyház, a középkornak ezen leghivatottabb vezetője, olyan jelentőséget a külsőségeknek, a czeremoniáknak, ezért burkolja biborba, foglalja aranyba, állítja oly magas polczra szolgáit. Ezért veszti el úgyis nehezen megóvható tekintélyét a kormány, mihelyt a királyt parlamenti férfiak háttérbe szorítják. Vele a társadalomnak csak egyetlen tényezője versenyezhet: a királyi életet élő nagyok.

A kormányzás a középkorban nem más, mint harczok előkészítése, bevezetése, véghezvitele és befejezése. Az elége-

detlenek eszköze az erőszak, s a kormánynak is ez a legfőbb módszere. A belső politikában is a siker rendesen a czélbavett terv titokbantartásától, a gyors és határozott cselekvéstől, a meglepetés keltésének és a cselvetésnek ügyességétől függ. Egy ember, vagy néhányan mindebben túltehetnek a parlamenteken, a higgadt, de csak lassú mérlegelésre alkalmatos tanácskozó testületeken. Tág rétegek befolyása alatt cselekvő kormányok, a melyeknek elhatározásai sokak véleményétől és tanácsától függenek, nem versenyezhetnek egyes oligarchákkal, a kiknek elég, ha önmagukkal jönnek tisztába. III. Endre parlamenti tanácsa ezért nem bir a Németujvári grófokkal vagy Csák Mátéval boldogulni. Róbert Károly egyéni akarata ellenben könnyen végez velök.

A végrehajtás eszközeivel sem rendelkezik kellőleg az a kormány, a melyet csak a parlament útján kifejezésre jutott közvélemény támogat, s nem a király vagy a hatalmas nagyok. A kisebbség az akarata ellen hozott határozatok előtt vonakodik meghajolni. A többségnek ki kell mutatnia, hogy fegyvere is az erősebb. A népfölkelés nehézkes eszközével csak ritkán élhetni, s ha a király vagy a nagyok banderiumai nem vállalkoznak a határozatok végrehajtására. ezek könnyen papiron maradnak.

Ezekhez az okokhoz, a melyek a középkorban megrontották a parlamenti alapon nyugvó kormányzat helyzetét, s fölötte előnyt biztosítottak a királyi vagy az egyes nagyok kezében levő kormányzatnak, járult még az is, hogy nehéz volt a nemzet egészének befolyása alatt tartani a parlamentet és a szabad kormányzatot.

Bajosan lehetett elérni, hogy a parlament a nemzet zöme akaratának legyen alárendelve.

A polgárok között túlságos az egyenlőtlenség. A nagy úr a politikai hatalomnak annyi közvetlen eszközével ren-

delkezik, hogy anomalia, ha szavának csak annyi a súlya, mint szegényebb társáénak. A parlamentek ezért gyakran néhány főúr befolyása alá kerülnek. A nemzet politikai élete nem eléggé állandó, nem eléggé belterjes, hogy lelket lehelhetne a parlamentbe, s hogy állandó összefüggést hozhatna létre a maga és e testület szelleme között. Mindazok az eszközök és módok, a melyek ma oly eleven közvéleményt teremtenek, hogy hatása alól a parlamentek nem vonhatják ki magukat, hiányoztak. Nincs sajtó, nincs sűrű és állandó összeköttetés a nemzet különböző vidékei között, nincsenek állandóan szervezett és állandóan működő pártok. Csak néha, izgalmas időkben nyilatkozik meg a nemzet oly erővel, hogy irányt szab a törvényhozásnak.

A parlamentek sem alkalmasak arra, hogy állandóan befolyásuk alatt tartsák a kormányokat és hogy politikájuk irányát ők állapítsák meg. Mivel maguk sem emanatiói a nemzet folytonosan lüktető politikai életének, s tőle politikai irányt és tartalmat nem kapnak, nem szabhatnak irányt a kormányoknak.

Gyenge lábon járnak azok a kormányok, a melyek rájuk támaszkodnak, s a király és a nagy urak ellenére jönnek létre. A parlamenteket nem lehet állandóan együtt tartani. Olyan költségébe és áldozatába kerülne a sok vitézlő népnek, hónapokon vagy éppen éveken át együtt maradnia, hogy erre gondolni sem lehet. Az egymásra következő parlamentek pedig nincsenek egymással szerves összeköttetésben. Egymás viselt dolgait alig ismerik. Erősen lüktető közvélemény nem szorítja őket ugyanazon eszméknek, a nemzet kiforrt nézeteinek szolgálatára.

A pártok rendesen csak az új testületben verődnek össze az ott támadt concret kérdések és a fönforgó helyzet hatása szerint.

Ilyen változó tényezők nem teremthetnek állandó kormá-

nyokat. Az a kormány, a melyet a parlament helyezett bele hivatalába, rászorítva a királyt, hogy elfogadja, legfeljebb addig áll szilárd talajon, míg együtt van a testület, a mely létrehozta. A jövő nemzetgyűlés esélyeit már nem lehet kiszámítania. Nem folytatása az az előbbinek, s ha a kormánynak nem sikerül kedve szerint összealakítania, semmi biztosítéka sincs, hogy nem fog az előbbiével homlokegyenest ellenkező politikát követni.

A parlamentek befolyása olyan, mint a változó irányú szélé. Bármilyen ennek az ereje, a hajós nem reá bízza magát, mikor határozott czélú útra indul. Reá is el kell készülnie. Ha járóművét előrehajtja, neki feszített vitorlákkal sebesen haladhat, míg ha szembe kerül vele, óvatos lavirozásra szorítkozik. De útját mindig csak a tartós, habár gyengébb légáramlatokra alapítja.

A kormányok is csak következetesen működő tényezőkből meríthetnek erőt. A parlamenti kormányok is csak úgy állhatnak meg, ha sikerül a politikai élet maradandó tényezőivel, vagy a koronával, vagy egyes nagyok csoportjaival, föntartaniok az összhangot. E nélkül vagy elgyöngülnek, vagy hűtlenekké lesznek eredetökhöz.

Hunyadi János a köznemességnek köszöni állását. De nem képes magát föntartani, ha nem helyezkedik jó lábra az oligarchiával. A törvénynek és saját felfogásának is ellenére magán-confœderatióra lép azokkal, a kiknek iránta való rosszindulatát jól ismeri. Nem tehet másként. Hatalmát meg nem óvhatja, ha az állami élet állandó erői megvonják tőle támogatásukat. A Jagellók idejében is észlelhetni a politikai élet eme törvényének hatását.

A kisérletek tehát, melyek arra irányulnak, hogy a nemzet zöme a parlament útján kormányozza önnönmagát, a végrehajtó hatalom is csak az ő bizalmán alapuljon, s a király személyes regimejét a közjogi testületek közvetlen

uralma váltsa fel, vagy siralmas véget érnek, vagy tényleg egyes nagybirtokú urak kezébe juttatják a hatalmat.

Ideig-óráig jó eredményt lehet velök elérni. Végül azonban e regime bomláshoz vezet. Az olyan főnemesség, mint a milyen az angol vagy a magyar, a mely összefüggésben marad a nemzet többi rétegével, átmenetileg a királyi hatalom ellensúlyozása nélkül is helyesen kormányozhatja az országot, a mint ezt Zsigmond korában láttuk; idővel azonban a velejáró kisértés megtermi gyümölcsét. Az oligarchikus önzés megragadja a kinálkozó alkalmat, s a békés munka műhelyei pusztulásnak indulnak.

A középkori parlamentek képesek arra, hogy gátat vessenek a királyi kormány túlkapásainak, résztvegyenek a törvények hozatalában, a nemzet sérelmeit orvosoltassák, ellenszenves és rossz kormányokat megbuktassanak, az ország polgárai áldozatainak mértékét megszabják, s ekként közvetett befolyást is szerezzenek a politika összes kérdéseire; de többre való vállalkozásuk haszonnal nem jár. A szabadság ilyen regimejeiből a hatalmasok uralma, majd kényuralma szokott kifejlődni.

Ez következett be, mert szükségképpen be kellett következnie, Angliában is, nálunk is, még Hunyadi ellenére is, mihelyt a királyság az ország gyeplőit kiejtette a kezéből.

De a végső eredmény hasonlatossága ellenére el kell ismerni, hogy nálunk ebben a korban a nemzet, nehezebb körülmények között, jobban tudott önmagának parancsolni, mint az angol.

Angliában a parlamenti regime csak addig járt jó eredménynyel, a míg nagy királyok egyénisége ellensúlyozta a rendek rakonczátlan szellemét.

Nálunk nem így történt. Egy olyan királyunk sincs, a ki fölérne IV. vagy V. Henrikkel. Zsigmond és Albert csak a

középszerűség mértékét ütik meg, Ulászló pedig meg sem melegedett székében, midőn meghal. E királyok nem is szentelhetik nekünk összes erejöket. A rendek érdeme tehát, hogy az ország alkotmánya egy ideig legalább jól működik. A mit Anglia csak nagy király vezetése mellett ér el, azt a magyar rendek maguk valósítják meg. Az a korszak, a mely a nagyoknak Mária gyöngeségei, Zsigmond zsarnoki kisérletei ellen folytatott küzdelmeivel kezdődött és Garai regimejét teremtette meg, s a melyben a főnemesség intézte az ország sorsát, nemzetünk nagy politikai tehetségeinek fényes bizonysága. Az angolok e korban nem tanusítanak annyi bölcseséget, mint őseink.

A helyzetnek Angliában és nálunk egyaránt bekövetkezett romlásakor is észlelhetni a mi nagyobb politikai érettségünket.

Mihelyt Anglia kiskorú királyt kap (1422), azonnal megindul a görgeteg és maga alá temeti a középkorbeli parlamentarismust. A rendek egymással meghasonlanak, külső kudarcz, majd polgárháború következik be, a nélkül, hogy a nemzet komolyan megpróbálná a zavarnak útjába vágni.

Midőn ugyanez történik nálunk (1440), a rendek, habár drastikus módon, de nagy politikai belátással segítenek magukon. A helyett, hogy korlátlan szabadságra törnének, maguk keresnek zabolázó féket. Belátják, hogy szükségük van vezetőre. Ha a királyság mindemellett meggyengül, nem lehet a rendek becsvágyát érte okozni; fő oka a sors, a várnai, a rigómezei csata és a német császár rideg álláspontja, a melynél fogva megakadályozza, hogy V. László, Hunyadi gondjaira bizatván, mint törvényesen megválasztott magyar király nálunk nevelkedjék.

Angliában a belső bomlás előzi meg és idézi elő a külső katastrophát; nálunk a belső helyzettől független sorscsapások okozzák, hogy nem sikerül talpra állítani a királyságot.

Angliában ezen egész időn át nincs oly szervezett erő, a mely öntudatosan az ország megmentésén munkálkodnék; nálunk ellenben a nemzet zöme bámulatraméltó lelki erővel küzd a balsors ellen. És a várnai és rigómezei katastrophák ellenére talán a tragœdia végső jelenete sem következett volna még be, ha László olyan jólelkű és vezethető férfiú, mint volt VI. Henrik. A magyar nemzettel helyes érzéke korábban érteti meg a veszélyt, a mely királya gyengeségével jár. Már V. László is hasznára fordíthatta volna a nemzet ezen lelki állapotát, ha elég belátása lett volna reá.

Míg Angliában a meggyengült királyság helyét a nagyoknak ellensuly nélkül maradt hatalma foglalja el, nálunk a köznemesség áll a rés elé és megkisérli a haza megmentését. Hunyadi páratlan egyéniségén kívül, a köznemesség állásfoglalása áraszt e nemzedékre olyan fényt, hogy a bomlás ellenére dicsőség övezi.

Egyrészt az ország veszélyeztetett helyzete támasztja azt a hazafiuságot, a melyre Angliában ez időben nem találunk, másrészt meg nagy hatást gyakorolhatott az is, hogy a nemesség a haza védelmében újra előkelő helyet tölt be, s hogy a megyékben olyan szervezete van, a mely Angliában már szétfoszlott. Ebből meríti önérzetét, ez teszi képessé, hogy politikailag szervezkedjék és önálló actiót fejtsen ki, ez ad, annak ellenére, hogy a parlamentben az állami élet rendje kevesebb befolyást enged neki, mint angol sorsosainak, az övékénél nagyobb nyomatékot szavának.

E korszak azonban nálunk, nagyobb politikai erélyünk ellenére, még sem járt olyan maradandó haszonnal, mint Angliában.

Emitt, a mint láttuk, a rendek hatalmukat jórészt a parlamentek útján gyakorolták, s ezért a parlament belső szervezetét, eljárása szabályait nagy tökéletességre vitték. Nálunk

a parlament még nem öltött oly alakot, hogy képes lett volna a fejlettebb állami élet szükségeit is kielégíteni, a politikai küzdelmek ritkán dőltek benne el, a mód, a mely szerint eljárt, nem tökéletesül annyira, mint Angliában, s a jövőt irányító üdvös præcedensül sem szolgálhat.

De azért nálunk is nyomot hagyott e kor eseményekben gazdag élete.

A nemzeti gyűlés ez időben kezd átalakulni. Zsigmond a városok képviselőit is meghívja oda, s ezzel szélesebb alapra helyezi az ország tanácsát. Csekély befolyásánál fogva a polgárság az ország ügyeinek intézésére nem szerez ugyan azonnal hatalmat, de a városok fontos érdeke hivatásos szószólókra talál benne már e korban is.

Még nagyobb jelentőségü, hogy Mária óta, főleg Zsigmond idejében, a közvetlen személyes megjelenés mind ritkábbá lesz, s a nemesség többnyire választott képviselői útján gyakorolja törvényhozói jogát.

Fokozatosan közeledünk Angliának a XIII. században elért felsőbbségéhez. A törvényhozó testület szervezetének ez a javulása azonban, sajnos, még nem végleges.

Ezen czélszerűbb összealakítása azonban mégis hatással lehetett arra, hogy jelentősége megnövekedett, s hogy a nemzeti akarat legfőbb szervévé lett. Ha a rendek ereje nem is alapul a parlamentet megillető törvényes jogokon, hatalmunk benne jut kifejezésre.

A szerep, a melyet a nemzetgyülés betöltött, mélyen belevésődött az emberek emlékébe és ébren tartotta a törekvést, hogy hatalma körét megóvják számára; megaczélozta az akaratot, hogy az utódok méltók legyenek elődeikhez.

A rendi befolyás másik szerve, a királyi tanács is eleven életet él. A király, majd a kormányzó mindenbe beavatja, mindenre nézve megkérdi véleményét, s rendesen tanácsa szerint jár el.

A királyi tanácsnak és a parlamentnek jelentősége leginkább tagjaiknak hatalmán alapul. Oly testület, a melyhez az Ujlakiak, a Garaiak, a Hunyadiak tartoznak, elhatározó szóval birna akkor is, ha kevés joga volna, ha nem képviselné a nemzetet és nem volna történeti fényes multja. Oly haderő áll mögötte, a mely súlyt ad akaratának.

Dicső eredmények kárba nem vesznek. Ha közvetlen hatásuk el is múlik, emlékük eleven életet él a nemzetben, mint serkentő példa, mint eszmény, a melynek nyomát követhetik az utódok. A nemzeti erő súlyát mindig inkább a nemzet szellemi életének tartalma, a nemzet törekvéseinek iránya és akaratának következetes erélye alkotja meg, mint a törvény és a jog.

A rendeknek és az országgyűlésnek nagy időn át megóvott felsőbbsége a nemzetben megingathatatlanná nevelte azt a meggyőződést, hogy csak a részvételével folytatott kormányzás, csak a király és a nemzet összhangzatos működésén alapuló állam felel meg a magyar jognak és a magyar érdeknek.

Midőn később a királyság elhatalmasodik és itt-ott a positiv törvényeket is a maga javára idomíttatgatja, a magyar nemzet csak a történeti emlékekkel megegyező alkotmányos állapotot tekinti jogosnak. A régi szabadság hagyományai nem évülnek el, s a mi velök ellenkezik, még ha a rendek hozzá is járultak, sérelem, a mely a nemzet öntudatába kiirthatatlanul bevésődött egyetlen igazi jogos állapottal szemben tiszteletre nem tarthat számot.

XII. FEJEZET.

A KIRÁLYI REACTIO ANGLIÁBAN. A TUDOROK.

Anglia történetének nevezetes fordulópontja a Rózsák harczának vége.

A rendi szabadság két nemzedéken át folyó vérengzést idézett elő.

Gyönge királyság mellett a főnemesség olyan hatalomhoz jutott, hogy nem hajlandó magát a törvényeknek alávetni. Van parlament, a mely alkalmas a hatalomért vívott küzdelmek békés elintézésére; van önérzetes és politikailag iskolázott gentry, a mely a belső harczokkal többet veszít, mint a mennyit nyerhet; de ezek a tényezők nem képesek a harcz eszközeivel bőven rendelkező nagyok versengését a békés küzdelem határai közé kényszeríteni. A gentrynek nincs olyan egységes szervezete és nincs olyan hadi ereje, hogy vetót mondhasson a nagy ambitióknak. Mivel a király hijával volt az erőnek, az országban a béke fönn nem tartható.

Ez a tapasztalat javára volt a királyságnak. Az anarchia különben is egyengeti az útját. A harczias főnemesség a hosszú tusa közben elvérzik. A legtöbb régi nagy család kihal. Birtokaik a koronára szállnak.

A meggyengült feudalis aristokratia a háttérbe szorul, a

gentry pedig, a mely eddig vezetése után indult, még nem tett szert annyi önállóságra, hogy az állami életben üresen maradt helyet elfoglalja. Komoly politikai iskolába járt ugyan, s a parlamentben és a közigazgatásban jelentékeny hatáskört tölt be; de nem követeli magának az első szerepet. Béke után sóvárog, s a királyi hatalom védőszárnyai alatt keresi a módot, hogy polgári munkáját folytassa.

Míg eddig a királyságot oly elemek környezték, a melyek telhetetlenül szomjazták a hatalmat, most azok kerülnek helyökbe, a kik szerényebb érdekeik biztosítása fejében örömest nála hagyják a vezetést.

Olyan fordulat áll be a külső politikában is, a mely döntő hatással van a belső fejlődésre és sok tekintetben előmozdítja a király ügyét. Eddig a franczia harczok miatt mindig nagy hadi erőnek kellett készen állnia. A hadi érdekek szerint kellett az állam és a társadalom tényezői egymáshoz való viszonyának is alakulnia. Most Francziaország végleg megerősödik, a támadó hadjáratok megszűnnek, a tenger idegen invasio ellen biztosít, nincs tehát nagy seregre szükség, a hadi érdekek hatása alatt képződött közállapotok módosulhatnak.

A királyság kezét a rendekkel szemben eddig az kötötte meg, hogy katonára és pénzre volt szüksége, s hogy e két hatalmi tényezőt csak tőlök kaphatta.

Az aristokratiára rászorult, mert az ő hadi ereje nélkül tehetetlen volt.

A Plantagenetek és a Lancasterek védekeztek, a hogyan tudtak, a nagyok túlkapásai ellen; de a baj forrását be nem tömhették, a nagyok hadi erejét meg nem törhették. Most ez is lehetővé válik. Az aristokratia hatalmának elszárad a gyökere, mihelyt sereget nem tarthat. Az utóbbi időkben a főnemesség hadi erejének zömét a zászlóaljukhoz önként csatlakozott lézengő lovagok és a védelmüket kereső kisebb

urak alkották. Ezek valamely főúr szolgálatába szegődtek, családi ruházatát és színeit vették föl, s magukat és peres ügyeiket a hatalmas úr oltalma alá helyezték. A protectiónak ez a rendszere annyira elharapódzott, hogy lehetetlenné tette a pártatlan törvénykezést. A nagyok pedig ezen az úton veszedelmesen megnövekedett hadi erőhöz jutottak. A királynak eddig mindezt el kellett tűrni, mert nem lehetett el a nagyok segélycsapatai nélkül. II. Richárd felveszi bátyja színeit. Most, a béke uralma alatt, ez megváltozik. A Yorkok és Tudorok szigorú törvényt hoznak a «livery» szokása ellen, s kérlelhetetlenül végrehajtják. A bárók seregei eltünnek, s ezzel túlhatalmuk elmúlik.

A béke uralmával a rendek másik fegyvere is élét veszíti. Nincs szükség seregre, ennek következtében nem kell hadi adó, s a parlamentet sem kell összehivni.

A parlament befolyását a végrehajtó hatalomra, a királyi kormányzatra, törvény vagy jogszokás még nem állapította meg. A rendeknek nem sikerült a királyi tanácsot, a tulajdonképpeni kormányt, maguktól szerves módon függő viszonyba juttatni. Csak időnkint tudott a parlament, főleg az adó megajánlása árán, a kormányra döntő befolyást gyakorolni.

Ezért nagy annak a hatása, hogy a király ritkán szorul adóra. A végrehajtó hatalom függetlenné lesz a rendek befolyásától, s erős szervezetté alakulva, az állam első tényezőjévé válik. A nélkül, hogy a törvények módosulnának, a kormány fölé kerekedett parlament hatalmát a királyi kormánynak a parlamenten is uralkodó hatalma váltja föl. Előbb a királytól független parlamentben, most a király személyében és a tőle függő tanácsban van a monarchia súlypontja.

Mivel a sok belháború miatt a közhangulat a Tudorok felé fordul; mivel a feudalis aristokratia elgyengült és már

nincs serege, a gentry pedig még nem követeli magának a kormányzat vezetését; mivel továbbá a királyok nincsenek rákényszerülve a parlamentek jóindulatára: a Tudorok olyan hatalommal élnek, a milyenhez foghatót az első normann királyok óta Anglia nem ismert.

A nagy mozgalom, a mely a XIII. században keletkezett és attól fogva, ellenállhatatlan erővel törve magának utat, lépésről-lépésre korlátolta a király jogkörét, lelohad. A király visszahódítja az elvesztett talaj javarészét. Az államhatalom megint az ő akaratának szolgál. Ritkán gyűjt egybe parlamentet, s ha egybegyűjti, ura határozatainak. Befolyást gyakorol összealakítására. Megszabja, hogy minő egyéneket válaszszanak. A miért II. Richárdnak lakolnia kellett, azt VII. és VIII. Henrik rendes gyakorlattá teszik.

A királyi tanács magához ragadja az igazságszolgáltatást. A rendes biróságok mellőzésével a király miniszterei döntenek a legfontosabb jogi kérdésekben.

A rendek VII. Henriknek egész életére megszavazzák az adókat. VIII. Henrik minden rendeletét már előre törvényes erejünek nyilvánítják.

A király erkölcsi hatalma oly nagy, hogy VIII. Henrik képes a sok százados kapcsot, a mely a nemzetet Rómához fűzte, megrepeszteni. Mária visszahelyezi uralmába a régi vallást. Erzsébet pedig ismét a korona fönhatósága alá hajtja az angol egyházat. A király dönt a vallás kérdéseiben is.

A királyok élnek a kinálkozó alkalommal, hogy a régi aristokratiát, a mely századokon át büszke függetlenséggel daczolt velök, teljesen mellőzzék. Új emberekkel környeztetik magukat, olyanokkal, a kik mindenöket nekik köszönik, a kiknek összes tekintélye odavész, mihelyt a király kegye tőlök elfordul, a kiknek hatalma pusztán hivatalukon alapszik. Nem a született nagyurak közül, hanem a szerényebb származású és vagyonú osztályból választják minisztereiket.

A Percyk, Wawrickok helyett a Wolseykhez, a Cecilekhez folyamodnak, olyanokhoz, a kiket nem köt a traditio a régi alkotmányhoz, s kik hűséget csak a király iránt éreznek. Wolsey térdreomolva könyörög a királynak, hogy szándékát másítsa meg; de ha a király föntartja parancsát, végrehajtja azt, bármilyen hibásnak is tartja. Egy Wawrick bezzeg másként tett. A «királycsináló» uj királyt keresett volna.

A Tudorokat engedelmes nemzet környezi.

A királyi hatalom korlátlannak tetszik, de még sem az. Neki van a legnagyobb tekintélye; azok az erők, a melyek előbb ellensúlyozták, lábánál hevernek; vagyona az egyházéval öregbedik; de mégsem tehet büntetlenül olyant, a mi a nemzet nagy és állandó érdekét sérti.

Korlátolja hatalmát, hogy nincs rendes serege. A béke fölöslegessé teszi a költséges véderőt. A belbéke biztosítását a miliziára bizzák; a nyers erő tehát olyan benső összefüggésben marad a nemzettel, hogy legyőzésére a király nem fordíthatja. A királynak nincs módja benne, hogy anyagi eszközökkel a nemzet zömét engedelmességre kényszerítse.

Ha ellentétbe helyezkedik olyan elszánt akarattal, a mely fegyverhez is kész nyulni; ha zsarnoksága az elviselhetőség határán is túl lép: kudarczot vallhat, mert nincs serege.

Csak addig terjeszkedik az absolutismus, a meddig a többség eltűri. Sokat engedhetett meg magának a király, de nem mindent. Egyeseken ejtett sérelmek nem okoztak neki bajt, mert a polgárháború már érezhető kárt tesz és a nemzet abba belefáradt. Csak a nagy érdekek védelmének általánosan érzett szüksége okozhat fegyveres ellenállást.

A Tudorok jól tudták, hogy hol van hatalmuk korlátja. Főtörekvésük, hogy a nemzet zömének érzületével és érdekeivel összhangzásban kormányozzanak. Ha ellentét támad közöttük, kenyértörés előtt tágítanak. Minden erejök és királyi

önérzetök ellenére inkább visszavonják sérelmes intézkedéseiket, mint hogy küzdelmet idézzenek elő.

A törvényes alakiságoktól lehetőleg kevéssé térnek el. Nem akarnak összeütközni a nemzet hagyományaival, s nem törnek az absolutismus jogi elismerésére; beérik a formák megóvása mellett elérhető tényleges hatalommal.

Nagy jelentősége van ennek a ténynek. A királyi absolutismus nem szakítja meg az alkotmány traditióit, sőt a parlamentarismus későbbi követelményei e kor præcedenseire is támaszkodhatnak.

VII. Henrik idejében alig jut szerepe a parlamentnek. VIII. Henrik ellenben már annyira a helyzet urának érzi magát, hogy a parlamentnek, a melytől nem fél és a melynek hozzájárulása parancsai kötelező voltát a nemzet szemében megerősíti, a legfontosabb kérdések eldöntésénél részt juttat. Akaratát parlamenti törvények formájában emeli közakarattá. A régi alkotmányos fölfogás, hogy a király és a rendek együttvéve forrásai a törvényeknek, épen marad. A vallás és az örökösödés legnevezetesebb kérdéseit a király az országgyűlés útján dönteti el.

Azelőtt nem egyszer a parlamentnek és benne főleg a hátvédét alkotó nagy uraknak initiativájából eredtek a nemzeti élet nagy transactiói; most a király szab irányt az alkotmányos gépezet működésének. Lényegileg tehát egészen más közállapotok uralkodnak. A jogi szín azonban változatlan és a király mellett a parlament is, legalább külsőleg, megóvja a maga hatáskörét.

A nemzet különböző rétegeinek befolyása inkább szellemük és erejük szerint alakul, mint az alkotmány szabályai szerint. Az erkölcsi és anyagi erő megoszlása s nem a holt betű dönt a fölött, hogy valamely korban kik parancsolnak.

Ugyanazon alkotmány mellett egyszer a király, máskor a társadalom dominálhat; de azért nem közömbös, hogy

milyenek azok az intézmények, a melyek útján a vezető erő az országot kormányozza.

A parlament jogkörének tiszteletben tartása nem gátolja azt, hogy a Tudorok koruk mindenható urai legyenek; de lehetővé teszi, hogy olyan befolyást szerezzen a társadalom, a minőre különben nem lenne képes, s megkönnyíti, hogy a közszellem változásával a régi szabadság föléledjen.

Ezért nem volt végzetes a Tudorok uralma a szabadságra nézve. Mélyen szántott, de még sem eléggé arra, hogy sok század alapvető munkáját összerombolja. A király hatalma messze terjed; de a régi alkotmány fönnáll. A ki kényuralomra törne, legalább sok esetben még a Tudorok után is a törvényesség nagy erejét találná útjában.

A Tudorok száz éves uralmának két következménye meg éppen a szabadság javára szolgált. Oly változások következnek be, a melyek az alkotmány kiterjesztését vonhatják maguk után.

A kor egyik nagy ténye a reformatio volt. Kezdetben emelte a király erejét.

A mi a katholikus egyháznál a király javára szolgált, változatlanul maradt az anglikán egyháznál. Miként a római hierarchia, az övé is az engedelmességre neveli az egyént. A központosítás rendszerén épül föl. Éltető elve a tekintély. A hatalom, az intézkedés joga a hierarchia csúcspontjain helyezkedik el nála is. A mi ellenben a katholikus egyház egyetemleges voltánál fogva a királynak kárára van, az nincs meg az anglikán egyházban.

Míg a katholikus egyház szervezete a hatalom legnagyobb részét a királytól független tényező kezébe, a római pápáéba juttatja, az anglikán szervezet a királyt állítja az egyház élére. A katholikus egyház harcza a világi hatalom ellen; a katholikus egyház nagy privilegiumai, a melyeket elsőrangu erő véd meg; a magasan minden más fejedelem

fölött álló szentszék nimbusa, a mely mellett, legalább bizonyos tekintetben, mindenkinek, a szegény alattvalónak és a leghatalmasabb fejedelemnek egyenlő szerep jut, s a mely előtt a középkor legnagyobb erejű uralkodója is meghajolni tanult: mindezek a királyi méltóságot csorbító momentumok megszünnek, s a létét a királynak köszönő egyház ugyanabba a kézbe teszi le a szellemiek fölött a hatóságot, a melyben a világi kard nyugszik. A középkoron át a királyoknak útját állott egyik erős bástya omlik össze.

De az az irány, a mely zászlaját a templomok tetejére is ki tudta tűzni, nem ott állapodik meg, a hol a király kivánná. Azért sikerülhetett VIII. Henriknek a népet, mint engedelmes nyájat, a hit legbensőbb dolgaiban új útra terelni, mert a reformatiónak természetes és a lelkek mélyéig ható okai Angliában is megvoltak. De éppen ennélfogva a rugók megmozgatásával Henrik olyan eleven erőt indít meg, a mely nem simul az ő akaratához, hanem természetes ösztönét követve, sokakban a hit nagymérvű átalakulását idézi elő.

Az angol nemzet egy része, sűrű érintkezésben a continens népeivel, oly új hitágazatokat fogad el, a melyek hatása egészen más, mint a királytól contemplált reformé.

A kalvinista egyház szervezete széles alapokra fektetett önkormányzat. Sok század óta Európának első kisérlete, hogy nagyobb tömeg demokratikus alapon vezesse önmagát.

Megfordul a világ rendje. Lent, a nép tág rétegeiben, van a kormányzó erő, alulról épül föl a hatósági szervezet. Nem a felsőség magyarázza a hitelveket; minden egyes ember lelkiismeretének a dolga, hogy tisztába jöjjön a hit nagy kérdéseivel. Nem a tekintélyé, hanem az egyén szabad elhatározásáé a végső szó.

Ezzel a befolyás és hatalom egy-egy szála hull ki a királyság kezéből, s a gondolkozás és érzés új typusa keletke-

zik, mely a politikában is érvényesülésre tör. A demokratikus kormányzat szellemét viszi be a közéletbe.

Biztosítja-e ezzel a szabadságot? Korántsem. Éppen oly kevéssé, mint maga a demokratia. Az egyéni lelkiismeret souverainitásának nevében csak úgy, mint a demokratia nevében az elképzelhető legerőszakosabb zsarnokságot fejtették ki nem egyszer. De a szabadság ügyének mégis megmérhetetlen hasznot hajtott a reformatio. Az angol protestánsok maguk zsarnokokká lehettek, mások zsarnokoskodását azonban el nem tűrték. Egyelőre pedig csak az utóbbitól kellett tartani. A királyok ragaszkodnak a püspöki rendszerhez és a puritánok ellen fordulnak, úgy hogy ezeket az önvédelem az ellenzék táborába hajtotta. Különben érzésök és gondolkozásuk egész világa is ellenkezett a király személyes kormányzatához kapcsolódó eszmekörrel. Ha valaha az absolutismus hiveivé lesznek, bizonyos, hogy az nem a királyi absolutismus lesz.

A királyi kormány és a puritán egyház szervezetének alapgondolata között levő különbség, az egyházi életben bevett szokásoknak és fogalmaknak azonossága azon szokásokkal és fogalmakkal, a melyek a politikai életben a parlamentarismust teremtik meg, s éles ellentétök a gondolatok azon körével, a mely a király közvetlen kormányzatában találja a természetével megegyező rendszert: mindez az új hitet arra prædestinálta, hogy hasznára váljék a szabadságnak, s hogy véget vessen a szellemek azon pangásának, a mely a Tudorok kormányzatát lehetővé tette.

A puritán szellem a királytól veszélyeztetett szabadságnak új harczosokat adott és oly erőt állított rendelkezésére, a melynek a bekövetkezett küzdelmekben elhatározó szerep jutott.

Egy másik hatása a királyi kormányzatnak, a mely később túlkapásait megnehezítette, a hosszú béke és a helyes

gazdasági politikától előmozdított vagyonosodás, főleg pedig a középosztály súlyának emelkedése volt.

A királyi kormányzat gondozó keze alatt átalakul a középosztály. A VIII. Henrik idejebeli gentry és az, a mely Erzsébet utolsó éveiben magával a királynővel is szembe mer szállani, s a melyben majd oly emberek támadnak, mint Hampdon és Pym, mindenképpen elütnek egymástól.

Az előbbi, ha nagyobb is a politikai becsvágya és az önkormányzatban különb szerepe is jut, mint a franczia középosztálynak, s ha van is szava az ország ügyei intézésében, még sem követeli magának az első állást az államban. Az aristokratia vezetésébe beleszokva és a királyi hatalom emelkedésének szükségességét is érezve, a politikai nagy kérdések intézését meghagyja a király kezében.

Az új gentry többet akar. Meggazdagodott, a király rája támaszkodik, belőle kerülnek ki a miniszterek, s a közkormányzat kezelése közben beletanul az állam nagy ügyeibe. A vidéki önkormányzat is fönnáll. Ezen alsóbb iskolát kiegészíti az egész ország ügyei intézésére képesítő felsőbb oktatás, a mely a középosztály tagjai számára a központ sokféle hivatalában nyílik meg.

Előbb csak a főnemességnek volt módjában, hogy az állam összes ügyeit átfoglaló magas nézőpontra emelkedjék. A szélesebb rétegek csak most kezdenek a helyi érdekek szűk körénél messzebb látni.

A közel mult eseményeinek psychologiai hatása is lassankint elenyészik, s a szabadság sok százados traditiója új erőre kap. Az egységes államban kifejlett jellemet, a mult e becses hagyatékát, néhány évtized szomorú tapasztalata nem fogyasztotta el. A királyság az előző korban nem sülyedt a tehetetlenség azon fokáig, hogy a reactiónak a nemzet összes hagyományait fölforgató hatása lehetett volna. A nemzetnek a királyság gyengeségéből származott bajok közben meg-

tépett önbizalma aránylag hamar föléled. A kormányzati képességgel megint együttjár az önérzet.

A gentry most már annyira megerősödött, hogy el akarja foglalni a vezető állást, a mely a feudalis aristokratia hanyatlásával megüresedett. A városi elemek, a kereskedők és az iparosok, oly jelentőségre tesznek szert a közéletben, a minőre elődeik álmukban sem gondoltak. Ők is megszedték magukat.

A kulturalis munka, az Európa-szerte föllendült szellemi belterjes tevékenység náluk is hatalmas fejlődésnek indult; az önálló gondolkodás, a melyre rászoknak, a politika felé is fordul, s azt a fölfogást teremti meg, hogy főrész illeti őket az állam ügyének intézésében. Anglia történeti multja, szabad alkotmánya és a különösen a városi elemek között elterjedő reformatio ezeket az osztályokat a szabadság útjára tereli.

A városok az egész középkoron át jelentéktelen szerepet vittek. A földbirtoké volt minden igazi befolyás. A polgárság csak most követel részt a politikai nagy actiókban. Midőn ezt teszi, javára van az állami életben ez ideig képviselőinek jutott hatáskör, akármennyire szerény is volt az a valóságban. Most hoz gyümölcsöt a fa, a melynek magvát a XIII. században vetették el. A városok képviselői három századon át egy padban ültek a grófságok küldötteivel, s az állam szervezetében nekik kijutott jogok egyenlősége és az idők folyamában bennök mind inkább kifejlődött összetartozás és solidaritás érzete lehetővé teszi az egymással való szövetkezést, a vállvetett munkát.

Az alsóházban századokon át nem mint elszigetelt külön osztály, hanem mint a nemzeti képviseletnek a többivel elméletileg legalább egyenlő jogu része foglalván helyet, nemzeti nagy czélok szerint alakuló pártok képződhetnek a városok és a vidékek elemeiből.

A XVI. század így egymással ellentétes nyomokat hagy maga után.

Egyrészt a királyi kormányzat példái maradnak az utókorra, másrészt meg gyarapodik a szabadság szelleme.

Veszedelmes az ilyen örökség.

A kinek éles a szeme, a külső szín mögött is meglátja a lényegben végbemenő átalakulást. De a politikusok zöme nem hat el idáig. Bátran rálépnek a járt ösvényre, nem véve észre, hogy a fölszin alatt, nesz és föltünés nélkül, a szerves változásnak nehezen megfigyelhető fokozatosságával, feneketlen ingovány támadt. Csak mikor lábuk alatt megnyílik a szilárdnak vélt föld, nyílik meg a szemök is.

A Tudorok sikere utódjaikban azt a hitet kelti, hogy a nemzet követi majd az ő parancsukat is.

A királyság az aristokratiát legyűrte, s elszigetelt magasságban áll a rendek fölött. Nem környezik azok a nagyhatalmu és önérzetes alakok, a melyek mindig eszébe juttatták, hogy oly erők és becsvágyak vannak a társadalomban, a melyekkel számolni tartozik. Szűkebb tanácsában ellenmondást nem hall. Elhitetik vele, hogy ilyenre másutt sem talál. A külföldön emelkedő királyi tekintély is csábítja és arra ingerli, hogy maga is ugyanolyan tekintélyre iparkodjék szert tenni.

A politikában az elméletek mind nagyobb jelentőségüekké válnak. Minden tényező a maga igazát rendszerbe foglalja. Az elmélet egyszerűbb és egyöntetűbb formái közé kivánják az életnek annyiféle körülményeit szorítani. A királyi absolutismus is elméleti tökéletességre törekszik. Ellenáll-e majd ezen iránynak Anglia királya? Nem keletkezik-e benne is a vágy, hogy közvetlen elődeinek uralkodói gyakorlatát állandónak szánt rendszerrel megszilárdítsa?

Ha ez a gondolat irányítja politikáját, az összeütközés elkerülhetetlen. A nemzet eleven, új életre kelt. Nehéz vele megbirkózni. Nem vezeti az aristokratia, a mely szűkíteni,

korlátolni törekszik ugyan a királyi hatalmat, de nem jöhet vele elvi ellentétbe. Eddig a főnemesség volt a közvetítő a király és a nemzet között. A trón mellett állva, hatalmi szomja és nagy ereje a király túlkapásait megakadályozta, s büszke öntudata a mindennapi érintkezés során folyton figyelmeztette a királyt, hogy önérzetének nem szabad természetes medréből kicsapnia és túláradnia.

Ugyanekkor az aristokratia a befolyása alatt állott társadalomnak olyan irányt adott, hogy az ellenzék törekvései szembe juthattak egyik vagy másik királylyal, de nem a királyság eszméjével. Trónjuktól megfosztják II. Eduárdot, II. Richárdot, VI. Henriket, III. Richárdot, de helyükbe ültetik a királyi ház más tagját.

Most azonban az egymással ellentétes álláspontok egyikét sem mérsékli a főnemesség közvetítő befolyása. A XIX. századig nem volt idő, a mikor olyan csekély lett volna a hatása föl- és lefelé, mint ezen korban, s ez tette lehetővé, hogy olyan ellentét fejlődött ki a nemzet és a királyság közt, a minőt Anglia még nem ismert.

Az elemek, a melyek az ellenzék élén állanak, a köztársaság kormányformájának meghonosításától sem idegenkednek.

A királyi jogok elméletével a népjogok elméletét szegezik szembe, s e tan oly talajra talál, a melyben erős gyökeret verhet.

A XVII. század nagy drámája a XVI. században már elő van készítve. A Stuartok majd gondoskodnak róla, hogy a lehetővé vált katastropha be is következzék.

Vakon vesztökbe rohannak.

A nagy convulsio, a melybe országukat ejtik, azzal a veszedelemmel fenyeget, hogy a fejlődés túllép a történetileg képződött alapokon, s vagy a királyság, vagy az alkotmányos szabadság esik áldozatul.

A végső eredmény azonban a nemzeti nagy traditiók győzelme. A túlhajtások a sok százados épület falait nem birják lerombolni. A középkor művét, szerves továbbfejlesztés útján, az újabb kor fejezi be. Megoldja azt a feladatot, a melylyel amaz nem birt megküzdeni: a kormányzatot, a végrehajtó hatalmat a nemzeti képviselettől szervesen függő viszonyba juttatja, a nélkül, hogy üdvös működését az ellenőrzésnek ez a joga lehetetlenné tenné. Az államban egy akarat dönt: az alsóház többségeé. De mindez oly korban történik, a melylyel munkám ezen részében nem foglalkozhatom.

Visszatérek a XV. század fejlődésére Magyarországon.

XIII. FEJEZET.

A KIRÁLYSÁG REACTIÓJA MAGYARORSZÁGBAN. MÁTYÁS.

A XV. század második felében Magyarország és Anglia története egymástól eltérő irányban halad.

Nyomról-nyomra követve fejlődésüket, láttuk, hogy bennök több századon át hasonló okok hasonló eredményeket szültek, úgy hogy ezen egyébként különböző körülmények között élő két ország alkotmányos tekintetben egymással analog pályát futott meg.

A középkori ember és társadalom a műveltségnek, a vallásnak, az érzésnek, a fölfogásnak, a gazdasági élet alapjainak, valamint a rendi szervezetnek rokonságánál fogva a keresztény Európa minden részében sokban hasonlít egymáshoz. Ezen hasonlatosság Anglia és Magyarország állami életében különösen kidomborodik, s a politikai fejlődést ugyanarra az útra tereli, mert az állami szervezetük alakulására irányadó két leghatalmasabb tényező rájuk egyforma hatással van.

A királyság a két országban megóvja a nemzeti egységet, s az egységes nemzetek sok harczot vívnak a külfölddel, minélfogva a véderő érdeke szerint alakul bennök az állam és a társadalom tényezőinek egymáshoz való viszonya.

Ugyanannak a szüksége támad az angol államban, mint a mienkben, ugyanazon rétegeknek jut az első szerep itt és

ott, ugyanazt a szolgálatot kell végezniök, s ezért ugyanazt az állást foglalják el az államban Angliában és nálunk.

De a XV. században ez megváltozik, Angliában oly átalakulás következik be, a melynek párjára nálunk nem találni.

Angliában a Tudorok trónrajutása előtt a főnemesek a Rózsák küzdelmeiben egymást tönkre rontják, nekünk ellenben sikerül a nagy polgárháborút elkerülni és Mátyás a régi erejű főnemesekkel áll szemben. Önmagának kellene hozzálátnia a munkához, a melyet a Tudorok számára a sors végezett.

Anglia csak most élvezi geographiai helyzete előnyeit. A normann hódítás olyan szoros kapcsolatot hozott létre az angol és a franczia korona között, s e benső összefüggést a királyok nagyravágyása és a rendek harczi kedve később is annyira táplálta, hogy Anglia, örökösen belekeveredve a szárazföldi háborúkba, ez ideig ugyanolyan helyzetben volt, mint a szárazföldi Magyarország. A franczia nemzetnek új életre éledésével azonban Anglia kiszorul Francziaországból, s ezzel külpolitikája is gyökeresen megváltozik. A vereségek, a melyeket szenved, hasznára válnak. Szigetbeli fekvésének előnyeit csak most élvezi. Hosszú békének örül, lefegyverkezhetik, az állam nem kénytelen többé minden más tekintet fölé a katonai érdeket helyezni.

Magyarország évről-évre mind válságosabb helyzetbe jut. A török veszély nőttön nő. Konstantinápoly elesett és határainkhoz közel gyökeret ver a muzulmánok hódító ereje.

Nyugati szomszédaink is kancsal szemmel néznek reánk és Mátyás növekedő hatalmára.

Frigyes császár és a lengyel király örökjogot tulajdonítanak maguknak a magyar koronára. A nemzeti királyság megerősödését sérelmesnek tekintik.

Mátyás a nagy hódítók agyagából van gyúrva. Harczias,

büszke szelleme bántalmat nem hajlandó megtorolatlanul hagyni. Nem bírja magát türtőztetni, nagyratörő becsvágyát minden sikere fokozza és új czélok felé tereli. Semmi érdekéről nem akar lemondani. Bízik önmagában és nemzete erejében, s nemcsak a keleten, hanem a műveltebb nyugaton is hódítani és parancsolni akar. Nemcsak az elkerülhetetlen küzdelmet fogadja el, hanem olyanokba is kezd, a melyek elől kitérhetne. Mindezeknél fogva csupa ellenség környez bennünket, s olyan hadi erőre van szükségünk, mint még soha. Határainkon túl mindenfelé, az Angliát védő tenger helyett, várakra, lándzsákra, ellenséges indulatra találunk.

Midőn Anglia a békés idők bekövetkeztével új útra térhet, nálunk a helyzet benn és künn a régi; csak úgy mint azelőtt a harczi érdekekhez kell alkalmazkodnunk.

A két országnak egymástól eltérő ezen körülményei között Mátyás előtt ugyanaz a föladat áll, a melyet a Tudorok oldottak meg.

Annak ellenére, hogy sikerült azt a katastrophát elkerülnünk, a melyet Angliában a Rózsák harcza támasztott, geographiai helyzetünknél fogva nálunk még égetőbb a szükség, hogy a királyság megerősödjék, mint Angliában.

Önföntartási ösztönünk nem is hagy cserben. A nemzet megérti érdekét.

Mátyás trónra emelése annak a politikának a győzelme, a melylyel a nemzet konok balvégzete ellen férfias kitartással küzdött. Dicső látvány és a végső eredmény daczára valósággal bámulatos, hogy a mostoha sors ellen, soha nem csüggedve, miként küzdenek a nemzet tág rétegei. Királyaink gyorsan egymás után elhalnak; egyikök sem bírja föladatát megoldani; a nemzet azonban résen van és mindig rátalál a helyes útra. Hibákat is követ el, de soha nem feledkezik meg róla, hogy mindenekfölött erős vezetésre van szüksége. Ebből az általános érzésből merített erőt

Hunyadi János, s ez juttatta kedvező helyzetbe V. Lászlót. Reá támaszkodhatik most a nemzet leventéje, dicső királyunk.

Mátyástól várják, hogy a belső rendet állítsa helyre, s hogy kifelé halhatatlan atyja munkáját fejezze be. A nagy Hunyadi fia köré sorakoznak a hazafiak, hogy vezetése mellett kövessék a hivatást, a melynek atyja élt s a melyet ők sem tévesztenek szem elől.

Mátyásnak ugyanaz a hivatása, a melyet a Tudorok követnek. Ugyanannak a történeti szükségnek kell megfelelnie, a melyet ők kielégítenek. A királyság hanyatlásával megindult bomlást kell megállítania, miként a Tudorok tették. De mennyire különböző a helyzetök. Mennyivel súlyosabb a Mátyásé, mint a Tudoroké.

A Tudorok oly közállapotokra találnak, a melyek feladatukat megkönnyítik. Mátyástól többet vár a nemzet, mint elődeitől, az akadályok ellenben, a melyek útjában állottak, nem fogytak meg.

Az angol királyoknak nincs szükségök új jogokra, új fegyverekre. A nélkül, hogy oly kényszerítő eszközökre tenne szert, a melyekkel a fejlődést megakaszthatná, az angol királyság helyreállítja a rendet. Nyugalmas időkben képződhetnek a szerves haladás további föltételei.

Másként alakul a helyzet nálunk. A középkoron át az elsőségért versenyt futott tényezők hatalma most is a régi. A királyság csak úgy bír a fegyverben álló társadalommal szemben hivatásának megfelelni, ha új kényszerítő eszközöket szerezhet magának; de ha erre képes, nem fogja-e a szabadságot megcsorbítani; hatalma tudatában nem fogja-e annyira mindenki más fölött állónak érezni magát, hogy mellette az alkotmányos élet előbb-utóbb lehetetlen lesz?

A hatalmi viszonyok e korban kezdenek a királyság javára átalakulni. A rendes hadsereg fölénye a fölvegyverzett nép fölött, az ágyúk használata, a belső békének általánosabb

szüksége megteremtik az absolutismus lehetőségét. Nem fogja-e a magyar király ezeket a körülményeket az alkotmány rovására fölhasználni?

Ha pedig elegendő kényszerítő eszközt nem bír szerezni, ellenállhat-e a magyar állam a külföld támadásainak, s megakadályozható-e anarchikus felbomlása?

Lehető lesz-e a középúton megállani s a királynak annyi erőt biztosítani, hogy a külső veszélyekkel sikeresen szembeszálljon, s megóvja a túlkapásoktól a szabadságot, a nélkül, hogy alapját megrendítse?

Az ország jövője azon fordult meg, hogy miként dőlnek e ezek a kérdések.

Magyarország e percztől kezdve nehezebb problema előtt áll, mint Anglia.

Midőn a szervezett sereggel rendelkező király a szabadságot már komolyan veszélyeztetheti, Anglia nemzetközi helyzete nem követeli meg, hogy nagy katonai ereje legyen; míg nálunk életbevágó érdekek parancsolják, hogy harczra készen álljunk.

Nézzük, miként cselekszik e kritikus helyzetben az új király.

Belső politikájának a czéljai helyesek. Sasszeme tisztán és messze lát. Az ország jól fölfogott érdekeire alapítja törekvéseit, s ügyesen választja meg eszközeit. Nem igyekszik absolut hatalom megalapítására.

Irányadónak mindig azt tartja, hogy miként képes a legtöbb szabad erőt a külactio számára állandóan biztosítani.

Ehhez képest törekszik a társadalmat szervezni. Legyen mindenki erős és harczra képes; de teljesítse is kötelességét. A fölfegyverzett társadalom fölött őrködjék a király; nem azért, hogy régi versenytársait gyöngítse, hanem azért, hogy erőfeszítésöket közhasznú irányba terelje, hogy a nemzeti erőket egyöntetű vezetés mellett az ország dicsőségének

növelésére fordítsa. A király hivatása arról gondoskodni, hogy a társadalom elemeinek egymással való versenye ne bénítsa meg az államot, s hogy a nemzeti erő minden porczikája a nagyhatalmi érdeknek szolgáljon javára.

Erős akarata, nagy önbizalma, a harczok közben természetté váló szokások, a nemzet egyes nagy érdekeinek egyoldalú méltatása Mátyásban autokratikus hajlamokat támasztanak. Nagy tehetségeit hazája javára és a maga dicsőségére, apró embereknek zavaró beavatkozásától menten, szeretné kifejteni.

Volt-e, lehetett-e valaha nagy ember, a ki néha nem érezte földhöz bilincselve geniuszát attól a kényszerűségtől, hogy kis elméket és önző sziveket kell tervei számára megnyernie?

Különben is Mátyás kortársa XI. Lajosnak, katholikus Ferdinándnak, III. Ivánnak. Hozzájuk hasonlóan teljhatalom után vágyik. Saját szemével látta, hogy mennyire vészthozó a korona gyöngesége. Föladata is, hogy helyreállítsa a királyság tekintélyét. Meg lehet tehát érteni, hogy nagy súlyt vetett jogaira.

Parvenunek is tekintik. A lenézés tűszurásaival izgatják. Nagyravágyó, büszke természetét ez is lángra lobbantja. Már ezért is azon van, hogy mindenütt féljenek tőle, hogy mindenki alázatosan engedelmeskedjék neki.

Még sem tűzi ki czéljáúl, hogy absolutismust alapítson. Gyakorlati helyes érzése erőt vesz hajlamain. Önkénykedésével fölhagy, mihelyt észreveszi, hogy oly ellenállást kelthet vele, a mely erejét lekötné és kifelé való imponáló föllépésében zavarná. Erős itélete rátalál a határra, a meddig az önkény útján haladhat, s megérti, hogy mikor és mennyire kell a szabadság követeléseivel megbékülni.

Belátja, hogy az olyan nemzettől, mint a milyen a magyar, szokásai és jogai tiszteletben tartásával és szép szóval

több erőt kaphat, mint ellenszenvet keltő új kormányzati módszerrel, parancscsal és kényszerítéssel. A mire csak kevesen képesek, a külső szín alatt meglátja a lényeget; megismeri, hogy a mi a papiron kevésnek tetszik, az életben több. Sohasem küzd, mint annyi király tette, puszta formaságokért.

A szellemi áramlat, a mely trónjának kedvez, nem téveszti meg. Hasznát igyekszik venni, de nem épít reá többet, mint a mennyit elbír.

Reál-politikus, a ki nem indul elmélet, dogma után, hanem az élet tapasztalataiból merít tanulságot.

Ha absolutismusra tör, csak egy módja van reá: minden erejét arra kell fordítania, hogy legyőzze a nagyhatalmú főnemeseket. De ez esetben tétlennek kell maradnia kifelé. Ha kifelé szabad erőkre akar szert tenni, rászorul a nagyok segítségére és nem lehet absolutistikus úr.

E két út közül kell választania.

Mivel az ország actioképességének fokozását helyezi minden más érdek fölé, kisérletet sem tesz reá, hogy az aristokratiát gyengítse.

Híveiből új főnemeséget is teremt. Szapolyai, Kinizsi stb. neki köszönhetik nagy állásukat és óriási vagyonukat. A régieket is föntartja. Még ellenfeleinek is megkegyelmez, ha azt hiszi, hogy ezentúl megbízhatik bennök. Igy tesz Garával, Ujlakival, Szilágyival, Vitézzel. Törekvése kizárólag arra irányul, hogy hűk legyenek hozzá az ország főurai. A daczoló oligarchiát, a rabló lovagot üldözi. A főnemesség erejét azonban nem akarja megtörni. Legyen áldozat hozatalára képes, de kész is. Midőn egyikkel-másikkal összetűz, a mennyire csak lehet, tartózkodik az erőszaktól. Még Giskrát, a hirhedt rablólovagot is kiméli és szolgálatába fogadja.

Módszerét jellemzi az 1471-diki eset. Vitéz érsek a lengyel király érdekében nagyarányú összeesküvést sző, s a

félelmet nem ismerő harczos, az önérzetes király ellenségeivel nyájasan bánik, megajándékozza őket, színleli, mintha semmit sem tudna gonosz tervökről, s őket küldi a lengyel király ellen. Persze, ha nem félnének tőle, s nem tudnák, hogy bársonyos kezének élesek a körmei, Mátyás nem érne czélt.

Igy az utolsó perczben is meggondolják hogy visszautasítsák a kezet, a melynek aczélos izmaitól remegnek.

Ha absolutismusra törne, másként járna el. A zsarnok az ártatlanban is vétkest keres, hogy láb alól eltehesse a veszedelmesekké válható alattvalókat. A ki aranyhidat épít a hűtleneknek, a ki megbocsát annak, a kit sujthatna és meghagyja erejében azt, a kinek hatalma mindig fenyegeti az ő önkényét, azt más szempontok irányozzák, mint a maga egyeduralma.

A főurak jelentőségét Mátyás azzal növeli, hogy a törvényt és saját igéreteit forma szerinti kezességökkel látja el.

Midőn 1459-ben Frigyessel gyűlik meg a baja, a nagyokat maga köré gyűjti és kérdi tőlök, hogy akarják-e még királyuknak, különben kész a trónról lemondani.

A mit büntetés terhe mellett követelhet, hűségüket azon igérettel váltja meg, hogy beleegyezésük nélkül az ország törvényeit nem módosítja.

A legfontosabb állami ügyekben a nagyok tanácsával él, a szabad szót eltűri.

Ha azonban elkerülhetetlennek tartja, Mátyás vaskézzel csap a rakonczátlankodó urakra. Tartsák magukat a törvényhez és hozzanak áldozatot a trónért és a hazáért. Ha szép szóval és adományokkal czélt nem ér, az engedetlenek ellen ostorhoz és erőszakhoz nyul. Senkit nem kimél, a legnagyobbat is összetöri, ha vele másként nem boldogul. Jótevőjét, legközelebbi rokonát, a hatalmas és népszerű Szilágyit is megalázza, mihelyt meggyőződik róla, hogy dölyfével más

módon nem bír; a törvény betűjén is túlteszi magát, ha így gyorsabb és föltünőbb példát mutathat.

Jó dolga legyen annak, a ki kötelességét teljesíti; de szenvedjen meg érte, a ki nem szűnik meg a rendet megbontani, a ki az állam fölé akar emelkedni. A nagy vagyon és rang ingyen nem jár. A közjóra fordítsa a birtokosa, különben veszélyben forog.

Nem üres szó, hanem politikájának tettekben nyilvánult egyik alapgondolata az, a melyet 1486-ban törvénybe iktatott, midőn azt mondja, hogy «azokat, a kik a nekik engedett mentességgel és kedvezménynyel visszaélnek, ettől méltán meg kell fosztani». Jog és kötelesség, boldogulás és áldozatkészség együtt járjanak.

Czélhoz jut-e Mátyás a főnemességgel szemben követett ezen politikájával?

Hatalmát korlátozza, hogy óriás vagyonú, várakban és katonákban bővelkedő főnemesek veszik körül trónját. Régi állásukkal régi becsvágyukat is megóvták. Sőt talán még fokozódik is önérzetük. Maga Mátyás is főnemes volt. Közülök nem egy lenézte atyját és nála nagyobb urnak hitte magát. Ujlaki is király lett, s így a koronát sem tekintették a magyar nemestől el nem érhető magasságban levőnek.

Mátyás diadalai is növelik a főnemesek tekintélyét. Egy Báthorinak vagy Szapolyainak barátságát a külföld fejedelmei is keresik.

Ilyen alattvalók jogait semmibe sem venni, őket az állam ügyei intézésénél mellőzni még Mátyásnak sem lehet. Főleg azért, mert külügyi terveinél fogva rászorul arra, hogy mind a két keze szabad legyen.

De mindezek mellett is Mátyás szellemi felsőbbségének sikerül a büszke aristokratiát rendben tartani és erejét az állam javára értékesíteni. A politikát ő vezeti, a nagyok véleményét meghallgatja, de ő határoz. Igaz, néha ellenállanak

neki, néha elégedetlenségök komoly veszedelemmel fenyegeti trónját; de mindent egybevetve, eléri akaratát.

A főnemesek váraikkal és pénzökkel szolgálják. Hathatós támogatásuk nélkül nem is lett volna képes a szélrózsa minden iránya felé folytatott küzdelmeit sikeresen befejezni. Dóczi egymaga, saját seregével és pénzével, kétszer menti ki urát szorongatott helyzetéből.

Mátyás a köznemességgel szemben is hű marad politikája alapgondolatához. Magához akarja lánczolni, erejét az állam hasznára kivánja fordítani, a nélkül, hogy jogaitól megfosztaná. Helyzete vele szemben kedvezőbb, mint a főnemességgel szemben, de nem olyan könnyű, mint volt a Tudoroké az angol középosztálylyal szemben.

A főnemesek egy része ellenségét látja benne. Érzi, hogy azért választották királynak, hogy véget vessen garázdálkodásának. A köznemesség ellenben érdektársa.

A közelmultban tapasztalta, hogy a királyi hatalom elgyöngülését a belső békével kellett megfizetnie, s hogy az oligarchák rakonczátlanságait csak erős kormány bírja megfékezni. Ezért nagyhatalmú királyt óhajt. Másfelől azonban nem lakik benne a félelem, a mely arra bírhatná, hogy hagyományaitól eltérve, a belső béke biztosítását helyezze minden más érdeke fölé, s hogy, habár csak ideig-óráig, vakon annak a parancsait kövesse, a ki veszélyes helyzetéből kimenti, mint a hogyan Angliában tette a gentry a Rózsák harcza után. A királynak megbízható szövetségese lehet, de nem engedelmeskedő szolgája. Egy-egy túlkapását elnézi, egyik-másik erőszakos cselekedetét helyesli is, föltéve, hogy nem ellene irányul; de ragaszkodik az alkotmányos szokásokhoz, s a maga jogait és érdekeit a királylyal szemben is megvédi. A magyar köznemesség magatartása Mátyás trónrajutása előtt is más volt, mint az angolé a Tudorokat megelőzött korban.

Az angol gentry megoszlik a főnemesség töredékei között, a nélkül, hogy önálló politikája lenne, holott a magyar, mihelyt az aristokratia egyes tagjainak önzése a nemzet békéjét zavarni kezdi, mihelyt a trónkövetelőkhöz csatlakozva, pártoskodásuk polgárháborút von maga után, sorompóba lép és Hunyadi János köré sorakozva, védelmébe veszi a nemzeti érdekeket. Táborában van Magyarország. A királyság helyett ő karolja föl az egység és a rend nagy érdekeit. László halála után az ő initiativája menti meg az államot. A Szilágyitól vezetett nemesség találja meg az utat, a melyen a hinárból menekülhetni. A megyékben katonailag szervezett nemesség együttes föllépése dönti el a királyválasztást.

Angliában a trónkövetelők és a főnemesek hadi erejének egymáshoz való aránya szerint dől el a harcz. Nálunk a köznemesség bátor közbelépése juttatja a sokat hányatott hajót a biztos révbe, mielőtt a vészfelhők pusztító árja megindulna. De éppen ezért nem hajlandó letenni róla, hogy része legyen a kormányzásban. Magának tulajdonítja az érdemet, hogy Mátyás lett a király. A hasznáról sem akar lemondani.

Nem csak azért emelték Hunyadi János fiát a trónra, mert tőle várják a rend helyreállítását, hanem azért is, mert remélik, hogy a ki az ő vérökből való, a ki szabad választásuknak köszöni fölmagasztalását, jogaikat és érdekeiket fogja szolgálni.

Nagy a hasonlatosság a nemesség ezen szelleme és azon szellem között, a mely III. Endre és Hunyadi János idejében megnyilatkozott. E férfiak érdeke is azonos volt a nemesség érdekével; őket is a nemesség segítette a nyeregbe; de nem adott nekik elég hatalmat hozzá, hogy betöltsék feladatukat.

Most is fenyeget a veszély, hogy a nemesség megköti a kezet, a melytől kemény munkát vár. A sok nemesi szabadság nem teszi-e tehetetlenné a királyt?

A nemesség első tette bizonyítja, hogy nem halt ki belőle a régi szellem. Annak ellenére, hogy Mátyás már tizenöt éves, beleegyezése nélkül öt évre Szilágyira ruházza a kormányzás jogát.

Olyan törvényeket is hoznak, a melyek békóba verik a királyságot.

A lábra kapott szokás ellenére kötelezőnek mondják ki a nemesség személyes megjelenését az évenkint tartandó országgyűlésen, s ezzel elvetik a desorganisatio csiráit.

Az ilyen tömeg nem maradhat együtt annyi ideig, hogy fontos és bonyolódott állami ügyeket megértsen; a komoly tanácskozás, a helyes vélemény képződése benne lehetetlen. A villám gyorsaságával kell előzetes megfontolás nélkül a dolgokhoz nem tudó embereknek oly kérdéseket megoldaniok, a melyekhez a tapasztaltabbak is csak gondolkozás után szólhatnak hozzá. Az ország ügyei így prédául vannak vetve a chaotikus zűrzavarnak és a rhapsodikus rögtönzésnek. Az ilyen tömeg vagy egyszerű bábjaivá lesz a színfalak mögött dolgozó erőknek, játékszerévé az ügyes vezetésnek, a mely mindent már előre megállapított, vagy az anarchia rabjává és terjesztőjévé.

Ugyanaz a törvény a királyt egyébképpen is tehetetlenségre kárhoztatja, mert egyfelől azt mondja, hogy az országot saját erejével tartozik megvédeni, s csak ha ez nem mutatkozik elégségesnek, fordulhat a nemzethez; másfelől meg minden adó követelésétől eltiltja.

Nehéz lehetett az új király helyzete, a kinek hívei is ilyen nézeteket vallottak.

Mátyás megérti, hogy mi a tennivalója. Irányában jórészt ellenséges érzésű nagyhatalmú főnemességtől és hozzája szító, de a szabadsághoz szokott, követelő és a politikai nagy kérdésekben tájékozatlan köznemességtől környezve, mérsékli becsvágyát.

Mindenekelőtt azon iparkodik, hogy a nemesség igaz érdekeit kielégítse. Midőn a rablók fészkeit elpusztítja; midőn a jogtalan foglalókat szigorúan megbünteti és birtokaikat visszaadja törvényes tulajdonosaiknak; midőn a helyi vámokat ellenőrzi, s a gyengéket az erősek ellen megvédi; midőn igazságos kormányzatot alapít meg: a nemzet zömének érdekét szövetségesévé teszi. Régi idő óta az első király, a ki a hatalmaskodókkal tud is, mer is elbánni.

A köznemesség érzelmeire is úgy bír hatni, mint előtte senki. Népszerűsége talán még mélyebb rétegekig tör magának utat, mint Nagy Lajosé. Az Anjou-király a vezető elemeknek volt a bálványa. A külföld szokásához képest feudalis minta szerint nemesi és főnemesi rendet alkotott, a lovagok példaképévé lett; de a régi magyar szellem hatása alatt állott köznemesség alig érzett úgy vele, mint Mátyással. Mátyásban minden magyar és különösen minden köznemes ráismer a maga képére. Az ő sikerei mindnyájuk dicsősége; ő a fajra és az osztályra, a melyből való, világtörténeti fényt áraszt.

Nevének örökölt népszerűségéhez, rettenthetetlen vitézségéhez, fényes hadi tetteihez járult képessége a tömegek képzeletének a foglalkoztatására. Kevés fejedelem volt, a kinek egyénisége a legtágabb rétegek szivéhez annyira hozzá tudott férkőzni, mint az övé.

Az engedményeket, a melyekre kénytelen magát rászánni, oly formában és időben adja meg, hogy szabad elhatározásának tulajdonítják, és hogy hálát várhat értök. Nagy mesterség ez és jó, ha a fejedelmek tudnak hozzá. Minden időben sokat tanulhatnának e részben is Mátyástól.

Nagylelküséget is, szigorúságot is tud kifejteni. Mindegyiket úgy, hogy vele a nemzet képzeletére hat. Mikor Nagy Simont megverik, a sereget, a mely megtizedeltetésétől tart, megvigasztalja és régi vezérével az élén küldi ujra az ellenség elé. Bizalmát azzal hálálják meg, hogy győzelmet vívnak ki.

Tele marokkal oszt jutalmat. Ha az ország érdekében valónak látja, ellenfeleinek is megbocsát, bizalmával tünteti ki őket és kegyeivel halmozza el. Oly erős, hogy elnéző lehet. Engedékenységét nem magyarázzák gyöngeségnek.

Tettei annyira kiválók, a maguk nemében olyan tökéletesek, hogy csoda fogja el az embereket, s hogy a szellemeket magához lánczolja. Molnárlegényből hadvezért és nagyurat, egy főurból királyt farag. Másfelől, midőn büntetni akar, erre a leghatalmasabbat szemeli ki, azt sujtja, a kiről a közvélemény úgy vélekedik, hogy érinthetetlen. Annál nagyobb hatása van a példának. Szilágyi esete után ki merne vele szembeszállni, ki hihetné, hogy az igazság büntető keze utól nem éri? Vitéz megalázása is elrettentő példa. Mással szemben aztán annál engedékenyebb lehet. A kis embereket félelem is, öröm is szállja meg annak a láttára, hogy a király hogyan bánik el a legnagyobbakkal.

A népet meghatja, hogy közönséges emberként vegyűl közéje, s hogy közvetlen tapasztalásból igyekszik ügyeivel-bajaival megismerkedni és rajtuk segíteni. Másfelől elkábítja a pompa, a melyet kifejt.

Kápráztató fényességű udvartartása, párosulva művészi ízlésével, növeli nimbusát. A kit ma paraszt ruhában látnak a nép között forgolódni, azt másnap fejedelmi bíborban, a rang és a hatalom tündöklő jelvényeiben bámulják.

Mátyás nemcsak igazán nagy ember, de ért hozzá, hogy nagynak lássék is. Belső értéke mellett alakja külsőleg is ragyog. A látszat pedig a nép szemében a valóságnál is nagyobb hatású. Mátyás igazán rátermett, hogy a nép kedveltje, hogy mondák és költemények hőse legyen. Nincs fejedelmünk, a kiről a nép többet, szebbet, vonzóbbat tudna regélni, mint róla, a kit az igazságosnak neveztek el.

Az érzelmek kapcsával ekként hozzáfűzött köznemességet szabadságai elismerésével és hiusága legyezgetésével

még szorosabban köti magához. Máskülönben nem számíthatna reá. Bármennyire szeretik Mátyást, bármennyire felel meg kormányzata közvetlen anyagi érdekeiknek, a köznemességet nem lehet kielégíteni, ha kizárják az állami életből, ha az alkotmánynak régtől fogva megszokott törvényeit mellőzik. Még Mátyással is összetűzne, ha absolutismust akarna meghonosítani. De ő többre becsüli az érzések hűségét jogai szaporításánál.

A belső politika terén tartózkodik koczkázattal járó vállalatoktól, hogy meg nem oszlott ereje legyen kifelé. Gyakran gyűjti egybe az országgyűlést. Személyes befolyását veti a latba, dolgozik és fáradozik, hogy rávegye a nemességet arra, a mit tőle kiván, a mit ugyan kedve volna egyszerűen elrendelni, de a mit okosabbnak tart, mert így biztosabban jut czélhoz, szép szóval kérni tőle. Türelmesen meghallgatja a rendek kifakadását, elviseli szigorú bírálatát, megigéri a követelt változtatásokat, orvosolja a sérelmeket és szentesíti a jogföntartó törvényeket.

Magatartásának meg is van a kivánt eredménye. Az országgyűlések akarata után indulnak. Rendszeresen megkapja, a mit tőlük vár. A nemességgel közvetlenül érintkezik, kedvébe férkőzik, s ha nem is kényelmes, de biztos és állandó támaszra talál benne.

A főnemeseket azért tarthatja féken, mert a nemzet zöme inkább vele érez, inkább őt követi, mint a nagyokat. Az Anjouk óta a főnemesek vezették a köznemességet. Az tette őket ellenállhatatlanokká, hogy köréjük csoportosult a politikai nemzet zöme. Máriával, Zsigmonddal ezért tudtak megbirkózni. Nagyrészt ezen alapult túlsúlyuk.

Mikor azonban Albert, Ulászló és V. László idejében az oligarchák rossz ösztöneit fék nem zabolázza, a köznemesség új vezért keres. V. László nem érti meg korát, nem birja a kezében lévő ütő kártyát kihívni. Csak Mátyásnak sikerül

a király és a köznemesség között régebben fönállott frigyet megujítani. Az emberekkel való bánásmód e nagy mestere annyira viszi, hogy a köznemesség összeegyezteti a maga szabadságait az állam elutasíthatatlan követeléseivel, s hogy szabad akaratból megadja a királynak mindazt, a mire szüksége van. Ők, a kiknek első szava a tiltakozás volt minden új teher ellen, annyi adót szavaznak meg, mint még soha.

A hadi kötelezettség tekintetében is hasonló átalakulást tapasztalunk. E részben is oly terheket vállal magára a nemzet, a minőket még nem viselt.

Ezen áldozatkészségnek köszönhette Mátyás fényes sikereit. Ezért nem változtat az alkotmányon és a kormányzati rendszeren, s tér hozzá vissza, ha megsértette. Így is megkapja, a mire szüksége van, s ráadásul bensőbb ragaszkodást és hűséget kelt maga iránt.

De Mátyás még sem boldogulhat, ha nem szerez oly eszközt, a mely szavának uj nyomatékot ad. Ilyen eszközre az állandó seregben talál.

A puskapor használatának elterjedésével a hivatásos katonaság döntő felsőbbségre tesz szert.

Míg a nyíl, a lándzsa, a kard voltak a harczos egyedüli fegyverei, míg a lovasság alkotta a sereg zömét, a magyar nemes az elképzelhető legjobb katona volt. Ki ülte meg jobban a lovat nálánál, a ki gyermekkorától fogva a nyeregbe szokott? Nyilazni, vívni ki tudott jobban mint ő, a ki ezek gyakorlatában nevelkedett? A puska, az ágyu kezeléséhez azonban nem ért. Mint gyalogos egyáltalában nem szolgál.

A lőfegyverek elszaporodása óta a siker főleg a katonák képzettségétől, taktikai egységöktől függ, s nem annyira, mint előbb, az egyén ügyességétől.

Oly tulajdonságok válnak döntőkké, a melyeket csak állan-

dóan együtt élő csapat bir elsajátítani. A folytonosan fegyelem alatt álló és a katonai szakismeretekre oktatott sereggel a legnagyobb vitézségü és ügyességű, de egységes működéshez nem szoktatott csapatok nem bírnak mérkőzni.

Ezek az okok indítják Mátyást is arra, hogy állandóan szolgálatába szegődött és katonai képzésben részesedő sereget szervezzen.

A kor egyik első hadvezére oly nemzet élén, a mely örökösen küzdelmeket folytat, s a melynek léte harczi eszközei tökélyétől függött, meg sem lehetett nélküle.

A szárazföld többi országában, a hol az állandó sereget elfogadták, ez a királyság hatalmát tetemesen növelte, s végül a rendi alkotmányt megdöntötte.

Angliában a XVI. század válságai közben a szabadság annak köszönhette diadalát, hogy az országnak nem lévén szüksége rendes katonaságra, mikor ennek szervezését a király megindította, nyilvánvaló volt az a szándéka, hogy vele elnyomja belső ellenfelét; s hogy terve megvalósítását meg lehetett akadályozni.

Ennek következtében az elhatározó pillanatban a szabadság szolgálatában levő hadi erő a királylyal megmérkőzhetett. Nálunk ez ideig alkotmányunk fönmaradásának az volt a végső oka, hogy a fegyverben állott társadalom a király seregénél erősebb volt. De mi lesz, ha fordul a dolgok sora, ha a király dandárainak minősége különb lesz, mint a többi seregé, ha az ágyúk a hegyek csúcsain épült várakat is romba lövik, ha nem találni az országban olyan zúgra, a hová a király büntető keze el nem ér? Az ellenállás jogára alapított alkotmány nem dől-e össze, ha lehetetlenné válik az ellenállás?

E veszély fönforog, de Mátyás idejében le birjuk küzdeni.

A hatalmi viszonyokon a fekete sereg nem változtat annyit, hogy Mátyás külföldi harczait végigvívja és ugyan-

akkor az országban erőszakra alapított kormányzatot honosíthasson meg; absolutismust pedig magyar talajon csak erőszakkal folytathatni.

A fekete sereg egymaga még a külföldi háborúk követelményeinek sem tudna megfelelni. A nagyok segélycsapatai és a közfölkelés nélkül Mátyás nem bírja az országot megvédeni és nagyszabású külpolitikáját végrehajtani.

Ha Mátyás rendes seregének felsőbbségét a belügyi kormányzat erőszakos megváltozására fordítja, tehetetlenné lesz kifelé. Politikája alapgondolatával jutna ellentétbe.

Activ serege a rendek jóakaratát és támogatását nem pótolhatja. Az ellenállás hatásos eszköz marad, mert a királyra nézve legjobb esetben is megbénítja az ő actioképességét, gyöngévé teszi, a mikor mindenekfölött erős akar lenni.

De ha a nemzet egyetlen biztosítéka a fegyveres ellenállás lenne ezentúl is, az állandó sereggel előbb-utóbb csakugyan fölforgathatnák alkotmányát. Bekövetkezhetnék az idő, a mikor a harczok megszünnek, a külföldön lekötött csapatok fölszabadulnak, s a király egész erejét a maga hatalmi állása növelésére fordíthatja. Így történt Francziaországban. VII. Károly az angolok ellen folytatandó küzdelem czéljából szervezett sereget, s mikor az angol harczok elmúltak, utódja, XI. Lajos, ezt a katonai erőt arra fordította, hogy belföldi versenytársait egyenként tönkre tegye. Nem ismétlődhetnék-e ez nálunk?

Az állandó sereg nagy költségei adják meg az eszközt, a melylyel e veszélytől megóvhatni az országot. A nemzet helyes politikai ösztönénél fogva él ezzel az eszközzel és lehetővé teszi, hogy a király hatalmi forrása a rendi jogoknak is szolgáljon.

Ebben nyilatkozik meg annak a mélyreható ellentétnek a következménye, a mely a magyarnak és a francziának

multja között volt. A hűbériségtől ízekre tépett társadalomban nincs elég erő és nincs nagy hagyományokat képviselő eléggé hatalmas testület, hogy a királyság új eszközeit ellensulyozza.

Nálunk ellenben megtörténik ugyanaz, a mit pár századdal előbb, hasonló körülmények között, hasonló közszellem gyümölcseként Angliában észleltünk.

Mátyásnak ugyanaz a helyzete, a melyben I. és III. Eduárd voltak, s e helyzetének hasonlók a következményei. Láttuk, hogy Angliában a királyok hódító hadjáratokat indítottak, hogy ezek költségét a magukéból fedezni nem bírták, hogy ennélfogva minden módon új pénzforrásokat igyekeztek fakasztani, a mennyire csak lehetett, olyanokat, a melyek függetlenek a rendektől; de erőlködésük hiábavalónak bizonyult, s végül az adókhoz kellett folyamodniok. A rendek kezdetben azon törték magukat, hogy adót éppen ne kelljen fizetniök, s hogy a király a maga jövedelmeiből éljen meg. Csak a mikor ezt a czéljukat nem érik el, követelnek biztosítékot, hogy hozzájárulásuk nélkül a király adót ki nem vet, s hogy kizárólag őket illeti meg a közadó megállapítása.

A királyok azonban meg nem szünnek a rendek ezen térhódítása ellen küzdeni. De az eredmény nem kedvez nekik. A rendek ereje és politikai ügyessége időről-időre új törvényekkel tudja biztosítani, hogy csupán tőlök szerezhet a király pénzt.

Századok multán szakasztott ezen a módon ismétlődik nálunk ez a fejlődés. Mátyás hadjáratai költségeit nem bírja többé a magáéból fedezni. A királyi kincstár mérlegének egyensúlya két oldalról bomlik meg. A harcz drágább lett; az állandó jövedelem megfogyatkozott; a királyok sok jószágot eladományoztak, a kamara nyereségéből és a harminczadból származó pénzek a sok privilegium következtében, a melyeket nemesek és főnemesek kicsikartak, s a melyeket részben

jobbágyaikra is kiterjesztettek, megapadtak. A királyság gyöngesége korában mindig elszegényedik. Félelmet nem tud kelteni, s ezért pénzzel és pénzt érő kiváltságokkal vásárolja meg a támogatást.

Mátyás tehát új jövedelmi forrásokat keres. Jogot formál reá, hogy a városokat megadóztassa. Egyes megyéket a terhes és költséggel járó gyűlések tartásának kötelezettsége alól fizetésért fölment. A néptől a várak czéljaira és a katonák élelmezése érdekében ingyenes munkát követel. Egyes nagyokat kölcsönadásra szorít. A várak föntartása czímén a környékükbeliektől külön adót szed. Az adómentességet biztosító privilegiumot megsérti. A sereg elszállásolását és ellátását a lakosságra rója. De mindezen palliativ szerek nem segítenek rajta. Uj adókhoz kénytelen folyamodni.

Minthogy a hadi czélokra szolgáló rendkívüli adó ez ideig csak ritkán mutatkozott szükségesnek, nem volt világos jogszabály, a mely megállapította, hogy annak kivetése kinek a joga.

Az állandó kamarai nyereségnek nevezett és a jobbágyok portája után fizetendő adót Róbert Károly országgyűlésen kívül, csupán a bárókkal tanácskozva, rendeleti úton határozta meg.

Fia, Nagy Lajos azonban, talán azért, mert a nemzet sérelmesnek találhatta atyja ezen intézkedését, törvény útján szabályozza az ügyet. A vámok alakjában szedett közvetett adókat is országgyűlésileg állapítja meg.

A török háborúk ideje óta gyakran előforduló rendkívüli adókra nézve is különböző a gyakorlat.

Zsigmond nem egyszer önkényesen veti ki őket. Távollétében a kormánytanács határoz az ügyben. Albert idejében a titeli táborban időző nagyok a török hadjárat folytatására adót szedetnek. Kimondják, hogy rákényszerítik a fizetésre, a

ki végzésöknek engedelmeskedni vonakodnék. A legtöbb esetben azonban az országgyűlés veti ki a közterheket, ámbár olyan jogszabály, a mely a nemzet hozzájárulását megköveteli, nem ismeretes.

Ha teljesen a rendek akarata szerint történik, most sem dől el a kérdés.

Ők első sorban az adó ellen védekeznek. Nem akarnak fizetni. Már V. László idejében 1453-ban kimondta a törvény, hogy «szokatlan» adók ezentúl «semmi módon és semmi czímen» se szedessenek. Mátyás megválasztása után ujra elhatározzák, hogy «sem király urunk, sem Szilágyi Mihály úr bármi okból, vagy bármely fontos dolog miatt az országlakosok jobbágyaitól vagy más nemesektől soha sem adót vagy pénzfizetést ne követelhessen, s erre joga ne legyen». 1458-ban ismétlik, hogy a király az egy forintnyi vagy fél forintnyi adót, a melyhez elődei időnkint folyamodtak, «még a legnehezebb körülmények között sem fogja kivetni».

Midőn 1462-ben a király mégis kér ilyen rendkivüli adót, a rendek törvénybe iktatják azon nyilatkozatát, hogy többé nem teszi. A főnemesek is ünnepélyesen kijelentik, hogy igéretéhez képest a király ezentul sem őket, sem a rendeket adóra nem kényszeríti, sőt meg sem kéri; továbbá, hogy ők nem is fognak adót fizetni, s nem fogják megengedni, hogy adót szedjenek.

De a helyzet kényszerének sem a király, sem a rendek ellen nem állhatnak. Pénzre van szükség. A rendek belátják, hogy számolni tartoznak a nyilvánvaló tényekkel, s abban keresik érdekeik védelmét, hogy kikötik hozzájárulásukat. Az 1468 és 69-diki, az 1470 és 71-diki királyi igéretek, törvények és a nagyok kezessége mind azt a tételt erősítik meg, hogy adót csak a rendek megegyezésével szabad kivetni. Mátyás, bármennyire kedvetlenül is járulhatott hozzá a rendek

határozatához, meghajol ennek szüksége előtt. A parlament tekintélye oly nagy, a vele való összhang annyira elengedhetetlen föltétele a nemzetre kifejthető hatásnak, hogy Mátyás nem tehet úgy, mint a franczia királyok, s az angol uralkodókhoz hasonlóan pénztára utján a rendek befolyása alá kerül.

Ezzel a magyar jogfejlődés egyik nagy fogyatkozása van jóvá téve. Az alkotmány hatalmas biztosítékkal gyarapodik. Mint Angliában már az Eduárdok óta, ettől fogva nálunk is a pénzbeli segítség megajánlása a rendek befolyásának a legerősebb alapja. Már most békés eszközzel birják a leghatalmasabb királyt is kivánságaik meghallgatására szorítani. 1471-ben a törvény határozottan megmondja, hogy csak a benne elősorolt föltételek kikötésével adja meg a kért adót. A politikai hatalom új módjával azonnal élnek.

Anyagi megterhelésök ellen igyekeztek a rendek magukat megvédeni. E czélt nem érik el, de nagyjelentőségű hatalmi eszközre tesznek szert.

Mátyás, természetesen, ezután is törekszik a régi kerülő utakon pénzhez jutni, de mert ezt a kivánatos mennyiségben nem birja megszerezni, újra adóra szorul; ilyenkor meg a törvény gondoskodik róla, hogy a pénzszerzés közvetett forrásait bedugaszolja. A király a maga és a katonasága számára ingyen semmit sem követelhet. Várak építésére sem szabad a közmunkát fordítania. Az adó önkényes kivetését és a sónak kényszer mellett történő kiosztását, a mivel szintén pénzt akart szerezni, megtiltják.

Az állandó sereg sem teszi ennélfogva fölöslegessé, hogy Mátyás ápolja az összhangot a rendekkel.

Hatalmát fokozza, hogy egyes renitens urakkal könnyen elbánhatik, s hogy az ő akaratától függő hadi ereje van; de a rendek befolyása alól nem birja magát állandóan emancipálni, ellenkezőleg, a függés új szála kapcsolja hozzájuk.

Sok századas élete a magyar alkotmányos szabadságot már annyira megerősítette, hogy Mátyás is kénytelen hozzá alkalmazkodni. A mult idők fejlődésének legbecsesebb következménye, hogy a jól fölfogott királyi hatalom érdeke a szabadság tiszteletben tartása.

Mátyás bölcseségéről tanuskodik, hogy belátja ezt az igazságot, s hogy kora iránya és saját hajlamai ellenére hatalmát nem az alkotmány megrontásával, hanem a nemzet hűségének és ragaszkodásának bensőségével törekszik fokozni.

El is éri czélját. A chaost, a mely az aristokratia elhatalmasodása és a trón gyakori megüresedése miatt reánk szakadt, eloszlatja. Egy akarat uralkodik megint az országon. A törvény megszünik holt betű lenni. Van erő, a mely végrehajtja.

E mellett a régi szabadság sem megy veszendőbe, hanem ellenkezőleg, új bástyák emelkednek védelmére.

Mivel a királyi hatalom nem a társadalom többi tényezője elgyöngülésének köszönheti megszilárdulását, mint Angliában a Tudorok idejében; mivel az új eszköz, a melyre szert tett, a rendek támogatása nélkül értékét veszti, s a király a nemzetet csak jogai tiszteletbentartásával elégítheti ki, nehéz küzdelmeiben meg rászorul a nemzet ragaszkodására és segítségére: e korszak, Angliának ez időbeli fejlődésétől eltérőleg, gazdag alkotmányos jogokat biztosító törvényekben.

Vessünk egy pillantást Mátyás ezen szerves alkotásaira.

Kormányzati tettei és törvényei két csoportba oszthatók. Részben arra valók, hogy velök a rendek kedvét keresse, részben arra, hogy czélszerübb és szilárdabb módon szervezhesse a nemzetet.

Az előbbiek között a legfontosabb a rendek adót kivető jogának világos elismerése. Ezen jog segítségével szerzi meg

magának a nemzet a többit. Ez az a tő, a melyből e kornak többi vívmánya sarjadzik.

Az egyén szabadságát a törvény azon határozatai védik, hogy az ország főpapjainak és báróinak tanácsa nélkül az országlakosok közül senkit sem szabad hűtlenség vétkében elmarasztalni; birói eljárás nélkül senkinek fekvő jószágát nem szabad lefoglalni; a király jogigényeit is a törvény útján kell keresni; a nemeseket birói eljárás nélkül elfogni nem szabad; a király jogérvényes itéleteket meg nem semmisíthet, hanem csak kegyelmet adhat; hogy a főpapok, bárók, előkelők és nemesek tanácsának és véleményének mellőzésével nemes embert számüzni nem lehet.

Mindez megvédi a király önkénye ellen az egyén személyét és vagyonát. A biróság és a rendek védpajzsa alá helyezik az egyént. Az aranybullában foglalt jogokat szabatosan fejezik ki.

Minden szabadság alapját, az egyén létét védik meg az önkény ellen. A nemes legalább szabadon lélekzik, önmaga ura, s megvédett önérzete a közszabadság embryója.

Mátyás, természetesen, nem egyszer sérti meg ezeket a törvényeket. Többet közülök éppen azért kell megismételni, mert a király kijátszotta. De ne csodálkozzunk rajta és ne itéljük el érette. A multat nem szabad a jelen mértékével mérni. A középkor minden uralkodója vétett a törvények ellen. A jog iránt tartozó tisztelet még fejletlen volt.

Mátyás megingatott tekintélye helyreállítása végett sokszor elkerüli a törvény rendes útját és birói itélet nélkül végez ellenségeivel. De mindig kész az ebből támadt elégedetlenséget igéretekkel és törvényekkel megnyugtatni. Szabadságához való jogát a nemzet ekként föntartja, sőt fejleszti.

A közjog terén nagy fontosságu, hogy Mátyás gyakran tart országgyűlést. Láttuk, hogy Szilágyi idejében kimondják,

hogy minden évben össze kell hívni az országgyűlést. Mátyás korában e törvényt valamennyire végre is hajtják.

Pénzszüksége érdekévé teszi Mátyásnak, hogy a rendeket gyakran maga köré gyűjtse. Angliában az adómegajánlás joga és a király pénzszűke teremtette meg a parlament súlyát az államban és emelte állandó intézménynyé. Nálunk is ugyanez történik. Már az Árpádok idejében kötelezi a törvény a királyt, hogy törvénynapot évenkint tartson; de míg a mindennapi élet elkerülhetetlenné nem teszi, a szokás nem alkalmazkodik a törvény rendeletéhez. A mint azonban nálunk is kibontakoznak az okok, a melyek miatt Angliában mind gyakrabban hívják össze az országgyűlést, itt sem maradhat el e következményök.

Mátyás oly sokszor gyűjti maga köré a rendeket, hogy a velejáró teher a nemesekre nézve alkalmatlanná kezd lenni. 1571-ben a törvény kimondja, hogy évenkint kell országgyűlést tartani, de csak ha a szükség parancsolja. E föltétel kikötésében egynémelyik történetirónk Mátyásnak arra való törekvését látja, hogy a korábbi törvény szigora alól kivonhassa magát.

Ha azonban meggondoljuk, hogy éppen ennek a törvénynek többi intézkedésében a király a rendek kivánságaihoz szabja magát, mert ez időben forgott koronája a legnagyobb veszedelemben; ha továbbá összevetjük e törvényt a reá következő évben e tárgyra vonatkozólag hozott határozattal: arra a következtetésre jutunk, hogy a megszorító föltételt a rendek kivánták.

1472-ben kimondja a törvény, hogy «mivel a gyakori országgyűlések az ország rendeit súlyosan terhelik, a jelen végzemény keltétől számítandó két év lefolyása alatt országgyűlés ne tartassék».

Angliában is hasonló jelenséggel találkozunk. Ott is védekeznek a rendek az időveszteséggel járó és költséget okozó

gyakori gyűlések ellen, a melyekhez az adómegajánlás odiuma is fűződött.

A szükség azonban kényszeríti a királyt, hogy ezentúl is gyakran tartson országgyűlést, a minek az egész kormányzatra nagy a hatása.

A sérelmek gyors orvoslásra találnak. A király újra meg újra megerősíti a nemzet szabadságait. A rendek az adót föltételekhez kötik. A külügyi politikába is beletekinthetnek. A király előadja helyzetét és terveit, hogy pénzhez jusson. A törvény kimondja, hogy az adó csak a török ellen fordítható, s ezzel irányt szabnak a külpolitikának. A király legeminensebb jogát, a hadviselés jogát is befolyásuk alá juttatják.

Mátyás az 1462-diki országgyűlés egybehivásakor azt a nagyfontosságú nyilatkozatot teszi, hogy «mindazon ügyek, a melyek az ország közjavát tárgyazzák, az összes nemzet közös tanácskozásában vitatandók meg és döntendők el», tehát nem egyoldalu királyi elhatározás utján.

E kijelentés a rendek törvényhozó jogának világos elismerése. Ha törvénybe nem is iktatják, mérföldmutatója az e téren elért haladásnak.

A dolgok benső összefüggését ez esetben is bizonyítja, hogy úgy mint Angliában I. Eduárd alatt, nálunk is ugyanakkor kerül előbbre a rendek leghatalmasabb kényszerítő eszköze és az alkotmány ezen elvi alapjának a királytól való elismerése.

Igaz, ennek az elvnek a következményeit sem mindenkor tiszteli Mátyás. Ha csupán a rendekkel együtt szabad a nemzetet érdeklő nagy ügyeket rendezni és általános jogszabályokat alkotni, a királynak nem lehet reá joga, hogy az egyes kormányzati tényekben az így megállapitott szabályoktól eltérjen. Ezen azonban túlteszi magát Mátyás, noha teljes tudatában van annak, hogy mit cselekszik. A rendekkel együtt

hozott azon törvény ellenére, a mely elrendeli, hogy minden nemes büntetés terhe mellett tartozik az országgyűlésen megjelenni, elengedi a büntetést azoknak, a kik nem mennek el a kihirdetett gyűlésre. Máskor meg, annak a kiemelésével, hogy a törvény megtiltja a kincstári adó alól való felmentést, Paumkirchen Andrást fölszabadítja alóla.

A politika pillanatnyi szükségéből támadó efféle jogsérelmek azonban nem semmisítik meg értékét annak, hogy maga a leghatalmasabb király is arra az elvi álláspontra helyezkedik, a mely szerint a törvényhozásban a király és a rendek egymásnak coordináltak, s ünnepélyesen szakít az absolut uralom eszméjével.

A nemzetnek azt a fölfogását, hogy róla, nélküle intézkedni senkinek sincs jogában, a király világos nyilatkozata is megerősíti.

A végrehajtó hatalom terén Mátyás idején gyökeres újítás nem történik.

A rendek belátják, hogy a király a kormányzat körében gyámságukat nem viselné el. Az első országgyűlés, a melyet Mátyás vezet, a tanácstól és a rendek befolyásától teljesen független jogot biztosít neki a hivatalok és a méltóságok betöltésére. Csak az idegenekkel szemben kötik meg, a kiket kizárnak minden hivatalból. Mátyás a nádori állás fölött is szabadon rendelkezik, Garait onnan eltávolítva és Országhot nevezve ki.

A rendek megpróbálják ugyan, hogy befolyást szerezzenek maguknak a királyi tanács összealakítására, de szerény kisérletök nem alkalmas Mátyás hatalmának csorbítására.

Igen csekély eredménynyel járhatott ugyanis az a rendelkezés, hogy választott hat okos nemes a királyi ügyek elintézésénél is a nemzet tetszése szerint vegyen részt a tanácsban.

Szentelt víz 1478-ban hozott azon végzésök is, hogy a

választott törvényszéki birák, a kalocsai érsek, a nádor és Báthori István jelenlétében és tekintélyével határoztassanak el az igazságszolgáltatáson kívül is legalább a fontosabb ügyek.

Nagyobb jelentőségű volt, hogy uralkodása vége felé Mátyás kiterjeszti a nádor hatáskörét, s eddigi eljárásától eltérve, az állást önszántából újra választás útján tölti be.

A nádor a király első hivatalnoka és helyettese. A közvetítő szerepére van hivatva a király és a rendek között.

Miért szánta el magát Mátyás, hogy az ország ezen első tisztjének állását választás alá bocsássa?

Tudta, hogy azé lesz a többség, a kit ő akar, hogy tehát tekintélye nem csorbul, a nemzetnek pedig kedvében jár vele, midőn Albert törvényének megfelelőleg cselekszik. A maga hatalmát már nem félti. Arra törekszik, hogy utána természetes fia jusson a trónra. Ebben senki más nem lehetett annyira segítségére, mint az olyan nádor, a kihez, mivel a rendek választották meg, nekik is van bizalmuk, a kinek a törvény az első szavazatot biztosítja, s a ki Mátyás híve. Ha a választott nádor mellett fiának később majd meg is nehezülne az állása, inkább van hasznára, ha könnyebben jut a trónra, mint a mennyi bajt okozhat neki prærogativáinak megcsorbulása. A politikában a holnap gondja elűzi a holnaputánét. Fiát mindenekelőtt a nyeregbe kell ültetnie. Ha benne lesz, majd segít magán, a hogy tud. Ezen okok hatása alatt, külső kényszer nyomása nélkül, szánja rá magát, hogy legelső tisztviselője állását választás alá bocsássa.

A jövőben nagy hasznát láthatták a rendek ezen újításnak és nagy kárát a királyok; Mátyás azonban nem ejti ki vele kezéből a közigazgatást.

Igen érdekesek azon kisérletek is, a melyeket tesznek, hogy megfeleljenek azoknak a követelményeknek, a melyek a modern államban részben a kormányzat felelősségét, részben a közigazgatási biróságot hozzák létre.

Az egyén jogait és szabadságát a törvényellenes rendeletek ellen is meg akarják védeni.

A középkor ez ideig a sérelmet szenvedett egyén ellenállása jogában kereste az orvoslást.

Mátyás idejében is él ez a jog. Az arany bullát ő is megerősíti. A nagyoknak az országgyűlés egyik végzéséhez csatolt azon nyilatkozata, a melyben előre kijelentik, hogy a tőlök esetleg kivánt adót nem fogják megfizetni, az ellenállás elvét a szóban forgott esetre alkalmazza. De több is van benne. Kötelességgé teszi az ellenállást, a mely puszta jog volt. Fokozza a jogvédelmet és biztosítékul szolgál a gyönge számára is a hatalmas uraknak azon igérete, hogy ellene szegülnek a törvény megsértésének.

De még ezzel sem éri be a védelmet kereső társadalom. A közigazgatási tisztviselőkre is bízza az ellenállás jogát, sőt kötelességét. A rendek az 1471-diki nagyjelentőségű törvényben kimondják, hogy ha vele ellenkező királyi rendeletet mutatna föl valaki, az ilyen parancsot se vegyék figyelembe a hivatalnokok. Ha a közigazgatás közegei térnének el a törvénytől, a királyi kuria előtt perbe foghatók és megbüntetendők. Még a király rendelete se menthesse föl őket a törvényszegés vádja alól. A király utasítása sem szünteti meg felelősségüket. A tisztviselőket a közigazgatás «védőinek» mondja a törvény. E kifejezés meg is felel a hivatásnak, a melyet nekik kijelöl. Ők védik meg a közigazgatás jogszerű folyamatát, a törvény hű végrehajtását az alulról és felülről eredhető zavarok ellen. Ha valamelyik alattvaló ellene szegül a törvény parancsának, megbüntetése az ő joguk és kötelességük; ha fölülről ered a törvénytelenség, az ő joguk és kötelességük a végrehajtás megtagadása. Az eskü, a melyet a törvény megszab, pártatlanságra kötelezi őket, nem engedelmességre.

De meg birt-e felelni a közigazgatás e nehéz föladatának? A birói pártatlanság kellékeit nem találjuk meg benne.

A királyi kuria, a mely az igazságszolgáltatást és a közigazgatást vezeti, nem biztosítja a tárgyias igazság uralmát a közszolgálat terén. A politikai élet és a pártharczok vezérférfiai, a nádor a felső forumon, az ispán és az alispán a megyében, alig ha kezelték pártatlanul a közigazgatást. Ellenfeleik alig ha számíthattak méltányos itéletre.

De első sorban nem is ezt várták tőlük. Főleg a nemesi jogok védelme lebegett a rendek szeme előtt, e részben pedig föltétlenül megbizhattak bennök. Ha a nemesség vezértagjai az osztályukat érdeklő jogokat meg nem védik, ki más lehetne erre alkalmas?

Az önállóság föltételei is meg vannak bennük. A hivatalok betöltése a király tetszésétől függ ugyan, de az egyének, a kiket kinevez, önállóak. Nagy vagyonuk, társadalmi állásuk, hagyományos önérzetük, politikai becsvágyuk alkalmasakká teszik őket arra, hogy osztályuk nagybecsű előjogainak védelmében, ha kell, főnökükkel is szembeszálljanak, s hogy a rájuk ruházott joggal a király ellen is éljenek. Sok esetben nagyobb fényt árasztanak a hivatalra, mint a hivatal reájuk. Föladatuk megoldása sokszor veszedelemmel jár. Minduntalan életöket koczkáztatják. Súlyos áldozatokat kell hozniok. Nem fizetésért, hanem az állással járó politikai hatalomért pályáznak reá. Sok esetben nem is lehet őket mellőzni. Váraiknál és kiterjedt birtokaiknál fogva mellettök más ispán nyomoruságos alakká törpülne. Ők vidékük természetes urai. A királyi kinevezés inkább elismerése uralmuknak, a melyhez kötelességeket fűz, mint annak megalapítása. Mindezeknél fogva törvényadta azon joguk, hogy megvédelmezik a nemesség kiváltságait, kezökben hathatós, komoly fegyver, alkalmas arra, hogy vele czélt érjenek.

Az 1471-diki törvény mindenképpen nagyjelentőségű. A végrehajtás terén is alkalmazza azon elvet, a melyet Mátyás a törvényhozásra nézve kihirdetett. Abból a fölfogásból indul

ki, hogy a törvény akarata, a melyet a király és a rendek csak együtt nyilatkoztathatnak ki, a király akaratánál is nagyobb érvényű. Ha ezt az elvet tökéletesen nem is lehetett megvalósítani, nagy haladás, hogy már e korban a törvényben világosan kifejezésre jut, hogy komoly kisérletet tesznek a jog uralmának a közigazgatásban is érvényesitésére, s hogy a közigazgatás önkényét, még ha a királytól eredne is, megbélyegzik és bünténynek minősítik.

Miként mondottuk, Mátyás a mellett, hogy a nemzetet a szabadság megerősítésével ki akarja elégíteni, sohasem téveszti szeme elől kormányzatának azt a tulajdonképpeni végső czélját, hogy a hathatós hadviselés és az egységes állami élet követelményeihez képest szervezze a nemzetet. Engedményei is ennek elérésére szolgálnak.

Nézzük ezen törekvése gyümölcseit.

A szabadság szempontjából is nagy fontosságuak, mert az alkotmány jövő sorsa azon fordul meg, hogy miképpen sikerül az ország határainak védelmét biztosítania, s a társadalom önző és pártos elemei fölé helyezett állami rendet föntartania. A szabadság főveszélye még mindig az volt, hogy az erők elforgácsolódását idézi elő, hogy az állami életnek egyre szükségesebbé váló egységét vele biztosítani nem sikerül.

Mátyás uralma csak akkor lehet a szabadságnak is maradandó hasznára, ha a nemzetet állandóan nagy erő kifejtésére képesíti, s ha a szabadság föntartása mellett a törvény és a rend uralmát meg birja honosítani.

A király meg is teszi, a mit csak tehet, hogy betöltse ezt a hivatását, s hogy a nemzet szervezetének fogyatkozásait megjavítsa.

A mult öreg hibája, hogy a nemes nem fizet adót.

Míg az adó az állam jövedelmeinek csak csekély részét tette, a nemes ezen kiváltsága nem okozott nagyobb gyakorlati bajt. Gyenge királyok idejében még terjed az adómen-

tesség, a mennyiben sok nagybirtokos jobbágyát is fölmentik a fizetés kötelezettsége alól.

Mátyás idejében azonban már érzékeny veszteséget okoz ez a szokás a kincstárnak. Adó nélkül már nem lehet kormányozni; az adóalap szűke az állam gyöngesége.

Mátyás ezért 1467-ben hozzálát az adókötelezettség kiterjesztéséhez. A kamarai nyereséget, az Anjouk óta divatozott általános adót, a melynek pénzügyi becsét a sok kiváltság tetemesen csökkentette, eltörli, hogy a privilegiumoktól is szabaduljon. Helyébe a kincstári adót hozza be. Az új törvény szerint mindenkinek a jobbágya, a királyé is, fizet. Az egytelkes nemesek és a papi nemesek is elvesztik kiváltságukat. A székelyeket, szászokat, jászokat és kunokat, a kik tömegesen részesültek a nemesi jogokban, szintén aláveti az új adónak.

A vámokra nézve ugyanezzel a taktikával él. A koronavámot hozza be, a melyet a réginél, azaz a harminczadnál irányadó sok kiváltság tekintetbevétele nélkül, a nemesi osztályhoz igazán tartozókon kívül mindenki köteles fizetni.

E törvények sem alapulnak ugyan a közvetlen és általános teherviselés elvén; mivel azonban a jobbágyok adója a földesurra is háramlik, mégis, bizonyos mértékben legalább, mindenkit bevon a fizetők körébe. Nem mond ki új elvet, de a lehető legszűkebb határok közé szorítva a régi kiváltságokat, tetemesen növeli az adóalapot. Határozott lépés jogfejlődésünk legnagyobb fogyatkozásának orvoslására.

A társadalom tőle telhetőleg védekezik is az újítás ellen. Zalában, Szlavoniában, főleg pedig Erdélyben nagy elégedetlenséget, sőt nyilt lázadást támaszt az új teher.

Mátyás ennélfogva már 1468-ban fölmenti az egytelkes nemest az adózás alól, s kénytelen a remélt eredmény felével beérni.

Az időnkint kivetett hadi adó útján is megpróbálja az

általános adózás elvének elfogadtatását. Kivételesen sikerül is a nemest megadóztatnia, a szokás azonban az marad, hogy csak a jobbágy fizet.

Jobb eredményt lát Mátyás a helyhatóságok körében. Eléri, hogy a vármegye közköltségeit kivétel nélkül mindenki viselje. Az 1486-diki törvény kimondja, hogy a megye általános költségeihez mindenki tartozik adót fizetni, az országgyűlési követek fizetéséhez pedig csak azok ne járuljanak, a kiket személyesen és név szerint hív meg a király.

A törvény a divatos rendszert nyilt szavakkal elitéli és rámutat az irányra, a melyben Mátyás haladni szeretne, midőn azt mondja, hogy a nagyok kiváltságánál fogva «a nemesek közönségére és különösen a szegényebb társuakra nem csekély jogtalanság háramlik».

A nemesség adómentességének keletkezése okát abban kerestük, hogy pénzére az Árpádok nem szorultak reá. Hogyan van az, hogy most, a mikor ez az ok megszünik és a magyar király ugyanolyan helyzetbe jut, a milyenben Anglia királyai voltak, midőn az általános adózást rendszeresítették, Mátyás törekvése kudarczot vall?

Megrögzött előitélet áll útjában. A kiváltság élvezetének hosszú ideje alatt gyökeret vert a nemességben az a szerencsétlen gondolat, hogy méltóságát sérti az adó, hogy szolgaságot jelent.

Mikor Angliában az Eduárdok a nemzet régi hadi kötelezettségét föl akarják eleveníteni, mindenfelől hangzik a panasz, hogy ezzel tönkre tennék őket, s hogy nem bírnak fegyvert szerezni, mert a mi pénzök volt, azt felemésztette az adó. Az adózás miatt lehetetlen, hogy az emberek saját költségökön teljesítsenek hadi kötelezettséget. Nálunk az ellenkező történik.

Egy medvéről két bőrt akarnának húzni nálunk is, Angliában is. De ez odaát sem, nálunk sem sikerül. Amott

adóznak és ezért nem harczolnak saját költségükön. Nálunk a szolgálati kötelesség teljesitése annyi áldozatot ró a nemességre, hogy az adót nem vállalja el.

Mátyás is nagyobb eredményt ér el a véradó, mint a pénzadó tekintetében. Az utóbbira nézve megelégszik azzal, ha némi rést üt a kiváltságon, s elméletileg legalább elismerésre juttatja az általános teherviselés igazságos voltát.

Annál szigorúbb a hadi kötelezettség terén. Zsigmond idejében minden harminczharmadik telek után tartoztak a birtokosok egy-egy katonát kiállítani. Most minden huszadikra jut egy-egy harczos. Az így alakított vármegyei zászlóalj a kinevezett kapitány alatt három hónapig köteles szolgálni, még pedig a határon túl is. A nemesi felkelés ugyan ezentúl is csak az országban használható, de mindaddig, míg a szükség úgy kivánja.

Sajnos, Mátyás ennek a nemzeti seregnek nem ad szilárd szervezetet, nem oltja beléje a kivánatos katonai szellemet. Támadó hadjárataiban és külföldi hódításainak állandó összetartására, a dolgok természeténél fogva, miként Nagy Lajos és a Plantagenetek tették, bérelt seregekre, saját és nagyjai zsoldosaira kell támaszkodnia; úgy hogy a nemzetnek magának harczi ereje nem fokozódik annyira, mint a hogyan a jövő szempontjából kivánatos lett volna, s nem tanul annyit a nagy hadvezér iskolájában, mint ha a török elleni küzdelmekre fogják. De tekintettel a fönforgott körülményekre, e téren is helyes úton jár Mátyás, midőn a hivatásos katonaság mellett a nemzeti erőt szervezi. A nemzet csak úgy tarthatja fönn magát, ha utána is azon az úton halad, a melyet ő kijelölt.

A közszolgálati kötelességet is megerősíti Mátyás, midőn Zsigmond törvényét megujítva kimondja, hogy büntetés terhe mellett tartozik minden nemes a szolgabirói állást elfogadni. Uj kötelességet is ró a társadalomra.

A tanuvallások, perbehivások, iktatások és végrehajtások eszközlését megyénkint egy-egy évre választott nyolcz vagy tizenkét nemesre bízza, a kik büntetés kényszere mellett tartoznak e terhes munkát végezni. A megye közönsége az ispán vagy alispán felszólítására a hatalmaskodók és ellenállók ellen a törvény és a jogrend védelme érdekében fegyverhez köteles nyulni. Nemcsak rendes polgári munkával, hanem pénzével és életével tartozik a társadalom a kormányzatot szolgálni. A mit ma fizetett csendőrök és rendőrök végeznek, ez időben a nemesség közönsége teljesítette.

Mátyás arról is gondoskodik, hogy a közigazgatás ne függjön a közönségtől, s a tisztviselőnek olyan legyen a helyzete, hogy az állam parancsait és tilalmait a hatalmas elemekkel szemben is aggodalom és részrehajlás nélkül alkalmazhassa. E végből a hatósági hatalmat csak vagyonos egyénekre bízza.

Tudatosan cselekszik így.

A szolgabirákról szóló törvényben kifejti okait. Mivel a szegénysorsú szolgabiróval gyakran megtörténik, — így szól érdekes törvénye — hogy félelemből, kedvezésből és fizetésért igen sok haszontalanságot követ el, ezentúl csak «derék, érdemes és jómódú birtokos embereket» kell választani.

Az ispán is csak «valamely báró, vagy más jeles és jómódú birtokos ember» lehet.

A végrehajtásokra kirendelendő «királyi emberek» is csak a «tehetősebb» nemesek közül valók legyenek.

A hivatal függetlenségéről a közönséggel szemben azzal is gondoskodik, hogy csak a fizetésnélküli tiszteletbeli állásokat bocsátja választás alá. Ilyen a szolgabiró és a végrehajtásoknál alkalmazott királyi ember, a kiknek állásáról a törvény mint «teherről» emlékezik meg, s a kiket büntetéssel kényszerít a választás elfogadására.

A ki ilyen terhet rak valakinek a vállára, ezzel hatalmat

fölötte nem szerez. Nem kell attól tartani, hogy a megválasztott attól függjön, a kivel szemben pártatlan biróként kell eljárnia, a kivel szemben a törvény szigorát kell alkalmaznia: a társadalomtól.

Az ispáni állás nem jár ugyan rendes fizetéssel, politikai nagy fontossága, az őt megillető birságok, valamint az egyes megyékben hozzája csatolt földbirtok sok ember szemében mégis annyira kivánatossá tehetik, hogy, ha választás útján jutnának hozzá, akadhatnának, a kik becsvágyuknak önállóságukat is képesek lennének föláldozni. Ezért a király nevezi ki az ispánt. Az ispán pedig az alispánt nevezi ki, a ki az ő helyettese, bizalmi embere.

A közönségtől való függetlenség egymaga még nem biztosítja az állam érdekeit.

Az ispán rendesen nagy úr; nehéz neki parancsolni. Az alsóbb állások tiszteletbeliek, a mi nemcsak lefelé vértezi őket függetlenséggel, hanem fölfelé is. A központi kormány tehát könnyen elvesztheti hatását közegeire, ha nem gondoskodik ellenőrző jogának kifejtéséről.

A hatóságok jogkörét Mátyás törvényei szabályozták és fokozták. A ki ellene szegül a törvény által az «igazság végrehajtásában» az ispánra vagy alispánra ruházott «sok teendő» valamelyikének, hűtlenség vétkébe esik. A ki az itélő birákat szidalmazni meri, súlyos büntetésben részesül. Törvényes parancsaikat a megyei nemesség erőhatalommal tartozik végrehajtani. Birságokat és büntetéseket szabhatnak ki. A birói és közigazgatási tisztviselők teendői szaporodnak, mert a társadalom jogviszonyait több és több törvény szabályozza, s a művelődés haladásával a jogvédelemnek és az állami beavatkozásnak szüksége növekedik.

Azzal is tágul a vidéki hatóságok hatalmi köre, hogy Mátyás azt a sok kiváltságot, a melyek egyes családokat közvetlenül a király hatósága alá helyeztek, megszünteti és

az örökös ispánokon kívül mindenkit a vármegye joghatósága alá rendel.

Ez a nagyjelentőségű reform, a mely megvalósítja a törvény előtti egyenlőséget, s a főurakat visszaszorítja régi állásukba, a közigazgatásnak új munkát és új hatalmat ad.

Az így megnövekedett fontosságú közigazgatást a királynak erős kézben kell tartania. Mátyás, a kinek végső czélja mindig az állami hatalom megszilárdítása, gondos figyelmet is fordít reá, hogy a közhatalom, legalább a lehetőség határáig, az ő impulsusainak engedelmeskedjék.

Ha felülről nem hatásos az ellenőrzés, a lefelé független hatóság önczéljaira is élhet az államtól reá ruházott jogokkal, s ha törvényes hatalmához még hozzájárul a tisztviselőknek nagy vagyona és társadalmi tekintélye, ezek egész megyék uraivá lehetnek.

Mátyás szigorú törvényekkel küzd ez ellen a veszély ellen. Sok törvénye emeli ki a király és kuriája ellenőrző és büntető jogát a tisztviselőkkel szemben. A mulasztás és lanyhaság által okozott károk megtérítésére itélhetni el őket. Pénzbüntetést szabhatni ki rájuk. Bizonyos esetekben hivataluktól kell őket megfosztani. A nádoron kezdve minden tisztviselő elmozdítható állásából. Minden határozatuk fölebbezhető a királyhoz.

A hatalmas ispánokat két tűz közé szorítja a király, midőn szövetségesei vidéki szervezetének, a megye nemesi közönségének, hatósági jogait fejleszti.

A király a törvényeket kihirdetés végett neki küldi meg. Mint még látni fogjuk, országgyűlési követet a megye választ. A szolgabirót is ő választja meg; házi pénztára számára adót róhat ki.

Nagy értékű az önkormányzati szellem fejlődésére nézve, hogy a megyék önmaguk gondoskodnak kiadásaikról. Komoly felelősségérzetet, lelkiismeretes ügykezelést, taka-

rékosságot, szigorú ellenőrzést csak a saját pénzünk kezelése közben tanulhatunk.

A közigazgatás súlypontja azonban még mindig az egyes tisztviselők kezében van. A megye közönségének még nem jut benne az a szerep, a melylyel a Habsburgok idejében bír. A társadalom az állami ügyek intézésében főleg azon módon vesz részt, hogy vezértagjai mint tisztviselők ellenőrzés és felelősség mellett kezelik a közhatalmat. Még messze vagyunk a kortól, midőn a megyére bízzák az állami teendők egész halmazát, a melyet saját ügyeivel együtt saját belátása szerint csaknem önállóan, saját közegei útján végez.

Mátyás hatósági önkormányzata olyan alkotás, a melyre büszkék lehetünk. Ugyanazon az elven nyugszik, mint Angliának Európaszerte bámult önkormányzata.

Miként ez, a szabadság oszlopa, mert tisztjeinek társadalmi és vagyoni helyzete, s az egyes állásokra nézve megállapított ingyenes szolgálat függetlenséget és tekintélyt biztosít neki főnökeivel szemben is. Osztozik a politikai nemzet minden érzelmében és érdekében; vele egy, ellene tehát nem egykönnyen használható. A közigazgatás, miként Angliában, nálunk is az állam és a törvény iránt tartozó tiszteletre neveli a társadalom vezető elemeit, mert szigorú fölügyelet mellett ők alkalmazzák a törvényt. Miként Angliában, nálunk is megoldhatja a közigazgatás kormányzati föladatait s parancsolni képes. Miként Angliában, a korhoz mért öntudatos, egyöntetű közigazgatást, királyi politikát vihet, mert nem függ a társadalomnak önállóan constituált szervezetétől, s a központ ellenőrzése alatt áll.

Egyes állások választás útján töltetnek ugyan be, de ez Angliában is megtörténik (a coroner), s nem akadályozza meg, mert nem alapít függést, hogy a közigazgatás a társadalomnak különböző érdekű és befolyású elemeivel szemben egyenlő mértékkel mérjen.

Mindezek a tulajdonságok közösek azokkal, a melyeket Angliában szemlélünk. Onnan erednek, hogy az országos törvények végrehajtása és a királyi kormányzat a független társadalom tagjaira, mint a király hivatalnokaira van bízva mind a két országban. Nem jogokat gyakorolnak: kötelességeket teljesítenek.

Ezek mellett a közös vonások mellett Magyarország közigazgatásának az a fölénye az angol fölött, hogy a megye értelmiségét munkabiró szervezettel látja el. A vidék közigazgatásában csak úgy mint az állam vezetésénél vannak olyan ügyek, a melyeket nagyobbszámú testületek helyesebben intézhetnek el, mint egyesek; a melyeknél a közvetlenül érdeklettek összességének a közreműködése kivánatos; s vannak másrészt olyanok, a melyeket felelősség terhe mellett az egyesek jobban végezhetnek el. Angliában a tisztviselők fokról-fokra háttérbe szorítják az érdekeltség szervezeteit, s ezzel a belőlük alakult tanácskozó testületek szükséges eleme tünik el.

Azon brit fölfogás ellenére, hogy az adókat azoknak kell megszavazniok, a kik fizetik, a helyi terheket kinevezett tisztviselők vetik ki. Mi elkerüljük ezt a fonákságot. A vidék egységes szervezetté is alakul.

Nálunk a közigazgatás egymást kiegészítő két eleme szerencsés egyensúlyba jut. A közigazgatás igazán állami, nagyobbszabású politika folytatására alkalmas, s mégis belső összefüggésben van a társadalom összes vezető elemeivel; nem csak azoknak nyit tért, a kik hivatalokat foglalnak el, hanem az összes érdekeltséget részesíti jogokban és kötelességekben. Később fölülkerekedik az autonom elem. A közigazgatás képtelenné lesz reá, hogy az egész országban egyöntetű legyen az actiója. Az ellenállás eszközévé válva, megszünik a munkáé lenni. Mátyás idejében azonban ez még nincs így.

Ezzel végig tekintettünk Mátyás közjogi alkotásán. Láttuk, hogy, mint a középkorban a királyságnak minden sikerrel járó actiója, összefoglalja a nemzet erejét és szabadságának is javára válik.

A független társadalommal való összhang nélkül a királyság nem felelhet meg magasztos hivatásának. Ezért meg kell becsülnie azokat a jogokat, a melyekhez a társadalom ragaszkodik. Az osztályok egyenlőtlenségén enyhít, s lehetővé teszi együttes működésöket. Az állam szolgálatába fogja a nemzet értelmiségét, s kiműveli politikai képességét.

A közelmult mindezekben az irányokban sok kárt tett. Mátyás föladatául jutott, hogy az állam bomlásnak indult alapjait újra megerősítse. Helyes úton járt; de az a kérdés, hogy aránylag rövidre szabott életében elégséges eredményt tudott-e rajta elérni.

XIV. FEJEZET.

A RENDI REACTIO A JAGELLÓK IDEJÉBEN. A FŐNEMESEK ÉS NEMESEK KÜZDELME. ULÁSZLÓ.

Mátyás kormányzata, sajnos, nem fordulópontja sorsunknak. A magyar névre dicsőséget áraszt, de az államot nem menti meg. A középkorbeli Magyarország legfényesebb napjait éli, de nem alakul át új szervezetté, nem váltja föl oly új korszak, a mely Mátyás szellemében tovább haladna.

Mátyás rendkívüli eredményeket ér el; de nem képes, a mi különben mindig a legnehezebb föladat, oly közállapotokat teremteni, a melyek nagy tulajdonságait legalább némileg pótolnák és lehetővé tennék, hogy az állam köznapibb ember vezetése mellett is daczolhasson a fenyegető veszélyekkel.

Nem bír véget vetni a középkori állapotoknak. Magyarország sorsa utána is attól függ, hogy milyen a fejedelme. Nagyszabású király rendkívüli erőfeszítésre ösztönözheti a nemzetet, gyönge kormányzat ellenben egyértelmű a zűrzavarral.

A mit Mátyás elért, nem tette könnyűvé utódainak, hogy megóvják. Csak hozzá hasonló nagy egyéniség felelhetett volna meg utána is a helyzet várakozásának.

Mátyás nem bírta elhárítani a külső veszélyt. Ez irányban annyit sem tett, a mennyit tehetett volna.

Talán voltak egyes fénylőbb tulajdonságai, mint atyjának. Akaratának ereje, határozottsága talán különb volt, mint Hunyadi Jánosé; talán ügyesebb diplomata volt és tágabb volt a látköre. Alaposabb nevelésben részesült. De nem volt olyan nagy ember, mint a kormányzó. Kiváló tehetsége nem állott szolgálatában egyetlen egy nagy czélnak, mint az atyjáé.

A mód, a melylyel az ország erejét összegyűjtötte, arra az öntudatos következetességre mutat, a mely a legnagyobb emberek sajátsága. Soha nem feledkezett meg főczéljáról, s ennek alárendelte a maga személyes érzelmeit. Tökéletesen egybeolvadt fönséges föladatával. De hatalma használatánál már nem tanusít hasonló nagyságot. Mint annyi másban, a duzzadó erő benne is ösztönszerűen azt a vágyat ébreszti, hogy tekintet nélkül a köznek maradandó javára, dicsőséget arasson és tündököljék. Egyénisége érvényesítése olyan czélja, a mely háttérbe szorítja a közérdeket.

Az a vágy, hogy nagy tehetségeit dicső tettekben örökítse meg, még akkor is, ha ezekre az országnak szüksége nincs, s ha a közjó más irányú munkásságot várna, sok kitünő embernek lelkét ragadta el, soknak ethikai becsét kisebbítette, s csökkentette a hasznot, a melyet az emberiségre hozott. Hunyadi Jánoson ez az indulat nem vett erőt. Sohasem fogott oly vállalatba, a mely főczélja szempontjából szükségtelennek tetszett. Minden törekvése a török veszély elhárítására irányult. Sem a kinálkozó alkalom, sem a dicsőség, sem a boszú vágya nem térítette el útjától. Minden személyes tekintetnek, még az önmagában szépnek és megbocsáthatónak is mellőzésével, összes cselekedeteit egyesegyedül magasztos hivatása irányította.

Ha Mátyás hasonlóképpen jár el, talán kikerüljük a mohácsi vészt. Ha egész erejével a török ellen fordul, talán másképpen dől el a két szomszéd tusája. De, sajnos, nem így

tesz. Sőt e részben mögötte marad korának. Homályosabban lát a közvéleménynél.

Mindenki érzi, hogy Mátyás elszalasztja a jó alkalmat. Tanácsosai nyiltan mondják, hogy személyes hiúsága végett, alsóbbrendű érdekek védelmében, elfecsérli idejét és pénzét, a mikor az ország jövője forog veszélyben.

A cseh és osztrák hadjáratok annyira népszerűtlenek, hogy adót legtöbbnyire csak a török ellen ajánlanak meg.

Az egész kereszténység tudja, hogy a kelet árja ellenében Magyarország a bástyája. Közszájon forog, hogy a kereszténység és a művelődés megmentése érdekében hivatásunk a török terjeszkedését megakadályozni.

Mind e mellett Mátyás nem fordít elég gondot a kelet ügyeire. Elmulasztja az utolsó alkalmat, a mikor Magyarország a nagy küzdelmet esetleg sikerrel dönthette el. Mikor erősek vagyunk, akkor is csak a védelemre szorítkozunk. A török megválaszthatja a perczet, a melyet a legalkalmasabbnak tart a rohamra.

Ennek az a következménye, hogy Mátyás fényes kormányzata után sem csökken a török veszély.

A muzulmán hatalom örökös elnyeléssel fenyegeti nemzetünket. Pillanatnyi gyöngeségünk végzetes lehet sorsunkra. Mátyás után is Mátyásokra volna szükségünk.

Az ország belső állapota sem változott meg annyira, hogy lényegesen könnyebbé tette volna a kormányzást.

Mátyás egyéni felsőbbsége nélkül rendszere a levegőben lóg, s a régi szabadság ismét szabadossággá fajulhat el. A mint láttuk, Mátyás beéri vele, ha hűségre szorítja a főnemeseket. De mi lesz, ha helyére gyönge fejedelem kerül, a ki erre sem képes? A köznemesség, a mint láttuk, szívósan ragaszkodik jogaihoz és alkotmányos befolyásához. Mátyás vele is megalkuszik és megelégszik, ha rábírhatja, hogy az országnak hozzon áldozatokat. De mi lesz, ha utódjától nem

telik a tömeget is magával ragadó ez az erő? Az urak elhatalmasodása és dölyfe, párosulva a köznemesség szűkkeblűségével, nem gyöngíti-e annyira a nemzetet, hogy képtelen lesz a külső veszélyek leküzdésére?

Az állandó sereg kérdése sincs úgy rendezve, hogy gyönge utód támasztékra találhatna benne.

Mátyásnak a rendek elég pénzt ajánlanak meg, hogy a fekete sereget rendesen fizesse. De mi lesz e sereggel, ha az utódtól megtagadják a pénzt? A koronának nincs elég állandó és biztos jövedelme, hogy külön adó nélkül olyan hadierőt tartson fönn, a milyenre szükség van.

A rosszul fizetett és a félelemtől nem zabolázott zsoldosok nem válnak-e a bomlás új elemeivé, a helyett, hogy a törvény és a rend biztosítékait szaporítanák?

Mátyás a hadi szervezet régi elemeit mind föntartotta. Az ő idejében a királyi sereg, a nagyok banderiumai és a közkötelességen alapuló általános fölkelés egymást kiegészítik.

Nagyszabású egyenisége a különböző erők közt oly egyensúlyt birt föntartani, hogy ő maradhatott a leghatalmasabb tényező. Kifejlesztette saját seregét, a fegyverben álló nép hűségére meg föltétlenül számíthatott. A két tűz közé került nagyok tehát nem birják magukat egyéniségének imponáló hatása alól kivonni.

De mi lesz, ha a királyi had meggyengül, s a király személyének varázsa nem tartja féken a nemességet? Mi várható akkor, ha középszerű egyén fegyvertelenül áll majd oly erőkkel szemben, a melyek természetes czélja oligarchikus vagy demokratikus uralom megalapitására irányul? Mátyás, mivel ezek nélkül az erők nélkül nem lehetett el, minden felsőbbsége mellett is, csak korlátolt hatalmat bír gyakorolni. Nem válik-e majd a kevésbbé tehetséges fejedelem teljesen tehetetlenné? Nem támad-e nálunk is a Rózsák

harczához hasonló viszály? A görgeteg, a melyet ő föltartóztatott, de szét nem robbantott, nem fog-e ujult erővel végzetes útján tovább haladni? Ember legyen a gáton, a ki mindezekkel a nehézségekkel megbirkózik.

Mátyás nagyfényű uralkodása nem járt a nemzetre nézve azzal a nagy és állandó haszonnal, a melyet tőle várni lehetett.

Belügyi politikájában külügyi tervei tartóztatták vissza gyökeres reformoktól.

Ha ekként megóvott hatalmát és idejét a kivülről fenyegető veszély elhárítására fordítja, czéltudatos politikájából a képzelhető legnagyobb haszon háramlott volna országára. Mivel azonban a jövő érdekeinek a rovására a cseh és osztrák hadjáratokra fecsérelte erejét, rossz helyzet vár utódjára. A külső veszély nem szünt meg, bent pedig egyesek tulságosan nagy hatalom fölött rendelkeznek, oly hatalom fölött, a melyet nálánál kisebb ember nehezen bir ellensulyozni és engedelmességre szorítani.

A sors nem gondoskodott róla, hogy a helyzetnek megfelelő emberünk legyen. Megint mostohán bánt velünk. Mátyás törvényes örökös hátrahagyása nélkül hal meg. A nemzetnek kell magán segítenie. Mint többször tette, azt, a mit a végzet megtagadott tőle, bölcseséggel kell pótolnia.

A mai napig érezzük, hogy ezt elmulasztotta.

Szerencsétlen lépésre határozta el magát. A veszély érzete, a mely az előbbi időkben gyakran mérséklő hatással volt a magyar társadalomra, talán éppen Mátyás sikereinél fogva meggyöngült. Fajunk, sajnos, könnyen elkapatja magát. Az a nemzedék, a mely a törökkel többnyire győzedelmesen mérkőzött, a mely a nyugaton is hódító hadjáratokat folytatott, elbizakodott és azt hitte, hogy nem szorul erős vezetésre. Azok közül a népek közül valók vagyunk, a melyek jobban állják a balszerencsét a sors kegyénél.

Mikor erős királyra szorult a nemzet, vétkes önzésből ügyefogyott, képtelen embert keresnek. A lehető megoldások közül a legrosszabbra szánják el magukat. Vagy Corvin Jánost, vagy Habsburgi Miksa császárt kellett volna a trónra emelni. Mindegyik különb ember volt a szerencsétlen Jagellónál. Hozzá az elsőt a Hunyadinév dicsfénye övezte. Miksa pedig a szomszéd nagy birodalom támogatását szerezte volna meg az országnak.

Erélyes király, még ha az alkotmány formáit tiszteletben is tartotta, a középkor minden országában fölkeltette maga ellen a rendi társadalom ellenzését. A szabadság a nemzet különböző elemeinek kölcsönös féltékenységén alapult. A hatások és az ellenhatások indítják meg a fejlődést. Nagy Lajos és I. Eduárd után a rendek mindjárt megragadják az alkalmat, hogy felsőbbségüket megállapítsák, s hogy a király javára billent mérleget a maguk érdeke szerint alakítsák. Most is úgy tesznek.

Mátyás előtt sokáig nem éreztek urat maguk fölött. Utána visszakivánják a zavartalan szabadság napjait.

Reactio keletkezik, a mely új alakot ölt. Oly tünetek jelentkeznek, a melyek a nemzet életében már régóta nem mutatkoztak.

Ulászló trónra léptével mindjárt észlelhető az új irány.

A főurak zöme összetart. Most tapasztalni először, hogy a főnemesek mint ilyenek jogaik és hatalmuk érdekében egyesülnek.

Ha más politikai kérdésekben nem is értenek egyet, új és szomorú jelenség, hogy, úgy tetszik, mindnyájan, még egymásnak legnagyobb ellenfelei is, találkoznak abban a közös törekvésben, hogy, az eddigi iránytól eltérően, lehetőleg nagy közjogi hatalmat biztosítsanak maguknak mint főnemeseknek.

Régente az önző főnemesek azon iparkodtak, hogy ura-

dalmaikkal együtt a központi kormányzattól független állást foglaljanak el. s egyes vidékeket hatalmuk alá hajtsanak. A Németujvári grófokat. a Csákokat. a Brebirieket ez a törekvésök tette veszélyesekké.

Az országos politika terén azonban nem volt közös irányuk. Különböző pártokhoz tartoztak. A főnemes a nemesi szabadságtól eltérő külön jogot nem akart szerezni: a nagy hatalom és befolyás, a melyet élvezett. úgy is biztosította róla, hogy e jog első sorban az ő sulyát fokozza.

Most észleljük először, hogy a főnemes főczélja, az alkotmányt úgy módosítani, hogy külön jogai legyenek.

A köznemesre kevesebb a befolyása, úgy hogy külön jog nélkül nehezebb azt vezetni; az alkotmányos élet fejlettebb, mint régebben, úgy, hogy nehezebb hatása alól egyes existentiákat kivonni; ezért törekszik az oligarchia arra, hogy az országos ügyek kormányzatában magának törvény utján külön hatáskört biztosítson.

A közelmult tapasztalata is bebizonyította, hogy a király és a köznemesség szövetsége veszély forrása lehet reá nézve. Mátyás uralma a legsúlyosabban a főurakra nehezedett. Előtte ők élvezték a királyok gyengeségének gyümölcseit. Alatta ők érezték a legfájóbban a király vasmarkának szorítását. Nem egyszer kimélet nélkül bánt el velök. Hasznot pedig kormányzatából első sorban a gyöngék húztak, azok, a kik védelemre szorultak. Okulva ezeken, a főnemesek intézményi biztosítékokat keresnek hasonló kormányzat ellen.

Az első törvények, a melyeket alkotnak, világra hozzák politikai czéljaikat. Hogy mai kifejezéssel éljek, programmot adnak.

Legfőbb törekvésük az, hogy gyönge legyen a király és hogy önmaguknak biztosítsák a végrehajtó hatalmat. A király és a parlament mellett az uralmuk alatt álló tanács számára akarnak önálló jogot és hatalmat szerezni.

Szigorú határozatok tiltják, hogy a király magyar ügyben külföldi tanácsosokkal tárgyaljon. Hivatalokat, méltóságokat külföldinek adományoznia nem szabad. Ezeket maguknak tartják fönn.

A szent koronát övező hagyományos nimbus főleg trónviszály idejében hatalmat ad annak, a kinek ez a symbolum a kezében van. Ezért kikötik, hogy a főpapok és a bárók válaszszák maguk közül a koronaőrt. A nemzeti ereklyét semmi szin alatt sem szabad tőlük elvenni.

A király büntető hatalmát a maguk befolyása alá helyezik, midőn törvényben kimondják, hogy hűtlenség vétkében csak a főpapok és a bárók tanácsára és hozzájárulásával szabad bárkit is elmarasztalni.

A főpapok és a bárók megegyezése nélkül száz teleknél többet a király nem adományozhat.

A folyó pénzt csak a főpapok és a bárók tanácsával szabad megváltoztatni.

A külügyi politikát is a maguk ellenőrzése alá helyezik az ország nagyjai, midőn kikötik, hogy a király Ausztriát, Stiriát, Karinthiát a főpapok és a bárók szabad elhatározása és beleegyezése nélkül vissza nem adhatja, hogy nélkülök e meghódított tartományokra nézve nem egyezkedhetik; ha pedig az ő tanácsuk és akaratuk szerint pénzért adná azokat vissza, a pénzt a korona mellett őrizteti és kizárólag az ő tanácsuk és akaratukhoz képest él vele az ország védelmére.

Ugyanezt kötik ki a Morvaországért és Sléziáért esetleg járó váltságdíjra nézve.

Mindezek a határozatok az ország nagyjaiból álló királyi tanács alkotmányjogi hatalmát és súlyát fokozzák. A főurak programmjának a lényege, hogy a belőlök alakított tanácsot az állam élére állítsák.

Részben a régi nyomokon haladnak, s a tanácsnak a

szokástól és az egyes törvényektől biztosított hatáskörét elevenítik csak föl. De már az elv is, a mely őket a régi jogok ezen ismétlésénél vezeti, világot vet politikai czéljukra. Egyes határozatok pedig újak és a király hatalmát korlátozzák, mint az, a mely az adományozás jogát a tanács hozzájárulásához köti.

Kiváló közjogi álláshoz jutnak azzal, hogy a korona és vele a közpénzek reájuk bizatnak, hogy egész tartományok hovátartozása, az ország területi épsége kérdésében a rendek mellőzésével és a királyi souverainitás korlátozásával őket illeti meg a döntő szó. A visegrádi várkapitány a koronaőrök kezébe teszi le az esküt, hogy az ő engedelmök nélkül a koronát senkinek, sem a királynak, sem az ország rendeinek ki nem adja.

1498-ban még keresztülviszik, hogy ne büntessék meg a nemeseknek azt a tisztviselőjét, a ki az általuk reá bizott várat a király és az ország ellen megvédi, annak ellenére. hogy időközben urát hűtlenségben elmarasztalták.

Az uraknak módot ad ez arra, hogy a törvénynyel is daczoljanak. Az urak iránt való hűséget fölébe helyezik, habár csak bizonyos esetekben, a király és az ország iránt tartozó hűségnek.

De az ilyen állás elégedetlenséget kelt. A főurak azért iktatják törvénybe jogaikat, mert érzik, hogy a közbizalom nem adná kezükbe a hatalmat. Zsigmond és Albert idejében erre még nem volt szükségük. A köznek tett szolgálatuk volt jogczímük. De azóta sokat vétkeztek. A törvény betüje pótolja-e majd az érdemeket?

Az ellenáramlat a köznemességből indul ki.

A gyönge királytól férfias elhatározás nem telik. A hatalmas oligarchák csakugyan arra találtak benne, a kit kerestek. Megadással tűri, hogy durva marokkal üstökön fogják. Ujlaki baromnak hivja, Zápolya azt mondja róla, hogy

Budán henyélve, meggyalázza a magyar vitézséget. Parancsaival nyiltan daczolnak.

Mindezt elviseli; fenyegetőzik, egyes urakkal szembe száll, a nagyok gyámkodását azonban nem rázza le magáról.

A köznemességre hárul a föladat, hogy az oligarchia túlságos hatalmát megtörje és a törvény uralmát, az állami eszmét megvédje.

A főrendekkel szemben 1495 táján megalakul a köznemesség pártja.

Ez ideig a köznemesség együtt örült a főurakkal azon, hogy az erős kéz nyomása megszünt. Az ő szabadságára is esküt tesz az új király; Mátyás új fajtáju adóit eltörlik; a törvény kimondja, hogy rendkivüli adót kivetni nem szabad. A túlhajtott katonai szolgálat ellen védekező régi jogot fölélesztik.

Mátyás halála után, nagy népszerüsége ellenére, az egész rendi társadalom új kormányzati rendszer után sóvárog. Nagyobb nyugalomra, kevesebb ellenőrzésre és kevesebb áldozatra vágyódik. «Régi szabadságai» visszaállítása oly jelszó, a mely magával ragad mindenkit.

De az események kijózanítják a köznemességet. A nagyok bitorlásai, a Habsburgok örökjogának elismerése, a fekete sereg rakonczátlankodásai, a gazdasági nyomor, az állam tekintélyének rohamos sülyedése a világpolitika terén, mindez terjeszti az elégedetlenséget. A nemzet zöme megérti, hogy a gyönge kormányzat nem az ő szabadsága arany korát jelenti, hanem az oligarchia malmára hajtja a vizet.

Merész dologra vállalkozik. Segíteni akar önmagán, s magának biztosítva a túlsulyt az államban, ő akarja a rendet helyreállítani.

Politikai kitünő tulajdonságokkal birt a magyar nemesség. Benne volt életünket föntartó erőnk. De képes volt-e arra is, hogy az államot közvetlenül vezesse?

A nemességben megvoltak mindazok a tulajdonságok, a melyek a szabad állam polgárainak zömétől kivánhatók.

Szervezeténél fogva nyilt testületet képez. Befogadja soraiba a társadalom összes emelkedő elemeit. Ezért alkothatta a politikai nemzetet, a nélkül, hogy a nem nemesben az elnyomás érzete támadjon.

E mellett azonban erős nemesi önérzet, testületi szellem hatja át. Ezért van assimiláló, hódító ereje. Mivel az állammal benső összefüggésben él és teljesen magyar tartalommal telik meg, ez a beolvasztó képessége védi meg a társadalom és az állam magyarságát s régi történeti jellegét.

Munkámban fönmaradásunk okait kutattam. A veszélyek között, a melyek létünket környezték, nem kellett szót ejtenem arról, a mely idegen honfitársaink részéről nemzeti jellegünket fenyegette. Pedig nagy számmal vannak köztünk nem magyar ajku polgárok. Bevándorlásunk óta a jobbágyság egy része szláv. Hozzájárul, hogy az Árpádok folyton idegeneket telepítenek meg. A magyar ember türelmessége megbecsüli a más fajuak jó tulajdonságait. A mely munkához ők jobban értenek, azt szívesen velök végezteti. A nyugati Európa civilizált népeinek tagjait örömest befogadja, hogy itt tárházát emeljék a polgári munkának. Szt. István ismeretes nemzetiségi politikája utódjaira is átöröklődik. A törökök terjeszkedése óta a keleti népek árja is felénk tódul. Az Árpádok korában is jöttek onnan hozzánk nomád törzsek. Most a nyomor, a janicsárok szablyája a keresztények ezreit tereli a magyar határ felé. Mindezeknél fogva a városok és a jobbágyok tetemes része idegen ajku. Ha még sem forog veszélyben Szt. István koronájának nemzeti jellege, még akkor sem, a mikor viselői idegenek, ezt első sorban a magyar szellemű nemesség assimiláló képességének lehet betudnunk. Fölszívja a tehetséget és erőt, a hol találja, s magyarrá teszi. Ellenségeink gyakran

hozakodnak elő azzal, hogy legjelesebb embereink közül hány az idegen származásu. Ha igazuk van, vele kiválóságunk bizonyítványát állítják ki. Tehetséges faj sok van. De kevés olyan, a mely más fajok kitünőségeit magához birja kapcsolni, nagy embereiket szívben, lélekben, minden érzésökben és gondolkodásukban, egész lényökben magáéivá tudja tenni. Talán ehhez is tehetség kell. Ebben utánozzon bennünket, a ki birja.

Szervezeténél fogva a nemesség, a mint láttuk, összefüggésben marad csúcspontjaival, a belőle kiemelkedő főnemességgel is. Ezért vezethetik, befolyást gyakorolhatnak reá azok, a kik kiváló tehetségükkel, vitézségükkel a középsorsuak közül kiemelkedtek, s kiket előkelő állásuk magasabb nézőpontra helyezett. De vakon senkit sem követ. Erősen conservativ a szelleme. A multnak nagy reá a hatása. Kisebb körben megszokta az uralkodást, beletanult a politikába. Nem tett szert tág látókörre, de annál bensőbb a ragaszkodása néhány vezéreszméjéhez. Túlhajtásokra nehezen ragadtatja el magát. Hagyományai a politika hullámzásai, változásai elé szilárd korlátokat emelnek.

A főnemes nem zárja el a nemest a korona viselője elől. A közönséges nemes akadály nélkül bejuthat urához. Neki is a király a legfelsőbb vezére és birája. A szent korona tagjának tudja magát a legszegényebb is. Ezért férkőzhetik hozzá a király a nemesség szivéhez, mely követi is vezérletét, de az övét sem föltétlenül.

Szabad országra nézve alig képzelhetni kedvezőbb állapotot, mint ha a politikai nemzet zömének olyan a szervezete, hogy összhangban élhet természetes vezetőivel és hajlandó rájuk hallgatni, de e mellett annyira meg tudja óvni önállóságát, hogy mindig megköveteli bizonyos általános irányok következetes szemmeltartását, s nem nyugszik bele a tőlök eltérő politikába.

Az a nemzet, a mely a maga körében nem képes olyan hierarchikus fokozatok fejlesztésére, a melyekből vele benső egységben élő vezérei támadnának; az a nemzet, a mely a maga színe javát nem bírja olyan kimagasló állásba juttatni, a hol az egész ország ügyeit számbavevő politikai irányt szabhatni meg: az önkormányzat nehézségeivel nem tud megküzdeni. De épp oly kevéssé boldogulhat az a nemzet, a melyet, mint élet nélkül való tetemet, ide és tova lökhetni, a mely nem ismeri saját léte föltételeinek sarkpontjait. Az állam számára szervezett magyar faj politikai józansága, a történeti fejlődés, a mely e tulajdonságát, szakadatlan gyakorlása utján, ébren tartotta és az uj elemeket fölszívó és vérével egybevegyitő nemzetben megerősítette, a köznemességet mindezektől a hibáktól megóvta.

E munka folyamában láttuk, hogy valahányszor a nemesség actióba lép, mindig kettős czél lebeg szeme előtt: a király vezetése mellett az egységes nemzeti állam megoltalmazása és a szabadság föntartása. Ezt a két hagyományt domborítja ki minden cselekedete.

Szavát mindig a helyes irány javára veti a mérlegbe. Vezéreit jól megválasztja, s azt követi, a ki leginkább megérdemli. Ezt tapasztaltuk az Árpádok idejében, a mikor az egyenlőség eszméje a király szövetségesévé teszi. Ezt látjuk az Anjouk korában, a mikor az ország egységeért és belső békéjeért az erős kormányt támogatja. S így történt az ezután következett időkben, a mikor a főnemesség vezérlete után indulva, a rendi alkotmány kifejlődését biztosítja, s a mikor a halhatatlan emlékű Hunyadi-ház szövetségesévé lesz. Ama súlyos válság közepett is, a mely a várnai nap óta környezi az országot, mindig a legveszélyezettebb résen találjuk a nemzet zömét.

Most azonban új föladat vár reá. Ha a vezérletére hivatott elemek kötelességüket teljesítik, számíthattak reá,

hogy a köznemesség megérti őket és követi a helyes irányt. De most a király nem vezet. A főurak meg összeállanak, hogy önző politikát folytassanak. Képes lesz-e a köznemesség e nehéz körülmények közt eligazodni és maga vezetni?

Az eddigi tapasztalatok nem biztatnak sikerrel. Már többször láttuk, hogy a mikor a nemesség magára marad, a mikor a rendkívüli idők és kötelességek hatásánál fogva úgy gondolja, hogy közvetetlenül magának kell vezetnie, nagy hibákat követ el. Sok ezerre rúgó tömegtől miként is várhatni azt a körültekintést, azt a higgadtságot, azt a következetességet, azt az állandó kitartást, a mely nagy politikai actiók véghezvitelére szükséges? Ha nagyjában és egészében a hazafias és a helyes irány szolgálatában maradt is mindig, az egyes törvények, az egyes reformok mérlegelésénél a tudatlanság, a szűk látókör, a bonyolódottabb politikai kérdések nehézségei gyakran tévedésbe ejtették. A közvetetlenül előnyösebbnek tetszőt ritkán birja az igazi érdekétől megkülönböztetni.

A köznemességben megvannak mindazok a jó tulajdonságok, a melyeket a szabad állam polgárainak zömétől várhatni. De tömeg. Képes-e ez azt is végezni, a mire rendesen csak kevesek alkalmatosak; képes-e vezetni és közvetlenül kormányozni?

A kisérletnek meg kellett történnie. A köznemesség nemzeti nagy ellenzékké tömörül. Kezdetben Corvin vezetését követi.

Az állami élet minden ágára kiterjeszkedő politikai rendszeres actiót azonban az új párt főleg azóta fejt ki, mióta Zápolya állott az élére. Zápolya becsvágya és Verbőczy hazafisága, az elsőnek óriás vagyona és befolyása, a másodiknak szónoki nagy tehetsége és a tömegeket magával ragadó lelkesedése lángra lobbantják a nemességet.

Ez az irány reányomja a törvényhozásra is a maga bélyegét. Az állam belső szervezetét akarja átalakítani.

A köznemességnek tulajdonítható törvényekből hagyományainak megfelelő két irányeszme tünik ki.

Meg akarják az államnak adni, a mi az államé; de a maguk jogait is biztosítani kívánják.

Érzik, hogy a nemzet elsorvad, ha a kormányzatnak nincs tekintélye és hatalma. A törvényben is kifejezésre jut ez a gondolatuk. 1498-ban azt mondják a törvény bevezetésében: «Isten két eszközt adott a népnek kormányzására, a fegyvert és jogot. A fegyvert azért, hogy a gonoszokat a vétektől visszarettentse és az emberek vakmerőségét megfékezze.» 1514-ben pedig azt mondják a törvényben, hogy minden zavarnak az az oka, hogy a rend, a mely nélkül nem lehet jól kormányozni, megszünt, és «lábra kapott a szabadosság». Főleg egyesekben találják a hibát, a kik «inkább magánhasznukra, mintsem a közjóra törekedtek, a kiknek gáncsoskodása miatt» a legjobb törvények is meddők. Ezen egyeseket, a túlságos hatalmú urakat akarják sujtani. A «rend»-et a «szabadosság» ellenére akarják győzelemre segíteni.

Erős csapást mérnek az oligarchákra, midőn kimondják, hogy örökös ispánt nem szabad kinevezni, hogy egy ember nem lehet több megye ispánja, több egyházi javadalom birtokosa, s hogy a nádoron, az országbírón és a bánon kívül senki se viselhessen egynél több hivatalt. Az utolsó pontban csak félig érnek eredményt, mert a király föntartja magának a jogot, hogy a főpapok és a bárók beleegyezésével a szabálytól eltérjen.

A hatalmaskodókat a király nemcsak a rendes biróságok határnapjain, hanem bármikor itélőszéke elé idézheti.

A király büntesse meg azokat, a kik «nyiltan és világosan a törvény ellen» cselekszenek. Ha egyházi a személy,

foszsza meg méltóságától és javadalmaitól, ha báró vagy nemes, vegye el tőle összes birtokait és itélje számkivetésre. Ha a király ezt tenni vonakodnék, a vármegye közönsége járhat el helyette. A közönséges nemesekkel szemben maga hajtsa végre a büntetést, s tegye «közzsákmánynyá» összes vagyonukat. Az előkelők ellen a nádor, az országbíró vagy a főkapitány tartoznak a vármegye nemesi közönségének megkeresésére táborba szállani.

Mátyásnak azon határozatát, hogy minden báró a vármegye hatósága alá tartozik, más alakban megismétlik.

Az urak abbeli kötelességét, hogy birtokaik arányában tartoznak sereget állítani, s hogy egyesek külön banderiumot is kötelesek alakítani, a törvényben újra pontosan meghatározzák.

Az urak függetlenségének szárnyát szegik azzal a határozattal, hogy csapataikat, a zászlósok banderiumait kivéve, a vármegye seregéhez kell csatolniok.

E mellett a király hatalmát is fokozni akarják.

A zálogba adott vagyont vegye vissza, s a jövedelemnek csak felét adja a zálogjog tulajdonosának. Önhatalmulag zálogba semmi javadalmat ne adjon. A ki vele mégis köt ilyen üzletet, veszítse el pénzét.

Az adományok tekintetében emancipálják a királyt a főpapok és a bárók ellenőrzése alól. Száz teleknél nagyobb birtokot is adhat belföldinek.

Mindezek a törvények az állami rend helyreállítását czélozzák; ráismerhetni azonban bennök is a köznemesség uralmi vágyára. Megszólal bennök a nemzet lelkiismerete; de a kormányzati képesség hiánya és a rendi önzés meghiusítják a jó szándékot.

Láttuk például, hogy a hatalmaskodó urak ellen szigorral lépnek föl. De a rend érdekében hozott ezen határozatukban is ott van már az anarchia csirája.

Az elkerülhetetlenül szükséges hierarchikus rendszert és a király tekintélyét teszik tönkre, midőn a vármegye közönségének jogot adnak arra, hogy a király vonakodása esetében helyette eljárjon. A «szabadosságot», nem a «rendet» mozdítja elő, hogy a vármegye nemessége túlteheti magát a király akaratán és közprédára bocsáthatja annak a vagyonát, a kit a király vonakodott elitélni.

A zálogok visszavételénél a köznemesség vezérének, Zápolyának az érdekében kivételt állapít meg a törvény. A részrehajlás, a párttekintet érvényesül a helyes elv helyett.

A köznemesség azonban nem elégszik meg vele, hogy az állam érdekében alkotott törvényekbe becsúsztatja aspiratióit. Arra törekszik, hogy uralmát rendszeres törvényekkel biztosítsa.

Azt hiszi, csak úgy mentheti meg a hazát, ha ő uralkodik benne.

Nem csak azért indítja meg a harczot, hogy egy és más politikai kérdést akarata szerint döntsön el, hanem hogy állandóan biztosítsa magának a felsőbbséget.

Ritka következetességgel öleli föl mindazt, a mi czélhoz juttathatja.

A törvényhozás és a végrehajtó hatalom terén egyaránt magának biztosítja a döntő szót.

A nemzeti gyűlésben uralmát azzal véli megállapítani, hogy a nemesek személyes megjelenését kötelezővé teszi.

Ezzel egy már régóta vajudó kérdés kerül a fölszínre.

Vessünk egy pillantást előzményeire.

Láttuk, hogy Angliában a XIII. század idején a tömeges országos tanácsból a törvény ellenére a képviseleti rendszer fejlődött ki, mert közszükség volt, hogy a nemzeti gyűlés gyakran gyűljön össze és mert a county önkormányzata a képviselet természetes alapjául kinálkozott.*

* 175—181. lapig.

Láttuk azt is, hogy nálunk ez időben nem volt meg sem a reformot mozgató ok, sem az a természetes alap, a melyre állíthatták volna, s hogy ezeknél fogva a régi rendszert, sajnos, föntartották. Azóta azonban mindez megváltozott. A vármegyei önkormányzat már alkalmas reá, hogy a politikai nemzet képviselete belőle kerüljön ki. Az állam czéljaihoz képest szervezett vármegyei társadalomnak a foglalatja már nálunk is a nemzeti gyűlés legtermészetesebb és leghelyesebb alapjává lehetett.

Az adóbeli szükség növekedésével nálunk is mind gyakrabban össze kellett hívni a nemzeti gyűlést. Minden vidéknek és a társadalom minden elemének az érdeke megkivánná, hogy a nemzeti gyűlésben jelen legyen, mert mindenkire súlyosodó terhekről határoznak benne.

A helyzet ezen módosulását nyomon követi a választás elvének hangoztatása. A mint megvannak a föltételek, a melyek Angliában e reformot lehetővé tették, a fejlődés nálunk ugyanerre az útra tér.

Már a XIV. században szokássá kezd válni, hogy a király fölszólítja a vármegyéket bizonyos számu megbizottak választására. Egy pontban azonban eltér a magyar gyakorlat az angoltól. Angliában a király kisebb hűbéresei, a mióta követeket küldenek, elvesztik a jogot, hogy személyesen megjelenjenek a gyűlésben. Nálunk épen maradt minden nemesnek abbeli joga, hogy részt vehet a nemzeti gyűlésben. A követek megválasztásán kívül személyesen élhet törvényhozói jogával. De többé nem köteles ezt a jogát gyakorolni. Nem büntetik meg, ha elmarad a gyűlésből. Érdeke sem követeli meg, hogy benne megjelenjen, mert képviselve van, ha nincs is ott.

Angliában a tömeges országgyűlés végleg megszűnik; nálunk a kormány eltérhet a választás módjától, s a nemességet tömegesen hívhatja meg. A régi rendszerrel

tehát nem hagynak föl. Compromissum jön létre közte és a gyakorlati élet követelményei között. Megszűnik a személyes megjelenés kötelessége. A tömeges megjelenéssel járó teher elkerülhető a nélkül, hogy a hozzávaló jog csorbuljon.

Mi az oka annak, hogy a magyar jog e részben másként fejlődött, mint az angol?

Angliában is, nálunk is az egész reform a közvetetlenül érzett napi szükség nyomása alatt jön létre.

Nem kertész ültette el megállapodott terv szerint az uj növényzetet. A széltől széjjelhordott magvak az égalj és a talaj minémüsége szerint a maguk ösztönéhez képest fejlődnek vagy asznak el. Az uj virányok alakját a természet törvényeinek szabad játéka határozza meg. Tőle nyeri a táj új képét. Ha Angliának némileg más a flórája, mint a mienk, ez onnan van, mert más a termőföldje.

Ha Angliában föntartanák a kisebb koronahűbéresek ama jogát, hogy választott követeik mellett személyesen vegyenek részt a tanácsban, egymással egyenlő elemek egyenlőtlen elbánásban részesülnének. Olyan osztály tartaná fönn régi kiváltságait, a melynek nincs ereje arra, hogy kiváltságos állást vindicáljon magának, s a mely összeolvadt a county azon többi választójával, a ki nem a korona hűbérese. Az egymással egyenlő elemek egyenlő joga annyira természetes. s az ellenkező olyan anomalia lenne, hogy kisérletet sem tesznek reá, hogy a választók egy része ezentúl is tagja maradjon a törvényhozásnak, midőn a másik ki van belőle zárva.

Nálunk a régi jog föntartása nem teremt erőszakos egyenlőtlenséget, mert minden nemest egyforma bánásmódban részesít. Nem ad kiváltságot olyan osztálynak, a mely erőtlen annak föntartására. Nem csak egyesek ragaszkodnak hozzá. Az összes nemességnek érdeke, hogy el ne évüljön. A mint módot találtak reá, hogy ne kelljen mindenkinek a nemzetgyűlésben okvetetlenül megjelennie, s hogy a

régi jog ne legyen sem teher, sem kötelesség, az önmagától meg sem szünhetik. Nem élte magát túl, mint az angol régi forma. Magasabb politikai tekintetek ellene szólottak ugyan; a törvényhozó testület összealakításának határozatlan volta nagy kárunkra volt; de az ilyen szempontok, ha népszerü és sok embert érdeklő kiváltság állja utjukat, csak fokról fokra, csak küzdelmek árán érvényesülnek.

Angliában, mihelyt az új gyakorlat lábra kapott, a király már nem élhet a régivel, mert vele sok ember szerzett jogát sértené meg, mindazokét, a kik eddig nem voltak tagjai a tanácsnak, most pedig választói jogot nyertek. Nálunk ellenben bárki jogának sérelme nélkül tömeges országgyűlést is össze lehet hívni. Az összes választók törvényhozókká lesznek benne.

A XIII. században a megyék életében még részt vettek nem nemes régi várnépek, királyi jobbágyok. Azóta azonban a nem nemes községek vagy városokká alakultak át és mint ilyenek küldöttek követeket az országgyűlésre, vagy nemesekké lettek, vagy pedig az urak hatósága alá kerültek, jobbágyokká váltak és kiszorultak a megye gyűléséből. A választás meghonosításával tehát ezen időben senkisem nyert jogot, mindenki csak veszített. Senkinek magánérdeke nem szegült ellene annak, hogy időnkint tömeges gyűlést is tartsanak. Csak a közérdek szólott ellene. De ha a király pillanatnyi előnye kedvéért elhanyagolja a helyes szervezeti tekinteteket, kitől várhatni ellenállást?

A Magyarországban így létrejött megoldás azonban nem lehetett végleges.

A gyakorlati élet megbékülhet vele; de természetes, hogy a nemzet művelődésével és jogi fogalmai tisztultával a társadalom leglényegesebb szervének is szilárdabb törvényes alakot kell öltenie.

Ha a magánérdekek és a hatalmi viszonyoknak termé-

szetes követelményei nem teremtenek a nemzet számára czélszerű szervezetű és munkabíró törvényhozást, s fele útján áll meg az önmagától létrejött reform, az államférfiaknak válik föladatává, hogy megindítsák a még megteendő lépést.

Már Zsigmond és a főnemesség kisérletet is tesznek reá, hogy a választás legyen az egyedüli törvényes rendszer; de javaslatuk nem találkozik közhelyesléssel.

A régi állapot fönmarad. Míg a társadalom különféle elemei összhangzásban vannak egymással, nincs is égető szükség megváltoztatására. Megél az állam a pongyola szervezettel is. Rendesen czélszerübb formájában működik az országgyűlés. A kormány nem kénytelen a reform erőszakolásával magára zudítani a nemesség haragját, a mely jogáról nem akar lemondani, habár nem él vele.

Mihelyt azonban a köznemesség uralomra tör, ez az állapot az ő érdekeinek sem felel meg. Ő is rendezni akarja az ügyet, de másképpen, mint a kormányzó körök.

Az egyes megbizottakra, a kik huzamosabb ideig tartózkodnak az udvar körében, a kiket a nagyok katonai ereje megfélemlíthet, a kiket hizelgéssel, kegygyel, kitüntetéssel megvesztegethetni, a kiknek meggyőződésére hatni lehet, a kik, mivel rendesen a vagyonosabb és befolyásosabb elemek közül valók, amúgy is fölfogásban és érzésben közel állanak a főurakhoz: ezekre a megbizottakra a köznemesség a maga különleges politikájának a megvédésében föltétlenül nem számíthat.

Az ezerekre rugó nemesség személyes megjelenése ellenben neki biztosítja a felsőbbséget. Nyers ereje egymaga döntő lehet. Ki merne a fegyveres nemzetnek ellenállani? Hogyan lehet az ilyen sokaság meggyőződésére rábeszéléssel, okos szóval hatni?

Egymás hevét lángra lobbantják. A habozókat is magával ragadja a tömeg vad szenvedélye.

Ezért ellensége a köznemesség a választási rendszernek. Ezért hangoztatja, midőn uralomra tör, a személyes megjelenés kötelességét. Igy tett már III. Endre idejében, így tett a XV. században, mikor Hunyadi kormányzósága alatt önálló tényező kezd lenni. Ekkor állapítják meg újra, hogy a szegények kivételével minden nemes tartozik az országgyűlésen résztvenni.

Mátyás megválasztását a köznemesség nagy száma biztosította. A fölkorbácsolt szenvedélyű tömeg elnémít minden ellenállást, s jelöltjét egyhangú kikiáltás emeli a trónra. E tapasztalata után hogyne tulajdonított volna a köznemesség nagy jelentőséget a személyes megjelenés jogának?

A Szilágyi kormányzósága idején alkotott első törvényben ezért újra megszabják, hogy az évenkint tartandó országgyűlésen az összes országlakosoknak büntetés terhe mellett fejenként kell jelen lenniök.

De a kormányzat érdeke és a gyakorlati élet követelményei állandó ellenállást fejtenek ki a papiron megszabott ezen kötelesség ellen.

Mátyásnak éppen nem lehetett kedvére a chaotikus tömegek törvényhozása. Neki, a ki törvénybe iktatja, hogy «illő dolog, hogy a királyok és fejedelmek» «nemcsak fegyverekkel, hanem törvényekkel is ékeskedjenek», a ki codificálni akarja a szokásjogot, a kinek egyik törvénye 78 czikkelyt foglal magában, neki éreznie kellett, hogy gyülevész néppel czélt nem érhet. Különb munkatársakra volt szüksége. Nem remény-kedhetett benne, hogy a vásárszerű jelenetek közepett «jó és állandó intézményeket» alkosson és nevének örök emléket szerezzen.

Mátyás tehát az első néhány országgyűlés után a törvény ellenére ismételten követek küldésére szólítja fel a nemeseket.

Az országgyűlés gyakori összehívása miatt oly terhes

lett volna a fejenkénti megjelenés, hogy a politikai szenvedélyek csillapultával maga a köznemesség is megnyugszik a választás rendszerében. Az 1471-diki törvény már szabad kezet ad a királynak a tömeges gyűlések mellőzésére. Meghatározza, hogy az összes országlakosoknak országgyűlést tartozik a király hirdetni; de egyetlen szóval sem említi, hogy benne minden nemesnek meg kell jelennie, a mint tette az 1291., az 1447. és az 1458-diki törvény. E formula lehetővé teszi, hogy a király képviseleti gyűlést tartson, a nélkül, hogy a törvény betűjét megsértse. A törvény parancsának megfelel, ha, mint például 1486-ban teszi, «az összes főpapoknak, báróknak, előkelőknek és más nemeseknek országgyűlés tartását» rendeli el. Az összes országlakosok jelenléte nem lévén megállapítva, azt a küldöttek összejövetele pótolja. Az összes országlakosok gyűlését a személyesen megjelent előkelők és azon «többi nemesek» alkotják, a kiket, mint az 1486-diki törvény mondja, «minden vármegyéből megválasztottak és a kik az országot képviselik».

Mátyás ezen reformja óta a nemzeti gyűlésnek választás útján való összealakítása megszünt törvényellenes lenni. A mi Zsigmond idejében puszta gyakorlat volt, törvényessé válik; de többet Mátyás sem ér el. Ebben a kérdésben is megelégszik annyi eredménynyel, a mennyit nagy visszatetszés keltése és küzdelem nélkül ki bír vívni. Hogy keze szabadságát megóvhassa, beéri a fél eredménynyel. A választási eljárást nem szabályozza, s nem törli el a nemesek azon jogát, hogy a megyék követei mellett személyesen is megjelenhetnek a nemzetgyűlésben.

Mátyás után azonban ez az eredmény is kérdésessé válik.

A Jagellók idejében a köznemesség újra a hatalomért küzdve, természetesen újra a régi hagyományokhoz folyamodik.

Bizonyos intézmények összefüggését bizonyos közállapotokkal, s az általános viszonyoknak az egyesek akaratát befolyásoló nagy hatalmát alig bizonyítja valami inkább, mint az a tény, hogy századok multán, más vezérek, fölfogások, műveltség, látókör és érdekek ellenére, az általános politikai helyzet hasonlatossága esetében rendesen egymással rokon gondolatok és törekvések támadnak.

Most is ez történik.

Mihelyt a köznemesség uralomra tör, mindig ugyanazokhoz a combinatiókhoz folyamodik. A korok különfélesége csak a részletekben, a czéltudatosság és ügyesség mértékében mutatkozik.

A köznemesség most is ugyanazokat az intézkedéseket kivánja életbeléptetni, a melyekért III. Endre idejében és Hunyadi korában küzdött; de nagyobb körültekintést és következetességet tanusít.

Mindenekelőtt el akarja hárítani a személyes megjelenés útjában álló gyakorlati nehézségeket.

1492-ben a rendek még Mátyás törvényeinek az alapján állanak. Még elismerik, hogy a király az országgyűlésre a nemességet «egyetemben vagy egyébként» azaz képviseletét hívhatja meg; de meg akarják szüntetni az okokat, a melyek a nemesség tömeges megjelenését akadályozzák és a melyek a képviseleti rendszernek kedveznek.

A szegénysorsú nemes sokáig nem időzhetik a gyakran tartott gyűlés színhelyén. Nem bírja meg a költségeket. Ezért fődolog, hogy a tárgyalások idejét rövidre szabják. Kimondják tehát, hogy négy nappal a kitűzött idő után senkire sem kell várni, s a kik elmaradnak, a létrehozott végzéseket el tartoznak fogadni.

1495-ben már messzebb mennek.

Törvénybe iktatják, hogy ezentúl nem szabad a megyéket választás útján képviseltetni, s minden nemesnek szemé-

lyesen kell az országgyűlésen megjelennie. Sok helyes törekvés szép eredménye ezzel elenyészik.

A király egy hónappal az országgyűlés összeülése előtt bocsássa ki a meghivó leveleket, hogy a kitűzött napon mindenki ott lehessen.

A király minden fontos ügyet eleve készíttessen elő a bárók tanácsában. Ezzel elejét veszik annak, a mit eddig a nagyok taktikából sokszor megtettek, hogy a tárgyalások megkezdését, előzetes megbeszélések ürügyével, halogassák.

1498-ban kimondják, hogy tizenöt nap alatt be kell végezni az országgyűlést. A ki meg nem jelenik vagy elkésik, büntetést kap, úgyszintén az ispán, a ki valakinek megengedné, hogy elmaradjon.

E reformokkal a köznemesség a nemzeti gyűlésben mindenhatóvá lesz.

Még csak az van hátra, hogy e gyűlés hatalmi körét tágítsák, vagy legalább szabatosan meghatározzák. 1495-ben, midőn törvénybe iktatják a személyes megjelenés kötelességét, azt is kimondják, hogy az országgyűlés »egyetértő tanácsával« kell mindent megállapitani, »a mit az ország javára és hasznára tenni kell«. Ezzel az általános kijelentéssel minden fontos ügyet az országgyűlés hatáskörébe vonnak.

Törvénybe iktatják azt a tételt, a mely ez ideig is megfelelt a közmeggyőződésnek. A parlament domináló állását az államban újra megerősitik.

Ugyanezen törvény szerint a hűtlenség esete fölött az országgyűlés színe előtt kell biráskodni.

1500-ban a koronaőrök választásának a jogát az országgyűlésre ruházzák.

Ezzel és a hűtlenségi esetekben való biráskodásról hozott határozatukkal a nagyoknak 1490-ben szerzett jogait nyirbálják meg. A mit akkor a nagyok a maguk számára meg-

állapítottak, azt most az országgyűlés hatáskörébe utasítják.

1504-ben az országgyűlés legsarkalatosabb jogát és legerősebb hatalmi eszközét, az adómegajánlás monopoliumát, újra és félre nem érthető szabatossággal állapítják meg. Sem vármegyének, sem egyesnek ne legyen megengedve, hogy a királyt önkényt pénzbeli segítségben részesítse. A ki országgyűlésileg meg nem szavazott adót fizet, azt rekeszszék ki a nemesség köréből.

De a köznemesség befolyása alatt állott ezen országgyűléseknek nagy hatalma sem elégséges a köznemesek suprematiájának megalapítására.

Az időnkint összehívott országgyűlés nem képes az állam mindennapi munkáját végezni. Az állami teendők nagy körét csak állandóan működő hatóságok intézhetik. A végrehajtás, a tulajdonképpen való kormányzás ezért a király és közegei kezében maradt.

A személyes megjelenés kötelességére alapított országgyűlésekkel járó teher, akármennyire sikerült a tárgyalásokat megrövidíteni, oly súlyos, hogy a gyakori országgyűlések lehetetlenekké válnak.

Míg régebben a nemzet azt követelte, hogy évenkint tartsanak országgyűlést, 1498-ban azt a szabályt állítják fel, hogy csak minden harmadik évben kell országgyűlést tartani.

Annál sürgetőbb a szükség, hogy a végrehajtó hatalmat állandóan függő viszonyba juttassák a köznemességtől.

Vannak idők, a mikor az emberek a legmerészebb vállalkozásokra szánják el magukat, a mikor százados bajokon is egyszerre akarnak segíteni. Ilyen volt nálunk a mohácsi vészt megelőzött kor. Verbőczy nemessége semmiféle nehézségtől sem riad vissza.

Neki bátorodnak a problemának, a melyet a középkorban megoldani sehol nem tudtak, annak a problemá-

nak, hogy a végrehajtó hatalmat rendszeres módon függő viszonyba juttassák a rendektől.

Meg kell vallani, hogy e kérdés megoldásának szüksége most sürgetőbb is volt, mint azelőtt.

Zsigmond korának méltatásakor rámutattam arra, hogy szerves reformoknak, a végrehajtó hatalom és a törvényhozás közötti viszony átalakításának vágya nem támadt a társadalomban, mert ugyanazok a tényezők szabtak irányt az országgyűlésnek és a kormánynak. Most ez megváltozott. Az önálló politikai czélokat kitűzött köznemesség uralkodik az országyűlésen. A végrehajtó hatalom ellenben még a király és a főrendek befolyása alatt áll.

A gyönge Ulászló mellett az állami élet egységes vezetése csak úgy biztosítható, ha vagy a főnemesség pártja uralkodik az országgyűlés fölött is, vagy ha a köznemesek megszerzik maguknak a végrehajtó hatalmat is.

Midőn 1495-ben az országgyűlést úgy szervezik, hogy a tömeg uralkodik benne, elkerülhetetlenné válik, hogy a megoldás utóbbi módjával tegyenek kisérletet. A história ebben is ismétlődik. Ugyanazok az okok ugyanazokat az eredményeket szülik.

A XVI. században a nemesség ugyanazon az úton jár, a melyen a XIII. században megindult. Miként akkor, most is uralkodni akar az államon; most is a fejenkint való megjelenés kötelezettségének a kimondásával biztosítja magának az országgyűlésen a túlsúlyt. Miként akkor, most is a végrehajtó hatalmat a maga befolyása alá akarja helyezni. Az eszközök is, a melyekkel e czélból él, hasonlók azokhoz, a melyeket elődei használtak. A mint majd látjuk, a két esetben az eredmény is hasonló.

Az első Árpádok idejében a törvényhozást is, a végrehajtást is a király jogának tekintik;* de a rendek szabad

* 125—128. lapig.

szelleménél, egységes vezetésénél és nagy hatalmánál fogva a király nélkülök e joggal nem élhet.

Jogainak egy részét a nemzet összességével együtt, másik részét a nemzetnek bizonyos elemeivel gyakorolja. Nem irott törvények, hanem a közállapotok és a hatalmi viszonyok, a melyek a szokásokat és a törvényeket szülik, valamint a királyságnál régibb nemzeti traditiók kényszerítik reá. Hogy minő hatáskörben osztozik meg az egész nemzettel, minőben a nemzet vezető tagjaival, azt nagyrészt az ügyek természete határozza meg. A mi időről-időre intézhető el, a mit tanácsos több ember részvételével megállapítani, a mi olyan tekintélyt követel, hogy csak az összesség szentesítése adhatja meg, azt rendesen a nemzeti gyűlésben tárgyaltatja. Azokat az ügyeket, a melyeket a tömegek nem értenek meg, a melyek őket nem is érdeklik, a melyek naponkint fölmerülnek és állandó elveken alapuló szakadatlan munkát követelnek, azokat rendesen tanácsa elé terjeszti.

Eltérések is fordulnak elő. Néha a pillanatnyi helyzet hatásánál fogva, a különböző egyéniségek különböző véleményénél fogva, a nagyobb gyűlés végzi, a mit a kisebb szokott intézni, vagy megfordítva. A dolgok természete és az ehhez simuló præcedensek ereje azonban fokról-fokra állandó szokásokat és jogi fölfogásokat teremt, s legalább nagy vonásaiban szabályozza és egymástól megkülönbözteti a két intézmény hatáskörét.

Róbert Károly a tanácscsal végzi ugyan az összes tennivalókat, utána azonban megint a régi állapot támad föl, s az országgyűlések vonják magukhoz a törvények alkotását és az adók kivetését, a tanács pedig mindinkább csupán a kormányzati teendőkre szorítkozik.

A hatáskörök különválasztásával a két rendi intézmény közjogi jelleme is mindinkább eltér egymástól.

Azon ügyekben, a melyekben a nemzeti gyűlés szokott határozni, megszűnik a király korlátlan hatalma, s csak a két akarat megegyezése útján jöhet létre érvényes végzés; a többiben ellenben a király szabadabb elhatározást tart fönn magának. A nemzeti gyűlés, mint a királylyal egyenlő tényező, osztozkodik vele a jogban, a tanács ellenben csupán véleményt nyilvánít, a nélkül, hogy a királyt szabad elhatározásában korlátozná. Eszköze, közege a királynak. A király annak az ellenkezőjét is megállapíthatja, a mit a tanács javasol.

A nemzeti gyűlés összehivását és összealakítását is a királyi akarat szabad elhatározásától elvonják; törvény állapítja meg, hogy mely időközökben kell gyűlést tartani, s törvény biztosítja minden nemes jogát, hogy benne résztvegyen.

A királynak ezentúl is annyiban szabad ugyan a keze, hogy még ő határozza meg, hogy az egész közönség személyesen tartozik-e benne megjelenni, vagy küldöttekkel helyettesíttetheti-e magát, s rajta áll, meghívni a gyűlésre a városok képviselőit, azzal a fictióval, hogy a város egy nemesével azonos jogot kap. A nemzeti gyűlés tekintetében megóvott szabad akarata azonban mégis sokkal szűkebb körű, mint a királyi tanács dolgában.

A szokás szerint minden főpap, báró és előkelő tagja a tanácsnak. De kik tekinthetők báróknak és előkelőknek? E részben a király választása aligha volt szorosan korlátozva. A magyar főnemesi családok sorában beálló gyors változások és annak a lehetősége, hogy a korona egyre új meg új embereket emel a főrendek közé; valamint a magyar fölfogásnak némi kivételek ellenére soha meg nem szünő azon alapvonása, hogy a közjog nem egyeseknek örökölhető magánjoga, mindez megakadályozza, hogy a királyi tanácsban való részvétel egyes egyének és családok privilegiuma legyen.

A király aligha volt kötelezve minden főpapot, bárót és előkelőt, még azokat is, a kik a közfölfogás és valóságos hatalmuk szerint kétségtelenül az elsők közül valók voltak, s a kik hében-korban a királyi udvarban tényleg meg is jelentek, mindannyiszor meghívni. A tanács nélkülök is eljárhatott teendőiben.

Valószinű, hogy az udvarnál időző királyi méltóságok és tisztviselők képezték a rendesen működő tanácsot. Időről időre választott köznemes tagjai is voltak. Ismerjük a III. Endre korában tett kisérletet, hogy a tanácsot teljesen átalakítsák és az országgyűlés alá rendeljék.

De ez a kisérlet nem bír állandó szervezetet teremteni. Mária királynő idejében új próbát tesznek a köznemesek részvételének a biztosítására.

Hunyadi János és Mátyás korában állandóbbá lesz a köznemesek részvétele a tanácsban. Főleg birói teendők elintézése végett bizonyos számú tagot rendel belé az országgyűlés, a kiknek más ügyekhez is van hozzászólásuk.

A tanács vezető eleme azonban a főnemesség marad. Azon törvények, a melyek a tanácsnak a király egyes kormányzati tényeihez való hozzájárulását kikötik, a «főpapokat és bárókat» szokták említeni. Úgy tetszik, hogy csak őket tekintik igazi tanácsosoknak. A pár köznemesnek, a nagyobb számú és tekintélyű főúr mellett, alárendelt szerep jutott.

Ilyen volt a tanács összealkotása és hatásköre, a mikor a köznemesség arra kezdte irányítani törekvését, hogy általa ő vezesse a királyi kormányzatot.

Hogy czélt érhessen, két irányban kellett módosítania a tanács szervezetét.

A köznemességet, azaz az országgyűlést, hatalmának központját uralkodóvá kellett benne tennie, s biztosítania kellett azt, hogy a tanács irányítsa a király elhatározását.

1495-ben teszik meg az első lépést. A régi hagyomá-

nyokat követve, szerényen indulnak meg. Beérik vele, hogy a tanácsnak nyolczados törvényszékéhez tizennégy nemes ülnök neveztessék ki. Ezek még csak birói functiót végeznek és a királyi tanács politikai természetű tárgyalásaiban nem vesznek részt. A király nevezi ki őket és gondoskodik javadalmazásukról.

1498-ban egy lépéssel tovább mennek. A nyolczados törvényszék köznemes ülnökei számát tizenhatra emelik, s közülök nyolcznak jogot adnak, hogy a tanács minden ülésében részt vegyen. Ez a nyolcz ülnök már nem csak arra tesz fogadalmat, mint eddig, hogy pártatlanul itélkezik, hanem megesküszik, hogy a tanácsban «hűségesen és titoktartás mellett fog mindent a közügy javára és hasznára megbeszélni». Ők már a tulajdonképpeni kormánytanács tagjai. Kapocs is támad közöttük és az országgyűlés között, mert a király helyett a király és az országlakosok együtt választják meg őket. Állásuk természetét azzal is kidomborítják, hogy a köznemes ülnököket az országlakosok külön adó utján, a főnemeseket pedig osztálytársaik fizetik. Hivatásuk, hogy a rendi befolyást a királylyal szemben az ő saját tanácsában képviseljék, a minél fogva nem is tőle kapják javadalmazásukat, hanem megbizójuktól, a rendektől.

1500-ban megint tért hódítanak. A nyolczados törvényszék összes tagjai, tehát négy főpap, négy főur és mind a tizenhat köznemes jogot nyernek, hogy a tanácsnak bármely közügyet tárgyaló üléseiben is részt vegyenek, a mi a két előbbire nézve nem vívmány, mert ők állásuknál fogva tagjai a tanácsnak, a politikai tanácsban ülésező köznemesek számát ellenben megkétszerezi.

Az ülnökök fele, négy főúr és nyolcz köznemes, mindig Budán tartozik lakni s köteles a tanács minden ülésében részt venni. A tanács állandó magvának többségét tehát a köznemesek alkotják.

Arról is gondoskodik a törvény, hogy ez a szűkebb tanács állandóan összefüggésben maradjon az országgyűléssel. Nem azért küzdenek, hogy a köznemes mint egyén az államban érvényesüljön, s hogy megnyilják előtte a hatalom útja, mert ez eddig sem volt előle elzárva, hanem azért, hogy a köznemesek politikai pártja uralkodjék az államban.

Akárhány köznemes ül a tanácsban, ha nem marad összefüggésben a köznemesség zömével, az országgyűlést vezető párttal, a kitűzött czél nincs elérve.

1500-ban azzal biztosítják a nemzeti gyűlés befolyását a tanácsra, hogy az ülnököket csak három évre választják.

A tanács függését az országgyűléstől azzal is fokozzák, hogy 1507-ben az ülnökök kötelességévé teszik, hogy följelentsék az országgyűlésnek, ha valaki a tanácsban a közjó, az ország szabadsága és törvényei ellen cselekszik.

Az országgyűlés büntető keze alá vetik a kormányt. Nem csak törvénytelen tetteiért, hanem a közjóval ellenkező politikájáért is lakoljon a tanácsos, még pedig a király itélőszéke előtt is, a nemzeté előtt is.

Mindezen határozatok nagy befolyáshoz juttatják a köznemességet az országtanács keretén belül.

Míg 1495-ben a köznemesek még csak a birói ügyek elintézésében vehettek részt, Ulászló uralkodásának a vége felé már ők alkotják az állami ügyekkel foglalkozó tanács állandóan működő tagjainak a többségét. Míg 1495-ben a tanács a király közege, Ulászló uralkodásának a vége felé a választás, a fizetés, a felelősség útján a nemzeti gyűlés szervévé alakul át.

Még csak az kellett, hogy a királyt magát rendeljék alá a tanácsnak. 1507-ben ezt is megteszik; III. Endre törvényeinek a példája szerint kimondják, hogy a király az országos ügyeket csak a tanácscsal együtt intézheti, s

érvénytelen, a mit ennek a tudtán kívül rendel el. Ezzel betetőzik művöket.

A köznemesség a közigazgatás alsó hatóságairól sem feledkezik meg. Itt is uralomra tör.

1495-ben kimondják, hogy az ispán, alispán és szolgabiró csak a megye közönségének meghatalmazása alapján teljesíthet bárminemű végrehajtást, s hogy az a tisztviselő, a ki ilyen levél nélkül akarna eljárni, megbüntetendő. Erre is az a bizalmatlanság indíthatta őket, a melyet a királyi ellenőrzés és az előkelő állásokat elfoglalt nagyok iránt éreztek. A megyei köznemességre ruházzák a közigazgatási hatalmat. A király tisztviselője is csak az ő megbizásukból merítse jogait.

Ugyanettől a szellemtől indíttatva, 1500-ban kimondják a rendek, hogy a főispánt, a ki a nem zászlós urak csapatainak a megyéihez csatolásában hanyagul járna el, a megye közönsége büntesse meg. A főispán felelős a megye nemessége előtt. A király megbizottját is alá rendelik a vármegyének.

1504-ben pedig kimondják, hogy az ispán a megye közönségének megegyezése nélkül alispánt ne válaszszon. Az ispánok segédje, mert ez ideig az volt az alispán, a megye tisztviselőjévé kezd átalakulni.

Mindezen határozatok ugyanannak az egy politikai eszmének a következményei. A köznemesség uralkodni akar az állami élet egész vonalán. Hatalmának a gyökerei a központban az országgyűlés, a megyékben a nemesi közönség.

Az elsőnek a jogköre kiterjed minden fontos országos ügyre.

A vidéken a megye ugyanezt a szerepkört kezdi betölteni. Döntő befolyást adnak neki a királyi hivatalnokok választására és ügykezelésére.

De kérdéses, hogy czélt érhetni-e ezzel a politikával. Kérdéses, hogy sikerülhet-e a köznemességnek nem csak a törvényhozáson uralkodni, hanem az állam kormányzatát, a király és a főurak hátraszorításával, tényleg közvetlenül vezetni.

A társadalom természetes súlypontja ez időben még nincs a köznemességben. Uralma ezért még természetellenes.

A kisérletet, a melyről szó van, nem azért tették, mert a vezetésre képes erő ösztönszerüleg érvényre jutásra tört, hanem azért, mert az állam természetes vezetői nagy bűnöket követtek el. Szomorú idők vártak az államra, mert lejárták magukat, a kiket pótolni még nem lehetett. Elkerülhetetlen lett a válság, mert eljátszották a bizalmat a nemzetnek még mindig természetes vezérei, a király és a főnemesek. A köznemesek a porba ejtett kormányrudat kezökbe akarják ragadni, de nem birják kezelni, mert a kik elejtették, még mindig hatalmasak és tekintélyesek, s nem engedelmeskednek nekik, a kik máskülönben alárendelt helyzetben vannak.

A köznemesek állami conceptiója sok részében nem valósulhat meg. A szervezet, a melyet létrehoznak, nem functionálhat jól.

A papiron ugyan döntő befolyást biztosítanak maguknak a törvényhozásra, az életben azonban még ezt sem érik el. Ha nézzük az országgyűlésre vonatkozó határozataikat, világossá válik, hogy lehetetlenséget akartak. Az országot érdeklő minden ügy a nemzeti gyűlés elé való, így szól az egyik törvényök. A másik meg azt mondja, hogy tizenöt nap alatt be kell fejezni az országgyűlési tárgyalásokat.

De lehetséges-e tizenöt nap alatt az állam minden ügyét elintézni? Nem hibából támasztották ezt az absurd

követelést; rendszerükből következett, hogy lehetetlen dolgokat codificáljanak. A nemzeti gyűlés volt befolyásuk forrása. Ha uralkodni akartak az államon, lehetőleg sok ügyet kellett az országgyűlés jogkörébe utalni. Ha meg a tömeg jelenlétét is biztosítani akarták e gyűlésekben, rövidre kellett szabni a tárgyalás idejét. Egyik határozatuk sem volt fölösleges, együttvéve azonban keresztülvihetetlenek voltak. Nincs miért csodálkozni rajta. Természetellenes dolgot csak természetellenes eszközökkel lehet föntartani. Igy is csak fél sikerrel és ideig-óráig.

A törvény ellenére a köznemesek gyakran nem jelennek meg tömegesen. A törvény ellenére a király választásra szólítja fel a megyéket. A törvény ellenére a nemesség engedelmeskedik. A törvény ellenére sok és fontos tárgy elintézése annyira elhúzódik, hogy a megjelent tömegek a törvény ellenére odahagyják az országgyűlést. Megbizottakra ruházzák a munka befejezését. Az élet követelményei erősebbek az irott jognál, s a mi még több, a politika szenvedélyeinél is.

A főrendeknek így nem egyszer van módjukban élni az előnyökkel, a melyektől őket meg akarták fosztani.

A köznemesek uralmának gyönge alapját maga az az aggodalmuk is bizonyítja, a melynél fogva a választást ki akarták küszöbölni a nemzet szokásai közül. Ha olyan kevés az ereje a középosztálynak, hogy a maga megbizottjaira sem számíthat, s csak a tömeges megjelenés esetében, csak az ő közvetlen ellenőrzése perczeiben bízhatik meg saját tagjaiban, miként remélheti, hogy kezében tartsa a végrehajtó hatalmat, a melyet a tömeg nem gyakorolhat? Ha a csak néhány hétre megválasztott képviselőt ellenséges befolyás hatalmába kerítheti, hogyan lehetett arra számítani, hogy a kormányzat körében állandóan működő köznemes megóvja a hűséget küldőivel szemben?

Az a befolyás, a mely a megbizottat lábáról leveri, nem ejti-e módját, hogy magára a tömegre is hasson?

A bizalmatlanság jogosult is volt. A társadalmi felsőbbség, a nagy vagyon és a nagy hatalom, a melylyel a főurak birtak, a nemesség összetartását még a tömeges gyűléseken is meg tudja bontani. A főuraknak nagy a clientelájuk a nemesség soraiban. A kik az ő váraik és katonáik közelében az ő hatalmuk befolyása alatt élnek, a kik őket különböző minőségben szolgálják, a kik az ő pénzükre rászorulnak, azok az országgyűlésen is az ő vezetésöket követik, a tőlük kiadott jelszavakat hangoztatják a chaotikus tömegben, s megosztván a nemességet, nem egyszer többségre is tesznek szert. A gyűléseken korteskedések folynak. A választás szinhelyéről e gyűlésekbe helyezkednek át a lélekvásárlás kisérletei. Ellene hiába való minden törvény. Van, a ki hajlandó eladni szavazatát, mert nagyobb jelentőséget tulajdonít a pénznek, mint a politikának; s van, a ki megvásárolni hajlandó a szavazatot, mert többet ér neki a hatalom, mint a pénz. A kereslet és kinálat törvénye szerint tehát létre kellett jönnie az alkunak. Mivel a köznemesek egy része még annyira műveletlen és szegény, hogy a politika szövevényes részletkérdéseiben nem járatos, s nincs bennök megállapodott véleménye, s mivel a főnemesek hatalma még reális, nincs olyan rendszabály, a mely az utóbbiak befolyását állandóan leszoríthatná. Csak a mesterségesen szított szenvedelmeknek sikerül ideig-óráig a hatalom és a tekintély valóságos megoszlásával ellentétben levő rendet föntartani.

A köznemesek még hatalmuk középpontjában sem birják meggátolni ellenségeik bénító hatását. Egy alkalommal a nemzetgyűlés szinhelyén véres bárdot függesztenek egy fára és megesküsznek, hogy megölik vele, a ki egyenetlenséget támaszt közöttük.

Ha így kell védekezniök a maguk osztálybeliei ellen hatalmuk központjában, nem csodálkozhatni rajta, hogy a kormányzat terén még kevésbbé birják uralmukat föntartani és állandóan biztosítani.

Azon törvények, a melyeknek az a czéljok, hogy a királyi kormányzatot a tanácsra ruházzák, a tanácsot meg a köznemesség befolyása alá vessék, maguk is tökéletlenek. Az elméleti alkotás fogyatkozásait az élet kirivóbbakká teszi.

A király nincs teljesen tanácsának kiszolgáltatva, mert a törvény csak azt mondja, hogy érvénytelen az a rendelkezése, a melyről a tanácsnak nincs tudomása. Midőn 1490-ben a nagyok befolyásukat törvényesen biztosították, világosan kijelentették, hogy a bárók és főpapok «kifejezett beleegyezése és szabad és önkéntes elhatározása nélkül» a király ne intézkedhessék. Most ellenben nincs szó megegyezésről, hanem csak tudomásról.

Lehetséges, hogy a törvény szándéka most is messzebb ment, s hogy az udvar hívei csúsztatták be a szövegbe a kétértelmű szavakat. Hatalmuk éppen állandó jelenlétükön és a tulajdonképpeni kormányzat folytonos vezetésén alapult. A népgyűlés csak az általános elveket állapítja meg, s belefáradva a munkába, szétoszlik. A mi még tenni való van, azt kormányzáshoz szokott hivatalok végzik el, ezek pedig a nagyok befolyása alatt állanak. Nem lehetetlen, hogy a köznemesség vívmányait ezen az úton a lehető minimumra reducálták, s hogy a határozatot, a melylyel teljes hatalmat akart magának biztosítani, kétes értékű szóval fejezték ki.

A tanács fölött a föltétlen uralmat sem tudták maguknak megszerezni a köznemesek.

Igaz, hogy azon részének, a mely a király környezetében tartozott mindig lenni, ők alkották a többségét; de

a tanács tagjai maradtak mind a nagy urak. A zászlós urakat, a nagy vagyonú főnemeseket, a kiknek csapatai nélkül az ellenséggel szemben eredményt érni nem lehetett, a kikben az állami élet természetszerüleg összpontosult, a kiknek befolyása alól a legerősebb királyok sem vonhatták ki magukat, a kiknek szavára Mátyás is hallgatott, ezeket az igazi hatalmakat a tanács köréből kizárni még nem merték. A külföldi fejedelmek a szerződések végrehajtásában csak akkor biznak meg, ha a nagyok is aláirják. Hogyan rekeszszék ki az udvarból őket, a kiknek ekkora a tekintélyök? Midőn 1500-ban az ülnökök számát szaporítják, a törvény ki is jelenti, hogy a király többi tanácsosa, azaz a bárók és főpapok, «a kik egyébként a király tanácsában ülnek», mindig «a megszokott módon» bebocsátandók. Az a törvény, a mely a király cselekedetei érvényességét a tanács előzetes tudtának a föltételéhez köti, az ülnökökön kívül a többi tanácsosról szintén szól. E szerint a köznemesség nem számíthat a többségnek, a tekintélyesebb résznek a támogatására.

Különben is a végrehajtó hatalom tulajdonképpeni szerve nem a tanács, hanem az országos hivatal. A nádor, a kanczellár, a kincstartó, az országbiró, a bán, a vajda alkotják a hatóságokat. Az ő parancsaikra szokott reá a nemzet. A hivatalok nekik vannak alárendelve. A közügyek lebonyolítása, a tulajdonképpeni intézkedés joga és kötelessége rájuk tartozik. A közszolgálatnak állandóan ők állanak az élén. A pár évre választott ülnöknek, a ki tanácskozik, de nem parancsol, a kinek nincsenek közegei, a kinek tekintélyét nem emeli a hagyomány, alárendelt szerep jut.

Ezt a tulajdonképpeni közigazgatást kellett volna a köznemességnek a maga befolyása alá hajtani. E nélkül a hatalmat könnyen kicsavarják a kezéből.

De ezt még az elmélet terén sem éri el. A király adományozza a méltóságokat. Igaz, hogy meg kell hallgatnia a tanácsot, de nem az országlakosokat, s csak meghallgatni, nem pedig követni. A nádori állást választás utján töltik ugyan be, de az udvari párt az ügy fontosságának az érzetében megfeszíti az erejét és győzelemre segíti jelöltjét. Az ügyesebb taktika a főnemeseknek biztosítja a diadalt. Ők képesebbek, mint a köznemesek tömege, a döntő percz bekövetkeztét megérteni, s a kellő alkalomkor erejöket teljes mértékben kifejteni.

A mit a köznemesség elér, azt is jó részben nem önerejének köszöni, hanem annak a szövetségnek, a melyet Szapolyaival kötött. A leghatalmasabb oligarcha támogatása nélkül a köznemesség törvény erejére sem emelheti kivánságait. Magából ebből is nem kell-e reá nagy bajoknak származniok? Nem forog-e az olyan elv, a mely ellentétes irányú erő segítségére szorul, abban a veszedelemben, hogy a siker napján kijátszák? Könnyen megeshetik rajta, hogy az fordítja a maga javára, a kinek hasznát akarta venni.

A Szapolyaival kötött szövetség más bajt is okoz. Szapolyai elhatalmasodása a királyi házat fenyegeti. A köznemességre támaszkodva, elfoglalhatja a trónt. Az egyébképpen akarat nélkül való királyt az önfentartás ösztöne arra sarkalja, hogy védekezzék e veszély ellen. Ellenségévé lesz a köznemesség egész mozgalmának, s a főurakkal tart, a kik szintén félnek Szapolyaitól. Az alkotmányjogi és a hatalmi kérdés a dynastia kérdésévé lesz. A köznemesség, a mely pedig, miként láttuk, a király hatalmát is növelni szeretné, mert érzi, hogy az országnak valódi uralkodóra van szüksége, akarata ellenére ellenségévé lesz a királynak.

Szapolyai becsvágya útját állja az egyetlen megoldásnak, a mely a kor bajain segíthet: a szövetségnek a király és a köznemesség között. Egymás karjába hajtva a királyt

és a főurakat, olyan ellenséget teremt, a melynek kezéből a legczélszerűbbeknek tetsző törvények sem ragadhatják ki a kormányzatot. A király és a főnemesség együtt véve könnyen ellensúlyozzák a köznemességet, könnyen kijátszák a törvényben biztosított jogát.

Eddig a király és a főnemesség egymással küzdöttek az elsőségért. A köznemesség rendesen majd az egyiket, majd a másikat követte. Most, mikor eleibök akar vágni, régi vezetői összeverődnek és ellene fordulnak. Az új elem túlvitt igényei ellen a régi tekintélyek egyesülnek.

Mindezeknél fogva a köznemesség Ulászló életében czélját el nem éri. A napi politika concret kérdéseiben nem bir vezetni. Annak ellenére, hogy az állam szervezetét reformálta, a politikában nem az ő akarata dönt.

Mátyás halála után reactio állott be az ő kormányzati rendszere ellen. Az absolut jót követelő közvélemény rendesen igazságtalanul itéli meg a kormányt, a mely alatt él. Nincs uralkodás hiba és baj nélkül. A fogyatkozások, míg közvetlenül érezni a hatásukat, sokszor vakká teszik az embert a rendszer áldásai iránt. Ha azonban a következő kormányzat rosszabb, a közvélemény rendesen átcsap az előbbinek túlhajtott magasztalásába, s az elmult napokban csupa jót talál. Az olyan szomoruságos kor, mint a milyen az Ulászlóé volt, a Mátyásénál tökéletlenebb uralkodást is képes lett volna dicsfénynyel övezni. Természetes tehát, hogy Mátyás emléke vakítóan ragyog. Midőn a köznemesek az állam bomlását látják, a gyógyítást az előbbeni állapot helyreállításában keresik. Legjellemzőbb tulajdonságában, a nemzeti királyságban látják Mátyás dicső korának az alapját. A nemzeti királyság helyreállításában keresik az ország üdvét. Politikájuknak ez a fő gyakorlati czélja. Úgy hiszem, hogy tévednek; de hazafias érzelemből fakadt e gondolatuk is.

Bizonyos, hogy a legkivánatosabb a nemzeti király.

Valamely idegen országgal való kapcsolat mindig bajt okoz. De nehéz, majdnem lehetetlen nemzeti dynastiát találni, ha nincs olyan, a melyet a mult fölmagasztalt és szentesített, vagy ha nem forognak fönn olyan rendkívüli körülmények, a melyek egy embert a többi fölé emelnek. Királylyá tenni valakit, a ki nem királynak való, csupán azért, mert a nemzet tagja, szerencsétlen gondolat. Különösen olyan időben, a milyen a Mátyás utáni volt. Midőn a török veszély fenyeget és nyugaton a Habsburg-dynastia következetesen tör a magyar trónra, középszerű egyéniség erőszakos megválasztása, a kinek sem kiváló tehetsége, sem születésénél fogva tekintélye nincs, a kivel egyenlőnek érzi magát az alattvalók nagy része, kész veszedelem lett volna. Ha Mátyás a maga prestige-ét rá birta volna ruházni, s a nemzet mint törvényes fiút a nagy király halála után azonnal megválasztja, Corvin János talán meg tudott volna felelni állásának. De a mint ez meg nem történt, a mint a törvénytelen születés bélyege rajta maradt, a mint alattvalóvá lett, a mint egyéniségének köznapi voltát kimutatta, megszünt alkalmas jelölt lenni. Kezdetben mégis köréje csoportosul a nemesség. Halála után Szapolyai telhetetlen becsvágya aknázza ki a köznemesség lelkesedését a magyar nemzeti királyság iránt. De ő sem királynak való. Sem családja érdemei, sem személyes tulajdonságai nem emelik a többi fölé. Csak vagyona és becsvágya királyi. A nemzet nem fogadta volna osztatlan megnyugvással trónra jutását.

Helyesebb politika volt a szomszéd Habsburg-ház örökjogának a megállapítása. Egy állandó és nagy veszélyt a nemzet mindenesetre elhárít vele: a Habsburg-ház azon állhatatos vágyából eredőt, a melynél fogva minden gyönge pillanatunkra leselkedett, hogy éljen az alkalommal és megszerezze magának Szent István koronáját. Egy hatalmas ellenvetést is elnémíthatni vele, a többi jelölt irányában

támadó irigységet és kicsinylést. Ha a gondviselés nem adott a nemzetnek egy második Hunyadit, olyan egyént, a ki királynak termett, bármilyen szerény lett légyen a származása, máshonnan kellett uralkodót hozni. Jobbat pedig nem lehetett találni, mint a leghatalmasabb szomszédot, a kinek becses szövetségét másként nem lehetett megszerezni. Nehéz körülmények között királylyá erőltetett közönséges alattvaló, nimbus és elismert felsőbbség nélkül, veszedelmes megoldás lett volna. Nem volt való a két tűz közé szorított nemzetnek.

De most nézzük, hogy mennyire sikerül a köznemességnek ezt a főczélját megvalósítani. Egész actiója sikerének az a próbája, hogy el tudja-e azt érni, a mit elérni akar.

Törvénybe iktatják, hogy a királyválasztó gyűlésen az idegen fejedelmek követei meg nem jelenhetnek; majd, hogy a dynastia kihaltával csak magyar születésű választható meg királynak.

A kormányzatot azonban más szellem lengi át, mint a törvényhozást.

Ulászló a Habsburgokkal való kapcsolat politikáját követi.

Uralkodása kezdetén örökjogot biztosít nekik a koronára. A köznemesség viharos ellenzése daczára a rendekkel is elfogadtatja e szerződést.

Közvetlenül az idegenek ellen irányuló határozat után kettős házassági kapcsot hoz létre a Habsburgokkal. Halála előtt személyesen találkozik Miksával, s szerencsésen födél alá juttatja kedvencz tervét, a két fejedelmi család szoros rokonságát.

Az országgyűlés és a nemesi tanács ellenére buzgón szövi a köteléket, a mely a német szövetséget és a Habsburgok örökösödését megerősíti.

1511-ben, tehát a nemesi befolyás biztosítására alkotott törvények teljes érvényessége idejében, egy másik

typikus példáját látjuk annak, hogy a köznemesség akarata csak szinleg mindenható. A német császár és a franczia király Velencze ellen szövetségre szólítják fel a magyar királyt. A nemesség nagy zömének harczias a hangulata. Dalmátiát akarja visszahódítani. Az országgyűlés ilyen értelemben határoz. Szine előtt hallgatják meg az idegen követeket. Tőle kérdik, hogy háború vagy béke legyen-e. Az a látszat, mintha a fölségjogokat ő gyakorolná. A mindenhatóság külső formáiban szerepel. Tényleg azonban semmi sem történik akarata szerint. A nádor és a primás maguk között végeznek el mindent. Az ország nem vesz részt a háboruban. A közvélemény nem érvényesül. Az udvari clique-ek cselszövényei szabnak irányt a politikának.

Ezt észlelhetni Ulászló uralkodásának egész idejében. A papiron levő alkotmány ellenére az udvar emberei kormányozzák az országot. A nemesség nem birja őket hátraszorítani. Bakács Tamás, a nagyravágyó eszes főpap, az udvari párt embere, marad a kormány lelke. A nemesség gyűlöli, de nem birja megtörni hatalmát. Már 1497-ben olyan heves támadást intéz ellene, hogy a király elmozdítja kanczellári állásától, de mindjárt utána esztergomi érseknek nevezi ki, s végig reá hallgat. Bakács szerencsétlenségbe dönti a nemzetet a keresztes hadakkal, a melyek Dózsával élükön vérbe borítják a magyar földet. Legnagyobb ellensége, Szapolyai menti meg az állami rendet, a primás azonban ekkor sem veszti el vezető állását. Kudarcza és a sokféle kemény támadás után is ő marad tulajdonképpeni intézője az állam politikájának.

Az ellentétes erők ezen harcza teljes anarchiát idéz elő. Hiába kisérli meg a köznemesség kezébe keríteni az állam vezetését, tehetetlen a kormányzat, béna az állam.

A tekintélyek egymás ellen való küzdelme következtében nincs többé tekintély. Adót a népszerűtlenségtől félő ellen-

felek versenygése közben keveset kérnek és szavaznak meg, pedig égető szükség van reá. A mit megajánlanak, azt sem szedik be, mert nincs fegyelem az államban, s mert senki sem engedelmeskedik. A királynak magánvagyona nincs, tehát nincs módjában sereget tartani. A fekete sereg mindjárt kezdetben föllázad. Nem fizetik. Bajjá válik, a mi Mátyás kezében áldás volt. A kormány kénytelen összetörni a fegyvert, a melyre a nemzet inkább rászorult, mint valaha. A végvárakat elhanyagolják. Az oligarchákat nem birják megfékezni. A nagyok természetes befolyását a királyi udvarra a köznemesség ellensulyozza ugyan, de az egyes nagyok garázdálkodását a vidéken, tehát a valódi bajt, nem tudja megakadályozni. Erre csak erős kormány volna képes, ilyent azonban a nemesség nem bír alakítani.

Az uralkodó fejetlenségnek legszomorúbb következménye a pórlázadás. A Dózsa-féle kitörést a mind inkább elharapódzó anarchia érleli meg. Ez teremti meg az indító okát. A fölülről nem zabolázott oligarchia kegyetlensége minden határon átcsap. Zsarnokoskodása halmozza össze a gyújtó anyagot. A parasztnak a középkori Magyarországban nagyon alárendelt szerep jutott. Az úri szék és a megyei nemesség joghatósága alatt önálló életre nem tesz szert. Az államnak nem activ polgára. Dolgozik, fizet és e mellett már katonáskodik is, de sem az államra, sem a megyére befolyása nincs. Másfelől azonban nem rabszolga. Van költözködési joga és tulajdonnal bir. A király, ha erős, érvényt is szerez e jogainak. Legfönségesebb hivatása a gyöngék védelme. A társadalom különféle elemei között úgy tarthatja fönn az egyensúlyt, ha az elnyomottaknak a pártját fogja és őket magához lánczolja. De a mikor tehetetlen, a paraszt állapota kétségbeejtő. Mátyás, az igazságos, őt is megoltalmazta, de kemény kötelességet rótt rá. Mátyás után az oltalom megszűnik, de a terhek megmarad-

nak. A mit az állam többé nem követel tőle, azt földesura a maga javára hajtja be. Nem könnyíti a terhet, hogy törvénytelen. Báthori mondja, hogy két feje legyen annak, a ki öt a királynál bepanaszolja, mert az elsöt leüti, mielőtt odakerül.

Az alkalmat a kitörésre szintén az uralkodó anarchia adja meg. A gyenge kormány a társadalmat hathatós fölfegyverkezésre nem birja rávenni. Az a gondolat támad, hogy végezze a föltüzelt és igéretekkel kecsegtetett nép a föladatot, a melyet a vezető osztálynak kellett volna betöltenie, ha a jövőben is vezetni akart. A társadalomnak minden korlátot túllépő önzése ad kardot az ezen önzéstől vérig keserített parasztságnak.

Végül ugyancsak az anarchia bátorítja fel a lázadást. Az államot alkotó elemek egymás ellen küzdenek, s a tekintélybe vetett hit megrendül, úgy hogy lehetőnek tetszik az egész társadalom és állam megdöntése. A mikor mindent fölforgatnak, a mikor az egész társadalmon a merész vállalkozások szelleme uralkodik, a paraszt is azt hiszi, hogy fölszabadulásának megérkezett az ideje. A társadalomnak miért lenne ő a legjózanabb eleme?

Így keletkezett az anarchiából az iszonyú kitörés, a kor erkölcstelenségének méltó gyümölcse és ostora.

A forradalomra következett elnyomás is magán hordja e szerencsétlen idők bélyegét. Hosszú századokra ható szomorú emléke maradt meg benne a társadalom szűkkeblűségének. Az egész nemzet nagy érdekeit szemmel tartó hatalom gyöngülésével a társadalomnak egymás ellen küzdő elemei korlátot többé nem ismernek és a legyőzöttet teljesen leigázzák. A győzők önzése és kérlelhetetlen boszúja szégyenfoltot ejt a magyar szabadságon, állandó kárt okoz a magyar érdeknek.

XV. FEJEZET.

II. LAJOS.

Lajos alatt ugyanazok az erők harczolnak egymás ellen, a melyek eddig viaskodtak. Csak a parasztság némult el. Keserű bánattal szívében közömbösen nézi az ország sorsát. A tornyosuló veszélyekkel szemben alig számíthatni reá, akármennyire van is szüksége a hazának minden fia segítségére.

A főnemesség és köznemesség pedig most is farkasszemet néz egymással.

Mindketten ugyanazokat a politikai czélokat követik, mint Ulászló idejében.

Kezdetben compromissum jön létre.

1518-ban azonban a főurak fölülkerekednek. A mi 1490 óta nem sikerült nekik, azt most elérik. Elfogadtatják kormányzati rendszerüket. Programmjuk lényege, miként 1490-ben, most is az, hogy a hatalom a nagyokból álló tanács kezében legyen, a melyre az országgyűlésnek semminemű befolyást nem engednek. De az elmult idők tapasztalatai őket is czélszerűbb szervezet létrehozására ösztönzik. Tanultak ellenfeleiktől és Verbőczynek helyes gondolatait saját czéljaikra fordítják. Megértik a közjogi testületek szabatosabb meghatározásának szükségét.

1490-ben a nagyok a régi királyi tanácsra ruházták a jogokat. Most czélszerűbb szervezetről gondoskodnak. Meg-

határozott és a király akaratától független számú személyekből képezett állandó kormányt alakítanak. Az állam négy főhivatalnokán, a nádoron, az országbirón, a tárnokon és a kanczelláron kívül négy báróból és négy főpapból álló tanácsra bízzák a hatalmat. A közelmult példái után indulva, azt is elhatározzák, hogy az utóbbiak felerésze az üléseken mindig jelen tartozik lenni.

Minden héten három ülést tartsanak. A külfölddel csak a tanács útján közlekedik a király. Minden ügyet, a királyi háztartásra való fölügyeletet is, az ő hatáskörükbe utasítják.

Miként 1490-ben, most is kimondják, hogy a király nagyobb adományokat és nagyobb egyházi javadalmakat csak az ő megegyezésökkel osztogathat.

A főnemesek a maguk anyagi érdekeinek kedveznek annak a kimondásával is, hogy a hadi adót csak azoknak a iobbágyai kötelesek fizetni, a kik banderiumot nem állítanak.

Minden ellenőrzés alól kivonják fizetési kötelezettségüket, midőn az adók behajtását saját tisztjeikre ruházzák.

Végzetes hibák ezek. Csak addig van valamely elem uralmának jogosultsága, felsőbbségét csak addig tűri meg a többi önérzetes elem, míg hatalmával az összesség érdekében él. Mihelyt azt csupán a maga javára fordítja, megérett reá, hogy elpusztuljon.

Volt idő, a mikor ezt az igazságot a főnemesség megértette, a mikor maga vállalkozott a kettős teherre, s törvénybe iktatta, hogy jobbágyai adóján és fölfegyverkezésén kívül banderiumot tartozik állítani.

Most önzésével saját magának ártott. A köznemesség kemény támadása nem érteti meg vele, hogy hatalmát csak úgy szilárdíthatja meg, ha előljár az áldozatokban. Ezért megérdemelte a nemzet bizalmatlanságát is, ellenszenvét is. Kihívásképpen hathatott, hogy ugyanakkor emelte az adókat, a mikor a leggazdagabbak jobbágyait kivonta alóluk.

Nem is nyugszik meg a köznemesség a főurak határozataiban. Országgyűlésen kívül, utólagos hozzájárulása föltevésében, hozták azokat a főnemesek. A köznemesség azonban megtagadja beleegyezését, s a maga programmja törvénybe foglalásával felel.

Ez is a régi marad. Ne a tanács vezesse a kormányzatot, hanem az országgyűlés, a melyben a nemesség uralkodik, s a tanács ennek alárendelt organuma legyen. Benne is magának biztosítja a túlsúlyt. Ezt az eszmét következetesebben követi Lajos alatt, mint atyja idejében.

Most nem elégszik meg azzal, hogy a köznemeseket válaszsza az országgyülés, hanem ő választja a tanácsba a főnemeseket is, a főpapokat is. Többségét köznemesekből alakítja. Az összes kormányzatot a királylyal együtt az országgyűlés befolyása alá helyezett tanács intézze.

Új eszme, hogy a rendes állami méltóságok mellett a tanácsot végrehajtásra hivatott külön közeggel látják el. Azon nehézségeket, a melyek annak útjában voltak, hogy egy nagyszámú és az állam rendes szervezetén kívül álló testület (tizenhat nemes, négy főnemes és négy főpap) kormányozzon, tőle függő külön végrehajtó hivatal felállításával vélték elháríthatni.

Ilyen a nemesség köréből választandó két kincstárnok. Tőlök várják, hogy «minden, úgy korábban, mint ezúttal hozott határozat szilárdul fönmaradjon, s czélját kellően és teljesen megvalósítsa». A kincstárnokok föladata a király és országa minden ügyét «keresztülvinni és végleg elintézni».

Ők gondoskodnak arról, hogy a megszavazott adó befolyjon. Ők fogadják meg a csapatokat. A királyi birtokok visszafoglalása az ő kötelességök. E végből az egyes megyéknek, sőt az egész országnak hadi ereje rendelkezésökre áll.

A hatalmaskodók elleni végrehajtás körül is nevezetes jogot nyernek. Ha a király, a ki tulajdonképpen köteles eljárni,

«a közjónak némely háborítóira hallgatva», a végrehajtást megtagadná és ellenezné, vagy ha a nádor, a mikor az ügy az ő hatáskörébe vág, hasonlóképpen tenne, a kincstárnok dolga az ország seregével a végrehajtást foganatosítani. Joga fölötte áll a királyénak és a nádorénak.

A törvény gondoskodik arról is, hogy a kincstárnok a tanácsnak, még pedig főleg köznemes tagjainak ellenőrzése mellett gyakorolja ezt a nagy jogot. Csak a nemesi ülnökök fölhívására avatkozhatik a végrehajtás ügyébe. Ugyancsak ők választanak maguk közül egyet, a kinek tudtán kívül a kincstárnok állami jövedelmeket be nem szedethet, sem kiadásokat nem utalványozhat. Évenkint egyszer a királyi pénztár állapotáról jelentés terjesztendő az egész tanács elé.

A kincstárnok bizonyos mulasztásaiért előre megállapítanak fejvesztést, bizonyos más hibáiért hivatal- és vagyonvesztést.

A kincstárnok rendkívüli hatóságának a megyékben is megfelelő alapot adnak. Megyénkint választott nemesek veszik számon a jövedelmeket és a telkeket, a melyek arányában a hadbeli és az adóbeli kötelezettség megoszlott.

Az állam rendes közigazgatása mellé, a mely a várakozásnak nem felelt meg, rendkívüli szervezetet állítanak.

De ez a kisérlet sem válhatik be.

Egy ideig a köznemességet ismét vezető szerephez juttatja. A nemesi ülnökök, a kiknek a törvény más tanácsosénál több jogot is adott, irányadó befolyásra tesznek szert. De föladatuknak még sem tudnak megfelelni. A rendet nem képesek biztosítani. A vidéken erőt nem fejthetnek ki. A katonaállítás és az adófizetés dolgában nagyobb eredményt nem érnek el, mint elődeik. A visszavonás is csak úgy gyöngíti az államot, mint előbb. Egyöntetű, erős vezetést senki sem tud az országnak adni.

A főnemesség pártja megint tért hódít. Az ellenfél kudarczánál mi lehet kivánatosabb valamely pártra nézve? Míg a köznemesség háborúra gondol a török ellen és vezető tagjai a külföldön segítséget keresnek, a király a nagyok tanácsára a törökkel fegyverszünetet köt. Ezzel megint az ő befolyása érvényesül.

A Perényi halálával megüresedett nádori szék betöltésénél pedig az udvari párt döntő győzelmet arat a köznemesség fölött. Nem Szapolyait, hanem Báthorit választják meg. A köznemességet hatalma fészkében, az országgyűlésen verik meg.

De nem bocsátkozom e meddő párttusák további folyamatának a részletezésébe. Elég kiemelnem, hogy már a következő években a királyi tanács új alakjában többé nem működik s hogy Báthori nádornak és Szapolyainak egymás ellen való féltékenysége, s a király gyengesége miatt, a ki nem tud nekik parancsolni és nem talál olyan hadvezérre, a kit e nagyravágyó két dynasta elfogadna, Szabács és Nándorfejérvár elvesznek.

E csapás hatása alatt, úgy tetszik, a pártok némileg közelednek egymáshoz. 1521-ben erélyes törvényt hoznak, a mely nem annyira egyik vagy másik párt uralmának biztosítását czélozza, mint inkább az ország védelmének szervezését. Már ez is haladás.

Olyan mérvű adót vetnek ki, a milyenre példa még nem volt. Nemcsak a jobbágy fizet, hanem minden nemes kivétel nélkül minden jövedelme felét a kincstárnak adja. A fogyasztási czikkeket súlyosan megadóztatják.

A pénzzel zsoldosok toborzandók. A hadkötelezettség sok százados hagyományától el akarnak térni. A közállapotok romlásának bizonyítéka, hogy kénytelenek voltak e sacrilegiumra.

Mikor a nemzetet mindenfelől növekedő veszélyek környezik, letesz róla, hogy az országot szabad polgárai védjék

meg. Ha kifelé erős, bent meg szabad akar maradni, ennek csak egy módja volt: Mátyás példájára fegyverre kellett kelteni a nemzetet, s ezenfölül a védelmi rendszer állandó központjaképpen rendes sereget kellett szervezni.

De ezt a tervet nem valósíthatják meg. Az állam egész gépezetének, az egész társadalomnak olyan fegyelmezettsége kellett volna hozzá, a milyent csak Mátyás erélye és esze tudott létrehozni. Ez idő szerint talán már ő sem bírt volna megküzdeni a fölburjánzott önzéssel. Mindenesetre nagy idő telt volna el, míg sikerülhetett bárkinek is lelket lehelni a nemzet megdermedt testébe.

Vasmarkú és általánosan tisztelt vezetés nélkül a nemzeti had értékét veszíti. Még pénzt is könnyebben lehet kapni, mint azokat a föltételeket megteremteni, a melyek a nemzeti sereget harczra képessé teszik. A fönforgott körülmények között csak toborzás útján lehetett gyorsan hasznavehető és tekintélyes hadi erőre szert tenni.

Szomorú, megszégyenítő, de a fönforgott körülményeket tekintve, érthető a rendek határozata. Bár csak lett volna erő a végrehajtására.

A pénz beszedését, kezelését, a talpraállított sereg vezetését most sem bízzák a rendes állami gépezetre. A behajtást az e czélra külön választott nemesek végzik, kik a pénzt két főnemes és két köznemes választott kincstárnoknak tartoznak átadni, hogy ők egymás szigorú ellenőrzése mellett a sereget fizessék vele. A sereg élére a király két kapitányt állít.

Baljóslatú, hogy ilyen csekély a bizalom a rendes közegekhez. Ha nem lehet kötelességök teljesítésére szorítani azokat, a kiknek hivatása a törvények végrehajtása, s ha nincs tekintélyök a megszokott hatóságoknak, vajmi kevés a remény, hogy a megkivántató tulajdonságok meglesznek az ujdonsült megbizottakban.

Két főnemes és két köznemes kincstárnok kijelölése bizonyítja, hogy mindegyik párt belátja, hogy egymaga nem uralkodhatik; de tanuskodik arról is, hogy mindegyikök féltékenyen őrzi a maga állását. A haza veszedelme az egymás ellen folytatott harczot megakasztja, de a békét nem teremti meg. Képes lesz-e az egymással ellentétes áramlatok egyensúlyára alapított kormány szilárd akaratot, kérlelhetlen szigort kifejteni?

A condominium sem válik be. A kormányzat szintelenségének erőtlenség a természetes következménye. Milliók helyett csak ezrek folynak be. A törvény rendelete holt betű marad. Sereget nem bírnak szervezni. Minden fogyatékossága ellenére újra rátérnek a régi módszerre. Kárba vész az alkalom, a melylyel a király helyreállíthatja nimbusát, s a fejlődést jó útra terelheti.

A hazafias fölbuzdulás hamar elpárolog s felülkerekednek a pártviszályok.

Lajos távollétében Báthori nádor helytartósága alatt az udvari párt ujra támadni kezd. Erre 1523-ban a köznemesség erős rohamra szánja el magát. Pénzt kérnek tőle, de ő csak azon föltétel mellett ad, ha Báthorit helyéről elmozdíthatja.

Fogytán van a türelme és gyökerében akarja a bajt orvosolni. Az ország első méltóságát, a nemzetnek a király után első emberét vonja felelősségre és akarja állásától megfosztani. A leghatásosabb eszközzel, az adómegajánlás jogával él.

Föltünő, hogy nem teszi gyakrabban.

Midőn Angliában a rendek a pénz megajánlását föltételekhez kötve, a Plantageneteket és a Lancastereket engedményekre kényszerítették, a király olyan hadjáratokat folytatott, a melyek inkább az ő személyes becsvágyából, mint a nemzeti lét érdekéből eredtek, tőlök tehát a nemzet támogatását meg is vonhatta.

Nálunk ellenben a háború elkerülhetetlen; a köznemesség fújja a harczi riadót; fegyverszünetnek vagy békének ő a legelszántabb ellensége. Miként tagadja meg tehát a királytól a törökkel való mérkőzés elengedhetetlen föltételét, a pénzt? Miként köthették volna azt föltételekhez, a minél kevesebbet megajánlani bűn lett volna a haza és önmaguk ellen?

Most azonban sikerrel fenyegetőznek. A király visszalépteti Báthorit; de nemsokára reá ujra kinevezi; esztergomi érsekké pedig a köznemesség egyik főellenségét, a kor egyik legönzőbb politikusát, a nagy ügyességü Szalkait teszi.

Ez a reactio az eddigi hosszas küzdelmet a tetőpontjára emeli, a forradalom kitörését idézi elő. Rászolgált a kormány erre az eredményre. Megtette mindazt, a mi forradalmat szokott előidézni. Megijedt és engedékenynyé lett, igéreteit azonban nem váltotta be. Maga tanította reá ellenfeleit, hogy az erőszak sikerrel jár, s még sem elégítette ki őket. Tekintélyét elveszítette, mert meg is hátrált, ravaszkodott is. Sem félelmet, sem tiszteletet nem tudott kelteni.

1525-ig az elkeseredett köznemesek és a féltékeny király egyenetlensége minden törvény létrehozatalát megakadályozza. Az állam nyomorog, mert paralysálva van az akarata. Két országgyülés oszlik szét zavargások közben, a nélkül, hogy érvényes határozatot hozna.

A köznemesség a nyilt engedetlenség útjára tér.

Egyoldalúlag hív össze fejenkinti és fegyveres országgyűlést azzal az elszánt akarattal, hogy benne az egész államot ujra szervezi. A király tiltó rendeletét félretéve, maga után rántja a megyék többségét.

A király más helyre hivja össze a rendeket, de nem talál engedelmességre. Az erőszak küszöbéig jutott el a viszály.

Körülbelül harmincz évig küzdött a nemesség azért, hogy jobb kormányt biztosítson az országnak, s hogy a királyt a maga befolyása alá vetve, az oligarchia helyébe a maga uralmát állítsa.

De czélt nem ér. A királyok idegenkedtek tőle, s a főuraknak az övénél valóságosabb és nagyobb hatalmát nem birta megtörni. A papiron nem egyszer szerzett magának jogokat, de foganatjuk nem volt. A végrehajtás terén kijátszották. Most arra az útra tér, a melyen egyedül érvényesülhet az akarata. A nemzetnek súlyban gyöngébb része csakis szerencsésen végbement forradalom útján kerülhet uralomra. Csakis a terrorizmus és az erőszak képes azokat leszorítani, a kik századokig vezették a nemzetet, s a kik minden hibáik és bűneik ellenére a nagyobb tekintélyt, a nyomatékosabb erőt képviselik.

Ennek az érzete sodorja a tömeget az erőszak útjára.

A király megdöbben. Ha nem enged, bekövetkezik a polgárháború. Ha ellenben közeledik a köznemességhez, talán sikerül mozgalmát mérsékelnie. Hisz egyik czéljuk mindig az ő állásának is a megerősítése volt. Sokszor hallotta tőlök, hogy készek érte harczolni, csak legyen igazi király, legyen igazságos uruk. Néhány évvel előbb, mikor Báthorit kedvökért elejtette, azonnal megbékültek és hatalma fokozására törvényeket is hoztak.

Nem lehetne-e ezt most is elérni? Akkor rövid idővel reá sikerült befolyásuk alul szabadulnia. A magyar mind royalista. Szép szóval és mézes madzaggal könnyen elkábítható.

Még egy szerencsés körülmény biztatta a királyt erre a kisérletre. Szapolyai, az ellenzék vezére, az Ujlaki-család vagyona után sóvárgott. Alkalom nyilt tehát az ő lekenyerezésére. Verbőczyt királyhü érzelmei csak úgy, mint aggodalma a törvénytelenségektől, a polgárháborútól, a nagy

elhatározásoktól békülékenynyé hangolták. Ha bizalmat tud benne kelteni a közeledés szándékának őszintesége iránt, számíthat közvetítésére.

Ilyennek látván a talajt, a király megjelenik az általa előbb megtiltott gyűlésen. Hiszi, hogy némi igérettel elhárítja a veszedelmet. Csakhogy az elkésett engedékenység ritkán hozza meg a várt gyümölcsöt.

Lajost is sokkal messzebb sodorja a forradalmi áradat, mint gondolta. Kellő fegyveres ereje nincs. A fölizgatott tömeg terrorismusának a hatalmába kerül.

Mindazok a körülmények, a melyekre számított, beválnak és mérséklőleg hatnak a köznemességre. A felbőszült tömeg nem él vissza pillanatnyi hatalmával; tiszteletet tanusít a király személye iránt, a kinek szavára egyes követelésekkel fölhagy. Olyan az önuralma, a minőre kevés hasonló gyülekezet volt képes; de mindezek mellett is sokkal meszszebbmenő reformokat fogadtat el, mint a milyenekre a király el volt készülve.

A köznemesség végül eléri czélját, s az állam igaz urává teszi magát. Úgy tetszik, mintha megértette volna a mult tanulságait.

A közigazgatás egész gépezetét, a régi közjogi állásokat is, a maga befolyása alá akarja vetni. Érzi, hogy e nélkül czélt nem érhet. Báthorit a király, minden vizsgálat nélkül, rövid uton elmozdítja a nádorságtól; helyére a köznemesség olyan egyént keres, a ki az érdekében hozott törvényeket komolyan végrehajtja. Belátja, hogy e nélkül minden joga illusorius. «Válaszszunk a mi tagunkból, ne csak mindig a régi uri nemzetből.» «Válaszszunk olyat, a kinek fájjon a szegény nemes nép nyomorusága.» Verbőczyről hiszik, hogy ilyen. Ezért azonnal ki is kiáltják.

A többi főhivatallal is akarnak rendelkezni. De mivel ezek betöltése a királynak nem vitatott joga, megelégednek

azzal, hogy olyanokat nevezzen ki, a kikben megbízhatnak. Ekként a kormány az ő befolyásuk mellett az ő híveikből alakúl meg.

A tanácsban a nádoron, a kanczelláron, az országbirón és a kincstárnokon kívül a köznemesség köréből választandó nyolcz ülnöknek legyen helye. A többi főur részt vehet az ülésekben, de döntő szavazata nincs. Így akarnak javítani az eddigi kisérletek fogyatkozásain. Az ilyen tanácscsal és a befolyásuk alá került állami méltóságokkal uraivá lehetnek a végrehajtásnak. Az idegeneket minden állásból kitiltják.

Mint eddig, most sem feledkeznek meg a vidéki hatóságokról. Az ispánt, a ki a király főhivatalnoka a megyében, csak a nemességgel egyetértve szabad kinevezni. A megyei hadak fölállítását és vezérletét a megyei közönségtől választott kapitányra bízza a törvény. Ezen az úton és az Ulászló idejében alkotott törvények* segítségével a megyének is a köznemesség az ura.

Az 1495-ben megindult nagy mozgalom teljes diadalt arat. Tömeges megjelenésével a köznemesség uralkodik a törvényhozáson. A központban és a vidéken a végrehajtó hatalmat magához ragadja. Annyi a hatalma, a mennyit törvény adhat.

De még ez sem elégséges. Alkotmány nem biztosíthatja, hogy huzamosabb időn át a gyöngébb uralkodjék az erősön. A hatalmi viszonyoknak meg nem felelő eredmény, a melyet csak a pillanat kinálta kedvező helyzet ügyes kiaknázásával érhetni el, ritkán jár igaz és tartós előnynyel.

A királyt és a főnemeseket a fegyverben álló nemesség megijeszthette, de csak addig, míg nyomásának közvetlen hatása alatt állottak.

A válság politikai eredménye abban látszott kicsúcso-

* 391. lap.

sodni, hogy Szapolyai lett a helyzet ura. De éppen ez rémítette meg a királyt. A vajda vágya a kormányzóság és talán a korona után lehetetlenné tette a királyra nézve az őszinte közreműködést a köznemességgel. Ellensége lett az új rendnek. Valószinű, hogy már akkor el volt szánva a megdöntésére, a mikor elfogadta. A főnemességnek természetesen ugyanez volt a kivánsága. A kiket a hatvani gyűlés hatalmuktól csúfosan és törvénytelenül megfosztott, félelmökből fölocsúdva, boszút forralnak és ujra uralomra vágynak.

A közöttük létrejött szövetség gyors és teljes győzelmet vív ki. 1526-ban a köznemesség maga rombolja le azt az alkotást, a melyet harmincz éves küzdelme díjaképpen egy évvel előbb befejezett. Hogyan történhetett ez? Miképpen győzhetett oly könnyen és teljesen a reactio?

A végső ok abban van, hogy az új állapot nem felelt meg a nemzet igazi érdekeinek, a még elevenen élő hagyományoknak.

Ugyanaz tette tönkre, a mi a III. Endre idejében létrehozott alkotmányt feledésbe borította. Erőszakos alkotás volt, a melyre a nemzet még nem érett meg; túlhajtás, a mely rendesen reactiót idéz elő.

Siettette bukását, hogy a hatvani mű nyiltan, compromissum nélkül, juttatta érvényre a köznemesség közvetlen uralmának az elvét, azt az elvet, a melyre még nem érett meg a nemzet.

Ha Szapolyai lesz a nádor, nem pedig Verbőczy, a változás elvileg nem oly teljes, nem olyan hű végrehajtása a programmnak, mint így, de erősebb kormányzat vált volna lehetővé.

Szapolyai nádorsága a hagyományoknak felelt volna meg. A régi társadalom egyik első hatalmi tényezője támogatta volna benne az új rendet. Tekintélye, óriás vagyona, állandó serege volt, szóval mindaz, a miből hatalmat merít-

hetni, a mit első méltósága betöltőjétől a nemzet megszokott és várt. Nemcsak az állás törvényes hatásköréből szerezhetett erőt, hanem saját természetes súlyából is.

Verbőczy mindezen tulajdonságoknak híjával van. Nincs jelentékeny vagyona, nincs az a nagy és állandó befolyása, a mely a nagy birtokkal jár, s nincs katonasága. Jogász, biró, tudós, de nem harczos. Az ország első katonája csatában még sohasem volt. A politikai élet új typusa, a melynek engedelmeskedni még nem tanult meg a vitézlő nép. Nem a származásában volt az akadály, mert arra nálunk soha sem adtak sokat. A Hunyadiak, a Szapolyaiak, a Kinizsiek sem születtek bíborban, hanem a harczi pályán szerzett nagy vagyon útján lettek nagy urak, hatalmas bárók, mielőtt az ország főméltóságait betöltötték. Verbőczy ellenben egész lényében, élete berendezésében, vagyoni módjában, foglalkozásában a régi maradt. Még mindig köznemes volt; holott azok főnemesekké lettek. A polgári pálya embere pedig még nem bírt tekintélylyel.

Csak nagy tetterő és elhatározottság képesítették volna arra, hogy állását jól betöltse. De ezek a tulajdonságok nem voltak meg benne. Igazságos és becsületes ember, de nem politikus. Kiváló jogász, jó hazafi, de nem nagy államférfiu, nem a tett embere.

A nádor az ország első bírája és politikai kormányzója. Verbőczy csak az előbbi tud lenni. Pedig ha valaha, most volt szükség parancsoló, imponáló initiativára, erélyes politikai vezetésre.

Az új alkotmány forradalomnak a szülöttje. Csak erőszakkal lehetett úgy felfordítani a társadalmat, hogy az alsóbb rendű elemek kerekedjenek felül. Csak kiméletlen erélylyel lehetett az így létrehozott állapotot föntartani.

De Verbőczy nem nyúl azokhoz az eszközökhöz, a melyeket ellentétben lát idealismusával és kitűzött czél-

jai nemességével; nélkülök pedig eredményt nem érhetett el.

Mi lett volna a franczia forradalomból, ha vezetői a szabadság, egyenlőség és testvériség szellemében cselekesznek? Megvédhette volna-e magát a reactio ellen, ha nem fejt ki zsarnokságot?

A nádor, mihelyt az ellenzéknek aránylag könnyű földata helyett a vezetéshez, a felelősséggel terhes kormányzáshoz fog, belátja, hogy nehéz bármiben is czélt érnie, ha ellene van az udvar befolyása, a nagyok hatalma. Meg sem kisérli, hogy őket megfélemlítse; hajlamai szerint jár el, midőn őket meg akarja nyerni. Kérdéses is, hogy jó hazafinak szabad volt-e, s hogy egyáltalában lehető volt-e a külső veszély küszöbén élére állítani a dolgokat, s végletekig menő belső küzdelmet koczkáztatni.

Talán végbement az ő lelkében is az a változás, a melyet sok demokratánál észlelhetni, midőn küzdelmes pályafutás után fölülemelkednek életük előbbi körén, s oly téren kell mozogniok, a melyet nem szoktak meg. A közvetlen érintkezésben talán reá is hatással vannak, mint annyi másra ilyen esetben, a korona, az udvar, a nagy urak.

Mint nádornak, mint a király első hivatalnokának talán lelkiismerete és kötelességérzete is gátat emelt közötte és Szapolyai között, a kinek titkos tervei túlmentek az ő politikáján, a kit a király ellenségének ismerhetett.

Mint bíró éles ellentétbe kerül pártja vezérével és érdekével. Ujlakinak nagy hatalmat biztosító örökségét nem Szapolyainak, hanem a kincstárnak itéli meg. Nehéz megállapítani, hogy mi indította erre az elhatározásra, az említett politikai tekintetek-e vagy birói lelkiismerete.

Verbőczy magatartása azonban mindenesetre megbontja a pártot, a mely Hatvanban győzedelmeskedett. Szapolyai duzzogva Erdélybe vonúl és sorsára hagyja a nádort, a ki

iránta nem tudott hálás lenni, s az ő életbevágó hatalmi érdekeit mellőzte.

A köznemesség sem ismer reá a régi Verbőczyre, a nagy izgatóra. Az ő vérök már nem csak reájok gondol. Folyton tekintettel van az udvarra és erre meg arra a hatalomra, s miattok megfeledkezik a szegény nemes érdekeiről. Pedig nem azért magasztalták föl, hogy olyan legyen, mint a minők voltak elődei.

Még nagyobb bajt okoz a kormány tehetetlensége.

Nincs pénz. A forradalmi mozgalom könnyen vél ezen is segíthetni. Rendesen optimista. A nehézségekkel ritkán szokott számot vetni. Most is azt hitte, hogy csak meg kell szakítani az összeköttetést a Fuggerek bankjával, vissza kell követelni a sok lopott vagyont, s megtelik a kincstár. De csalódnak. Az erőszakos beavatkozás megrendíti az állam hitelét, s az eddigi pénzszükét még nyomoruságosabb állapot váltja fel. Az új kormány csak uzsora-kamatra kaphat kölcsönt. A hatalmas Fugger-ház érdekeit Európa fejedelmei védelmükbe fogják. Azon kell már most törekedni, hogy újra helyreállítsák az összeköttetést, a melyet a nép kiméletlenül megbontott; a mi viszont ennek a szemében kudarcznak tetszhetett, mert aligha ismerte el, hogy számítása nem volt helyes.

Egykönnyen senki sem teszi ezt. Hát még a nép, a melynek, midőn hatalmas, sok a hizelgője és bolondítója.

Az adó sem folyik bé; a megyékben a köznemességtől függő hivatalok nem fejthetnek ki kellő szigort. Ez nem tetszett volna megbizóiknak és uraiknak. A hatvani gyűlés szelleme áthatja az egész társadalmat. Bornemissza tisztje jelenti, hogy nem tudja, honnan eredt, de nagy szabadság uralkodik mindenütt. Sem a királynak, sem az uraságnak parancsát nem követik.

Igy szokott ez lenni forradalmi időben. Csak nem kezd-

hetik azzal uralmuk aranykorát a fölülkerekedett új elemek, hogy áldozzanak és fizessenek. Kijutott nekik ebből előbb is.

Harczias politikát akar a köznemesség. A király és tanácsosai a törökkel kötendő fegyverszünet gondolatát csak titokban merik képviselni.

De azért a katona-állítás dolgában mégis hanyag a kellő mértéken felül szabaddá lett társadalom. A választott kapitány nem eléggé független tőle, hogy vele szemben erőszakot alkalmazzon.

A nagyok banderiumaira pedig nem lehet számítani. Nélkülök és ellenök kormányoznak, tehát védjék is meg nélkülök a hazát. Ha nemesebb szellem lakozik bennök, a dolgok nem fejlődtek volna a válságig.

Verbőczy hiába próbálkozik megnyerni őket. Nem lehetett az önző oligarchákat olyan kormányzattal kibékíteni, a mely ellenök jött létre. Ebben van a helyzet tragikuma. Nem lehet őket sem megtörni, sem megnyerni. Sem nélkülök, sem velök az új kormány nem bír megélni. Paralysálva érzi erejét és semmit sem tesz; ez meg csökkenti a beléje helyezett bizalmat és aláássa azt a talajt is, a melyen még áll.

Bukása elkerülhetetlen. Elfordulnak tőle utolsó hívei is, mert kudarczot vallott minden téren, és sem az ország, sem a saját pártja érdekeit ki nem elégítette. Ellenfelei nem feledik el neki, hogy megfosztotta őket az uralomtól s erős mozgalmat indítanak megbuktatására. Barátai egy részét sértette a magatartása, másik része menekülni akar a sülyedő hajóból, harmadik része, kiábrándulva illusiójából, új úton törekszik az ország javát előmozdítani.

Erősödő támadás és gyengülő védelem megpecsételik Verbőczy sorsát. Maga a köznemesség nagy része új jelszavakhoz és új vezetőhöz csatlakozik, a többi meg reményt vesztetten félreáll.

A reactio ügyesen zsákmányolja ki a kinálkozó alkalmat.

1490-ben és 1518-ban fölállított programmjával a főnemesség nem bírná a köznemesség sorait megbontani, s ezért félreteszi.

Annál könnyebben szánhatja el erre magát, mert inogni látja ellenfelét, s érzi, hogy megdöntheti alkotását. A főnemesség saját hatalmi czéljait eltitkolja, s a királyi hatalom helyreállításának a jelszavával lép a küzdőtérre.

Ez a jelszó hatással van az emberekre. Hajlandók befogadására. Míg Mátyás után mindenki csak a jogok védelméről akart hallani, most általános az érzés, hogy a hatalmat kell erősíteni. A dagályra az apály következik.

A nagyok és a köznemesség elhatalmasodása egyaránt rossz eredménynyel járt.

Az oligarchikus kormányzat annyira megutáltatta magát, hogy kénytelen letenni arról a törekvéséről, hogy az alkotmányt a maga érdekeihez képest alakítsa át. Saját lobogója alatt már nem mer versenyre kelni. A köznemesség kísérlete, hogy az államot ő vezesse, szintén kudarczczal végződött. Ő is belátja, hogy csak erős kormányzat mentheti meg az országot, s hogy ennek megalakítására ő képtelen. A külső veszély nőttön nő, s a tömegek figyelme ösztönszerűleg az ország épségének megesküdött őre, az ország dicsőségével összeforrt királyság felé fordul.

Mátyás kormányzatának dicsfénye az utána következett szabadság ijesztő képének a láttára ellenállhatatlanul fogva tartja a szemet. Az elhunyt király nagy szelleme kitör a koporsóból és utólag részesül magasztaló elismerésben. A köznemesség királyhű érzelmei fölélednek.

A Jagellók előtt mindig nyitva állott az út, a melyen Mátyás haladott. Czéltudatos vezetéssel módjukban lett volna, hogy a köznemesség mozgalmát hasznukra fordítsák.

Elmulasztották az alkalmat, és Szapolyaira hagyták, a mit ők tehettek volna.

Lajosban megvolt az érzék az egyedül helyes politika iránt. Már a hatvani gyűlés előtt tette meg a kísérletet, hogy befolyást szerezzen a tömegekre. A mit akkor Verbőczynek és Szapolyainak közvetítésével hiában próbált meg, az most, miután az akkor életbeléptetett rendszer saját hibái és fogyatkozásai miatt lejárta magát, e vezérek ellenében jön létre.

A királyi nimbus, a nagyok reális hatalma, rábeszélése, korteskedése, együttvéve a korszellem átalakulásával, az új országgyűlésen új politikát juttat diadalra.

A nép kegye ingatag. Az istenített Verbőczyt elkergetik. A hosszú küzdelem árán kivívott alkotmányt eltörlik. Báthorit állásába visszahelyezik. Új kikötőt keres az állam hajója. Rászorult a biztos révre, a hol kitatarozhatná roncsolt falait. Erős kormányzó is kellene neki, a ki a fenyegető vihar pusztító erejével szembe tud szállani.

Miként a veszedelem pillanatában sok hitetlen ember is Istenhez fohászkodik, úgy fordul őseink figyelme a nemzeti veszély idejében a koronás király, a hivatott őr felé. Lajos még fiatal. Tétlenségét rossz nevelésének és gonosz tanácsadóinak lehet betudni. A válságok, a melyek érték, talán javára voltak. Talán méltóvá lesz szent hivatásához. Talán igazi király lesz még belőle, olyan, a milyen után vágyott a jobbak szíve már régtől fogva, olyan, a milyent semmiféle alkotmány, semmiféle törvény nem bír pótolni.

Ilyen érzésekből fakadhatott a középkorbeli Magyarország utolsó törvénye.

Annak a nehézsége, hogy a nagy tömeg közvetlenül intézze az ország ügyeit, annyira világossá válik, hogy az izgalomba hozott, de józanságát megóvott nép maga is más módot keres.

Az uj törvény lényegét azon szavai fejezik ki, hogy «éljen a király szabadon jogaival». A mult évtizedek törekvése az volt, hogy a király csak mások utján gyakorolhassa hatalmát; a főnemesek azt akarták, hogy csak a belőlök alakított tanács megegyezésével kormányozhasson; a köznemesek meg azt, hogy csak a nemzetgyűlés és a befolyása alá helyezett tanács gyámsága mellett intézkedhessék. Most fölmentik a királyt mindezen közjogi korlátok alól.

Minden bármi néven nevezendő hivatalnokát, kivéve a választott nádort, ő nevezi ki. A már betöltött állásokkal is rendelkezik. Tanácsát a főurak és főpapok köréből tetszése szerint alakíthatja meg. «Mindemellett nyolcz köznemest válaszszon ő felsége, kik tanácsában jelen legyenek.» De ezeket is ő nevezi ki. Egy évben egy országgyűlésnél többet ne tartson, mert a vele járó terhet a szegény nép nem bírja el.

E törvény egyetlen határozata sem köti a tanács hozzájárulásához a király cselekedeteinek az érvényességét. Lebontja a korlátokat, a melyek közé akaratát az elmult évtizedekben szorították.

A hosszú időn át a hatalomért küzdött pártok egyikét sem juttatja e törvény diadalra, hanem a királyság eszméje a győztes. Gyenge kézben van a képviselete, de a magyarok mégis hozzáfordulnak és tőle várják a megváltást.

A mohácsi vész semmivé zúzza e várakozást. Mátyás kardjával szegény Lajos nem tud bánni. Nem egyedül a törvényből származik a hatalom, nem egyedül attól függ a tekintély, hanem első sorban az emberen fordul meg, hogy akaratát érvényre bírja juttatni.

Lajos nem tud jogaival élni, nem lesz igazi király, mert nem arra való. Vitézül viselkedik, meghal hazájáért; de mintha élete végső perczeiben a sors jellemezni akarta volna őt, mocsárba fúl, mert gyönge teste nem bírja el a fegyverzetet, a melyet viselnie kell. Kegyetlen csapást mért reá a

végzet, a legsúlyosabbak egyikét, a melyek embert érhetnek: nagy állásba juttatta, óriás hivatást szánt neki, de a hozzávaló erőt megtagadta tőle.

A nemzetben dúlt kicsinyes pártoskodások és ellenségeskedések, a pénzszűke és a sok huza-vona ellenére nem a nemzet áldozatkészségén mult, hogy földre terítették. Harczosunk sok volt. A vitézségben sem szűkölködtünk. Gascogneadnak tetszhetnék, ha nem volna igaz magyar tulajdonság, az a fönhéjázó, könnyelmü, de e mellett igazán hősies magaviselet, a melyet a maroknyi had Szulejman tömegei ellen tanusított.

A végzetes eredmény igazolta az utolsó törvény czélját. Az ölt meg bennünket, a mi ellen őseink védekeztek, a mi az egész kort szomorúan jellemezte: a vezetés fejetlensége és a fegyelem teljes híjja. Míg a török egyesült erővel, egy ember határozott akaratának engedelmeskedve, a reá nézve legjobb hadivonalon indul az ország szíve felé, a magyar sereg szét van forgácsolva. A döntő csatát a meglevő összes erőnek körülbelül egy negyedével vívjuk meg.

Kapkodó és egymásnak ellenmondó parancsok, s az alvezérek engedetlensége, az egész kor e betegségei, megtermik gyümölcseiket.

Még a legutolsó pillanatban is jobbra fordulhat sorsunk, ha a király legalább a keze alatt levő kis seregnek parancsolni tud. De még ekkor is gyászos jeleneteknek vagyunk tanui. Lajos úgy él jogával, hogy választásra bízza a fővezér személyét. Az ellenség közelségében, egymás jelöltjének meggyalázása után, a többség Tomorit emeli a vezéri polczra. Vajha engedelmeskednék neki. Egyedül a visszavonulás menthetett meg bennünket. Őrültség volt csatát állani, mielőtt Szapolyai, Frangepán és a többiek hadaival egyesülnek. A király belátja ezt, de a vitézlő nép nem akar meghátrálni. Nem bízik a vezérletben és maga akar sorsa fölött hatá-

rozni. Miként a tanácsteremben, a csatatéren is szabad nemesnek érzi magát, a kinek akarata és megegyezése nélkül semmibe sem kezdhetni. A király a nagyok elé terjeszti a kérdést, hogy mitévő legyen? Miért nem dönt és parancsol ő? A Jagellók egész korának anarchiája kifejezésre jut e pillanatban. Az öli meg Magyarország függetlenségét, a miben az egész kor sínylődik. A nemes nem bízik meg vezetőiben. Sokat vétkeztek ők, nem teljesítették a hatalommal járó kötelességeket. Most, midőn minden azon fordul meg, hogy tudnak-e tekintélyt tartani, megboszulja magát eddigi mulasztásuk. Tiszteletre és bizalomra ne számítson, a ki idején nem szerzett rá érdemet.

A katonaság küldöttsége kéretlenül megjelenik. Tudja, hogy a királyt lehet vezetni. Tapasztalta, hogy az erőszakos föllépés előtt meg szokott hajolni. Ezért meri zajongva kijelenteni, hogy meg akar ütközni, s hogy azt, a ki mást tanácsol, föl fogja konczolni.

Igy határozzák el a végzetes ütközetet. Biztos vesztébe rohan a hősies had, mert nem hallgat azokra, a kiknek irányt kellene szabni, s vezetni akarnak, a kiknek engedelmeskedniök kellene.

A királyság a középkorban nehéz munkát végez. A közállapotok nem kedveznek neki. A leghatalmasabb uralkodó öröksége gyönge utód kezében elmálik. Ha a fejedelem nem kiváló tehetségű, hathatós kormányzat lehetetlen.

Igy történt, hogy Angliában is, nálunk is, a királyságnak amott I. Eduárd, emitt I. Lajos idejében kivívott nagy állását nem lehetett föntartani.

A sülyedést Angliában a Tudorok, nálunk Mátyás akasztják meg. Uralmuk ugyanannak a történeti szükségnek a következménye. VII. Henriket és Mátyást az elhatalmasodott oligarchia ellen támadt reactio segíti sikerhez.

De a két király művének további sorsa különböző.

Angliában láttuk, hogy sok szerencsés körülménynél fogva a királyság állandóan megóvja felsőbbségét, a nélkül, hogy megteremtené az absolutismus előföltételeit.

Az új kor küszöbén, midőn a hadi viszonyok annyira megváltoznak, hogy az a fejedelem, a ki állandó sereget szervezhet, sokkal nyomasztóbb uralmat alapíthat meg, mint elődei, Angliában elmulik annak a szüksége, hogy a nemzet örökké fegyverben legyen.

A sziget szerencsés lakóit e sulyos teher ellen megvédi a tenger, a mely azelőtt és azután, a mikor Hódító Vilmos az állami rendet és Orániai Vilmos a szabadságot hozta magával, türelmesen hordozta a harczosokkal megrakott hajókat. Az angol nemzet, királya vezetése mellett, a nélkül, hogy ennek hatalma az alkotmányt veszélyeztetné, békében élve, szép jövője felé halad. A Tudorokkal bezáródnak a középkor viharos századai. Végét éri az az idő, a mikor a helyes egyensúly csak az örökösen megujuló fegyveres küzdelem útján volt biztosítható.

Mi ellenben nem birunk előbbre jutni. Sulyos körülményeinknél fogva kénytelenek vagyunk eddigi rögös utunkon vesztegelni.

Mátyásnak sokkal nehezebb is volt a föladata, mint a Tudoroké. Ők a belső és a külső béke gyümölcseivel édesítik meg és így könnyűszerrel fogadtathatják el felsőbbségüket. Jólét fakad uralmuk nyomán és szilárdítja meg trónjukat. Mátyás ellenben teherrel járó állandó sereget, új és súlyos adókat, ereje teljes megfeszítését kénytelen nemzetétől követelni. A hasznot, a melyet kormányzata hajt, megrontja az örökös háború. Uralkodásához fájó emlékek is fűződnek. Balvégzetünkre nincs törvényes örököse, s a nemzet könnyen szánja el magát reá, hogy kormányzati rendszerétől szabaduljon.

A magyart megfegyelmezni mindig nehéz volt, főleg

úgy, hogy e mellett önérzete ne szenvedjen csorbát. Sírok közepett könnyű rendet tartani, de bajos a pezsgő vért megzabolázni. Nagyot elérni pedig csak úgy lehet, ha ez is sikerül. Poroszország emelkedésének az a nyitja, hogy a Hohenzollernek értettek nemzetök megfegyelmezéséhez, a nélkül, hogy kiölték volna belőle őseredeti frissességét.

Mátyás is megteszi ezt a kisérletet. Ismeri a magyart és tud vele bánni. Nemzeti lelkülete megtaláltatja vele a módját, hogy alattvalói szivében a vér akkor is egészségesen és frissen lüktessen, a mikor arra neveli őket, hogy parancsa előtt meghajoljanak.

De egy ember rövid élete nem elégséges végleges eredmény létrehozására. Egyes fogyatkozásai is hozzájárulnak, hogy halála után tökéletlen legyen alkotása.

Az átmenet korszaka mindig rázkódásokkal jár. Miként a tüzes paripa, a mely az új fék ellen ágaskodik, s ha megszabadul tőle, mielőtt még megszokta, nem bocsát új urat a nyeregbe, úgy védekezik a féket teljesen meg nem szokott pezsgővérű nemzeti erő az ellen, hogy Mátyás után új Mátyás legyen az ura.

A Jagelló-kor tehát folytatása a Mátyás előtti időknek. Míg Angliában a Tudorok hosszú uralkodása készíti elő a modern világot, nálunk Mátyás után is középkoriak az állapotok. Utána is vezetni kell tudni a tetőtől-talpig fölfegyverzett népet, még pedig oly körülmények között, hogy a pillanatnyi gyöngeség is válságot okozhat, s középkorbeli természetű politikai küzdelmek megsemmisíthetik a nemzetet.

A Jagellók e nehéz föladattal nem tudnak megbirkózni. Nem birják megakadályozni a társadalom bomlását. Annak ellenére, hogy mihelyt a királyság a várnai csata óta meggyöngült és a nagyok fékevesztetten garázdálkodnak, azonnal bekövetkezik a köznemesség ellenhatása, a mit Angliában nem észlelünk; s hogy ezen elem öntudatos actiója

[illegible] szeszélye [illegible] újra sorom- [illegible] akar működni az [illegible] nem [illegible] a nemességet vezetni [illegible] reá.

A [illegible] szakad. A [illegible] küzdenek [illegible] fel sem [illegible]

A [illegible] természeti és nem [illegible] csak harczá- [illegible]

[illegible] Angliában nem [illegible] birtuk [illegible]

[illegible] korra vo- [illegible]* A [illegible] sem [illegible] Angliában [illegible] [illegible] rokon- [illegible] alkotások [illegible] köz- [illegible] addig [illegible] Verbőczy nemes egyénisége, a [illegible] s az egy- [illegible] szemben [illegible] és ezért hibáztatni való [illegible] gazdag tar- talma a sötét árnyék mellett [illegible] A két ország állapotai között a lényeges különbség abban van, hogy Angliában a királyság [illegible] a [illegible] tel- jesen háttérbe szorúlnak, s egyes aristokratikus családok

* 200. lap.

önző politikája szerint oszlik meg az ország, nálunk ellenben a társadalom tovább is közérdekekért vívja harczait. Ha el is bukik a nemzeti zászló, azt soha el nem dobják maguktól; ha a képesség a nagy föladattal nem is bir megküzdeni, az akarat a helyzet magaslatán marad. El is érik, hogy míg a középkorban másutt, mihelyt a törvény ereje sorvadni kezd, patakokban folyik a vér, nálunk, a pórlázadásról nem szólva, nagyarányu polgárháboru nincs.

De földrajzi helyzetünknél fogva legkisebb hibáink is végzetesebb következményeket szülnek, mint más nemzeteknek sokkal súlyosabb vétségei. A körülmények, a melyek között élünk, megkövetelik tőlünk, hogy egy pillanatig se feledkezzünk meg önmagunkról. Egyetlen ballépésünk elégséges arra, hogy olyan katastropha szakadjon reánk, mely más nemzetet sokkal nagyobb hibák után sem érhet. Ez sohase essék ki emlékezetünkből.

Most is így történik.

A török szomszédságnál fogva a király gyöngeségével járó fejetlenség nagy vészbe dönt bennünket, sokkal végzetesebbe, mint Angliát az ő nagyobb bajai.

A mohácsi vész ezen tanulságával, a melyet nem szabad elfelejtenünk, mert még mai körülményeinkre is ráillik, be is fejezhetném munkámat. Csak egy kérdéssel akarok még foglalkozni.

A mint láttuk, már a fenyegető veszedelem sejtelme is azt a törekvést ébresztette, hogy a királyság hatalmát fokozzák. Mohács után pedig a nemzet ezer érdeke egy pontban egyesül: erős királyra van szüksége. Ezer tátongó sebére csak a hatalmas király rakhat gyógyító írt.

Az Árpádok kihaltával beállott hasonló helyzet Róbert Károlyt csaknem korlátlan urrá tette. Most a veszély még nagyobb. Nem lesz-e következménye is mélyebbreható?

Munkámnak az volt a vezérlő gondolata, hogy a kö-

zépkorban egyesegyedül az erőket összefoglaló királyság volt képes oly közállapotok teremtésére és állandó föntartására, a melyek mellett alkotmányos élet fejlődhetett és virulhatott.

Ámde a királyság nehéz körülmények között csak nagy ritkán birja hivatását teljesen betölteni. Nem múlik-e el munkájának üdvös hatása? A Jagellók korában az állam és a társadalom bomlása nem haladt-e már annyira, hogy megfosztotta az önkormányzatot elkerülhetetlenül szükséges feltételeitől?

Elpusztultak már régibb alkotások is, mint a magyar alkotmány. Sok középkorbeli szabadságot rontott meg e korban a királyok növekvő hatalma. Nem ütött-e nálunk is a szabadság utolsó órája?

E kérdés fejtegetése munkám zárószavául szolgálhat. Alkalmat ad a középkor alkotmányos műve eredményeinek összefoglalására.

Nézzük mindenekelőtt a jogot, a mint az ez idők utolsó törvényei után alakult. Meggyengítette-e a benne érvényesülő reactio a szabadság régi biztosítékait?

II. Lajos törvénye az állam szerkezetének alapjait nem változtatja meg.

Kezdjük meg rövid szemlénket alulról.

A vármegyét érintetlenül hagyja azon újabb alkotásokkal együtt, a melyek hatáskörét tetemesen tágították. A megye közönségének gyűlése a benne uralkodó köznemességgel a királyi hivatalokéit is fölülmúló hatalommal bír. A közigazgatás, a mely Mátyás kezében még erőteljes akaratot tudott kifejteni, ezt a képességét lassankint elveszti. Ha a magyar királyság meg akar állani a maga lábán, reformálni kell a megyét. A véletlen okozta, hogy már előre a jövőben beállott szükséghez képest alakult a közigazgatás. Oly formát ölt, hogy reá építheti az új körülmények közé került

nemzet azt a szilárd bástyát, a melyre szüksége lesz, hogy a központnak gyakori ellenséges támadásai ellen a társadalom egészét megvédhesse. A vármegye közönségének gyülekezete katonai, igazságügyi, közigazgatási és politikai ügyekben tág hatáskörhöz jut. Házi adót vet ki. Az állami adó behajtása körül szorgoskodik. A hivatalokat hatalmába keríti. Ő választja a szolgabirákat. Az alispán kinevezésére döntő a befolyása, a főispáni állás betöltésénél is irányadó a szava. A megyében tehát a szabad társadalom már olyan állást foglal el, a mely a hatásos kormányzást meg is nehezítheti. Olyan szabadságnak lehet a megteremtője, a mely túlhajtásaival veszedelmet kelthet. Absolutismus csak a megye teljes átalakítása útján alapítható meg. Maguk a hivatalok a társadalom független és előkelő elemeinek a kezében sem alkalmatos eszközei az absolutismusnak. A magyar közjog felfogása szerint nem tartoznak vak engedelmességgel. Őrei és végrehajtói a törvényeknek, a melyeket főnökükkel szemben is kötelesek megvédeni.

A szolgálati kötelezettség elvénél fogva a hivatalokat a társadalom vagyonos és független tagjai, vezető elemei töltik be. Nem támad a nemesi társadalomtól független bureaukratia, a melyet a királyság a nemesség és az alkotmány ellen is használhatna.

Az aranybulla óta számtalanszor megerősített azon jogok, a melyek a nemest és birtokát a király önkénye ellen oltalmazzák és a birói eljárás kényszerét állapítják meg, szintén fönnállanak. Nem biztosítják a tárgyi igazság uralmát, a nemesi szabadságok és kiváltságok azonban szilárd támaszra találnak bennök.

A központban érintetlenül marad a rendi gyűléseknek a régi időktől megszentelt hatalma. Világos elismerésre jutott már, hogy nélkülök nem lehet törvényt hozni, s hogy minden fontosabb közügy hatáskörükbe tartozik. Az

1526-diki törvényben a rendek mintegy meghatalmazzák a királyt, hogy fejedelmi jogaival éljen. Ez nem foglalja-e magában, hogy megegyezésével, azaz törvény utján, jogait szűkíthetik is, a mint ezt a közel multban bőségesen tették? A törvény, a melynek alkotásában egyik mellőzhetetlen tényező a nemzeti gyűlés, az egész állami élet alapja. A királyság közjogi tartalmát is törvény állapítja meg, bővíti vagy szűkíti. Olyan fölfogás szilárdul meg, a mely az absolutismus negatiója.

Erős specialis fegyvere a rendeknek az adómegajánlás kizárólagossá vált joga. Anglia parlamentjének leghathatósabb eszközét a mi rendeink is megszerezték. Az országgyűlést törvény szerint sem mellőzheti a király; évenkint kell összehivatnia.

A tulajdonképpeni kormányzat legfelsőbb körében nagy hatalmat ad a rendeknek, hogy a király legelső tisztviselőjét, a ki ugyanakkor közvetítő, mondhatni birói tisztet visz a király és a nemzet közt, a nádort ők választják.

Ezt az egy kivételt azonban leszámítva, a legfelsőbb végrehajtás, a kormányzás a király joga. A bekövetkezett reactiónak éppen az volt a lényege, hogy szakítva a Jagelló kor ujításásaival, a hagyományhoz tér vissza, mely a királyban látta a kormányzat igaz képviselőjét.

A tanács ne arra szolgáljon, hogy a törvényhozás politikai intentióit a király ellenére is képviselje, mint a Jagellók idejében; hanem legyen, a mi volt, az uralkodót segítő, fölvilágosító, tanácsadó testület. A hivatalokról is a király rendelkezhessék. Az ő akarata szerint történjék megint a kormányzás.

E változás üdvös volt. Mindazok a kisérletek, a melyek a kormányzatot a rendek közvetlen hatalmába akarták juttatni, Angliában is, nálunk is károsoknak bizonyultak.

Angliában a Tudorok hosszú uralkodása idejében telje-

sen el is tünnek a rendek kormányzatának a parlament túlsúlya korában gyakran előfordult próbái.

Korukban megint a király kormányoz, mint a normannok idejében és e században mindig, midőn az ország virágzott.

Az államnak tapasztalatokkal igazolt érdeke juttatja érvényre a régi rendszert.

Nálunk is a rendektől alakított kormányok tehetetlensége miatt szerezheti vissza II. Lajos a jogot, a melylyel Nagy Lajos és Mátyás birtak.

E változás a szabadságnak sem jár kárával. Angliában a parlamentarismus a királyi kormányzatból fejlődött ki, s ma is megtartotta ezt a jellegét.

A parlamentarismus az alsóház túlnyomó befolyása alá helyezett és neki felelős királyi kormányzat.

A szabadság talán más alakban is megerősödhetett volna. Nem lehetetlen, hogy a kivételesen szerencsés helyzetü Angliában a választás utján alakított kormány ma türhetően működnék, ámbár még ma sem és még ott sem volna olyan czélszerű, mint a király kinevezésén alapuló. A középkorban azonban az üdvös fejlődést a választás rendszere bizonyosan megakadályozza, mert fiaskóhoz vezet.

Az angol parlament már a középkorban is módját ejti, hogy a kormány alakításának joga nélkül hatást fejtsen ki a kormányzatra. A vád alá helyezés utján szabadulhat a gyűlölt miniszterektől. Ha a nemzet reális ereje támogatja, még a vád alá helyezés nélkül is megbuktathatja a kormányt. Ilyenkor szándékai ellenére lehetetlen az országot vezetni. Tekintélye és az adómegajánlás joga oly erőt adnak neki, hogy a király érdekében van, hogy népszerűtlen tanácsosait elbocsássa és helyükbe ujakat nevezzen ki.

Ilyen esetek szülik azt a felfogást, hogy a kormány felelősséggel tartozik a parlamentnek. Midőn lemondásra kény-

szerítik a kormányt, a nélkül, hogy az alkotmány szervezetén változtatnának, vele megfelelnek a pillanat égető szükségének és egyuttal præcedenst teremtenek. E præcedens fokozatosan létrehozza a parlamentarismust. A mi e korban csak kivételesen történik, s csak nagy küzdelem árán érhető el, idővel általánosan elfogadott gyakorlattá lesz. Fölöslegessé válik a vád alá helyezés: pótolja azt a politikai bizalmatlanság kijelentése.

Magyarország rendei is megóvják azokat a jogokat, a melyek a vázolt fejlődés utján Angliában megalkotják a parlamentarismust.

A Jagellók idejében a nemzeti gyülés olyan nagy hatalmu, hogy a kormányra gyakorolt befolyását rendszerré, törvényesen biztosított joggá emeli. A rendek a befolyás legközvetlenebb, legerősebb módjához nyulnak, a választáshoz.

Az angolhoz hasonló parlamentarismust csak a gyakorlati élet fejleszthetett ki. A király csak akkor nyugszik bele, ha belátja, hogy eszményét, az absolutistikus kormányzatot lehetetlen megvalósítania. A parlament meg csak akkor éri be az ellenőrzéssel, a közvetett befolyással, ha belátja, hogy a közvetlen kormányzásra képtelen. A parlament ellenőrzése mellett folytatott királyi kormányzat compromissum, a melyet csak a gyakorlati élet tanulságai emelhettek oly magas polczra, s tehettek annyira kedveltté, hogy példájává vált a szabad alkotmányoknak. A rendek elbizakodása nálunk is messzebb kivánt terjeszkedni az ellenőrzésnél. A mit ez a becsvágyuk szül, azt megsemmisítik az események. Az eszközök azonban, a melyekkel létrehozására éltek, megmaradnak. Alkalmasak reá, hogy velök az angoléhoz hasonló fejlődést indítsanak meg. Csak az angolokéhoz hasonlítható kedvező helyzet hiányzott a későbbi időkben.

A király nevezi ki az egész kormányt, a mely azonban ezzel nem válik a parlamenttől függetlenné. Ennek tekintélye

és hatalma a királyt arra szorítja, hogy vele összhangzásban éljen.

1497-ben a kinevezett kanczellárt, Bakácsot, az országgyűlés kivánságára a király megfosztja hivatalától. Szerencsést, a kincstárnokot, a köznemesség dühének prédájára engedi a király, habár kizárólag az ő hivatalnoka. 1516-ban a hatvani gyűlés nyomása alatt az összes méltóságok viselői elbocsáttatnak.

A királyi kinevezés tehát nem teszi függetlenné a kormányzatot a nemzeti gyűléstől, a melynek az ily előzmények biztatásul szolgálnak.

Maga az 1526-diki egész ellenforradalom az országgyűlésen folyik le. Ott mond le Verbőczy és ott nevezik ki Báthorit. A közvélemény változása idézi elő a kormány változását is.

Igaz, hogy a nádorról szóló új törvény az ország ezen első méltóságát a közvéleménynek és a parlamentnek változó hangulata ellen meg akarja védeni. Elitéli a lábrakapott szokást, hogy minden alapos ok nélkül, minden igazolt vád nélkül lehessen a nádort lemondásra kényszeríteni. De azért azon eszközről, a melyet Angliában arra használtak, hogy vele a gyűlölt tanácsost megbuktassák, a nemzeti gyűlés a nádorral szemben sem tesz le. A nádort tisztétől megfoszthatja, ha oly bűnben marasztalja el, a melyre fejvesztés van kiszabva.

Ma az ilyen törvény teljes védelmet biztosítana a tisztán csak politikai ellenszenvből származó vád ellen; abban a korban azonban a halálos büntetést bármely politikai hibáért is hamar kimondották. 1518-ban megállapítják, hogy a kincstárnok, a ki hanyagnak, vagy hűtelennek bizonyul, halálra itélendő, s a rendek könnyen és hamar szánták volna el magukat Báthori és Szerencsés kivégzésére.

A nádort tehát az új törvény nem védi meg a tisztán

politikai okokból eredő támadások ellen. Élete nagyobb veszélyben forog, mint előbb, állása azonban nem biztosabb.

A bakó bárdja a nádorén kívül az összes hivatalnokok feje fölött lebeg. Az országgyűlés a hűtlenség kimondásával, a mely bűnnek ő a birája, a tisztviselők vagyonával, állásával és életével rendelkezik.

A magyar közjog e szerint a középkor végén erős vára a nemzeti szabadságnak. Európa egyik országának sincs enynyire életrevaló alkotmánya. Nem ad több jogot a nemzetnek, mint a mennyivel helyesen tud élni, de kevesebbet sem, mint a mennyire szüksége van. Nem magát túlélt, föntarthatatlan, hanem czéljának megfelelni biró, fejlődésre képes, a nemzettel együtt nőtt és öntudatával összeforrt szerves alkotmány marad az utókorra. A király a nemzettől kapja hatalmát és ennek minden eszközét, a nemzet ellenére tehát huzamosabb ideig nem kormányozhat. A kormányzás azonban az ő joga és kötelessége. A nemességgel összhangzásban kell uralkodnia; de a vezetés az övé. A közjog tekintetében őseink nem állanak az angolok mögött. A csirák, a melyekből Angliában idővel a modern parlamentarismus fejlődött ki, a mi alkotmányunkban is mind meg vannak. Az előny, a melylyel a XIII. század döntő fontosságu alkotása óta Anglia fölöttünk birt, fokról-fokra megszünik. A mint láttuk, a városok képviselői nálunk is bevonulnak a törvényhozók körébe, s a parlament nálunk is tisztázza azt a jogát, a melynél fogva kizárólag ő vethet ki adót.

S nagy jelentőségű változást készít elő az 1526-diki törvényben kifejezett az a fölfogás, hogy a tömeges gyűlések a szegény nemesre nézve nyomasztóak. E fölfogás végre megérleli a parlamentnek sokáig vajudó reformját, s 1526 óta nálunk is választott testületté alakul át a nemzeti gyűlés.

Csak két pontban maradunk el az angolok mögött.

Az egyik az, hogy a magyar nemes nem fizet adót. Mivel

azonban a társadalom legsúlyosabb kötelességét, a haza védelmét, állása és vagyona arányában teljesíti, s a pór-osztály adója hatással van a birtokosnak anyagi helyzetére, mint a ki nagyrészt jobbágyai munkájából él, a nemesség adómentessége nem teszi lehetetlenné az egészséges fejlődést. Az államot gyöngíti, mert szűkíti az adóalapot; nem jelenti azonban a vagyonnak a teher alól való mentességét, nem jelenti, mint később, minden egészséges állami rendszer negatióját, nem azt, hogy a kié a jog, az kötelességet nem tartozik teljesíteni. A nemesség munkájával, pénzével és vérével szolgálja az államot így is, habár mindenképpen jobban tenné, ha Anglia példája szerint az adó alól sem vonná ki magát. Uralma még nem fonákság, habár szilárdabb alapon nyugodnék, ha az ország iránt tartozó minden kötelesség utján előljárna. A megyénél különben rést ejtettek a kiváltságon. Alig lehet benne kételkedni, hogy erős kezű és magyar érzésű királynak sikerült volna, az ország veszélyeztetett helyzetének az okán, Mátyás politikáját e téren is diadalra juttatni.

Ennél nagyobb baj volt a parasztság elnyomása. A jobbágyság Angliában is fegyverrel próbált az urak uralma alól szabadulni, de szétverték. A felsőbb osztályok ott is urai a törvényhozásnak, s ott is szigorú törvényekkel védik meg felsőbbségüket. De ezek ellenére a középkor végén mégis fölszabadul a parasztság. Angliának a mienkénél sokkal fejlettebb gazdasági életében a szabad munka fölénye a kényszerített munka fölött annyira érezhetővé válik, hogy lassankint átalakítja a társadalmi viszonyokat. A mindinkább megerősödött városok is hozzájárulnak a vidéki nép felszabadításához.

A városban munkához jutva, az emberek emancipálják magukat a föld kötelékei alól. A gazdasági érdek győzedelmeskedik az osztályok szűkkeblüségén és előitéletein. Nálunk gazdasági életünk fejletlenségénél fogva a szolgaság

hátrányai nem nyomasztók annyira, hogy diadalmaskodhatnának a nemesség önzésén. Városaink hatalma sem akkora, hogy kiváltságaik kellőleg megvédhetnék a jobbágyot a nemes ellenében, gazdasági életük sem olyan élénk, hogy magukhoz vonhatnák és eltarthatnák a nép tömegét.

Társadalmi rendünknek legnagyobb fogyatékossága a parasztság elnyomása, a mely teljessé a királyság gyöngesége korában lesz, míg erős király természetes hivatásának ismerheti, hogy a segítségére szorultakat megvédje zsarnokai ellen.

A nuncius a mohácsi vész előtt azt irja, hogy a parasztság elkeseredése komoly veszedelem, mert ha a szultán a népet pártfogásába veszi, hozzá fog csatlakozni. Hozzáteszi, hogy a király a népet nem veheti védelmébe, mert fél a nemesektől. A nunciusnak sok tekintetben igaza volt. A török elleni védelmet minden bizonynyal gyöngitette, hogy a parasztot kevés érdeke fűzte az államhoz, hogy kevés javát féltette, mert kevéssel birt. A töröknél azonban sokkal sikeresebben hasznára fordíthatja a nemesség bűnét az a keresztény király, a ki hivatásánál fogva is, politikából is azon van, hogy a tömegek szivét megnyerje. A magyar alkotmány sánczain kívül a magyar föld talaján oly elemek élnek, a melyeket az államhoz semmi sem köt, s a melyek alkalomadtán ellene fordíthatók. Nehéz időkben végzetes hibának bizonyulhat, hogy az alkotmánynak nem elég tág az alapja.

A mint láttuk, a királyság munkájának jótékony eredményei között a legnagyobb fontosságu az, hogy fönn tudta tartani a nemesi társadalom egységét.

A királyság gyöngeségének szomorú korában nem fajult-e el a társadalom, a szertehúzás nem vesz-e rajta is erőt?

Az alkotmány vajmi keveset ér, ha az élő erő, a mely

kereteit eltölti, összhangzatos és együttes munkára képtelen.

Ha a főnemesség és köznemesség egysége végképpen megbomlik, előbb-utóbb érett gyümölcsként hull az alkotmány a király ölébe. A parasztság kizárása a jogból inkább a távolabbi jövőben válhatik veszedelemmé, a nemesség decompositiója azonban a nemzetet szivén találná, s tönkretenné az erőt, a mely egységénél fogva a szabadságot fönn tudta tartani.

A Jagellók idejében láttuk, hogy éles ellentét választja el egymástól a nemesség elemeit. A jövő szerencséje, hogy a baj még nem lett chronikussá, s hogy a társadalom szervezetének egységes alkata nem bomlik meg. Acut betegséggel állunk szemben, a mely nem alakítja át a társadalomnak a multból eredt életrevaló szervezetét. Verbőczy az osztályoknak egymás ellen folytatott leghevesebb küzdelmei közben örökíti meg Hármas könyvében a nemesség egységének hagyományos régi felfogását. A harczot a politikai hatalomért vívják, de az osztályoknak egymástól való szerves elválasztását czélul senki sem tűzi ki.

A főnemesek egy izben szövetséget kötnek egymással érdekeik védelmére; de szerződésüknek nincs oly pontja, a mely az osztályok között állandó választó falat emelhet. Legmesszebbmenő követelésük az, hogy azokat a hivatalokat, a melyeket rendesen főnemesek töltöttek be, csak abban az esetben foglalhassák el köznemesek, ha nem akadnak rájuk termett főrendek. De a főnemesek nem alakulnak zárt osztálylyá, s meg sem próbálják annak a megakadályozását, hogy köznemesek soraikba emelkedjenek. A tanácsra szeretnék az állami hatalom lényegét ruházni, s e tanácsban saját uralmukat akarnák megóvni; de eszök ágában sincs a tanácsban való részvételt egyes családok örökölhető és kizárólagos jogává tenni. Az örökjognak sem kivánják olyan reformá-

lását, hogy családjuknak biztosítsák a fönmaradást. A főnemesség nem is törekszik olyan kiváltságokra, a melyekből a köznemességet kizárná, vagy olyan állásra, mint a minőt ez idő szerint Németországban és Francziaországban már elfoglalt. Sűrű érintkezésben a nyugat aristokratiájával és éles ellentétben a köznemesség pártjával, még sem tér le a magyar hagyományok útjáról.

Érezhették a főnemesek, hogy ha kisebb is az állásuk rangja és fénye s ha több viszontagság fenyegeti is felsőbbségüket, mint a német birodalmi herczegekét vagy grófokét, a kiknek családtagjait birodalmi hivatalok nyilvántartják, a kiknek vagyona meg nem osztható, s a kiknek számos oly külön joguk van, a melyet más halandó egyáltalán meg nem szerezhet, mégis különbek emezeknél, mert nemzetök igaz vezetői és mert nagyobb élő erő áll mögöttük. Ez időben is csak a nemzeti politika intézői akartak lenni, s ezért nem emeltek gátat új elemek befogadása elé.

Csak abban hibáztak, hogy a politikai befolyást, a melyet őseik hazafias szolgálatokkal és önmérséklettel vívtak ki maguknak, ők törvények rideg határozatai segítségével akarták föntartani. A politikai hatalmat, a melyet gyakoroltak, s a melyet jórészt a nemzet zömével föntartott szervezeti egységnél fogva szereztek meg, a nemzet ezen zöme ellenére akarták maguknak biztosítani. Ez nem sikerült nekik. A rájuk zúdult bajok tanulságain okulnak, s megint a köznemesség megnyerésén fáradoznak. Egyesek önzése és hamis politikája miatt jutottak ellentétbe azokkal, a kiket ez ideig vezettek, s a kik velök egy test és egy lélek maradtak mindvégig.

A kapcsok, a melyekkel a főnemesség a köznemességet [illegible] csatolja, actiójának meg is szerzik a várt eredményt. Az [illegible]-iki országgyűlés bizonyítja, hogy megujítható a régi [illegible] a politikai társadalom elemei között. Mihelyt haza-

fias szándékokat irnak zászlójukra, a főnemesek meg birják buktatni még Verbőczyt is.

Különben az egész kor története bizonyítja, hogy a nemességnek vagyonban és tekintélyben egymástól különböző elemei között támadt harcz nem a köztük levő benső ellentétnek, hanem csak a politikai élet múló alakulásának volt a következménye. A köznemesség élén Szapolyai, a leghatalmasabb oligarcha áll. Frangepán, a legbüszkébb aristokrata, a ki családját ősi eredeténél fogva különbnek tartja a többinél, szintén a köznemesség pártján van. Egyáltalában a főnemesek kevesebbet adnak a származásra, mint a köznemesek. A ki számot tesz és velök tart, annak szövetségét megbecsülik, bármilyen szerény is az eredete. Bakács Tamás és Szalkai, az udvari párt vezérei, alacsony származásuak. A köznemességben több az előitélet, mint a főnemességben. Az udvari párt ellen irányuló éllel ők alkotják a törvényeket, a melyek az egyházi méltóságokat a nemesi eredetüeknek tartják fönn. Míg a főnemesek nem ütköznek meg rajta, a köznemesek sérelmesnek látják, hogy Szerencsés zsidó származása ellenére előkelő hivatalt foglal el.

Rátartós nemesség és szabadabb elvű főnemesség mindig megférhetnek egymással. Egyes oligarchák vétkei, másoknak politikai becsvágya gyenge királyok korában egy időre megbontják a nemességet; a politikai constellatiók változásával azonban könnyen és hamar állíthatni helyre az egymásra utalt és alkatukban mindig egységes elemek együttes működését.

A középkorbeli nemzet szervezetének fogyatékossága abban van, hogy a nem nemest kizárja az államot igazgató és a társadalom vezető elemeit összeforrasztó műhelyből; erejét pedig az alkotja, hogy a vezető társadalom egységes. Még egységesebb, mint Angliában. Ebben van a

jövő biztosítéka. Később a nemesség szervezeti egységén sok csorbát ejtenek, az aristokratia nyugati példák szerint alakul, a vallás választó falat emel az egyes rétegek között, az ország szétdaraboltsága gyöngíti az összetartozás érzését; de mindezen zavaró körülmények sem birják elenyésztetni a régi hagyományok hatását, s nem birják rangfokozatok szerint szervezett részekre szakítani a vitézlő népet. Nagy veszélyek idejében az mentett meg bennünket, hogy a hatalmas urak, a királyi életet élt főnemesek és a szegény kisnemesek együtt tudtak érezni és együtt tudtak küzdeni. Az osztályirigység és gyülölködés, a mely a külföldön pusztított, nem birt erőt venni azon a nemzeti nagy hagyományon, hogy a nemesség egy és ugyanaz, hogy minden része egyenlő, mert mindegyik tagja a szent koronának.

A magyar nemzet tehát a középkor végén nincs hijjával azon tulajdonságoknak, a melyek alkalmasak a szabadság megóvására és fejlesztésére. Mindent egybevetve, az alkotmány megfelel czéljának, kielégíti a kor szükségét. A középkor hagyatéka megkönnyíti az utódok munkáját. A szabadságnak erős hagyományai vannak, olyan régiek, mint maga a nemzet. Ezért nem is lehet el nélküle a magyar. Nem mulékony izlés, hanem második természetté lett szokás köti az önkormányzathoz. Az idők a nemzet politikai képességét is kifejtették. A társadalom vezető elemei homogenek és vállvetett munkára alkalmasak. A reactio. a melynek keletkezését szemléltük, nem támadta meg az alkotmány életgyökerét.

A föltett kérdésre a válasz az, hogy a magyar szabadság a középkor végén nincs benső bomlásban. De azért komoly veszély környezi. Az ország külső helyzete nem kedvez a szabadságnak. Alkalmas arra, hogy a mohácsi szerencsétlenséget előidézett chaosból származó reactiót táplálja.

A török szultán feltétlenül rendelkezik fanatikus népe erejével. A szigoruan megfegyelmezett nemzet és fejedelme mindenhatósága győzelmet aratnak a szabadságban élt nemzeten. Hogy sikerrel folytathassuk önvédelmünket, nem kell-e nekünk is ellenségünk kormányzati módszeréből egyet és mást meghonosítanunk?

A magyar államon nem vett erőt, mint a franczián, a chaos.

A belső viszályok a nemzet testén még olyan sebeket sem ütöttek, mint Angliáén a Tudorok előtt.

De a magyar alkotmány, benső életereje ellenére, mégis veszedelemben forog. Hogy minő irányt vesz fejlődése és miként alakul sorsa, az főleg a nemzet uralkodóinak magatartásától függ. Ha megértik hivatásukat, a királyság javára változtathatják meg az eddig fönállott egyensúlyt.

Az a király, a ki belátja, hogy a nemzet önvédelme neki is legfontosabb érdeke, a- ki életét a török erő megtörésének szenteli, közelebb férkőzhetik a nemzet szivéhez, mint bármely elődje. A ki kiragadja a halál torkából a magyart, számot tarthat hálájára. Szent hivatásából soha ki nem apadó erkölcsi erőt meríthet. A dicsfény, a mely övezi, segítségére lehet benne, hogy áttörjön az alkotmányos korlátokon, a harcz érdeke meg kivánatossá, sőt szükségessé teheti, hogy, bizonyos mértékben legalább, jogai megszaporodjanak.

A végrehajtó hatalom szorosabb egysége elkerülhetetlenné lesz, a nádori intézmény károssá válik, s a királyt oly pénzforrásokhoz kell juttatni, hogy mindig képes legyen bizonyos számú állandó sereget tartani.

Hol állapodik majd meg az általánosan szükségesnek érzett reactio? Ha Magyarország magára marad, nem kerül-e szembe azzal az alternativával, hogy vagy szétdarabolják, mint Lengyelországgal tették, mivel nem birta korlátozni

szabadságát, vagy az absolutismus prédájává lesz, mint Spanyolország, a melynek királyai a maurok ellen sikerrel vívott harczokból merítették az erkölcsi erőt az önkényuralom megalapítására. Ha a Habsburg-dynastia nem áhitozik a magyar trón után, a nyugat felől biztosságban levő magyar királyság talán megóvhatja létét; de ebben az esetben nem kénytelen-e alkotmánya feláldozására?

Az sincs kizárva, hogy az elmaradhatatlan reactio a régi alkotmány alapjait nem rombolja le, s hogy a nemzet megmentésére elégségesnek bizonyul Mátyás kormányzati rendszere. Nincs ugyan példa reá, hogy valamely nemzet olyan ádáz és hosszú küzdelmet, mint a milyennel szembeszállottunk, sikerrel folytatott volna, ha alkotmánya a társadalomnak olyan tág jogokat biztosított, mint a mienk. De a multban szerzett politikai képzettségünk talán ezt is lehetővé tette volna. Erdély megközelíti a czélt, a melyet a magyarnak el kellett volna érnie. Sok ideig megvédi magát a török és a német császárok támadásai ellen és föntartja szabadságát. Nagy fejedelmei a nemzet lelkes támogatásából annyi erőt meríthetnek, hogy nem szorulnak korlátlan jogokra, s nem is akarnak absolutismust megalapítani. De végül Erdély is elbukik. Hosszú ellenállása csak úgy vált lehetővé, hogy a török és a német erők ellensúlyozták egymást, s egyikük sem fordította huzamosabb időn át minden iparkodását azon czélra, hogy a főharcztértől messze eső fejedelemséget meghódítsa. Erdély akkor támadott, a mikor alkalmasnak látta a pillanatot, s nem volt kénytelen állandóan ereje olyan megfeszítésére, mint a minőt minden valószinüség szerint a független Magyarországnak ki kellett volna fejtenie. Erdély a magyar szabadságért kelt harczra. Fejedelmei már azért is tiszteletben tartották országuk alkotmányát, hogy a testvérnemzet a szabadság bajnokait lássa bennök.

Magyarország helyzete sok oknál fogva másként alakult volna. Súlyosabb körülményei között szabadsága teljes föntartása mellett vissza birta-e volna szerezni területi épségét?

Ki tudná ezt eldönteni. Bizonyos csak az, hogy ha a király hivatásának él, válságos napok következtek volna az alkotmányra; meggyöngült volna belső létjogosultsága, s nemzeti erős érzések és érdekek ellentétbe jutottak volna vele.

Ha ellenben a király elhanyagolja azt az erkölcsi tőkét, a melylyel élhetne, s ha az alkotmányon a nélkül akar csorbát ejteni, hogy a maga fokozódó erejét a nemzeti érdek védelmére fordítja, az ősi bástyák még szivós ellenállást fejthetnek ki. A nemzet még a régi.

Az ország javára szolgáló absolutismust könnyebb megalapítani, mint valaha. Az érdeke ellen irányuló önkényuralommal azonban fajunk politikai képzettsége, a szabadság hagyományainak általános tisztelete, a nemzet közérzülete és a régi jogok kemény küzdelmet állhatnak.

A következő századok csodás történetének, a mely annyi reánk mért csapást jegyez föl, köztük olyanokat, hogy pusztításaikat teljesen még ma sem heverhettük ki; s a melyre mégis büszke önérzettel gondolhatunk, mert a világon hiába keressük párját, s mert erős anyagból valónak kell annak a nemzetnek lennie, a mely annyi viszontagság közben is meg tudott állani: mind e viharoknak és azok közt való fönmaradásunknak az a magyarázata, hogy a Habsburg-dynastia, ámbár nagy időn át nem visz magyar politikát; ámbár nem azonosítja magát érzelmeinkkel és érdekeinkkel, s nem fordítja a nemzet önföntartási ösztönét a maga hatalmának fokozására, mégis absolut uralomra tör.

Önföntartási ösztönénél fogva a nemzet nem mellette, hanem ellene foglal állást.

Ebből merít erőt a szabadság. A mit a nemzet úgyis megszokott, a mihez a rendek már önzésből is ragaszkodnak, a mit az ősi eredet nagy nimbussal övezett, a minek még van életrevalósága, ha túlhajtásai gyöngítették is alapját, az örökölt alkotmány most a nemzeti lét védő bástyájává lesz. Ez menti meg.

A nemzet szívós ragaszkodása önálló életéhez volt mindig főrugója cselekedeteinek. Miként láttuk, erős faji érzésünk szilárdította meg Szent István művét, a királyi méltóságot, a mikor Nagy Károly és Nagy Ottó alkotásai nem birtak megélni. Ez az ösztön akadályozta meg az ország eldarabolását s ez tette lehetővé az egységes állam fönmaradását oly időkben, a mikor más országok széjjelestek.

A nemzetnek ez az önfentartási ösztöne eddig is okozati összefüggésben volt a szabad alkotmány fejlődésével. Megvértezte a szabadságot azon halálos csapások ellen, a melyeket reá az oligarchia mért.

A középkori alkotmány a királyságnak a nemzeti érzésben gyökerező erejéből fakadt.

Most ez az érzés egész hatalmával a szabadság szolgálatába szegődik. A mi eddig csak közvetve vált az alkotmányos fejlődés javára, most közvetlen okává lesz. Vele élhet csak meg és vele kell buknia. Növeli e körülmény sulyát, hogy éppen akkor áll be ez a fordulat, a mikor az önföntartás érzését az ország helyzete egyre élénkíti, a mikor, ha magunkban maradunk, vagy ha királyaink azonosítják magukat a nemzet érdekeivel, ez az érzés még inkább erősítené a királyt, mint eddig tette, s a mikor állapotainknál fogva a király hatalma már hamarább válhatott veszedelmessé az alkotmányra nézve, mint a középkorban.

Ez időben a nemzet önfentartási ösztönéhez egy új erő is járul, a mely az alkotmánynyal együtt saját létét

is megvédi: a protestantismus. A mohácsi vészt megelőzött években terjed el, s mint Angliában, nálunk is éppen jókor, hogy természetes hajlamainál és érdekénél fogva a szabadság serpenyőjébe nagy nyomatékú súlyt vessen.

De itt megállapodom.

Nagy dráma, titáni küzdelem előjelei között záródik a középkori Magyarország története. Észlelni már a vész csiráit, de látni az ellenállás tényezőit is. Kié lesz a győzelem? Azé az erőé-e, a mely Európa-szerte hosszú századokon át az absolotismus legfőbb képviselője volt, nagy sulyával Európa hatalmi mérlegét fölforgatással fenyegette, s a magával hozott nagy hatalmon kívül az ország állapotában is jelentékeny segitségre talált; vagy azé az alkotmányé-e, a melyet a traditio izmosít, a mely a nemzettel nőtt föl, a mely életrevaló, egészséges alkotás, s a melyet a nemzet önföntartási ösztöne véd?

Még a jövő titka, hogy melyik irány diadalmaskodik. Számtalan nevezetes eseménynek, egyes egyének érdemének és hibájának, a csaták szeszélyének lesz része a jövő sorsának alakításában. Bizonyos csak az, hogy küzdelem lesz és hogy a küzdelem nagyszerű lesz.

Másszor talán fölveszem a fonalat és megkisérlem szabadságunk további fönmaradásának okait fejtegetni. Most csak ismétlem, hogy fönmaradásunkat és azt, hogy a középkorban a civilizált continens királyságainál erősebb és jogokban teljesebb magyar királyság az ujkorban, jogilag legalább, náluknál korlátoltabb lett, a nemzeti érzés törhetetlen ereje tette lehetővé, ugyanaz az ösztön, a melynek bensősége a középkorban egységesebb életünket biztosította. Ez az érzés fejlődésünket állandóan környezetünkétől eltérő irányba terelte. A jövő biztositékai is csak ezen ösztönünk erejében vannak.

